

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav řeckých a latinských studií

Diplomová práce

Jana Janovčíková

Superbia, superbus

Sémantická studie a kulturně-historická sonda do hodnotového systému

Superbia, superbus

Semantic Analysis of the Meaning and Value Study

Velmi děkuji vedoucí této diplomové práce Prof. Dr. Bohumile Mouchové za cenné a inspirativní návrhy, rady a připomínky a za nekonečnou trpělivost, s níž snášela z mé strany omezené možnosti komunikace.

Za trpělivost a podporu děkuji také svému muži Jánovi Janovčikovi.

Za typografickou a technickou pomoc děkuji Jiřímu Gruntovi.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Tilburgu, dne:

Anotace

Tato práce si klade za cíl prozkoumat a přiblížit významy a obvyklé či méně obvyklé způsoby použití latinského slova *superbus* a dalších, od něj odvozených (*superbia*, *superbe*, *superbiter*, *superbire*), a to především v dílech dvou autorů prvního století našeho letopočtu, Lucia Annaea Seneky a Cornelia Tacita. Analýza toho, jakému jednání, jakým osobám a v jakých situacích připisuje toto negativní hodnocení historik a jakému filosof, chce otevřít vhléd do hodnotového systému Římanů v politickém a v sociálním kontextu. Jedním prostorem, na němž takto analyzovaná data srovnáme, bude proto všeobecný trend použití tohoto slova, jež nalezneme v korpusu textů jiných autorů období republiky i principátu, druhým srovnávacím polem nám pak bude význam a hodnocení nesené českými slovy, jimiž se latinské *superbus* obvykle překládá, především slova „pyšný“ a „povýšený“, zprostředkované českým národním korpusem.

Annotation

The purpose of this thesis is to explore and explain the meaning of the Latin word *superbus* plus its derivatives (*superbia*, *superbe*, *superbiter*, *superbire*) and the way in which it is usually or not-so-usually used. In particular, during this exploration we will look into the works of Lucius Annaeus Seneca and Cornelius Tacitus, two authors of the 1st century AD. Analysis of kinds of behavior, situations and characters which bore the negative evaluative name of *superbia* in the mind (and texts) of a historian and a philosopher shall open an insight into the Roman system of values in political and social context. That is the reason, why the first field with which we will compare the data obtained by our analysis will be the general trend in the usage of this word which we will find in the textual corpus of Rome's republican era and the Principate era authors. Our second comparatory field will be formed by meanings and evaluations carried by Czech words, which are usually used as translations of Latin *superbus*, especially the words *pyšný* and *povýšený*. Those meanings and evaluations we will seek in the Czech National Corpus.

Klíčová slova / Keywords:

superbia, Lucius Annaeus Seneca, Cornelius Tacitus

Obsah

Seznam zkratk citovaných děl	7
Seznam zkratk	11
1. Úvod	12
1.1. Literatura zabývající se výrazem <i>superbia</i>	12
1.2. Nástin následujícího postupu	16
I. Analytická část	18
2. Seneka	19
2.1. <i>Superbia</i> v knihách <i>De beneficiis</i>	19
2.1.1. Komentář k jednotlivým výskytům výrazu <i>superbia</i>	23
2.1.2. Závěr	39
2.2. <i>Superbia</i> v listech Luciliovi	41
2.2.1. Komentář k jednotlivým výskytům výrazu <i>superbia</i>	41
2.2.2. Závěr	53
2.3. Trójanky	54
2.3.1. Komentář k jednotlivým výskytům výrazu <i>superbia</i>	55
2.3.2. Závěr	59
3. Tacitus	60
3.1. <i>Superbia</i> v knihách <i>Annales ab excessu Divi Augusti</i>	60
3.1.1. Komentář k jednotlivým výskytům výrazu <i>superbia</i>	60
Kniha 1.	60
Kniha 2.	64
Kniha 3.	69
Kniha 4.	70
Kniha 6.	75
Kniha 11.	77
Kniha 12.	79
Kniha 13.	81
Kniha 14.	83
Kniha 15.	86
3.1.2. Závěr	88

II. Syntetická část	89
4. Corpus auctorum	90
4.1. Kdo je na co pyšný?	91
4.1.1. Kdo je pyšný?	91
4.1.2. Na co lze být pyšný?	94
4.2. Jak pýcha působí?	95
4.2.1. Propria	95
4.2.2. Akcidenty	97
4.3. Kde hledat pýchu?	99
4.3.1. Kolokace	99
4.3.2. Protiklady	104
4.4. Jak se k pýše postavit?	106
4.4.1. Reakce	106
4.4.2. Protiakce	108
4.5. Vysvětlivky ke 4. kapitole	108
5. Hledání významu	121
5.1. Natural semantic metalanguage	122
5.2. Významy českých slov	125
5.3. Význam latinského <i>superbia</i>	131
5.3.1. Denotativní význam	131
5.3.2. Konotativní význam	139
5.3.3. Emocionální význam	142
6. Seneka versus Tacitus	144
6.1. Osobní a neosobní	144
6.2. Shrnutí Seneka	146
6.3. Shrnutí Tacitus	148
7. Závěr	150
7.1. Srovnání se závěry ostatních autorů	150
7.2. Seneka a Tacitus	152
Literatura	154
Rejstřík	157

Seznam zkratk citovaných děl¹

Afran. <i>com.</i>	Lucius Afranius, <i>Comoediarum togatarum fragmenta</i>
Amm.	Ammianus Marcellinus, <i>Rerum gestarum libri</i>
Apul. <i>apol.</i>	Apuleius, <i>Apologia (Pro se de magia liber)</i>
Apul. <i>met.</i>	Apuleius, <i>Metamorphoses</i>
Apul. <i>Socr.</i>	Apuleius, <i>De deo Socratis</i>
Auson. 3	Decimus Magnus Ausonius, <i>Ephemeris, id est totius diei negotium</i>
Auson. 4	Decimus Magnus Ausonius, <i>Parentalia</i>
Auson. 27	Decimus Magnus Ausonius, <i>Epitaphia heroum qui bello Troico interfuerunt</i>
Auson. 45	Decimus Magnus Ausonius, <i>Epigrammata</i>
Caes. <i>Gall.</i>	Gaius Iulius Caesar, <i>Commentarii belli Gallici</i>
Cato <i>orig.</i>	Marcus Porcius Cato, <i>Origines</i>
Catull.	Gaius Valerius Catullus, <i>Carmina</i>
Cic. <i>Att.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Epistulae ad Atticum</i>
Cic. <i>Cluent.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Pro A. Cluentio Habito oratio</i>
Cic. <i>de orat.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>De oratore</i>
Cic. <i>div. in Caec.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>In Q. Caecilium Nigrum oratio quae divinatio dicitur</i>
Cic. <i>fam.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Epistulae ad familiares</i>
Cic. <i>fat.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>De fato</i>
Cic. <i>inv.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Rhetorici libri duo qui vocantur De inventione</i>
Cic. <i>leg.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>De legibus</i>
Cic. <i>leg. agr.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>De lege agraria orationes</i>
Cic. <i>Manil.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Pro lege Manilia</i>
Cic. <i>Marcell.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Pro M. Claudio Marcello oratio</i>
Cic. <i>Mur.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Pro L. Murena oratio</i>
Cic. <i>off.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>De officiis</i>
Cic. <i>part.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Partitiones oratoriae</i>
Cic. <i>Phil.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>In M. Antonium orationes Philippicae</i>
Cic. <i>Pis.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>In L. Calpurnium Pisonem oratio</i>
Cic. <i>prov.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>De provinciis consularibus oratio</i>
Cic. <i>p. red. in sen.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Post reditum in senatu</i>
Cic. <i>Rab. perd.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Pro C. Rabirio perduellionis reo oratio</i>
Cic. <i>Rab. post.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Pro C. Rabirio postumo oratio</i>
Cic. <i>rep.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>De re publica</i>
Cic. <i>Quinct.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Pro P. Quinctio oratio</i>
Cic. <i>Sest.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Pro P. Sestio oratio</i>

¹Podle ThLL

Cic. <i>Sull.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Pro P. Cornelio Sulla oratio</i>
Cic. <i>top.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Topica</i>
Cic. <i>Tusc.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Tusculanae disputationes</i>
Cic. <i>Vatin.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>In P. Vatinius testem interrogatio</i>
Cic. <i>Verr.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>In C. Verrem orationes sex</i>
Claud. 11–14	Claudius Claudianus, <i>Fescennina dicta Honorio Augusto et Mariae</i> (= <i>carmina maiora</i> , 11–14)
Claud. 15	Claudius Claudianus, <i>In Gildonem</i> (<i>De bello Gildonico</i>) (= <i>carmina maiora</i> , 15)
Claud. 18–20	Claudius Claudianus, <i>In Eutropium</i> (= <i>carmina maiora</i> , 18–20)
Claud. 21–24	Claudius Claudianus, <i>De consulatu Stilichonis</i> (= <i>carmina maiora</i> , 21–24)
Claud. <i>carm. min.</i>	Claudius Claudianus, <i>Carmina minora vel potius miscellanea</i>
Colum.	Lucius Iunius Moderatus Columella, <i>Res rustica</i>
Curt.	Quintus Curtius Rufus, <i>Historia Alexandri Magni</i>
Dio Cass.	Lucius Cassius Dio Cocceianus, <i>Historiae Romanae</i>
<i>Epiced. Drusi</i>	Publius Ovidius Naso [pseudo], <i>Epicedion Drusi</i> (<i>Consolatio ad Liviam</i>)
Flor. <i>epit.</i>	Florus, <i>Epitoma de Tito Livio bellorum omnium annorum</i>
Fronto	Epistularium Frontonis, <i>Frontonis epistulae ad M. Caesarem</i>
Gell.	Aulus Gellius, <i>Noctes Atticae</i>
Homer.	Homerus qui dicitur latinus (Baebius Italicus), <i>Illias latina</i> scilicet <i>Iliados epitome latina</i>
Hor. <i>epist.</i>	Quintus Horatius Flaccus, <i>Epistulae</i>
Hor. <i>carm.</i>	Quintus Horatius Flaccus, <i>Carmina</i>
Hor. <i>epod.</i>	Quintus Horatius Flaccus, <i>Epodi (Iambi)</i>
Hor. <i>sat.</i>	Quintus Horatius Flaccus, <i>Sermones (Saturnae)</i>
Hyg. <i>fab.</i>	Hyginus mythographus, <i>Fabulae</i>
Iust.	Marcus Iunian[i]us Iustinus, <i>Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi</i>
Iuv.	Decimus Iunius Iuvenalis, <i>Saturnae</i>
Laev. <i>carm. frag.</i>	Laevius, <i>Carminum fragmenta</i>
<i>Laus Pis.</i>	<i>Laus Pisonis</i>
Liv.	Titus Livius, <i>Ab urbe condita</i>
Lucil.	Gaius Lucilius, <i>Saturarum fragmenta</i>
Lucr.	Titus Lucretius Carus, <i>De rerum natura</i>
Lucan.	Marcus Annaeus Lucanus, <i>Bellum civile (Pharsalia)</i>
Manil.	Marcus Manilius, <i>Astronomica</i>
Mart.	Marcus Valerius Martialis, <i>Epigrammata</i>
Mela	Pomponius Mela, <i>De chorographia</i>
Naev. <i>carm. frag.</i>	Gnaeus Naevius, <i>Belli Punici fragmenta</i>
Nep.	Cornelius Nepos, <i>De viris illustribus (Pausanias, Timoleon)</i>

<i>Octavia</i>	Lucius Annaeus Seneca [pseudo], <i>Octavia</i>
<i>Ov. am.</i>	Publius Ovidius Naso, <i>Amores</i>
<i>Ov. ars</i>	Publius Ovidius Naso, <i>Ars amatoria</i>
<i>Ov. epist.</i>	Publius Ovidius Naso, <i>Heroides (Epistulae Heroidum)</i>
<i>Ov. fast.</i>	Publius Ovidius Naso, <i>Fasti</i>
<i>Ov. medic.</i>	Publius Ovidius Naso, <i>Medicamina faciei feminae</i>
<i>Ov. met.</i>	Publius Ovidius Naso, <i>Metamorphoses</i>
<i>Ov. trist.</i>	Publius Ovidius Naso, <i>Tristia</i>
<i>Origo Const.</i>	<i>Excerpta Valesiana, pars prior: Origo Constantini imperatoris</i>
Petron.	Petronius [Arbiter], <i>Satyrica</i>
Phaedr.	Phaedrus, <i>Fabulae</i>
Plaut. <i>capt.</i>	Titus Maccius Plautus, <i>Captivi</i>
Plaut. <i>merc.</i>	Titus Maccius Plautus, <i>Mercator</i>
Plaut. <i>Amph.</i>	Titus Maccius Plautus, <i>Amphitruo</i>
Plaut. <i>Pseud.</i>	Titus Maccius Plautus, <i>Pseudolus</i>
Plaut. <i>Sitch.</i>	Titus Maccius Plautus, <i>Stichus</i>
Plin. <i>epist.</i>	Gaius Plinius Caecilius Secundus [Minor], <i>Epistulae</i>
Plin. <i>nat.</i>	Gaius Plinius Secundus [Maior], <i>Naturalis historia</i>
Plin. <i>paneg.</i>	Gaius Plinius Caecilius Secundus [Minor], <i>Panegyricus</i>
Pompon. <i>atell.</i>	Lucius Pomponius Bononiensis, <i>Atellanarum fragmenta</i>
Prop.	Sextus Propertius, <i>Elegiae</i>
Ps. Quint. <i>decl.</i>	Marcus Fabius Quintilianus [pseudo], <i>Declamationes XIX maiores Quintiliano falso ascriptae</i>
Quadrig. <i>hist.</i>	Quintus Claudius Quadrigarius, <i>Annalium fragmenta</i>
Q.Cic. <i>pet.</i>	Quintus Tullius Cicero, <i>Commentariolum petitionis</i>
Quint. <i>decl.</i>	Marcus Fabius Quintilianus [dubium], <i>Declamationes minores</i>
Quint. <i>inst.</i>	Marcus Fabius Quintilianus, <i>Institutio oratoria</i>
<i>Rhet. Her.</i>	<i>Rhetorica ad Herennium (De ratione dicendi ad C. Herennium libri IV.)</i>
Sall. <i>Catil.</i>	Gaius Sallustius Crispus, <i>De coniuratione Catilinae</i>
Sall. <i>Iug.</i>	Gaius Sallustius Crispus, <i>De bello Iughurtino</i>
Sall. <i>rep.</i>	Gaius Sallustius Crispus [pseudo], <i>Epistula II. ad Caesarem senem de re publica</i>
Sall. <i>hist. frg.</i>	Gaius Sallustius Crispus, <i>Historiarum reliquiae</i>
Sen. <i>Ag.</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>Agamemno</i>
Sen. <i>benef.</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>De beneficiis</i>
Sen. <i>dial. 2</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>De constantia sapientis</i>
Sen. <i>dial. 3-4-5</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>De ira</i>
Sen. <i>dial. 7</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>De vita beata</i>
Sen. <i>dial. 9</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>De tranquillitate animi</i>

Sen. <i>dial.</i> 10	Lucius Annaeus Seneca, <i>De bravitate vitae</i>
Sen. <i>dial.</i> 11	Lucius Annaeus Seneca, <i>Consolatio ad Polybium</i>
Sen. <i>clem.</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>De clementia</i>
Sen. <i>contr.</i>	Lucius Annaeus Seneca [rhetor], <i>Controversiae</i>
Sen. <i>epist.</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>Epistulae morales ad Lucilium</i>
Sen. <i>Herc. f.</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>Hercules furens</i>
Sen. <i>Herc. O.</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>Hercules Oetaeus</i>
Sen. <i>Med.</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>Medea</i>
Sen. <i>nat.</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>Naturales quaestiones</i>
Sen. <i>Oed.</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>Oedipus</i>
Sen. <i>Phaedr.</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>Phaedra</i>
Sen. <i>Phoen.</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>Phoenissae</i>
Sen. <i>suas.</i>	Lucius Annaeus Seneca [rhetor], <i>Suasoriae</i>
Sen. <i>Thy.</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>Thyestes</i>
Sen. <i>Tro.</i>	Lucius Annaeus Seneca, <i>Troades</i>
Serv. <i>auct. Aen.</i>	Servius Grammaticus (Maurus Servius Honoratus), <i>Commentarius in Vergilii Aeneidos libros</i>
Sil.	Tiberius Catius Asconius Silius Italicus, <i>Punica</i>
Stat. <i>Ach.</i>	Publius Papinius Statius, <i>Achilleis</i>
Stat. <i>silv.</i>	Publius Papinius Statius, <i>Silvae</i>
Stat. <i>Theb.</i>	Publius Papinius Statius, <i>Thebais</i>
Suet. <i>Aug.</i>	Gaius Suetonius Tranquillus, <i>De vita Caesarum (Augustus)</i>
Suet. <i>Cal.</i>	Gaius Suetonius Tranquillus, <i>De vita Caesarum (C. Caligula)</i>
Suet. <i>vita Hor.</i>	Gaius Suetonius Tranquillus, <i>Vita Horatii</i>
Tac. <i>ann.</i>	Cornelius Tacitus, <i>Annales (Ab excessu divi Augusti)</i>
Tac. <i>hist.</i>	Cornelius Tacitus, <i>Historiae</i>
Tac. <i>Germ.</i>	Cornelius Tacitus, <i>Germania (De origine et situ Germanorum)</i>
Ter. <i>Phorm.</i>	Publius Terentius Afer, <i>Phormio</i>
Tib. 1–2	Albius Tibullus, <i>Elegiae</i>
Tib. 3	Albius Tibullus [pseudo], <i>Elegiae de Sulpicia</i> ²
Titin. <i>com.</i>	Titinius, <i>Comoediarum togatarum fragmenta</i>
Val. Fl.	Gaius Valerius Flaccus Setinus Balbus, <i>Argonautica</i>
Val. Max	Valerius Maximus, <i>Facta et dicta memorabilia</i>
Vell.	Gaius Velleius Paterculus, <i>Historiae Romanae</i>
Verg. <i>Aen.</i>	Publius Vergilius Maro, <i>Aeneis</i>
Verg. <i>ecl.</i>	Publius Vergilius Maro, <i>Eclogae sive Bucolica</i>
Verg. <i>georg.</i>	Publius Vergilius Maro, <i>Georgica</i>
<i>Vir. ill.</i>	<i>De viris illustribus liber incerti auctoris</i>
Vitr.	Vitruvius, <i>De architectura</i>

²Neautentické básně z *Corpus Tibullianum* jsou číslovány dvojím způsobem podle toho, zda jsou vydány společně jako třetí kniha (takto čísluje ThLL): 3,8–13 a 19–20, nebo rozdělené v rámci třetí a čtvrté knihy: 4,2–6 a 13–14. Alternativní číslování uvádíme v závorce.

Seznam zkratek

AJP	The American Journal of Philology
AncW	The Ancient World
ČNK	Český národní korpus
GIF	Giornale italiano di filologia
ICS	Illinois Classical Studies
JRS	Journal of Roman Studies
MSR	Mélanges de Science Religieuse
NSM	Natural semantic metalanguage
SIFC	Studi Italiani di Filologia Classica
TAPhA	Transactions of the American Philological Association
ThLL	Thesaurus Linguae Latinae

1. Úvod

Cílem této práce je prozkoumat po stránce lingvistické a kulturně-historické latinský výraz *superbus* (a slova od něj odvozená, tj. *superbia*, *superbe*, *superbiter* a *superbire*), specifikovat jeho význam a použití, a to především ve vybraných dílech L. Annaea Seneky a Cornelia Tacita. Při tomto zkoumání budeme postupovat ve dvou fázích. Nejprve podrobně probereme všechny výskyty tohoto slova u Seneky v knihách *O dobrodiních* (*De beneficiis*), v *Listech Luciliovi* (*Epistulae morales ad Lucilium*) a v tragédii *Trójanky* (*Troades*), u Tacita v knihách *Letopisů* (*Annales*). Budeme si přitom všimnout jednak kontextu, v němž je výraz použit, tématických podobností a toho, jakou osobu či jaký typ jednání tímto slovem autor hodnotí a proč, jednak okolí tohoto slova, slovních spojení, do nichž je zasazeno, a jiných slov, která jej doprovázejí. Budeme přitom používat nám dostupné komentáře a překlady i jiné texty, které mají k daným místům co říci. Ve druhé fázi takto získaná data srovnáme jednak s dalšími latinsky píšícími autory a jejich způsobem použití slova *superbus*, jednak s českými ekvivalenty tohoto slova. Na pomoc si při tom vezmeme korpus latinských a českých textů a pro objasnění rozdílů mezi významy českých slov a latinského *superbia* také lingvistickou metodu NSM. Na závěr porovnáme ve světle získaných informací Senekovo a Tacitovo užití výrazu *superbus* navzájem a vyzdvihneme podobnosti a rozdíly, které lze v jejich textech v tomto ohledu vysledovat. Dříve však, než se blíže seznámíme s cestou, po níž se budeme ubírat, krátce shrneme, jakým způsobem se s tématem *superbia* vyrovnávali a zabývali někteří filologové před námi.

1.1. Literatura zabývající se výrazem *superbia*

Haffter Podobným tématem jako my se již v minulosti výslovně zabývalo několik autorů, z nichž musíme jmenovat především H. Hafftera a jeho dvě studie¹ věnující se některým aspektům římského politického myšlení. Haffter uvažuje o některých římských konceptech a nalézá pro ně doklady u rozmanitých autorů. Vždy se přitom soustředí na počátek daného konceptu, na otázku, v které době se doložitelně v římském myšlení objevil. První z jeho studií se věnuje otázce římské zahraniční politiky a jejího ideologického základu, totiž myšlenky spravedlivé války (*bellum iustum*, *bellum pium*). Haffter si klade otázku, jak stará je tato myšlenka, a při hledání odpovědi vyzdvihuje jednak pojmy *clementia* a *humanitas*, jakožto termíny vyjadřující spravedlivý přístup k podrobeným národům, jednak pojem *superbia*, který reprezentuje spravedlivý důvod pro vedení války. Z tohoto hlediska jsou tyto pojmy dvěma stranami téže mince, mince zachycené Vergiliovým veršem *parcere subiectis et debellare superbos*². Jak se ukazuje, lze tuto myšlenku spravedlivé války vysledovat již u Plauta³ a v Catonově *Řeči na obhajobu Rhodských*⁴, a to tak přirozeně,

¹Haffter (1940, 1956)

²Verg. *Aen.* 6,847

³Haffter odkazuje na hru *Amfitryón*, datovanou dnes do roku 187 př. n. l. (Haffter (1940), str. 107nn a 118)

⁴Pronesená roku 167 př. n. l. a zprostředkovaná Aulem Gelliem. Gell. 6,3 (= *Cato orig.* 5) (Haffter (1940), str. 104nn a 116nn)

že je nemyslitelné, aby v jejich době nebyla v římském myšlení již pevně a jistě zabydlena. Základní význam pojmu *superbus* přitom Haffter vidí v silně negativně zbarveném morálním odsouzení toho, kdo se nedrží v normě, nerespektuje to, co je společností vnímáno jako správné a osvědčené, svévolného rušitele pořádku obecně a míru povytce. Vergiliovo *debellare superbos* je ve vztahu k zahraničním subjektům vyjádřením římské morální povinnosti. A snahu vyrovnat se s touto povinností čte Haffter také v Caesarových *Zápiscích*⁵. V Ciceronově *Řeči za vrchní velitelství Gnaea Pompeia*⁶, v Liviově vyprávění o založení bratrstva fetiálů⁷, v Plautově *Amfitryonovi*⁸, v těch všech se odráží tatáž myšlenka: zahraniční subjekty, které nerespektují mezinárodní právo, které svévolně porušují řád běžný v mezinárodních jednáních, jsou představiteli *superbiae*, kterou Řím musí zlomit za každou cenu.

Druhá Haffterova práce se věnuje významu slova *superbia* ve vztazích vnitropolitických a v tomto kontextu nalézá tři úzce propojené koncepty, které byly v římském myšlení s výrazem *superbia* nerozlučně asociovány. Prvním z těchto konceptů je *regnum*, královská moc. Haffter mluví o strachu z *regnum* jako o citu, který stojí v základu římského politického smýšlení⁹, a spojení myšlenky krále (*rex*) s vlastností *superbia* lze opět vysledovat již u Plauta¹⁰. Na pojem *regnum* bezprostředně navazuje druhý koncept, jímž je představa jízdy na voze: výsady, která náležela římským králům a triumfujícím vojevůdcům, ale která byla obecně vnímána jako nepřipustné „vynášení se“ nad hlavy principiálně rovných spoluobčanů. Poznatek, že *superbia* je pevně spjata s představou jízdy na voze¹¹ a tedy s něčím, co odlišuje krále či vysoko postavené úředníky od prostých občanů, bere Haffter jako doklad politické povahy tohoto pojmu a plynule přechází ke třetímu konceptu, kterým je nobilita a nobilové. Právě jim je výčitka *superbia* často směřována, je jejich *commune malum*¹². Haffter jde tak daleko, že konstatuje: z pohledu historiků (doby pozdní republiky i císařství) je *superbia* tím, co lidský druh „nobil“ charakterizuje¹³. Archetypálním je pak v tomto ohledu rod Claudiů, s jehož obviněním z povýšenosti (*superbia*) a pohrdlivého jednání (*contemptim*) se (pravděpodobně) setkáváme již u Naevia¹⁴, tedy autora 3. století př. n. l. Všechny tyto tři koncepty: *rex – currus – nobilitas (Claudia familia)*, stojí spolu s jejich charakteristickou vlastností:

⁵V první knize *Zápisů o válce galské* je mezi základními důvody, proč se Caesar pustil do boje s Galy, uveden také tento: *Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.* Ariovistova drzost, pánovitost a arogance se již nedala nadále snášet. *Caes. Gall.* 1,33,5. (Haffter (1940) str. 113nn)

⁶Cic. *Manil.* 11

⁷Liv. 1,32,3

⁸Plaut. *Amph.* 213

⁹*Das ABC politischer Empfindung bei den Römern ist die Angst vor dem regnum.* Haffter (1956), str. 135

¹⁰Plaut *Pseud.* 458nn a Plaut. *capt.* 664n

¹¹Doklad tohoto spojení nalézá Haffter již u Plauta (rok 187 př. n. l.), ve veršich: *Me. At scin quo modo / faciam ego hodie te superbum, nisi hinc abis? So. Quonam modo? / Me. Auferere, non abibis, si ego fustem sumpsero.* Me[rkur]: Jestlipak víš, jak tě dneska povýším, jestli odsud neodejdeš? So[sia]: Japa? Me: Tak, že si [na tebe] vezmu hůl, a [pak už] neodejdeš, ale [budou tě muset] odnést. Plaut. *Amph.* 356nn; a následně u pozdějších autorů, a to až do doby císařství, kde odkazuje k Pliniově *Panegyriku* (rok 100 n. l.): *iam hoc ipsum, quod ingressus es, quam mirum laetum que! nam priores inveni et importari solebant, non dico quadriugo curru et albitibus equis, sed umeris hominum, quod arrogantius erat.* Podivuhodnou a šťastnou [předzvěstí] bylo už to samo, že jsi [do města] vstoupil! Vždyť tví předchůdci se obvykle nechávali dovnitř nejen vézt – o čtyřspreží běloušů se ani nezmiňují – ale s ještě větší arogancí vnášet na ramenou lidu. Plin. *paneg.* 22,1

¹²Obvyklou, všem nobilům společnou neřestí. Sall. *Jug.* 64,1.

¹³Haffter (1956), str. 139

¹⁴Naev. *carm. frag.* 6,37; cf. také poznámka 2 na straně 60.

superbia, v základu římského politického myšlení jako obžaloba, kterou římský lid stíhá ty, kdo se nad něj vyvyšují.

Haffterovy závěry týkající se jak vztahu Římanů k vnějším politickým subjektům, odmítajícím se podrobit římské nadvládě, která je spravedlivá, neboť vnáší do světa řád, tak vztahu malých lidí k těm, kdo zneužívají své moci k tomu, aby se nad lid vyvyšili, se také v našem zkoumání ukáží být platnými. Uvidíme, že obvinění ze *superbiae* je mocným motivačním činitelem, výzvou k zakročení proti skutečnosti tak nesnesitelné, že takovou výzvu nelze odmítnout. Uvidíme, že *superbus* je člověk nerespektující řád a své místo ve světě, člověk s chorobnou touhou dostat se výš. A uvidíme, že pohrdání (*contemptus*) je základním vztahem, jež *superbus* zaujímá ke svému okolí.

Dunkle Poněkud jinou perspektivu na totéž téma, totiž téma vztahu charakteristiky *superbia* a představy krále a královské vlády, nabízí R. Dunkle¹⁵. Ten se domnívá, že zatímco sama nenávisť římského lidu ke království a královské nadvládě (*regnum*) je původní v tom smyslu, že sahá až k počátkům republiky a patří do římské tradice, spojení této myšlenky s koncepcí typických nectností krále (*rex*), jimiž jsou *crudelitas*, *superbia*, *vis* a *libido* (krutost, pýcha, sklony k násilí a svévole, často vyjádřená sexuálním násilím), je pozdější a souvisí s řeckou tradicí archetypálního padoucha tragédií – tyрана (*tyrannos*). Podle Dunkleho římská postava krále, který byl původně rolí toliko politického utlačovatele, splýnula vlivem helenizace s postavou řeckého tyрана, s osobou plnou osobních charakterových neřestí. Koncem republiky bylo toto splnutí natolik dokonalé, že obě role nebylo nadále možné rozeznat a římský král se stal sám nejen opresorem, ale také zloduchem, osobou nenáviděnímhodnou nejen z politických, ale také z morálních důvodů. Výsledkem této helenizace je na jedné straně Liviův Tarquinius Superbus, vykreslený právě pro své jednání a charakter (tedy nikoli primárně pro své politické činy) jako základní důvod římské nenávisti k *regnum*¹⁶, na druhé straně trend v politické invektivě (reprezentované pro nás především Ciceronem, ale ve své době jistě i jinými řečníky) používat nálepkovitě obvinění *rex* jako argument *ad hominem*, prezentovat oponenta jako lidskou zrůdu bažící po moci a zkaženou až do morku kostí právě těmi způsoby, jimiž jsou zkaženi řečtí tyraní, přestože taková charakteristika je jednak často nepravdivá, jednak pro případ, jehož se daná řeč týká, zcela irelevantní¹⁷.

Naše práce se nezabývá genezí asociací, které s sebou pojem *superbia* nese, takže se otázku, zda *superbia* – jak tvrdí Haffter – patřila k představě krále od počátku, či se na něj nalepila až později vinou vlivů řeckých – jak tvrdí Dunkle –, nebudeme snažit rozhodnout. Co se však během našeho zkoumání jasně ukáže, je rétorická síla tohoto pojmu, jeho schopnost očernit oponenta a udělat z něj v očích obecnosti morální trosku. Zároveň uvidíme souvislost tohoto pojmu s uvedenými dalšími charakteristickými vlastnostmi tyрана a skutečnost, že přinejmenším použití dvojice *crudelitas* – *superbia* je, zdá se, otázkou spíše rétorické gradace, než pravdivého obrazu povahy obviněného.

Murphy Vztah latinské *superbia* k řecké *hybris* zkoumá J. M. J. Murphy¹⁸ a nalézá mezi oběma termíny pozoruhodný konotativní rozdíl překračující jejich zdánlivou sémantickou blízkost. Odlišnost, o níž se jedná a jejíž důsledky (alespoň na straně *superbia*) se výrazně objeví i v našem zkoumání, spočívá v samé

¹⁵Dunkle (1967)

¹⁶Dunkle (1967), str. 158

¹⁷Dunkle (1967), str. 166n

¹⁸Murphy (1997)

přirozenosti těchto dvou neřestí, z nichž první (*hybris*) Murphy charakterizuje jako „*natural extrahuman cycle*“, druhou (*superbia*) jako „*base and unnatural pollution*“¹⁹. *Hybris* je, jak článek tvrdí, jakýmsi přirozeným a zároveň nevyhnutelným vedlejším plodem úspěchu, zmocňujícím se jako posedlost všech – ctnostných i zlých, hrdinů i padouchů – bez rozdílu a zcela se vymykajícím kontrole napadeného. Její přirozenost je cyklická v tom smyslu, že má v sobě samé zakódován svůj zmar a pád, jejím nevyhnutelným důsledkem je destrukce jejího nositele. Propojenost *hybris* a její *nemesis* je tak úzká, že tento pojem nemůže být ve skutečnosti použit o člověku jednajícím arogantně, pyšně a násilně (což jsou jinak charakteristické znaky toho, kdo je *hybristes*, podobně jako toho, kdo je *superbus*), pokud zároveň toto chování samo nevedlo ke zkáze nositele²⁰. *Hybris* je stíhána božským trestem (*nemesis*) neúprosně, bez naděje na odpuštění; to nejlepší, co může člověk udělat, je pokusit se vystříhat *hybris* sám v sobě a vyhnout se těm, u nichž tuto zhoubnou nákazu zpozoruje, neboť smrtelníci nad ní nemají žádnou moc²¹. *Superbia* naproti tomu vykazuje sice totéž jednání – útočí na důstojnost druhého, zahanbuje, je svévolná a násilná – její nejvnitřnější povaha je však zcela jiná. Předně nenapadá bez rozdílu každého: *that is, to a Roman, there was no such thing as vir bonus sed superbus*²². *Superbia* je nejen cosi naprosto nebožského, ale přímo podlidského a zároveň není samozřejmé, že by vedla ke zkáze svého nositele. Pýcha předcházející pád je sice možným (a snad i pravděpodobným) výsledkem, nikoli však ze své vlastní vnitřní podstaty, ale spíše shodou okolností, či lépe řečeno z vnitřní podstaty Osudu (*Fortuna*), která se vyznačuje vrtkavou nestálostí. Díky tomu, a protože se jedná o neřest zcela nesnesitelnou, působí obvinění *superbia* jako výzva volající do zbraní. Před *hybris* se lidé mohou spasit jedině útekem, zničit pýchu (*superbia*) vlastním přičiněním a za každou cenu je morální povinností každého člověka obecně a Římana zvláště. Je nemyslitelné, aby *superbus* pokračoval ve svém jednání, aby dál žil jakožto *superbus*; a zamezit tomu musí primárně lidský zásah.

Jiní Další texty se, podobně jako náš, věnují výrazu *superbia* u specifických autorů. Významem a subjekty *superbiae* v Aeneidě se zabývá R. B. Loyd²³ a v dialogu s ním D. Christenson²⁴. O Liviově použití tohoto slova v kontextu protikladu *regnum – libertas* a nezřízené touhy po moci (*crimen regni / regni cupiditatis crimen*) pojednává článek L. Bruna²⁵. Konečně D. J. Macqueen²⁶ zkoumá texty Augustinovy. Přestože je Augustin autorem křesťanským a jeho pojetí pýchy souvisí s klasickým jen okrajově, inspiruje tento článek popisem účinků, které má *superbia* na duši svého nositele, a to ve formě srovnání rozmanitých sloves (značících vyvýšení se a nadmutí se), která s pýchou souvisí.

Kromě těchto článků specificky zaměřených na otázku *superbia* lze různé nápady a poznámky k tomuto tématu nalézt také v dalších textech – v komentářích či monografiích zabývajících se tím či oním tématem – které v průběhu svého výkladu zavadily i o naše téma. Na tyto osvětlující komentáře budeme na příslušných místech průběžně upozorňovat.

¹⁹Murphy (1997), str. 81

²⁰Murphy (1997), str. 78n

²¹Murphy (1997), str. 75

²²Murphy (1997), str. 77

²³Lloyd (1972)

²⁴Christenson (2002)

²⁵Bruno (1966)

²⁶Macqueen (1977)

1.2. Nástin následujícího postupu

Tato práce je rozdělena do dvou částí, způsob naší práce bude v každé z nich poněkud odlišný. První část se skládá z jednotlivých výskytů pojmu *superbia*, překladů příslušných míst a komentářů těchto míst, týkajících se jak konkrétního kontextu, tak širších (filosofických či věcných) souvislostí. Je přitom třeba říci, že vlastní témata spisů s nimiž budeme pracovat, ať už Senekových filosofických pojednání, či Tacitovy historiografie, nás při hledání významu pojmu *superbia* budou zajímat pouze do té míry, abychom mohli náležitě pochopit bezprostřední kontext vždy příslušného výskytu. Ačkoli je zjevné, že *superbia* nebude sama o sobě explicitním centrem pozornosti těchto autorů, ale pouze ve výkladu použitým pojmem, mohla by snad právě proto naše vyjádření vyvolat zavádějící dojem. Toto krátké upozornění snad postačí na naši omluvu v případech, kdy by se díky námi zvolenému obratu mohlo zdát, že se některý z autorů k námi zkoumanému pojmu případně k vlastnosti, k níž pojem *superbia* odkazuje, sám přímo vyjadřuje a tuto vlastnost výslovně tematizuje. Až na vzácné výjimky tomu tak není a naše výroky v tomto smyslu je třeba brát pouze obrazně.

Postup naší práce bude v této části prostý, bude sestávat z četby primárních zdrojů, komentářů a překladů a dohledávání souvislostí významných pro objasnění konkrétního významu v dané situaci. Účelem této první části bude příprava materiálu pro část druhou, a to ve formě vyhledání 1) klíčových obrazů a situací, v nichž pojem *superbia* vystupuje, ověření obvyklosti těchto situací a stereotypů, které zahrnují; a 2) jiných výrazů, v jejichž doprovodu se *superbia* často objevuje, a které tak či onak pomáhají explikovat význam tohoto slova.

Druhá část obsahuje tři kapitoly, z nichž první je zaměřena na římské autory doby republiky i princípatu. Za pomoci jejich děl a jejich použití výrazu *superbus* se budeme snažit – již nikoli cestou podrobné prohlídky každého jednoho místa zvlášť, ale naopak prostým pohledem na kolokace a rozmanité kombinace slov umístěných „blízko u sebe“ – nalézt pravidelnosti a nepravidelnosti v textech Senekových a Tacitových. Do jaké míry se *superbia* u těchto dvou autorů shoduje se všeobecnými trendy nalezenými prostřednictvím korpusu? Říkají něco, co u nikoho jiného nenajdeme? Jak zapadají ony obrazy a slova pýchu doprovázející, které jsme našli a zdůraznili v části první, do celkového rámce představ pojmů se v myslích Římanů s pojmem *superbia*? K jakým situacím se tento výraz váže a jaké emoce vyvolává? Na tyto a podobné otázky tato kapitola odpovídá.

Druhá kapitola druhé části vychází z poznatků kapitoly předchozí a srovnává římskou zkušenost se zkušeností českou. V této kapitole se soustředíme na několik vybraných českých slov, která jsme v průběhu práce používali jako překlady latinského *superbia*. Pokusíme se vyzdvihnout význam skrývající se za těmito českými slovy (především pomocí lingvistické metody NSM²⁷) a s přispěním Českého národního korpusu přiblížíme jednak subjekty těchto slov (neboť nám přirozeně půjde o vlastnosti ať už v substantivní nebo adjektivní formě) a jednak emoce, které vyvolávají v českých posluchačích i jejich evaluativní sílu. Následně srovnáme takto získaná data s poznatky, které vyplynuly z předchozích kapitol, abychom tím přiblížili vztah mezi výrazem *superbia* a jeho překlady, mezi tím, jakou představu s sebou nese „pýcha“ pro české čtenáře a jakou *superbia* pro posluchače římské.

Tato kapitola se může zdát poněkud odvislá od hlavního tématu našeho zájmu, neboť je zjevné, že české „ekvivalenty“ na Tacitově a Senekově chápání *superbia* nic nezmění. Domníváme se však, že je důležitá,

²⁷ *Natural semantic metalanguage* viz krátký exkurs v sekci 5.1 na straně 122.

neboť v celém textu pracujeme s překlady původních textů a cílem této kapitoly je upozornit na zkreslení, které s sebou takový postup nutně nese.

Závěrečná kapitola se vrací k latinskému *superbus* a shrnuje podobnosti a rozdíly mezi Tacitovým a Senekovým použitím tohoto slova. Zároveň se snaží ukázat tyto rozdíly ve světle odlišných žánrů, k nimž tyto dva autoři patří, totiž historie a filosofie, a poukazuje na skutečnost, že při sledování vposledku téhož cíle používá každý z nich jinou metodu práce, z níž zjištěné rozdíly nevyhnutelně vyplývají.

Závěrem dodejme, že pro citace latinských textů používáme v celé práci Teubnerské vydání²⁸. Hranaté závorky s číslem odkazují na jednotlivé výskyty výrazu *superbia* (a dalších od něj odvozených tvarů), a to podle následujícího řazení: Seneca: *De beneficiis*²⁹, *Ad Lucilium epistulae morales*³⁰, *Troades*³¹; Tacitus: *Annales*³². V rámci každého jednotlivého spisu jsou pak výskyty očíslovány v tom pořadí, jak se postupně nalézají v knihách daného textu. Toto pořadí zároveň odpovídá zpracovanému komentáři. V závěrečném rejstříku citovaných míst je u příslušných odkazů toto pořadové číslo také uvedeno, a to za daným odkazem, tučně a opět v hranatých závorkách.

²⁸Resp. jeho elektronickou podobu BTL-3

²⁹[1] na straně 23 – [22] na straně 39

³⁰[23] na straně 41 – [38] na straně 52

³¹[39] na straně 55 – [44] na straně 58

³²**Kniha 1.** [45] na straně 60 – [48] na straně 63; **kniha 2.** [49] na straně 64 – [55] na straně 67; **kniha 3.** [56] na straně 69 – [57] na straně 69; **kniha 4.** [58] na straně 70 – [63] na straně 74; **kniha 6.** [64] na straně 75 – [66] na straně 77; **kniha 11.** [67] na straně 77 – [69] na straně 79; **kniha 12.** [70] na straně 79 – [72] na straně 80; **kniha 13.** [73] na straně 81 – [75] na straně 82; **kniha 14.** [76] na straně 83 – [79] na straně 85; **kniha 15.** [80] na straně 86 – [83] na straně 87.

Část I.

Analytická část

2. Seneka

2.1. *Superbia* v knihách *De beneficiis*

Sedm knih *O dobrodiních (De beneficiis)* jsou jedním ze čtyř dochovaných samostatných filosofických spisů římského politika a především významného stoického filosofa Lucia Annaea Seneky (* 4 př. n. l. † 65 n. l.). Pojednávají o podstatě dobra a o různých způsobech, jak konat dobré skutky především, ale nikoli výlučně, v politickém kontextu a jsou tedy spisem etickým. Dříve, než se začneme věnovat samotnému rozboru jednotlivých výskytů výrazu *superbia* v tomto textu, shrneme v krátkosti několik důležitých témat, s nimiž se budeme setkávat a která nám pomohou se k významu námi sledovaného pojmu přiblížit.

V každém (antickém) etickém pojednání je úběžníkem všech předkládaných myšlenek dobro v různých formách, pro filosofii stoickou (a peripatetickou) je tímto úběžníkem (formou dobra jakožto *causa finalis*) ctnost (*virtus*) a ctnostné jednání, které je prostředkem k dosažení ctnosti¹. Tuto skutečnost je třeba mít na zřeteli také při našem zkoumání pojmu *superbia*, neboť pouze ve světle tohoto vůdčího ideálu *vir bonus* lze pojem *superbia* a jeho použití v konkrétních případech pochopit. Je to totiž teprve filosofický výklad obsažený v *De beneficiis* zvláště od třetí knihy dále a založený na zmíněném ideálu, který nám představuje východiska, na jejichž základě je dané jednání v konkrétních případech hodnoceno jako povýšené a namyšlené (*superbum*).

Druhou skutečností, již je třeba si v morálním kontextu uvědomovat, je Osud, *Fatum*. Zvláště ve stoické filosofii je to pojem zásadní důležitosti, musíme však k němu přistupovat s opatrností, neboť má dvojitou tvář. *Fatum* je jednak silou nutnosti – *necessitas* –, mocí, jíž nelze odolat, a jíž je třeba se dobrovolně podřídit², neboť odpor je zbytečný, ale také pro člověka nepřírozený, a přináší pouze neštěstí³. Následovat

¹Jednoduchou aplikaci pojmů jako dobro a ctnost ve stoické filosofii komplikuje jednak faktická nedosažitelnost ideálu opravdové ctnosti a jednak striktní rozdělení činností na dobré – *kathōmōmata* – (tedy takové, které vykonává ctnostný člověk – *sapiens, vir bonus*) a nikoli-dobré, které jsou nicméně v souladu s přirozeností, a tím k dobru a ctnosti směřují – *kathēkōmata*, tedy takové, které vykonává jakýkoliv běžný člověk, jedná-li „dobře“. S tímto poněkud neintuitivním rozdělením se budeme při čtení Senekova textu setkávat neustále. Protože je ideál ctnostného člověka ve stoickém přístupu právě pouze ideálem, vpsledku žádné prokázané dobrodiní (potažmo žádný čin směřující ke ctnosti, tedy čin dobrý v běžném smyslu) *nebude* podle tohoto přístupu fakticky dobré – *nebude kathōmōma*. V tomto ohledu je našemu vnímání výrazně bližší přístup Aristotelův, podle nějž, jakkoli výjimečně, ctnostní lidé skutečně mohou existovat. Ctnostný člověk – *frōnimos* – je i pro Aristotela, stejně jako pro stoiky, kritériem ctnostného jednání (*orthos logos, recta ratio*). Faktická dosažitelnost tohoto ideálního stavu však Aristotelovi na rozdíl od stoiků umožňuje chápat dobré činy běžných lidí jakožto skutečně dobré.

Budeme-li se v dalším textu zabývat ctnostným jednáním, jehož je prokazování dobrodiní jedním z druhů, budeme je z těchto důvodů označovat jakožto „jednání směřující ke ctnosti“ spíše než „ctnostné jednání“ či „dobré jednání“ a budeme tedy pod tímto označením rozumět jednání *běžně chápané* jakožto ctnostné a dobré, avšak vykonané běžným člověkem, nikoli mudrcem (*sofos*).

²Jak konstatuje Seneka ve svém slavném veršiku: *Ducunt volentem fata nolentem trahunt*. Osud vede toho, kdo s ním jde dobrovolně, vleče toho, kdo se mu vzpírá. Sen. *epist.* 107,11

³Tento Osud – *heimarmenē* – je ve stoické filosofii více méně identický (je pojmově identifikován s) s dalšími principy, které shodně vyjadřují aktivní podstatu stoického materiálního světa. Osud je tedy identický s bohem – *theos* –, tvůrčím ohněm – *pyr / pneuma* – a racionálním principem světa – *nūs / ratio* –, racionálním principem v člověku – *hegemonikon* – a tvůrčím logem –

Osud znamená ale zároveň nenechat se na vlastní cestě ke ctnosti nijak zvíkat jeho proměnami *Fortuna*⁴. Nutnost i přes všechnu svou moc nemůže člověku přinést nic, co by jej mohlo z morálního hlediska ovlivnit. Všechny vnější události, ať „dobré“ nebo „zlé“, nejsou vposledku ničím, než věcmi indiferentními⁵. Význam mohou mít nanejvýš jakožto příležitosti pro projevení ctnosti, nikoli však pro ctnost samotnou⁶. Osud je tedy třeba následovat a přijímat právě jedním partikulárním způsobem, totiž povznesením se nad veškeré jeho zvraty. *Superbi* se proti tomuto přirozenému řádu mohou projevovat rozmanitě. Nejčastějším případem je nesprávný vztah k indiferentním věcem, díky nimž se daný člověk pošetile – *stulte* – domnívá, že štěstí, které mu Osud přináší, je dobrem a díky vlastnímu štěstí se *superbe* cítí povznesen nad ty, jimž Osud přinesl tohoto pseudo-dobra méně. Proto je *superbia*, jak Seneka opakovaně zdůrazňuje, nemocí mocných a bohatých. Moc a bohatství jsou ona pseudo-dobra Osudu, přičemž vždycky musí být vnímána jako relativní⁷ v tom smyslu, že „mocný“ vždy znamená „mocnější a bohatší než někdo jiný“.

Konečně bychom neměli zapomenout, že poskytování dobrodiní, jakkoli „všelidským“ a soukromým tématem se nám dnes může zdát, bylo v antické, jak řecké, tak římské kultuře jednak institucionalizováno výrazně více než dnes a jednak úzce propojeno s tématem politiky. Tím přirozeně netvrdíme, že by každé partikulární dobrodiní mělo politické pozadí, je však třeba vnímat „nádech politična“, který se k pojmu *beneficium* váže. Mluví-li pak Seneka o nadutosti (*superbia*) při poskytování dobrodiní, rozprahuje se političnost dobrodiní právě také i na pojem *superbia*, a tak je v námi zkoumaném pojmu politický aspekt (můžeme snad říci) vždy jistým způsobem zohledněn. Na pravdivost tohoto tvrzení nám jasně ukazují příklady, které Seneka pro ilustraci povýšeného jednání uvádí. Z druhé strany pak nám tato teze naopak vysvětluje, proč Seneka volí právě tyto příklady. Právě v jejím světle je nám umožněno pochopit propojení

logos spermatikos –, je sladěným pohybem kosmu – *toniké kinésis*. Osud v této formě vládne světu i člověku a to zevnitř, neboť v něm je vše propojeno.

⁴Lze říci, že pojem *Fatum* představuje vnitřní harmonii a nutnou propojenost všech věcí (světový *logos*), a tato harmonie je dobrá. Je posláním člověka sladit svou vlastní duši se světovou harmonií a tím dosáhnout ctnosti a blaženosti. Naproti tomu *Fortuna* je pouhým vnějškovým, z morálního hlediska zcela indiferentním pohybem, výrazem, označujícím proměnlivou a nepředvídatelnou povahu vnějších okolností, jejichž zvraty se člověk ve svém morálním snažení nemá nechat ovlivňovat.

⁵Řeč je zde o stoickém rozlišení mezi věcmi dobrými a žádoucími pro ně samé – *res per se expetendae* – (Ty vždy tak či onak náležejí ke ctnosti – *prokoptón / virtus* – a dobru – *agatha / bona*. Věci, které (jako ctnosti) jsou účelem o sobě, ač nejsou účelem posledním, se nazývají *honestae*.); věcmi nikoli-dobrymi, indiferentními – *adiaphora* –, které mohou pomáhat poskytovat příležitosti ke ctnosti, která však na nich není přímo závislá a teoreticky se oboje bez nich (Věci indiferentní se dále člení na přednostní – *proégmena* –, sem patří typicky zdraví, krása, rozkoš, ale také dobrý původ a finanční zajištěnost, a potažmo cokoli, co je cílem našeho přirozeného (živočišného) pudu. Mezi přednostní věci patří také věci užitečné – *commoda / euchrésta* –, a nepřednostní – *apoproégmena* – jako je nemoc, chudoba, smrt atp.); a konečně věcmi zlými – *mala / kaka* – a k nim směřujícími špatnými činnostmi, které stojí ctnosti v cestě – *hamartémata, vitia* –, jako například také *superbia* či *stultitia*.

⁶V otázce důležitosti „materiálu“, na němž se mohou projevovat morální kvality, se jednotliví stoičtí filosofové různí, obecně ale lze v tomto bodě konstatovat jednu z významných odlišností od filosofie peripatetické, která „materií dobra“ hodnotí jakožto (v jistém smyslu) skutečné dobro. Stoa je rezervovanější a přes obtíže, které takový postoj přináší, má sklon trvat na tom, že jediným skutečným dobrem je vnitřní ctnost sama a vnější události proto nemohou být její součástí přes to, že se na ní nevyhnutelně podílejí.

⁷Neboť jsou potenciálně nekonečná, nikdy jich není dost a vždy jich může být víc. (K potenciální neomezenosti moci a bohatství, potažmo k neomezenosti touhy po moci a bohatství cf. např. Sen. *benef.* 7,3,1 *quidquid cupiditati contingit, penitus hauritur et conditur, nec interest, quantum eo, quod inexplebile est, congeras*. Do nenasytosti se vsákně a zcela se v ní ztratí cokoli, s čím se setká: je úplně jedno, kolik toho nahromadíš, její hlad nelze uspokojit.) To jsme ovšem na půdě nenasytosti (*cupiditas*), která je mimo jiné také potřebou rozšířit okruh těch, kdo mají méně než *cupidus* a k nimž se tedy daný člověk může, jak se domnívá, chovat povýšeně, *superbe*. Vzájemnou provázanost všech neřestí vyjadřuje stoická poučka *Stultus omnia vitia habet*. Hlupák má všechny neřesti. Sen. *benef.* 4,27,1

pojmu *superbia* a představy královského dvora⁸, rozumíme pak, proč Seneka představuje ve svém pojednání Sókrata a Diogena, Alexandra a Filippa, Caesara a jeho přátele, aniž by se zmínil o „dobrodiních všedního dne“. Nikoli proto, že vše, co píše o dávání a přijímání by neplatilo stejně pro darování provincie a darování knihy, ale proto, že politika, a „vysoká hra“ je vlastním místem prokazování služeb (*beneficia*) a potažmo povýšenosti (*superbia*). Moc, bytostně politická záležitost, je sázka, o níž při tom běží, a výhra, již si *superbus* (ve své pomýlenosti) připisuje.

V knihách *De beneficiis* je pojem *superbia* přirozeně pojímán z hlediska prokazování dobrodiní. Je zde prostředkem hodnocení způsobu prokazování dobrodiní v různých (konkrétně čtyřech) jeho fázích⁹ a zároveň vysvětlením, proč prokázané dobrodiní nedochází vděku. Jednotlivé fáze jsou přitom více-méně jasně vyznačeny svou časovou posloupností. Tak první možnost nakládat nesprávně (a *superbia* je jedním z modů této nesprávnosti) s příležitostí prokázat někomu dobrodiní vyvstává v okamžiku, kdy se blíží prosba nebo kdy se jen pasivně vyskytuje příležitost k jeho poskytnutí, tedy ještě před samotným aktem¹⁰. Další fáze nastává v okamžiku, kdy je dobrodiní přislíbeno a *superbia* se projeví ve volním přístupu jak k tomuto slibu, tak k samotnému aktu dobrodiní¹¹. Druhá kniha popisuje další fázi, v níž je možné chovat se *superbe*, totiž samotný akt vykonání¹². Tento akt může být jednak *superbe* proveden¹³, jednak neustále odkládán, čehož může být *superbia* důvodem¹⁴. Konečnou fází pak představuje nakládání s již vykonaným dobrodiním a následný způsob chování se k příjemci tohoto dobrodiní¹⁵. V této poslední fázi představuje Seneka hned několik ohledů, v nichž se může *superbia* projevit, resp. kontextů, v nichž lze jistě jednání hodnotit jako *superbum*¹⁶. Druhá polovina knihy druhé a kniha třetí představují dva ohledy, v nichž se namyšlenost (*superbia*) projevuje při přijímání dobrodiní, a to v souvislosti s vracením poskytnutého dobrodiní¹⁷ a následně v rámci pasáže pojednávající o rovnosti všech lidí bez ohledu na jejich společenské postavení¹⁸. Všechna ostatní místa spojují povýšenost (*superbia*) pouze s poskytováním dobrodiní. Takové rozvržení je přirozeným důsledkem skutečnosti, že *superbia* je „nemocí moci“¹⁹, a poskytovatel dobrodiní získává v určitém (podle Seneky pouze pomýleném a nepravém) smyslu nad obdarovaným moc.

Následující knihy se pak začínají věnovat méně přímočarým představám, které se k dobrodiní váží. Kniha čtvrtá se zabývá otázkou, komu a za jakých okolností je třeba dobrodiní prokazovat, aby bylo skutečným dobrodiním, a v této souvislosti se věnuje povýšenosti při zavazování se k něčemu²⁰; v následující části je *superbia* explicitně spojena se svým (zdá se) charakteristickým rysem, jímž je hloupost (*stultitia*).

⁸Viz např. [4] na straně 26, [5] na straně 27, [21] na straně 38 aj.

⁹Sen. *benef.* Kn. 1–2 resp. 1–3

¹⁰Fáze nula; [1] na straně 23 Sen. *benef.* 1,1,7

¹¹Fáze předchůdná; [2] na straně 24 Sen. *benef.* 1,7,2

¹²Fáze vlastního aktu.

¹³[3] na straně 26 Sen. *benef.* 2,4,1

¹⁴[4] na straně 26 Sen. *benef.* 2,5,1

¹⁵Fáze *aftercare*

¹⁶[5] na straně 27– [9] na straně 30

¹⁷[10] na straně 30 Sen. *benef.* 2,17,6

¹⁸[13] na straně 33 Sen. *benef.* 3,28,4

¹⁹Jak se dozvídáme v [8] na straně 29 Sen. *benef.* 2,13,1, neboť moc je jedním (a nikoli nejméně důležitým) z projevů přízné osudu (*magnae fortunae*).

²⁰[14] na straně 34 Sen. *benef.* 4,34,3

Tento rys, jak uvidíme, lze vyzorovat v mnoha popisovaných případech, nejčastěji ve formě sebeklamu, ale také například ve formě neprozřetelnosti²¹. Hloupost jako charakteristický rys namyšlenosti přitom není překvapivý, neboť *stultus omnia vitia habet*²² a zároveň, jak je vysvětleno v šesté a sedmé knize, *sapienti* (i.e. *viro bono*) je *superbia* zcela cizí.

Knih pátá vrhá světlo na případy povýšenosti uvedené v první a druhé knize tím, že poskytuje filosofické východisko, s nímž je třeba na akt (či vztah) poskytování dobrodiní pohlížet. Právě ve světle páté knihy vysvítá zmíněný sebeklam, který se v povýšenosti skrývá. *Homo superbus* považuje sám sebe za nadřazeného ostatním (*exultat supra alios*²³) proto, že mu osud dopřál hmotné statky, z nichž může poskytovat dobrodiní. Míra dobrodiní²⁴ se však neposuzuje *re*, absolutní velikostí poskytnuté věci, ale podle dobré vůle poskytovatele²⁵. To je důvod, proč není hanba být „přemožen“ dobrodiním²⁶: člověk, který dobrodiní přijme, se tím neponižuje (přijme-li jej správně a vděčně) a stejně tak poskytnuté dobrodiní nepovyšuje toho, kdo jej poskytl, nad jeho příjemce. Pokud se poskytovatel cítí povýšen (*supra esse*) nad příjemce a kvůli tomu se cítí oprávněn jednat povýšeně (*superbe*), z čehož obojího vysvítá, že je tento člověk *superbus*, klame sám sebe. Tuto skutečnost ilustrují v páté knize příklady s Alexandrem Velikým (který je postaven vedle Diogena ze Sinópe²⁷) a s makedonským králem Archelaem (vedle nějž stojí postava Sókrata²⁸).

Knih šestá se táže, zda lze jednou poskytnuté *beneficium* vymazat²⁹, a zkoumá blíže spojení a vliv povýšenosti na vděčnost (*gratia*) resp. nevďěčnost³⁰. Poslední dva výskyty³¹, jeden v knize šesté a jeden v knize sedmé, pak spojují hodnocení *superbus* s postavením moci a poukazují na skutečnost, že prvek sebeklamu, který je v povýšenosti obsažen, je přirozeným důsledkem skutečnosti, že touto neřestí (*vitium*) trpí právě lidé mocní, tedy ti, kteří mají k právě tomuto typu sebeklamu sklon. Příkládají totiž svému mocenskému postavení a hmotnému zajištění zásadní význam, ačkoli jim ve skutečnosti nenáleží, neboť se jedná o věci indiferentní³².

²¹ [15] na straně 34 Sen. *benef.* 4,38,1

²² Hlupák má každou neřest. Sen. *benef.* 4,27,1

²³ Sen. *benef.* 2,13,2

²⁴ Tj. míra, do níž je vykonané *kathekonton* podobně skutečně ctnostné činnosti, *katorthóma*.

²⁵ *Multum interest inter materiam beneficium et beneficium; itaque nec aurum nec argentum nec quicquam eorum, quae pro maximis accipiuntur, beneficium est, sed ipsa tribuentis voluntas. . . . Non est beneficium ipsum, quod numeratur aut traditur, sicut ne in victimis quidem, licet optima sint auroque praeferantur, deorum est honor, sed recta ac pia voluntate venerantium. Je zásadní rozdíl mezi dobrodiním samým a předmětem, skrze nějž se realizuje; zlato, stříbro ani žádná jiná z těch věcí, které bývají chápány jako velká dobrodiní, jimi ve skutečnosti nejsou. Dobrodiním je pouze sama (dobrá) vůle poskytovatele. . . . To, co lze spočítat, předaná věc, není dobrodiním samým: vždyť přece úcta k bohům také spočívá v dobré a zbožné vůli vyznavačů a nikoli v obětech, jakkoli drahých a zlatoskvoucích. Sen. *benef.* 1,5,2 a 1,6,3*

²⁶ *Non est turpe beneficiis vinci* Sen. *benef.* 5,7; cf. komentář k [16] na straně 35 Sen. *benef.* 5,6,1

²⁷ [16] na straně 35 Sen. *benef.* 5,6,1

²⁸ [17] na straně 36 a [18] na straně 37 Sen. *benef.* 5,6,6 a 5,6,7. Sókratés a Diogenés ze Sinópe jsou *sapientes par excellence* (V aristotelské terminologii *fronimoi*: zosobněním ctnostného jednání a jeho mírou – *recta ratio, orthos logos*.), jsou muži, kteří se nejvíce přiblížili ideálu ctnosti. Seneka konstatuje, že tito muži svou ctností fakticky převyšují každého, čemuž nelze zabránit: *Necesse est a Socrate beneficiis vincar, necesse est a Diogene. . . . Sen. benef.* 5,4,3; místo „pod“ těmito velikány nicméně není ostudné, *non est turpe ab his vinci* Sen. *benef.* 5,5,1, ale pro většinu smrtelníků zkrátka nevyhnutelné (*necesse est*).

²⁹ [19] na straně 38 Sen. *benef.* 6,4,3

³⁰ [19] na straně 38 a [20] na straně 38 Sen. *benef.* 6,4,3 a 6,8,4

³¹ [21] na straně 38 a [22] na straně 39 Sen. *benef.* 6,34,1 a 7,10,6

³² viz pozn. 5 na straně 20.

2.1.1. Komentář k jednotlivým výskytům výrazu *superbia*

[1] *Gratus adversus eum esse quisquam potest, qui beneficium aut *superbe* abiecit aut iratus inpegit aut fatigatus, ut molestia careret, dedit?*

Copak může být někdo vděčný tomu, kdo mu *povýšeně* odmítl prokázat dobrodiní? Nebo tomu, kdo po něm požadovanou věc vztekle hodil? Nebo tomu, kdo [po nátlaku nakonec] prokázal dobrodiní [a to tak] odevzdaně, [že zjevně jen] proto, aby se obtěžujícího prosebníka zbavil³³?

První výskyt výrazu *superbia* v knihách *De beneficiis* pokrývá „nultou fázi³⁴“ poskytování dobrodiní: spojení *abiecit beneficium* je co do svého způsobu modifikováno adverbem *superbe*. Lze předpokládat, že zde, podobně jako v mnoha dalších případech, vypovídá o fyzickém projevu, doprovázejícím akt odmítnutí, jímž dotyčný dává najevo svůj povýšený postoj (který je duševním vztahem, detekovatelným právě na základě vnějších projevů) k druhému. Hodnocení dokumentují popisy chování (doprovodné projevy povýšenosti, její příznaky), které *superbus* vykazoval:

(1) Když pojal podezření, že se od něj bude něco chtít

- *frontem adduxit* (mračil se, vraštil čelo)
- *voltum avertit* (odvrátil se)
- *occupationes simulavit* (předstíral naprostou vytíženost)
- *abstulit occasionem petendi (longis sermonibus)* (dlouhými řečmi znemožnil, aby byla prosba vůbec pronesena)
- *necessitates properantes elusit* (vytáčkami se urgentním nárokům vyhnul)

(2) když byl zahrán do úzkých a skutečně nucen prosbu splnit

- *distulit* (odložil prosbu na později a tím ji vlastně *negavit*, odmítl, ale *timide* – zbabělým způsobem, protože nepřímě)
- *promisit* (slíbil prosbu splnit)
 - *difficulter* (neochotně)
 - *subductis superciliis* (tvářil se při tom zachmuřeně)
 - *malignis / vix exeuntibus verbis* (provázel slib výčitkami nebo jej podal tak neochotně, aby bylo zřejmé, jak jej to obtěžuje)

Výsledkem těchto aktivit doprovázejících samotný akt (slíbení) poskytnutí dobrodiní je znemožnění vděku na straně příjemce (*gratia omnis corrumpitur*).

Superbia v první fázi (tedy ve fázi příslibu) vykonávání dobrodiní se tedy projevuje buď vůbec odepřením splnit prosbu³⁵ a nebo okatou útrpností, která příslib vykonání dobrodiní provází³⁶. Hodnocení

³³Sen. *benef.* 1,1,7

³⁴viz fáze prokazování dobrodiní, kap. 2.1 na straně 21.

³⁵Přičemž závadná je ve skutečnosti už sama nutnost prosit, neboť ten, kdo chce poskytnout dobrodiní skutečně nejlépe sám vyhledává příležitosti k jeho poskytnutí: *occasionem, qua prosit, quaerit* (Sen. *benef.* 1,7,1) a někdy dokonce poskytuje dobrodiní zcela bez vědomí příjemce (Sen. *benef.* 2,10).

³⁶Jako ilustraci neochotného a vynuceného příslibu můžeme uvést výskyt [52] na straně 65 Tac. *ann.* 2,37,1.

takového jednání jakožto *superbum* vychází z představy, že člověk (chce-li být dobrý) nemůže odmítnout prokázat druhému dobrodiní (pokud je schopen je vykonat a pokud toto dobrodiní je skutečným dobrodiním), neboť, jak se dozvíme v páté knize, *beneficium dare et invicem gratiam referre per se res expetendae sunt*³⁷, jde tedy o přirozenou a nedílnou součást ctnostného jednání (*virtus*), nikoli o věc indiferentní, o níž bychom se mohli rozhodovat tak nebo onak. *Superbus* ale k této své přirozené (lidské) povinnosti přistupuje nesprávně, (a) kdykoli příjemci dobrodiní dává najevo, že pro něj něco dělá a něco jej to stojí (ačkoli ve skutečnosti dělá / by měl dělat dobrodiní nikoli primárně pro druhého, ale čistě pro dobrodiní samé a potažmo pro sebe, totiž tak, že jím ustaluje svou ctnost) a (b) kdykoli příjemci dobrodiní upírá jeho podíl na ctnosti tím, že mu fakticky znemožňuje být vděčný.

Již v této první formě povýšeného jednání můžeme vysledovat dva základní rysy aktivity, která si vysluhuje hodnocení *superbe* (*actum*). Těmito rysy, s nimiž se budeme při různých příležitostech opakovaně setkávat, jsou 1) vlastní povýšenost – pocit *nad-řazenosti*, *pře-ceňování* vlastní osoby a *pod-hodnocování* ostatních, které se prakticky projevuje v činnostech doprovázejících vlastní jednání, 2) prvek sebeklamu³⁸, neschopnosti korektně posoudit situaci. Sebeklam se v případě poskytování dobrodiní projevuje obvykle nepochopením skutečnosti, že prokázání dobrodiní (samo o sobě) nepovznáší poskytovatele nad příjemce, pokud obdarovaný sám plní svou roli obdarovaného ctnostně, přijímá dobrodiní správným způsobem, tedy vděčně (*gratus est*).

[2] *Exiguum est, quod in me contulit, sed amplius non potuit; at hic quod dedit, magnum est, sed dubitavit, sed distulit, sed, cum daret, gemuit, sed *superbe* dedit, sed circumtulit et placere non ei, cui praestabat, voluit; ambitioni dedit, non mihi.*

Tenhle člověk pro mě sice udělal jen maličkost, ale zároveň udělal vše, co bylo v jeho silách; na druhou stranu tenhle člověk mi daroval něco velmi drahého, ale než mi to dal, tak dělal okolky a zdržoval; ale když mi to dával tak [úplně] naříkal; ale dal mi to *povýšeně*; ale pak o tom daru také každému povypravoval, aniž by mu šlo o prospěch toho, komu věc dal: takový člověk nedal dar mě, ale svému kariérismu³⁹.

V protikladu k předchozímu případu zde nestojíme před vnějšími projevy doprovázejícími jisté jednání (zde nikoli odmítání, ale akt darování), nýbrž spíše před hodnocením přístupu, vnitřního vztahu jednatelce k vlastnímu jednání. Co zde, v této druhé fázi, stojí v opozici, jsou dva mody vůle (*voluntas*) poskytovatele na základě premisy *beneficia consistent in ipsa bene faciendi voluntate (non in rebus)*⁴⁰. Dvojice možností, které Seneka proti sobě staví, nepředstavuje jisté vyčerpávající výčet, jde spíše o obzvláště kontrastní krajnosti: (1) dobrodinec vykonal něco malého, ale udělal co mohl (2) dobrodinec udělal něco velkého, ale⁴¹

o *dubitavit* (váhal, než k dobrodiní přistoupil, vedl okatý vnitřní boj, zda jej prokázat má, nebo nemá)

³⁷ Prokazování dobrodiní a projevy vděčnosti oplátkou [za prokázané dobrodiní] jsou věcmi žádoucími samy o sobě. Jako otázka je tato myšlenka položena v Sen. *benef.* 4,1,1 a následný výklad je kladnou odpovědí.

³⁸ K sebeklamu resp. hlouposti (*stultitia*) jako základnímu rysu namyšlenosti (*superbia*) viz [8] na straně 29 Sen. *benef.* 2,13,1; [15] na straně 34 Sen. *benef.* 4,38,1; [16] na straně 35 Sen. *benef.* 5,6,1 aj.

³⁹ Sen. *benef.* 1,7,2

⁴⁰ Dobrodiní záleží pouze ve vůli konat dobro a nikoli v prokázaných věcech. Sen. *benef.* 1,7,1

⁴¹ Vzhledem k výchozí premise jsou dostačující tyto dvě možnosti, protože velikost poskytnuté věci je vposledku zcela lhostejná, v centru pozornosti stojí pouze sama vůle. Výsledkem nesprávně poskytnutého dobrodiní zde jako v následujících případech je, že *beneficium* je *ingratum*, jeho příjemce si výsledně přeje raději, aby je byl vůbec neobdržel.

- *distulit* (slíbil, ale pak zdržoval a aktivně odkládal vyplnění slibu)
- *cum daret, gemuit* (dával při plnění slibu okázale najevo svou újmu)
- *superbe dedit* (jednal povýšeně)
- *circumtulit* (rozhlášoval své zásluhy), *placere non ei, cui praestabat, voluit* → *ambitioni (suae) dedit, non ei*. Nešlo mu primárně o prospěch toho, pro koho konal dobrodiní, ale o přízeň někoho jiného (předpokládaně mocnějšího, než je sám, aby mu z jeho dobrodiní následně vyplynul prospěch) → udělal to tedy nikoli vlastně pro obdarovaného, ale v rámci svého šplhání po žebříku vlivu⁴².

Proti těmto nežádoucím doprovodným činnostem stojí v opozici správný způsob poskytování dobrodiní⁴³:

- *quaesit occasionem qua prodesset* (vyhledal aktivně příležitost někomu pomoci)
- *libenter tribuit* (poskytl ochotně)
- *paupertatis suae oblitus est dum meam respicit* (nehleděl na svou chudobu, ale pouze na potřebu příjemce)
- *accipere se putavit beneficium, cum daret* (samu svou příležitost něco pro druhého udělat vnímal jako vlastní odměnu)
- *habuit cupiditatem iuvandi* (jeho hlavním záměrem a přáním bylo pomoci)

Pokud k sobě přiřadíme jednotlivé dvojice, tedy k *superbe dedit* výraz *accipere se putavit beneficium, cum daret*, můžeme se díky opozici přiblížit k obsahu spojení *superbe dedit* a popsat jej jako: „nebyla mu odměnou sama skutečnost, že může poskytnout dobrodiní, ale poskytl je tak, aby vynikla jeho zásluha, aniž by mu přitom šlo o dobrodiní samo“. Povýšenost charakterizuje účelové využití poskytnutí dobrodiní, jakožto prostředek vlastního vyvýšení se nad obdarovaného⁴⁴. Správný modus naznačuje, že samo vykonání dobrodiní je pro poskytovatele odměnou, neboť jej skutečně pozvedá, ale nikoli nad druhého, ale na vlastní cestě ke ctnosti.

Výraz *superbe dedit* je následován příkladem protikladného – skromného, až plachého způsobu darování. Obsah hodnocení „povýšeně“ v kontrastu s tímto příkladem vyplouvá zřetelně na povrch: *Socrati cum multa pro suis quisque facultatibus offerrent, Aeschines, pauper auditor: 'nihil' inquit 'dignum te, quod dare tibi possim, invenio et hoc uno modo pauperem esse me sentio. Itaque dono tibi, quod unum habeo, me ipsum. Hoc munus rogo, qualecumque est, boni consulas cogitesque alios, cum multum tibi darent, plus sibi reliquisse'*⁴⁵. V řeči, která je zároveň realizací samotného aktu dání (zde sebe sama), se vyskytují prvky, které zdůrazňují, že dárce svůj dar (a tedy sebe) pokládá za nepatrný ve srovnání s obdarovaným (*nihil dignum te; hoc munus, qualecumque est*) ale právě pouze v tomto srovnání (*hoc uno modo pauperem esse me sentio*), takže dar, který dává, je sice nedostatečný, ale zároveň nejlepší možný. Ve srovnání s tímto přístupem k prokázání dobrodiní tedy bude *superbe datum*, jestliže dar nebude nejlepší možný, ale dávající jej (a skrze dar sám sebe) přes to bude považovat za lepší ve srovnání s obdarovaným. Takový dávající se svým aktem *chce* vyvýšit nad obdarovaného, právě za tím účelem dává.

⁴²V tomto bodě jasně prosvítá politické pozadí, které s sebou prokazování dobrodiní, jak jsme zmínili, obvykle nese.

⁴³Seřadili jsme tyto činnosti tak, jak se domníváme, že je lze přiřadit k vadným způsobům.

⁴⁴Jakým způsobem se poskytovatel daru cítí vyvýšen nad příjemce, bude dobře vidět na výskytu [4] na následující straně.

⁴⁵Sókratovi nabízeli (mnozí lidé) mnohé dary, každý podle svých možností. Jeden jeho chudý posluchač, Aischinés, mu řekl: „Nemohu přijít na nic, co bych ti mohl dát a bylo by tě hodno. V tomto jednom ohledu se považuji za (skutečně) chudého. Dávám ti proto to jediné, co mám: sebe sama. Spokoj se, prosím, s tímto darem, ať je jaký chce, a uvaž, že ostatní, i když ti (snad) dali hodně, si víc nechali pro sebe. Sen. *benef.* 1,8,1

[3] *At plerique sunt, qui beneficia asperitate verborum et supercilio in odium adducunt eo sermone usi, ea *superbia*, ut impetrasse paeniteat.*

Ale mnozí lidé doprovázejí dobrodiní zatrpklými výčitkami a zdviženým obočím, čímž [jednomu prokázané] dobrodiní zcela znechutí, takže pak nakonec kvůli jejich řečem a *povýšenému chování* [člověka vážně] mrzí, že dostal, oč prosil⁴⁶.

Zatímco v předchozím případě se nedostatečnost (*vitium*) vztahovala k vůli poskytovatele, k jeho vnitřnímu přístupu k poskytnutí dobrodiní, v tomto případě jde opět o nesprávný způsob jednání doprovázejícího akt prokazování dobrodiní, který samotný akt a jeho hodnotu modifikuje⁴⁷. Tento způsob je natolik nevhodný, že příjemce v konečné fázi lituje, že dobrodiní vůbec obdržel (*paenitet impetravisse*). *Superbia* se projevuje ve výrazu obličej (příslušným poskládáním obočí) a zároveň je doprovázena slovními výčitkami:

- *supercilium* (povýšené vystupování) + *ea superbia*
- *asperitas verborum* (nevlídné, zatrpklé výčitky) + *is sermo*

Jedná se tedy zjevně opět o fyzický projev, jež obdarovaný vnímá jako natolik nežádoucí, že mu znemožňuje přijmout poskytnuté dobrodiní náležitě, to je: s vděčností. Duševní rozpoložení a vůli vykonavatele nechává v tomto případě Seneka stranou.

[4] *Plerisque autem hoc vitium est ambitione prava differendi promissa, ne minor sit rogantium turba, quales regiae potentiae ministri sunt, quos delectat *superbiae* suae longum spectaculum, minusque se iudicant posse, nisi diu multumque singulis, quid possint, ostenderint.*

Mnozí si ale kvůli své zvrácené ctižádosti [opravdu] vypěstují ten zlozvyk, že oddalují splnit to, co slíbili, a to proto, aby se nezmenšil počet lidí, kteří je o něco prosí. Prosebníci kolem nich totiž tvoří jakýsi zástup dvořanů, úplně jako přísluhovači na královských dvorech. Tito lidé se vyžívají v trvalém pocitu vlastní *nadřazenosti* a zdá se jim, že se jejich moc smrskává, pokud každému jednotlivci [v tomto zástupu] náležitě dlouho nepředvádějí, co všechno mohou⁴⁸.

Další způsob, jímž se může v době od okamžiku slíbení dobrodiní ke splnění tohoto slibu projevit namyšlenost (*superbia*), je oddalování splnění slibu. Samo toto oddalování pojednává Seneka jako zásadní zlo v poskytování dobrodiní, a *superbia* je chápána jako jeden z možných důvodů pro toto oddalování. *Superbus* se oddává zvrácené touze po tom, aby se nezmenšoval, ale naopak zvětšoval zástup na něm závislých lidí a tím aby se rozrůstala jeho moc nad nimi, a co je důležité, tato moc vykazuje rysy moci královské či tyranské (*regia potentia*). Zvrácenost a zavrženíhodnost takového postoje jasně naznačuje nejen jeho explicitní spojení s nenáviděným titulem krále, ale také výraz *prava ambitio* (zvrácená ješitnost / ctižádost), který popisuje charakter těch, kdo odkládají splnění dobrodiní proto, aby se mohli déle těšit z vlastního pocitu nadřazenosti (zraková metafora *spectaculum superbiae suae* zde ilustruje vnitřní citový prožitek).

Podobně jako v případě [2] na straně 24 hodnotí výraz *superbia* vnitřní postoj dávajícího, tentokrát nikoli postoj k vlastnímu jednání, ale k osobě druhého a k ostatním lidem obecně. Tento vnitřní postoj se pak sám projevuje jinými fyzickými a tedy vnímatelnými skutečnostmi (zde zdržováním prokázání dobrodiní). *Superbia* je pocitem (ze stoického pohledu zdánlivé) moci, kterou dobrodinec získává nad

⁴⁶Sen. benef. 2,4,1

⁴⁷Nalézáme se nyní v části zabývající se otázkou *quemadmodum dandum sit beneficium*, která je položena v Sen. benef. 2,1,1.

⁴⁸Sen. benef. 2,5,1

těmi, jimž dobrodiní slíbil. Tento pocit plyne z vědomí, že *může* (je v moci toho, kdo je žádán) učinit pro druhého (což je z jeho hlediska vedlejší) něco, co tento druhý nemůže (co není v moci prosebníka). *Superbus* si dokazuje vlastní moc na úkor ostatních, což je, jak dosvědčuje výraz *regia potentia*, způsob chování, jež prototypicky vykazují králové (*reges*).

[5] *Libet exclamare, quod ille triumvirali proscriptione servatus a quodam Caesaris amico exclamavit, cum *superbiam* eius ferre non posset: „Redde me Caesari!“*

To se pak chce jednomu zvolat slovy onoho člověka zachráněného od proskripce jakýmiś Caesarovým přítelem, jehož **povýšenost** už nešlo vydržet: „Vrať mě Caesarovi!“⁴⁹.

Seneka se dopracovává k poslední fázi prokazování dobrodiní. Tato poslední fáze se může z hlediska jednotlivého dobrodiní zdát vedlejší, ale je to právě ona, na níž spočívá celá instituce výměny služeb (*beneficia*) a která zakládá politický rozměr této instituce. Prokázáním dobrodiní vzniká totiž mezi dávajícím a obdarovaným osobní vztah, který v ideálním případě obě strany poutá v přátelství a ne-li v přátelství, pak alespoň ve vztah vzájemné užitečnosti a vděčnosti. Každý jednotlivý akt poskytnutí dobrodiní a přijetí tohoto dobrodiní s vděčností (*gratia*) je totiž potenciálním zárodkem koloběhu prokazování dalších a dalších dobrodiní všeho druhu⁵⁰. Aby se však takový vztah nastolil, je třeba podle Seneky řídit se základní maximou tohoto vztahu: *Haec enim beneficii inter duos lex est: alter statim oblivisci debet dati, alter accepti numquam*⁵¹. V případě, který Seneka popisuje, se *superbia* projevila porušením této maximy, konkrétně její první poloviny: připomínání vlastního dobrodiní je ohodnoceno jako jednání povýšené. Kde se v tomto připomínání skrývá povýšenost, vidíme z následující věty: *Quousque dices: 'ego te servavi, ego eripui morti' istud, si meo arbitrio meministi, vita est, si tuo, mors est; nihil tibi debeo, si me servasti, ut haberes, quem ostenderes. Quousque me circumducis? quousque oblivisci fortunae meae non sinis? semel in triumpho ductus essem.*⁵². Dobrodinec, když připomíná své zásluhy, nakládá s obdarovaným jako vítěz se zajatým nepřitelem, jako triumfátor jej předvádí před zraky ostatních. V takovém zacházení s obdarovaným mů-

⁴⁹Sen. *benef.* 2,11,1

⁵⁰ Analýzu tématu vztahu prokazování dobrodiní, užitečnosti a přátelství předkládá Aristoteles v 8. a 9. knize Etiky Nikomachovy. Zde mimo jiné probírá téma, které v Senekově pojednání do značné míry chybí, když totiž v 7. kapitole 9. knihy vysvětluje, že v praxi často nemá chybný (*vitium*) přístup ten, kdo dobrodiní poskytuje, ale mnohem spíše ten, kdo jej přijímá, a zabývá se příčinou nevděku. Tuto příčinu nalézá ve skutečnosti, že dávající je jednajícím, aktivní stranou vztahu a jednání (*actus, energie*) je ze své podstaty pro člověka příjemnější než přijímání a pasivita (*potentia, dynamis*). Aristoteles vysvětluje, že dávající miluje toho, koho obdaroval podobně, jako řemeslník miluje svůj výrobek, neboť i dávající svou aktivitou jistým způsobem tvoří a formuje obdarovaného a vložil do něj své úsilí, zatímco obdarovaného jeho dar nic nestál. (Parafrázujeme Aristoteles, *Etika Nikomachova*, IX.7, 1168a.) Podle této logiky by každý byl raději dávající než přijímající stranou, a tato skutečnost představuje potenciál pro roztočení koloběhu dávání a přijímání, pokud není tento koloběh zastaven chybným přístupem (*vitium*) na jedné či na druhé straně.

Jestliže se však dávající soustřeďuje nikoli na dobro druhého (i dobro vlastní ve formě *virtus*), ale na moc, kterou nad obdarovaným buď již předem má nebo svým aktem získává, pak svým nadřazeným postojem (*superbia*) znemožňuje druhému být vděčný. Někdy pak (jak uvidíme u výskytu [10] na straně 30 Sen. *benef.* 2,17,6) dokonce aktivně brání obdarovanému jeho případnou vděčnost projevit jen proto, aby si nad ním získanou moc udržel.

⁵¹ Prokazování dobrodiní totiž podléhá tomuto zákonu: Dárce ať ihned zapomene, že něco daroval; obdarovaný ať nikdy nezapomene, čeho se mu dostalo. Sen. *benef.* 2,10,4

⁵² Jak dlouho mi ještě budeš [stále dokola] předhazovat: „Já tě zachránil!“, „Já tě vyrvál smrti!“? Ta záchrana mi skutečně dává život, jestliže si ji pamatuji proto, že si ji sám chci pamatovat, ale jestliže si ji pamatuji jen proto, že mi na ni ty nedáš zapomenout, není o nic lepší, než smrt: Nic ti nedlužím, jestli jsi mě zachránil jenom proto, abys měl koho vystavovat. Jak dlouho se se mnou ještě budeš předvádět? Jak dlouho mi ještě nedovolíš na ty události zapomenout? I (jako zajatec) v triumfálním průvodu bych byl veden jen jednou. Sen. *benef.* 2,11,1

žeme zahlédnout již zmíněný motiv dobrodiní vykonaného za účelem zvýšení vlastní prestiže⁵³. Zároveň Seneka činí narážku na triumfální průvod, v němž vítěz předvádí (*circumducit*) poražené nepřátele. Jak ještě uvidíme, vedle krále je postava vítěze dalším prototypickým charakterem, jemuž bývá *superbia* bez dalšího připisována⁵⁴. V této souvislosti není nevýznamná ani skutečnost, že *superbus* je zde reprezentován osobou Caesarova přítele (*amicus Caesaris*). O tom, že *superbia* je typickým povahovým rysem mocných, bude Seneka ještě mluvit⁵⁵.

[6] *Nihil aeque in beneficio dando vitandum est quam *superbia**.

Ničemu se není třeba při poskytování dobrodiní vyhýbat tak, jako právě *povýšenosti*⁵⁶.

[7] *Non tantum ingratum, sed invisum est beneficium *superbe* datum.*

Důsledkem *povýšenosti* při prokazování dobrodiní není jen nevděk, ale nenávisť⁵⁷.

Jak jsme viděli na předchozím případě, *superbe* je možné jednat také jak při samotném aktu, tak také poté, co bylo samotné předání daru či poskytnutí služby realizováno. O *beneficium* je třeba po jeho prokázání dále náležitě pečovat, správně nakládat s nově vzniklým, dobrodiním ustanoveným mezilidským vztahem. Povýšenost (*superbia*) se ukazuje jak na rovině fyzických projevů (*adrogantia voltus*, arogantní výraz), tak na rovině verbální (*tumor verborum* a *inanis iactatio*, vychloubání se a neustálé přetřásání proběhlé události; *admonitio*, připomínání a *exprobratio* vyčítání toho, co bylo vykonáno).

Vykonané dobrodiní přitom nemusí být explicitním tématem, povýšenost se může projevit „samovolně“, přičemž ji vykonané dobrodiní a s ním spojený závazek mají jaksi vnitřně legitimovat. To dokládá historika-příklad, jež Seneka pro ilustraci povýšeného jednání následujícího po poskytnutém dobrodiní uvádí: *C. Caesar dedit vitam Pompeio Penno, si dat, qui non aufert; deinde absoluto et agenti gratias porrexit osculandum sinistrum pedem*⁵⁸.

Tento příklad spojuje obě výše zmíněné narážky na charakteristické nositele vlastnosti povýšenosti (*superbia*), představu krále a jeho královského (či tyranského) dvora s představou vztahu vítěze k poraženému nepříteli⁵⁹; navíc přináší do našeho kontextu nový pojem, pojem *insolentia* (vyvýšenost, nestoudnost, domýšlivost), který zde stojí synonymně s naším pojmem *superbia*⁶⁰. Se spojením těchto slov se ještě setkáme⁶¹. Posledním tématem, s nímž se na tomto místě nesetkáváme poprvé, ale zatím jsme jej výslovně

⁵³Cf. [2] na straně 24 Sen. *benef.* 1,7,2: *ambitioni suae dedit*.

⁵⁴O vzájemné propojenosti představ osoby krále a triumfátora a jejich *superbiae*, vyvýšenosti (ve smyslu vlastního pocitu i fyzického postavení) nad lid cf. Haffter (1956), str. 136.

⁵⁵Cf. [21] na straně 38 a [22] na straně 39.

⁵⁶Sen. *benef.* 2,11,6

⁵⁷Sen. *benef.* 2,11,6

⁵⁸Gaius Caesar [Caligula] daroval život [senátorovi] Pompeiu Pennovi (Ize-li o tom, kdo něco nevezme, říci, že to daroval); následně, když byl Pompeius osvobozen a [přišel] děkovat, nabídl mu Caesar k políbení [svou] levou nohu. Sen. *benef.* 2,12,1

⁵⁹Císařovo chování evokuje jednoznačně obraz dvora východních králů. Seneka jej komentuje následovně: *Homo natus in hoc, ut mores liberae civitatis persica servitute mutaret, parum iudicavit, si senator, senex, summis usus honoribus in conspectu principum supplex sibi eo more iacisset, quo hostes victi hostibus iacueret; invenit aliquid infra genua, quo libertatem detruderet.* Tento muž, zrozený k tomu, aby stav svobodného státu změnil v perské otroctví, neviděl nic zvláštního na tom, jestliže se před ním senátor, stařec, muž, který zastával nejvyšší úřady, vrhl před očima nejvýznamnějších senátorů prosebně na zem zcela tak, jako se vrhají poražení nepřátele k nohám vítězů; našel způsob, jímž dokázal svobodu srazit ještě i pod kolena! Sen. *benef.* 2,12,2

⁶⁰Příklad ilustruje povýšenost (*superbia*), jeho následný komentář však začíná slovy: *Qui excusant et negant id insolentiae causa factum.* . . . Někteří lidé ho omlouvají a popírají, že to udělal z domýšlivosti. . .

⁶¹Výraz *insolentia* nalézáme v knihách *De beneficiis* celkem pětkrát, z toho třikrát v přímé souvislosti s pojmem *superbia*.

netématizovali, je poukaz k reakcím, které *superbia* vyvolává v protistraně. Viděli jsme, že jejím přirozeným důsledkem je znemožnění vděčnosti (*gratia*⁶²), nyní Seneka ale zmiňuje mnohem silnější negativní emoci, kterou v partnerovi povýšenost vyvolává, a tou je nenávisť (*invidia*). Jaké jsou možné další reakce na povýšené jednání, ještě dále uvidíme.

Na tomto místě končí chronologický popis situací, v nichž se při poskytování dobrodiní může projevit *superbia*. Následující pasáže se pak zabývají rozmanitými aspekty těchto projevů. Je příznačné, že první dva z těchto komentářů spojují povýšenost explicitně s oběma jejími charakteristickými rysy, totiž s hloupostí (*stultitia*), a to (jak jsme zmínili v úvodu) ve formě sebeklamu, a s jejím úzkým vztahem k přízni osudu a hmotné zajištěnosti:

[8] *O *superbia*, magnaе fortunae stultissimum malum.*

Ach *pýcho*! jsi nejpošetilejší ze všech nemocí, které provázejí přízeň osudu⁶³.

Magna Fortuna, bohatství a moc, s sebou potenciálně přináší rozmanité duševní neduhy. Ač samy o sobě jsou tyto věci přednostní (*proégmena*), neboť poskytují příležitosti k rozvíjení ctností, ze stejného důvodu mohou být u nesprávného člověka příčinami charakterových nedostatků (*vitia, mala*), z nichž, jak Seneka poznamenává, je *superbia* nejhloupější (*stultissimum*). Za tímto povzdechem následují komentáře – popisy důsledků pýchy, jimiž se její *stultitia* projevuje:

- *A superbia nihil accipere iuvat.* Žádný dar, jež povýšenost (tj. člověk povýšeně) poskytne, příjemce netěší a není ku prospěchu. Prospěch a radost příjemce je ale jediným smyslem poskytování dobrodiní. Jedině dobrodiní poskytnuté proto, aby pomohlo a potěšilo, je skutečným dobrodiním. Povýšenost tedy znemožňuje vznik dobrodiní ve vlastním smyslu. Povýšené poskytnutí či dání věci vůbec není dobrodiním. Tuto skutečnost komentuje druhý bod:
- *Superbia omne beneficium in iniuriam convertit.* Povýšenost převrací každé dobrodiní v jeho opak. Jediným plodem povýšeného aktu je příkoří.
- *Superbiam omnia nimia delectant.* Povýšenost se vyžívá v přemrštěnosti. Je jí vlastní nadýmání se (*tumescō*⁶⁴) až k prasknutí (*nimum*), a to ve všech ohledech. *Superbus* se cítí po všech stránkách větší než ti, na něž ze své vysokosti (*super*) shlíží. A jeho přemrštěnost jej těší (*delectat*): nejen že jedná špatně, ale ještě navíc jedná špatně s rozkoší.
- *Superbiam omnia dedecent.* A při tom vše, čím povýšenost je, čím se dme, cokoli o ni jenom zavadí, je odpudivé a odporné. Nadutec (*superbus*) klame sám sebe: namlouvá si, že na sebe může být pyšný, neboť přece něco velikého a zásadního udělal – a přitom každou případnou zásluhu zničil už v zárodku, vůbec jí neumožnil vzniknout; domnívá se, že prokazuje dobrodiní – a místo dobrodiní pouze ponižuje; vidí svět pohledem falešné nekonečnosti vnějších pseudo-dobro, jich si cení a díky nim se cítí výjimečně dobře (cf. angl. *superb*), neboť přece vlastní lepší zdroje, více moci, vyšší status než protistrana – a přitom nevidí, že na žádné z těch věcí nezáleží a to jediné, na čem záleží, nemá; vidí sám sebe a své jednání jako zářivé příklady slávy a úspěchu – a přitom se on sám i jeho jednání každému jenom protiví.

Tatáž pasáž, tj. 13. kapitola 2. knihy, je uzavřena dalším poukazem na povýšenost: Seneka zde znovu ukazuje na velikost, již si *superbia* namlouvá a falešně nárokuje:

⁶²V klasické latině není nevděčnost (**in-gratia*) substantivizována, vyskytuje se pouze adjektivum *ingratus*.

⁶³Sen. *benef.* 2,13,1

⁶⁴Cf. [16] na straně 35 Sen. *benef.* 5,6,1.

[9] *Uno modo istis persuadebimus, ne beneficia sua insolentia perdant, si ostenderimus non ideo videri maiora, quod tumultuosius data sunt; ne ipsos quidem ob id cuiquam posse maiores videri; vanam esse *superbiae* magnitudinem et quae in odium etiam amanda perducant.*

Tyhle lidi přesvědčíme, aby svou domýšlivostí dobrodiní, která poskytují, neznehodnocovali, jen tak, že jim dokážeme: 1) že dobrodiní se nebude jevit větší jen proto, že je poskytnuto s větším povykem; 2) že ani je samé to neudělá v ničích očích zasloužilejšími; 3) a že důležitost *povýšených* je prázdná [jako bublina], která navíc vyvolává nenávisť i k těm věcem, které bychom jinak milovali⁶⁵.

Podruhé se setkáváme se spojením výrazů *superbia* a *insolentia*, tentokrát zdá se v jaksi hyponymickém vztahu: *insolentia* je představena obecně jako faktor znehodnocující poskytnutá dobrodiní, zatímco *superbia* je v jistém smyslu její složkou, totiž motivačním činitelem, neboť díky ní je její nositel přesvědčen o své velikosti (*magnitudo*) a důležitosti, a *proto* se domnívá, že má právo jednat *insolenter*. Rozdílnost je však pouze zdánlivá, neboť na začátku téže kapitoly jsme viděli, jak je dobrodiní znehodnocováno, ba dokonce převráceno v příkoří, právě vinou povýšenosti (*superbia*); i zde jsou tedy zřejmě pojmy použity synonymně.

Superbia sama není tentokrát ilustrována příkladem, ale vymezena popisem správného a ctnostného způsobu jednání. Vidíme protiklady:

- *Dandum est humana / leni / placida fronte* oproti *superbe datum*, s nímž je asociován výraz tváře *subductis superciliis / supercilio dare*.
- Dávající, ačkoli snad v (blíže nespecifikovaným způsobem) vyšším postavení než přijímající (*acceptori superior*), se nad něj nepovyšuje (*non exultat supra eum*), ale naopak poskytuje své *beneficium* jak nejmileji umí (*quam potest benignissime*), a dokonce sestoupí ze svého nadřazeného postavení na úroveň příjemce (*descendit in aequum*) a nabízí své dobrodiní beze vší okázalosti (*detrahit muneri suo pompam*). *Superbus* každou jednu z těchto ctnostných akcí činí právě naopak: zdůrazňuje svou superioritu a jistě jej nenapadne snížit se na úroveň toho, komu dává, vždyť by přišel o vzduch ve své bublině.
- Ve ctnostném dávání je konečně třeba uplatnit pravou míru (*ratio*)⁶⁶: Aby bylo možné poskytnout dobrodiní správně, je třeba vystihnout správný okamžik (*observare idoneum tempus*), nečekat na dobu, kdy už nebude zbývat nic jiného, než poskytnout danou věc (*necessitate succurrere*), ale chápat se příležitostí (*occasione succurrere*). Že to *superbus* nečiní, jsme viděli již dříve⁶⁷.

[10] *Multi sunt tam pravae naturae, ut malint perdere, quae praestiterunt, quam videri recepisse, *superbi* et inputatores; quanto melius quantoque humanius id agere, ut illis quoque partes suae constant, et favere, ut gratia sibi referri possit, benigne omnia interpretari, gratias agentem non aliter, quam si referat, audire, praebere se facilem ad hoc, ut, quem obligavit, etiam*

⁶⁵Sen. benef. 2,13,3

⁶⁶Pojem zcela zásadní ve vymezení ctnosti jak pro Aristotela a stou, tak pro další směry antické filosofie. Ctnost je středností ve všech ohledech kromě svého podílu na dobru. Pravá míra (*orthos logos, recta ratio*) je nedílnou součástí všeho ctnostného jednání (*katorthóma*) i jednání ke ctnosti směřujícího (*kathékon*). Cf. např. Sen. benef. 4,10,2 . . . *Idem in beneficio faciam: videbo, quando dem, cui dem, quemadmodum, quare. Nihil enim sine ratione faciendum est; non est autem beneficium, nisi quod ratione datur, quoniam ratio omnis honesti comes est.* . . . A totéž platí při prokazování dobrodiní: zjistím kdy, komu, jak a proč mám [co] dát. Každou věc je totiž třeba dělat správným způsobem: také dobrodiním je jedině to, co je dáno správně a přiměřeně, neboť každé jednání směřující ke ctnosti jde ruku v ruce se správností a přiměřeností způsobu.

⁶⁷Cf. např. komentář k [2] na straně 24 Sen. benef. 1,7,2.

exolvi velit.

Mnozí lidé jsou tak zvrhlí, že jsou ochotni poskytnuté dobro raději zničit, než aby je někdo viděl přijímat za něj odplatu. *Namyšlení* zásluháři: oč lepší a rozumnější by bylo jejich jednání, kdyby nechali ostatní také sehrát jejich role a podporovali je, aby jim mohli jejich dobrodiní oplatit; kdyby si činy ostatních vykládali pozitivně, a toho, kdo jim přišel poděkovat, přijali tak srdečně, jako by jim [už] dobrodiní [přímo] vracel; kdyby toho, koho si zavázali, ochotně nechali se závazku zbavit⁶⁸.

Zde se poprvé ocitáme alespoň částečně na půdě povýšenosti v přijímání dobrodiní. Jak jsme zmínili, není toto pole naší neřesti vlastní. Zdá se přirozené spojovat přijímání spíše s pokorou než povýšeností⁶⁹. Řeč zde také není o přijetí dobrodiní ve vlastním smyslu, ale pouze o připuštění odplaty za dobrodiní, které bylo prokázáno⁷⁰. *Superbus* po té, co vykonal dobrodiní, nechce o svůj nadzdvih přijít. Nechce být připraven o moc nad obdarovaným (kterou mu vzniklý závazek (*obligatio*) dává), o důvod a legitimaci svého nadřazeného postoje. Proto odmítá tomu, kdo je mu zavázán, dovolit, aby mu oplatil dobrodiní dobrodiním, službu protislůžbou, a svého závazku se tak zbavil. Jeho *superbia* se projevuje v tom, že si uzurpuje roli, která mu nenáleží – tím, že odmítne protistranu pustit do pozice vděčného „člověka, který ví, co se sluší⁷¹, a jak své dluhy platit“, staví sám sebe do světla zdánlivé nezištnosti. Tato nezištnost je však ve skutečnosti pouhou kamufláží touhy po moci nad druhým.

Celý komentář poukazuje na nepřirozenost povýšeného jednání. *Superbia* je projevem vnitřní zkaženosti (*prava natura*) a povýšené jednání není *humanum*: není rozumné ani vlídné, ale obecně zcela proti lidské přirozenosti⁷². Protože totiž (jak se zanedlouho dozvíme v souvislosti s druhým projevem povýšenosti při přijímání dobrodiní) v rovině lidské přirozenosti jsou si všichni lidé rovni a nikdo tudíž není lepší (*maior, super*) než kdokoli jiný⁷³. Držet někoho proti jeho vůli ve stavu závazku (*obligatio*) je podobné jako držet jej coby rukojmí (*obses*), čímž se opět dostáváme ke vztahu vítěze a zajatého nepřítele.

Opět nechybí ani popis správného způsobu: *Optimus ille, qui facile dedit, numquam exegit, reddi gavisus est, bona fide, quid praestitisset, oblitus, qui accipientis animo recepit*⁷⁴. V kontrastu k povýšenosti stojí vlastnosti, které přispívají k dobrým mezilidským vztahům: vlídnost a respekt (*humanitas*), srdečnost

⁶⁸Sen. *benef.* 2,17,6

⁶⁹Ale podle Aristotela – jak jsme viděli, cf. pozn. 50 na straně 27 – není situace tak jednoduchá a nevděčnost se při poskytování dobrodiní ukazuje jako skutečnost zásadní důležitosti a rozměrů.

⁷⁰Máme tedy před sebou další případ čtvrté fáze poskytování dobrodiní a nový způsob, jímž se *superbia* může projevit, spočívající v odmítání nechat si splatit dobrodiní a tím uměle udržovat nerovnovážený vztah moci nad obdarovaným.

⁷¹Neboť přes to, že při prokazování dobrodiní je nedílnou součástí role opravdového dobrodince, aby neočekával návrat své „investice“, přesto se zároveň v instituci „prokazování dobrodiní“ očekává, že protistrana službu nějakým způsobem oplatí. Vnitřní intence dárce k získání protislůžby nesmí směřovat (jinak by se vůbec nejednalo o dobrodiní, ale o obchod), ale veřejná pravidla pro tento typ mezilidské interakce protislůžbu (ač třeba pouze ve formě vděčnosti) předepisují.

⁷²K opozici *superbum* – *humanum* viz [33] na straně 49. Sen. *epist.* 88,30

⁷³Toto tvrzení je ovšem pravdivé pouze všeobecně. Moralita je součástí lidské přirozenosti. Ačkoli stoický *sofos* je fakticky nedosažitelným ideálem, přesto existují jisté rozdíly mezi lidmi v míře jejich zkaženosti. Zlo v člověku je fakticky mírou „rozladěnosti“ jeho duše vzhledem k lidské (a osobní) přirozenosti. Zatímco duše mudrceva je „dokonale naladěna“ (její *eutonia* je úplná), obyčejní lidé mají duši ve stavu větší či menší rozladěnosti a míra této rozladěnosti má přirozeně hodnotově graduální charakter.

⁷⁴Správně to udělal ten, kdo 1) ochotně dal, 2) odplatu nikdy nežádal zpět, ale když se mu jí dostalo 3) radoval se z ní a navíc 4) protože už upřímně zapomněl, že vůbec kdy nějaké dobrodiní poskytl, přijal jeho odplatu tak, jako by mu bylo prokázáno dobrodiní zcela nové a z ničeho předchozího nevyplývající [tedy nejen radostně, ale i vděčně]. Sen. *benef.* 2,17,7

(*benignitas*), ochota (*facilitas*), dobrá vůle (*bona fides*) v různých ohledech a radost (*gaudium*). *Superbia* postrádá toto lidské teplo, s nímž je třeba budovat přátelství.

[11] *Quidam non tantum dant beneficia *superbe*, sed etiam accipiunt, quod non est committendum; iam enim transeamus ad alteram partem tractaturi, quomodo se gerere homines in accipiendis beneficiis debeant.*

Někteří lidé nejen že poskytují dobrodiní *s povýšeností*, ale zároveň přijímají věci, které by neměli; přecházíme nyní totiž k další části výkladu, týkající se otázky, jak se mají lidé chovat při přijímání dobrodiní⁷⁵.

Na tomto místě je pojem *superbia* bez bližší specifikace použit jako pojem zastřešující veškeré možné nesprávné způsoby poskytování dobrodiní. Konkrétní dopady povýšenosti byly vylíčeny v dosavadním průběhu pojednání. V části, která se výslovně týká přijímání dobrodiní (tedy v části následující až do konce kn. 2.), se pojem *superbia* vůbec nevyskytuje a Seneka se k němu vrátí až v novém oddílu, který tentokrát již ze specifické filosofického hlediska zkoumá další stránky procesu poskytování dobrodiní.

[12] *Dedit hic mihi beneficium, sed non libenter, sed dedisse se questus est, sed *superbius* me, quam solebat, adspexit, sed tam tarde dedit, ut plus praestaturus fuerit, si cito negasset: horum quomodo iudex inibit aestimationem, cum sermo et dubitatio et voltus meriti gratiam destruant?*

Tento člověk pro mě něco udělal, ale nerad; ale reptal při tom; ale od té doby na mě pohlíží *víc svrchu*, než dřív; ale zdržoval tak dlouho, že by bylo bývalo lepší, kdyby mě rychle odmítl: všechny tyto faktory musí ten, kdo chce určit velikost dobrodiní (sc. *iudex*), uvážít, protože doprovodné poznámky, okolkování i výraz tváře mohou vděčnost za danou zásluhu znemožnit. Ale jak takovou úvahu udělá⁷⁶?

Způsob provedení, jak již víme, mění zásadně „cenu“ vykonaného. *Iudex*, který má posoudit velikost zásluhy a tak stanovit velikost vzniklého závazku (*obligatio*), je v obtížné situaci, neboť velikost samotného dobrodiní je třeba, jak jsme viděli⁷⁷, posuzovat z hlediska vůle (*voluntas*) poskytovatele. O jeho vůli svědčí z hlediska vnějšího pozorovatele (rozhodčího (*iudex*) i obdarovaného), rozmanité projevy doprovázející akt dávání: myšlení (jehož průběh a emocionální náboj se zračí ve tváři, *voltus*), slova (*sermo*) i skutky (včetně jejich absence či odklad na nesprávnou dobu, *dubitatio*). Ze všech těchto projevů lze vyčíst případnou povýšenost dávajícího, která okrade jeho čin o veškerou hodnotu⁷⁸.

Obecné mody projevů povýšenosti zde Seneka konkretizuje a ukazuje, jak se ve 4. fázi⁷⁹, tedy po samotném aktu poskytnutí dobrodiní, realizovaly: povýšenost se ukázala z pohledu (*voltus = superbius me adspexit*), z despektu (*despicere*), s nímž na obdarovaného dávající od té doby shlíží. Nezdržel se však ani ostatních projevů, slov (*sermo = dedisse se questus est*) ani skutků (*dubitatio = tarde dedit*). Z toho všeho obdarovaný poznává vnitřní neochotu (*non libenter*), s níž bylo dobrodiní poskytnuto a která jej jakožto dobrodiní znehodnotila.

⁷⁵Sen. *benef.* 2,18,1

⁷⁶Sen. *benef.* 3,8,4

⁷⁷[2] na straně 24 Sen. *benef.* 1,7,2

⁷⁸[7] na straně 28 Sen. *benef.* 2,11,6

⁷⁹viz úvodní výklad o fázích prokazování dobrodiní na straně 21

[13] *Quid *superbia* in tantam vanitatem attollimur, ut beneficia a servis indignemur accipere et sortem eorum spectemus obliti meritorum?*

Naplňuje nás naše *pýcha* takovou ješitností, že je pro nás nesnesitelným pohoršením přijmout dobrodiní od otroka, na němž vnímáme pouze jeho postavení, ale jsme slepí k jeho zásluhám⁸⁰?

Podruhé a naposledy se Seneka zabývá povýšeností při přijímání dobrodiní, tentokrát v rámci úvahy o všeobecné lidské rovnosti⁸¹. *Superbia* je na tomto místě chápána zjevně jako hypernymum výrazu *vanitas*⁸²: obecnější neduh duše – nadutost – je přímou příčinou konkrétního stavu duše – povrchní ješitnosti⁸³ – jenž se navenek projevuje neochotou přijmout dobrodiní od toho, jež *superbus* (v tomto případě ješitně, *vane*) vnímá jako společensky sobě nerovného. Důvod, který jej vede k takovému odmítnutí, lze snadno nahlédnout: prokázané dobrodiní vytváří v očích namyšleného člověka hierarchický vztah mezi příjemcem a obdarovaným. Přijetí dobrodiní je v takovém světle nejen srovnáním se dárci na roveň, ale dokonce degradací pod jeho úroveň a odevzdáním se do jeho moci. *Superbus* je konzistentní. Tak jako sám shlíží na ty, jimž prokazuje „dobrodiní“, chápe, že by podle téže logiky shlížel ten, kdo prokázal dobrodiní jemu, na něj samotného, což je stav o to nepřipustnější, že se má jednat o člověka postaveného sociálně⁸⁴ níže.

Nevole a odpor (*indignatio*) přijmout od otroka dobrodiní, jeho vnímání jakožto méněcenného a tedy nehodného (*in-dignus*) našeho vděku (*gratia*), jíž bysme byli povinni (*obligatio*) tomu, kdo nám prokázal dobrodiní, je prvním důsledkem povrchní ješitnosti (*vanitas*) a jejím prostřednictvím nadutosti (*superbia*). S ním úzce souvisí její druhý důsledek, právě ona *povrchnost* – neochota „nahlédnout pod povrch“, prohlédnout skrze nátěr společenského postavení a vidět člověka pod ním. Dobrodiní, které druhý prokazuje, neproazuje jakožto otrok či cizinec, ale jakožto právě člověk, bytost schopná racionálního a záměrného (*ratio*) jednání směřujícího k dobru. *Superbus* zůstává zaslepen a přes to, že se mu v prokazovaném dobrodiní výslovně ukazuje druhý jakožto člověk, tedy jako bytost jemu rovná, setrvává v sebeklamu a nadále přisuzuje hodnotu věcem indiferentním – postavení druhého (*sors*) – aniž by v něm vnímal jeho lidství a s ním hodnotu prokazovaného činu (*merita*).

Za povšimnutí konečně stojí také sloveso popisující účinky povýšenosti – *attolere* –, které v sobě výrazně obsahuje prvek pohybu *vzhůru* (do pozice *nad* – *super*), v menší míře pak také nabírání na velikosti. *Superbia* tedy „svého“ člověka nadnáší a nadýmá. Vzhledem k tomu, že výsledkem jejího nadýmání je

⁸⁰Sen. *benef.* 3,28,4

⁸¹Náznak této myšlenky se objevil již v předchozím případě, zde je ale téma pojednáno explicitně a zároveň poněkud odlišně. Zatímco v případě [10] na straně 30 Sen. *benef.* 2,17,6 usiloval *superbus* uměle udržet druhého (primárně jemu rovného) člověka v podřízeném postavení, nyní se střetává s člověkem, který je mu ze sociálního i právního hlediska objektivně neroven. Vztahu mezi pánem a otrokem se Seneka podrobněji věnuje ve 47. listu ([25] na straně 43 Sen. *epist.* 47,2, [26] na straně 44 Sen. *epist.* 47,11 a [27] na straně 45 Sen. *epist.* 47,17.).

Pro skutečnost, že je tento typ vztahu živnou půdou pro povýšenost svědčí také Tacitova zmínka o tomto tématu [74] na straně 82 Tac. *ann.* 13,23,2.

⁸²I s tímto spojením jsme již přišli do styku, konkr. ve výskytu [9] na straně 30 (*vanam esse superbiae magnitudinem*, Sen. *benef.* 2,13,3) a pojmy stály v tomtéž vztahu jako zde.

⁸³V pojmu *vanitas* je přitom výrazněji než v pojmu *superbia* přítomen aspekt nepravdivosti a falešnosti takového postoje, jeho neadekvátnosti vzhledem ke skutečné situaci.

⁸⁴A sociálně znamená v očích běžného člověka objektivně a fakticky. Vzhledem k neschopnosti běžných lidí rozeznat pravou hodnotu věcí, představují pro ně totiž sociální vztahy a společenské postavení skutečnost samu, ačkoli stoický filosof ví, že na společenském postavení, které je výsledkem vnějších okolností – zvrátů osudu – ve skutečnosti nijak nezáleží.

vanitas, nelze se, podobně jako v předchozím případě spojení těchto dvou slov⁸⁵, vyhnout představě namyšlenosti jako k prasknutí se nafukující bubliny.

[14] *Conscientia vestra hoc loco titubat et illud *superbum* *promissum numquam sapientem facti sui paenitere nec umquam emendare, quod fecerit, nec mutare consilium.*

A teď jste úplně bezradní: čemu dáte přednost? Svědomí nebo tomu *pyšnému* slibu? Mudrc [přece] svých činů nikdy nelituje, nemá co vylepšit na tom, co učinil, nikdy nemění názor⁸⁶.

[15] *Haec vero *superbae* *stultitiae perseverantia est: „quod semel dixi, qualecumque est, fixum ratumque sit“.*

. . .ale trvat na tom, že co jsem řekl, platí, ať to vede kamkoli, je *namyšlená* a hloupá paličatost⁸⁷.

Kontext: při prokazování dobrodiní je jednou z kritériálních otázek také otázka, *komu* dobrodiní prokázat. Obdarovaný musí být daru hoden v tom smyslu, že jej musí být schopen použít ke svému (skutečnému) dobru. Řeší se nyní otázka, co dělat v případě, že člověk slíbí pro druhého něco udělat a následně zjistí, že splní-li svůj slib, povede to nikoli k dobru, ale ke zlu. Má pak přesto zachovat své slovo a nebo jej má porušit? *Sofos*, jehož předpokládaná činnost je kritériem pro posuzování správnosti našich vlastních akcí, by 1) neustoupil z daného slibu, neboť nemění přelétavě své názory, a slíbil-li něco, neopravil by následně tento slib jeho popřením; 2) neudělal nic, o čem ví, že vede ke zlu. Senekova odpověď je členitá, základní důraz je v ní kladen na důležitost předchůdného zvážení okolností a nutnost počítat s tím, že se vnější podmínky mohou proti všem očekáváním změnit (*providentia*). Prozíravost (*providentia*), již se zabýval předchozí oddíl, je jednou ze ctností mudrce, a ta mu zabrání dát neprozřetelný slib, jehož by pak musel litovat nebo jej dokonce odvolat. *Sapiens*, dává-li slib, dává jej totiž díky své prozíravosti (*providentia*) vždy s vyjímací klauzulí: „nezmění-li se okolnosti⁸⁸“, neboť si je vědom, že dokonce ani on sám není schopen předpovědět všechny cesty, jimiž se Osud (*Fortuna*) může vydat. V případě, že byl dán slib bez vyjímací klauzule, je podle Seneky třeba zvážit míru případných zlých důsledků v poměru k míře škody způsobené porušením slibu a na základě tohoto poměru se následně rozhodnout, čemu dát přednost.

Superbia se v tomto kontextu projevuje dvojím způsobem. 1) Neprozřetelné (*improvidere*) dání slibu samo je už projevem pýchy a přílišného sebevědomí. Pouze *superbus* se domnívá, že má právo dávat absolutní sliby. Pýcha (a spolu s ní zároveň hloupost, *stultitia*) stojí za neochotou připustit si vlastní omylnost a neschopnost dohlédnout všechny důsledky, které ze slibu mohou vyplynout. Tímto způsobem *superbus* vlastně staví sám sebe do nejvyšší představitelné role: na pozici boha, neboť pouze bůh zná všechny možné konce, a proto jen on je schopen slibovat absolutně. 2) Neochota z daného slibu v případě nutnosti ustoupit je dalším projevem namyšlenosti. Tentokrát se *superbus* nevyvyšuje nad druhého člověka, ale nad dobro samo, a to tím, že upřednostňuje vlastní pověst před způsobením (zásadního) zla. Svěvolně přikládá větší důležitost svému zvrácenému hodnotovému systému než světové harmonii, v jejímž souladu je třeba jednat, má-li být jednání dobré (a moudré).

Superbum promissum je tedy slib daný bez toho, aby se vědělo, zdali povede k dobrému nebo ke zlému, který byl učiněn bez výjimky, a z něhož i za cenu velké škody není slibující ochoten ustoupit (*perseverantia*).

⁸⁵[9] na straně 30 Sen. *benef.* 2,13,3

⁸⁶Sen. *benef.* 4,34,3

⁸⁷Sen. *benef.* 4,38,1

⁸⁸*Si nihil incidere, quod impediatur.* Nestane-li se nic, co by (splnění slibu) zabránilo. Sen. *benef.* 4,34,3

Je zjevné, že základní vlastností takové namyšlenosti je *stultitia*, tentokrát ne pouze jako sebeklam, ale zároveň jako *improvidentia*. Seneka hloupost tohoto postoje výslovně uvádí poté, co převypráví dlouhou historku o Filipovi Makedonském, který zde ovšem nefiguruje jako *rex superbus*, ale jako příklad moudrého vládce, který se umí přizpůsobit změněným okolnostem a opravit svou chybu, je-li třeba⁸⁹.

Proti sobě zde stojí dvě postavy: rozumný mudrc (*providens sapiens*), jehož *providentia* mu umožňuje, že nikdy nemusí litovat (*paenitere*) svých činů, na nichž nemá co opravovat (*emendare*); a pyšný hlupák (*superbus stultus*), jemuž *providentia* chybí, ale on svých činů přesto nikdy nelituje, protože si – v rámci nadhodnocování vlastních schopností – nepřipouští, že s nimi bylo něco špatně, že udělal chybu (*mendum*).

[16] *Quidni victus sit illo die, quo homo super mensuram iam humanae *superbiae* tumens vidit aliquem, cui nec dare quicquam posset nec eripere?*

Nebyl snad tenhle člověk, nadutý *pýchou*, která už přerostla všechny rozumné meze, překonán ve chvíli, kdy se setkal s tím, komu nemohl nic ani dát ani vzít⁹⁰?

Kniha pátá je krátká, ale pro naši interpretaci má zásadní význam. Právě zde se výslovně pojednávají ty skutečnosti, s nimiž se na ostatních místech více-méně mlčky počítá. Probírá se nyní otázka, zda může být člověk dobrodiním přemožen (*vinci*). Tato otázka pokrývá všechny bludy, jimiž se *superbus* klame. Seneka se ptá: „Znamená přijetí dobrodiní dobrovolnou degradaci a odevzdání se do moci dárce, které lze vymazat pouze splacením onoho dobrodiní?“; „Je trapné nemoci dobrodiní adekvátně oplatit nebo dostávat víc, než dávat?“⁹¹. Odpověď na první otázku je podle očekávání záporná. Přijetí dobrodiní člověka neponižuje, přijme-li jej správně a s radostí (*grate*). Není pravda, že vzniklý závazek má hierarchickou povahu. Vzniklý závazek (*obligatio*) je ustaven mezi osobami sobě rovnými (*pares*) do té míry, do níž jsou vůle obou upřeny k dobru⁹¹.

Kladnou odpověď na druhou otázku máme právo dát pouze v případě, že jsme schopni posuzovat hodnotu věci vpravdě stoickým pohledem. Pokud totiž měříme dobrodiní a reakci na něj a jeho oplacení podle jeho skutečné hodnoty, pak musíme říci, že je vskutku hanebné na dobrodiní nereagovat náležitě. Jenže náležitou reakcí ze stoického pohledu není splacení dobrodiní jiným vnějším „dobrem“ (tedy věcí indiferentní). Adekvátní reakcí na dobrodiní je vděčnost, radost z dobrodiní a jeho proměnění k vlastnímu dobru (tedy použití na cestě ke ctnosti). Všechny tyto věci jsou záležitostí postojů a stavů duše. Je trapné znehodnotit prokázané dobrodiní tím, že se z něj neradujeme a nepoužijeme jej dobře. Není ale trapné neoplatit dobrodiní poskytnutím jiných vnějších „dobr“, pokud to naše situace (*sors*) neumožňuje. Vděčnost (*gratia*) sama je dostatečnou odplátou za prokázané dobrodiní. To, zda se tato vděčnost odrazí v materi-

⁸⁹ Prohlásíme-li obecně, že *stultitia* je vlastností *superbiae*, pak ve skutečnosti převracíme pořádek věcí. *Stultitia* je nejobecnější neřestí, svým způsobem pouhým zastřešujícím pojmem pro „vše, čím *sofos* není“. V tomto konkrétním případě ([15] na předchozí straně Sen. *benef.* 4,38,1) však Seneka nemá zřejmě na mysli onen abstraktní typ hlouposti, ale skutečně konkrétní hloupou paličatost. Toto hloupé (*stulta*) trvání na jedné dané slibu (*perseverantia*) by bylo pouze hloupé, kdyby se v jeho pozadí (jakožto motivační činitel) neskrývala právě *superbia*, tedy povýšený předpoklad, že vlastní pověst je důležitější, než přispění k (v posledku světovému) dobru. V tomto smyslu tedy povýšenost předchází tuto konkrétní formu hlouposti, a to tak, že ji zakládá.

⁹⁰ Sen. *benef.* 5,6,1

⁹¹ *Tu multa dare potes, et ego tantum accipere possum; te cum stat Fortuna, me cum bona voluntas: tamen tam par tibi sum quam multis armatissimis nudí aut leviter armati.* Ty můžeš poskytnout mnoho a já mohu pouze přijímat; při tobě stojí štěstí a při mě [jen] má dobrá vůle; a přesto jsem ti roven stejně, jako po zuby ozbrojeným vojákům vojáci nevyzbrojení vůbec nebo jen tak tak. Sen. *benef.* 5,4,1

álním projevu není důležité. Jediné, co se počítá (při přijímání stejně jako při poskytování dobrodiní), je dobrá vůle (*bona voluntas*)⁹².

Odpověď na základní otázku je jednoznačná: pokud se dobrodiní nepočítají materiálně ani „na zásluhu“, nesrovnává-li se cena jedním poskytnuté věci s cenou druhým poskytnuté věci či množství jedním poskytnutých věcí s množstvím druhým poskytnutých věcí, ale srovnává-li se pouze vůle přátel vzájemně si prokazujících a přijímajících dobrodiní, pak vychází nutně rovnost, a žádná ze stran nevíteží⁹³. Jediný způsob, jak může být člověk dobrodiním přemožen, je, pokud se vzdá a přestane sám usilovat o dobro⁹⁴.

Omyl, falešné představy, sebeklam lidí, kteří se chovají povýšeně, je zjevný. Jejich povýšenost stojí na vodě, nezakládá se na ničem reálném, na ničem skutečně důležitém. O hodnotě člověka nerozhoduje *Fortuna*, nerozhoduje jeho úděl (*sors*) a vnímá-li někdo přízeň osudu jako okolnost legitimující vlastní postoj (a z něho plynoucí projevy) nadřazenosti, pak se zkrátka mylí.

Celý princip nedůležitosti materiálních statků (*adiaphora*) je ilustrován příkladem střetu Diogena ze Sinopé s Alexandrem Velikým. Alexandr je popsán jako člověk *super mensuram iam humanae superbiae* – jehož namyšlenost už překročila veškeré meze. Jeho namyšlenost se projevila v právě popsaném sebeklamu: chlubíval se, že jej nikdo nemůže dobrodiním přemoci a překonat, neboť od nikoho nic nepotřebuje – není totiž na světě nic, co by už neměl. S Alexandrem ostře kontrastují postavy Sókrata a Diogena, mužů z hlediska materiálních statků zcela nemajetných, kteří ale stejně jako sám Alexandr nepotřebují nic, co by již neměli. V králově případě bohatství a moc. V případě *sofoi* moudrost a ctnost. Proti mudrcům byl král žebrákem.

[17] *Quare ergo hoc Socrates dixit? Vir facetus et cuius per figuras sermo procederet, derisor omnium, maxime potentium, maluit illi nasute negare quam contumaciter aut *superbe*; dixit se nolle beneficia ab eo accipere, cui non posset paria reddere.*

Proč tedy Sókratés odpověděl právě takto? Byl to duchaplný muž, zabydlený v narážkách a dvojsmyslech, utahoval si rád z každého a z mocných obzvlášť: nechtěl však krále odmítnout vzdorně či *povýšeně*, nýbrž s vtipem; proto řekl, že nechce přijmout dobrodiní od toho, komu nemůže splatit stejnou mincí⁹⁵.

⁹²Stejně jako při poskytování dobrodiní musíme za dobrodiní považovat již samotný záměr dávajícího a nikoli materii, na níž svůj záměr realizuje (cf. Sen. *benef.* 1,5,2), tak také při přijímání to jediné, nač se musíme ohlížet, je pouze vůle přijímajícího: *Voluntas ipsa rectum petens laudanda est*. Sen. *benef.* 5,2,2 A dobrem v roli příjemce je vděčnost (*gratia*). Materie, na níž se případně vděčnost projeví, do rámce dobrodiní samého nepatří.

Na druhou stranu na to, aby vděčnost a dobrá vůle postačovaly, musí být upřímné. Naskytne-li se příležitost oplacení dobrodiní, opravdová vděčnost se jí bez váhání chopí. Její nedílnou součástí je připravenost ke splacení: *Deinde non semper numero numerus aequandus est, aliquando una res pro duabus valet; itaque in locum rei succedit tam propensa voluntas et cupida reddendi*. A konečně ne všechno lze srovnávat jedna ku jedné, někdy má jedna věc cenu dvou; takto je vůle připravená a toužící splatit [dobro] za faktické splacení dobra [(které bylo poskytnuto jednak s dobrou vůlí a jednak fakticky)] dostatečnou náhradou. Sen. *benef.* 6,23,1

⁹³*Beneficia fortasse beneficiis victa sunt, si inter se data et accepta conputes; si dantem et accipientem conparaveris, quorum animi et per se aestimandi sunt, penes neutrum erit palma*. Lze snad říci, že jedno dobrodiní překonává druhé v tom smyslu, že vzájemně porovnáš cenu poskytnutých věcí; budeš-li ale srovnávat dávajícího a přijímajícího, s jejichž dušemi nelze [ve věci dobrodiní] nepočítat, pak vítězství nepřipadne nikomu. Sen. *benef.* 5,3,3

⁹⁴*Numquam enim in rerum honestarum certamine superari turpe est, dummodo arma non proicias et victus quoque velis vincere*. V soupeření dobrých skutků totiž nemůžeš být poražen, jen dokud se nevzdáš a chceš dál vyhrát i ve chvíli, kdy jsi překonán. Sen. *benef.* 5,2,1

⁹⁵Sen. *benef.* 5,6,6

Jaká by byla Sókratova odpověď, kdyby chtěl s králem jednat *superbe*? Sókratés krále Archeláa, jemuž odpovídá, fakticky (morálně) převyšuje. Nakolik je mudrcem, převyšuje kteréhokoli člověka⁹⁶ a přirozeně to o sobě ví. *Superbum* by ovšem bylo, kdyby dal tuto skutečnost králi otevřeně najevo, kdyby to, co vyjádřil dvojsmyslem, řekl přímo⁹⁷, tedy tak, aby král pochopil, jak hluboko pod Sókratem stojí. Z tohoto příkladu je zřejmé, že povýšené chování musí být pro adresáta *rozpoznatelné*, jeho součástí je otevřený projev. Druhá strana musí pochopit nadřazenost povýšence a cítit se díky tomu nepříjemně. Z druhé strany lze říci, že povýšeností (*superbia*) není sám vnitřní pocit nadřazenosti, pokud se navenek nijak fakticky neprojevuje. Zároveň vidíme, že nadřazenost, již dává *superbus* najevo, může být faktickou nadřazeností (Sókratův projev nadřazenosti by byl stále *superbum*, ačkoli by odrážel realitu), ačkoliv obvykle není. Lze proto shrnout, že hodnocení *superbum* se nutně vztahuje na *vnější projev* plynoucí z pocitu nadřazenosti, a teprve zpětně na tento pocit sám. Z chování je usuzováno na vnitřní motivaci, člověk však není hodnocen jako *superbus*, pokud se tak fakticky nechová, ať si o sobě osobně myslí cokoli⁹⁸.

Jaká odpověď by byla hodnocena výrazem *contumaciter*, není předmětem našeho zkoumání, stačí říci, že výrazy jsou použity souřadně, ale nezávisle: oba označují typ nežádoucího jednání, nejsou však, jak usuzujeme díky jejich spojení výrazem *aut*, vnitřně významově propojeny. V opozici k oběma pojmům pak tentokrát stojí výrazy *facetus* a *nasute*, z nichž lze získat nepříliš určitý dojem, že *superbus* má sklon brát věci (a mezi nimi především sebe) příliš vážně, beze smyslu pro humor⁹⁹.

[18] *Nihil ad rem pertinet, utrum dare aliquid regi nolis an accipere a rege; in aequo utramque ponit repulsam, et *superbo* fastidiri acerbius est quam non timeri.*

Nezáleží na tom, jestli králi odmítneš něco dát nebo od něj nechceš něco přijmout; obě odmítnutí vezme stejně [tj. jako výrazy pohrdání] a pohrdání dráždí **namyšlenec** víc, než nebojácnost¹⁰⁰.

Archeláova namyšlenost je zde bez dalšího předpokládána jakožto prototypická vlastnost králů. Důvod, proč je označen jako *superbus*, vlastní projev povýšenosti, není nikde popsán¹⁰¹. Také závěr tvrzení je

⁹⁶Cf. *Necesse est a Socrate beneficiis vincar, necesse est a Diogene. . . Sen. benef. 5,4,3*, jak bylo řečeno v úvodu.

⁹⁷V pozadí stojí jeden ze stoických morálních paradoxů vyjádřený Chrysippovým tvrzením: „Hlupákovi nic neprospívá, pro nic nemá využití a nic nepotřebuje“. Seneka tento paradox vysvětluje, a tím zároveň zmírňuje: *Sunt animi bona, sunt corporis, sunt fortunae; illa animi bona a stulto ac malo submoventur; ad haec admittitur, quae et accipere potest et. . .* Existují dobra duše, dobra těla a dobra, jež přináší osud; ona dobra duše jsou pro hlupáka a zlého člověka nepřístupná; na ostatních však podíl má, může je přijmout a. . . *Sen. benef. 5,13,1* Ze stoického pohledu jsou opravdovými dobry pouze dobra první kategorie. Jen dobra tohoto druhu také mohl poskytovat Sókratés, neboť jinými přirozeně nedisponoval. Řekl-li tedy Archeláovi, že od něj nemůže nic přijmout, neboť není s to mu oplatit stejně, zněla jeho odpověď v králových uších jako výraz skromnosti a přiznání chudoby (v ohledech, jimž příkládá hodnotu král), zároveň však byla skrytým konstatováním Archeláovy neschopnosti naložit s dobry, jež by mu Sókratés poskytnout dokázal, s dobry pravými. Pro bližší výklad tohoto paradoxu viz Inwood (2005), str. 74-85.

⁹⁸Jiná otázka ovšem je, zdali je taková podvojnost vůbec možná, zdali se vnitřní postoj neprojevuje navenek *nutně*. Sókratés si byl sice vědom svého morálního nadzdvihu, jeho nedílnou součástí však byla také absence povýšenosti, a proto ji přirozeně ani nemohl dát najevo, pokud v něm žádná nebyla. Je-li člověk vnitřně *superbus*, může se zdržet vyjevení svých postojů navenek? A kdyby se zdržel, byl by potom opravdu *superbus*? Jak by se to poznalo, kdyby se jako takový nikdy nijak neprojevil? Touto otázkou se blíže zabýváme v pozn. 176 na straně 49.

⁹⁹*Omnia sua magno aestimari vult. Sen. benef. 5,6,6*

¹⁰⁰*Sen. benef. 5,6,7*

¹⁰¹Totéž platí o těsně předcházejících výrazech *insolens* (domýšlivý) a *omnia sua magno aestimari volens* cf. komentář k [17] na předchozí straně. *Sen. benef. 5,6,6*. Z nich s prvním výrazem jsme se ve spojení s pojmem *superbia* již setkali, druhý poukazuje ke skutečnosti, že *superbus* nepovažuje za důležitého pouze sám sebe, ale rozšiřuje své velikášství na „*omnia sua*“: lepší než druzí je on i vše, co se ho jakkoli týká.

triviální. Zatímco zastrašování a strach jakožto reakce protistrany (*timeri*) s povýšeností nijak přímočaře nesouvisí, projevy pohrdání (*fastidire*) jsou jí zcela vlastní. *Superbus* bude přirozeně snášet hůře jednání, jímž se sám vyznačuje, obrátí-li se proti němu, než jednání, k němuž se nijak specificky nevztahuje. Výrok nám tedy pouze všeobecně potvrzuje souvztažnost povýšenosti s jednáním vyjadřovaným výrazy *fastidium*, *fastidire*.

[19] *Eodem modo et hic, qui aliquid benigne adversus me fecit, aliquid liberaliter, sed postea multa *superbe*, contumeliose, crudeliter, eo me loco posuit, ut proinde liber adversus eum essem, ac si nihil accepissem; vim beneficiis suis adtulit.*

A stejně tak mně ten, kdo se vůči mě původně zachoval laskavě a štědře, ale následně *povýšeně*, potupně a krutě, postavil do takové pozice, že mu již nejsem zavázán, jako bych byl vůbec nic nedostal; zbavil svá dobrodiní síly [vyvolat vděk]¹⁰².

[20] *Adversarius meus, dum contraria dicit et iudicem *superbia* offendit et in unum testem temere rem demittit, causam meam erexit; non quaero, an pro me erraverit: contra me voluit.*

Můj oponent [na soudě] během svého proslovu popírajícího pravdivost mých tvrzení urazil svou *nadutostí* soudce a navíc lehkomyšlně založil svůj případ pouze na jednom svědkovi; skutečnost, že výsledkem jeho chyby byl můj prospěch, se neřeší: jeho záměrem bylo mi uškodit¹⁰³.

Superbia není nijak blíže specifikována (ani na předchozích či následujících příkladech), je spolu s výrazy *contumelia* a *crudelitas* použita pouze jako obecný příklad nežádoucího chování, které má (jak již víme) schopnost zničit prokázané dobrodiní. Vzhledem k tomu, že jejím důsledkem zde není odstranění samotného dobrodiní, ale pouze jeho schopnosti vyvolat vděk (dobrodiní tedy skutečně *bylo* prokázáno), lze usoudit, že povýšené jednání se k minulému dobrodiní přímo nevztahovalo, ale projevilo se nezávisle na něm.

Ani ve druhém případě není jednání Senekova oponenta, označené jako *superbum*, nijak konkrétně specifikováno, povšimněme si ale jeho kolokace s výrazem *offendit*. *Superbia* je příčinou vyvolávající v druhém jistý specifický druh reakce, totiž uražení se / nevoli / nenávist (*offensio*). Reakcím vyvolaným povýšeností se budeme dále věnovat¹⁰⁴.

[21] *Consuetudo ista vetus est regibus regesque simulantibus populum amicorum describere, et proprium *superbiae* magno aestimare introitum ac tactum sui liminis et pro honore dare, ut ostio suo propius adsideas, ut gradum prior intra domum ponas, in qua deinceps multa sunt ostia, quae receptos quoque excludant.*

Králové a lidé, kteří si na krále hrají, podle onoho starého zvyku rozčleňují zástup svých přátel a jejich *namyšlenosti* je vlastní, že považují přístup ke své osobě a překročení vlastního prahu za velmi hodnotnou věc a udělují jako vyznamenání [příležitost] stát blíže k jejich vchodu [než jiní] či vkročit do jejich domu dříve [než jiní]. A i dům sám má pak mnohé vstupy, které opět [různě] vydělují vpuštěné [podle stupně důvěrnosti]¹⁰⁵.

¹⁰²Sen. *benef.* 6,4,3

¹⁰³Sen. *benef.* 6,8,4

¹⁰⁴Cf. kapitola 4.4.1 na straně 106.

¹⁰⁵Sen. *benef.* 6,34,1

Superbia ve své nejčistší formě: jako vlastnost mocných – nobilů, patronů, králů – projevující se tím, že si tito lidé sami sebe¹⁰⁶ cení nesrovnatelně více než ostatních, dokonce natolik, že „vyznamenávají“ své „přátele“ – podřízené, klienty, dvořany – různými stupni přístupu ke své osobě: rozdávají jaksi sebe sama jako poctu (odměnu a *beneficium*).

Přeceňování významu vlastní osoby na úkor druhého je zde označeno za *proprium superbiae*: něco pro namyšlenost zcela typického, její distinktivní rys, to, co utváří podstatu povýšenosti. Právě toto je *superbia*.

Nelegitimita takového jednání je z etického pohledu zjevná. Prvek sebeklamu podtrhuje Seneka konstatováním, že tak, jako se sami segregovaní lidé neliší svou hodnotou, tak nikdo z prvních, druhých či stých přátel těchto mocných náfučů ve skutečnosti není přítelem pravým, a tedy ani přítelem vůbec¹⁰⁷. Obě dělení jsou stejně falešná.

[22] *Cum bene ista, per quae divitias suas disposuit ac fudit, circumspexerit *superbumque* se fecerit, quidquid habet, ei, quod cupit, conparet: pauper est.*

Ať si pečlivě prohlédne a sečte všechn svůj majetek, všechny nemovitosti a směnky. A když se pěkně rozhlédl a nadmul se *pýchou*, ať srovná vše to, co má, s tím, co by mít chtěl: zjistí, že je žebrák¹⁰⁸.

Superbia zde popisuje pocit povzneseného uspokojení, jež cítí bohatý člověk při přehlížení svého majetku. Implicitně: majetek dodává bohatému člověku pocit, že je lepší člověk. Sám ale vzápětí narazí na klamnost tohoto pocitu: *pauper est*, nemá všechno, co by chtěl. Obraz je o to absurdnější, že boháč, který před námi stojí, nepřehlíží movitý majetek, ale dívá se do účetní knihy (*delectat eum liber patrimonii eius*) a přepočítává dlužní úpisy a obligace (*ista, per quae divitias suas disposuit ac fudit*). Ten, kdo se před námi dme pýchou, není ani tak boháč, jako spíš lichvář (*faenerator*), nejhmyzejší ze všech lidských druhů. . .

2.1.2. Závěr

Superbia, již nám představují knihy *De beneficiis*, je nemocí, kterou s sebou přináší přízeň osudu (*Fortuna*). Jejím předpokladem je vysoké společenské postavení, moc nebo majetek (či jejich kombinace), nebo zkrátka jakákoli věc, která je v běžném slova smyslu a běžnými lidmi chápána jako dobro. Tato věc dá člověku, má-li k povýšenosti sklony, „vzduch“, jímž si přifukuje bublinu vlastního ega (*tumescit, superbum se facit*), takže se cítí důležitý (*superbiae magnitudo*). Zároveň s tím, jak *superbia* svého nositele vynáší stále výš (*attolit eum*), se on cítí oprávněn shlížet na ostatní svrchu (*superbe adspectare, fastidire, indignari*) a dávat jim to najevo (*supra eos exsultare, gloriari*) jednak výrazy obličejce (*supercilio / subductis superciliis, adrogantia voltu*), jednak slovně (*tumore verborum, (inani) iactatione*). Otevřeně ukazuje svou nadřazenost (*se superiorem esse aliis*) a nárokuje si, aby jej ostatní vnímali také v tomto světle (*vult omnia sua magno aestimari*). Tyto fyzické projevy vnitřního pocitu nadřazenosti jsou od hodnocení *superbus* neoddelitelné (neboť pro náfučů pravděpodobně fakticky nepotlačitelné), a výraz *superbia* může označovat obojí, jak vnitřní postoj, tak projevy tohoto postoje.

¹⁰⁶ Jejich osoba je zde symbolicky zastoupena obrazem vchodových dveří: každé ráno se v Římě klienti shromažďovali u dveří svého patrona, aby jej pozdravili (*salutatio*). Byli přítom seřazeni podle své důležitosti a prestiž patrona se naopak měřila podle počtu přítomných klientů. Tento zvyk přetrvával i během principátu. Cf. také výskyty [21] na předchozí straně, [23] na straně 41 a [28] na straně 45.

¹⁰⁷ *Habuerunt itaque isti amicos primos, habuerunt secundos, numquam veros*. A tak měli sice tihle lidé přátele první kategorie a přátele druhé kategorie, ale neměli žádné přátele kategorie „opravdový“. Sen. *benef.* 6,34,2

¹⁰⁸ Sen. *benef.* 7,10,6

Z tohoto hlediska lze tedy skutečnosti hodnocené výrazem *superbum* rozdělit do dvou kategorií. První z nich jsou fyzické projevy, vnější (a tedy pozorovatelné) chování, které druhý (v našem případě příjemce dobrodiní) interpretuje jakožto *superbum*, výraz nadřazenosti¹⁰⁹. Druhou z nich jsou pak duševní stavy, vlastnosti daného člověka. Stojíme před dvojicí „chovat se *superbe*“ – „být *superbus*“. Logicky lze usoudit, že druhý člen dvojice podmiňuje první, a že tedy ten, kdo se navenek chová *superbe*, tak činí *proto*, že je osobně *superbus*, tedy má sklon se k věcem a lidem vnitřně *superbe* vztahovat a tento svůj vztah pak dává vnějškově najevo.

Hodnocení *superbum* se zároveň může týkat věcí s různým stupněm abstraktnosti a obecnosti, které jsou podle konkrétního stupně buď samy příčinou jiných, konkrétnějších věcí, nebo jsou naopak důsledkem jiných, obecnějších věcí. Výraz *superbia* tak může označovat zcela konkrétní posunek, *supercilium*, nebo naopak obecný povahový rys (např. Alexandra Makedonského¹¹⁰), který se konkrétně projevil jeho vychloubačným výrokem. Může být dokonce pouhým zcela abstraktním znakem typickým pro určitou skupinu lidí (konkr. lidí *magnae fortunae*) a předpokládaným zcela bez dalšího¹¹¹.

Tato nejabstraktnější rovina povýšenosti je zároveň rovinou nejzákladnější, z níž se všechny další věci hodnotitelné výrazem *superbum* odvozují. V tomto smyslu interpretuje Seneka nadutost jako postoj neoprávněné nadřazenosti jednoho člověka vůči jinému a přeceňování vlastní důležitosti ve srovnání s druhým¹¹². Neoprávněné proto, že „matérii“, na níž *superbia* zakládá svou legitimaci, jsou zmíněná vnější dobra, která jsou, jak chápe stoický filosof, z morálně-hodnotového hlediska zcela irelevantní. Morální hledisko je však zároveň jediným výchozím bodem pro poznání dobra. „Dobra“, z nichž *superbus* odvozuje svůj pocit, že je lepší než ostatní, nemají ve skutečnosti žádnou hodnotu, a proto také postoj povýšence k sobě samému není ničím než povrchní ješitností (*vanitas*). Nelegitimita takového postoje je zároveň důvodem, kvůli němuž se povýšenost vyznačuje hloupostí (*stultitia*), a to ve formě sebeklamu, neboť *superbus* je o své nadřazenosti fakticky přesvědčen a věří v její podloženost.

Falešnost představ vyvolaných nadutostí se fyzicky odráží v kontextu prokazování dobrodiní (a jakékoli ctnostné či ke ctnosti směřující činnosti vůbec). Základním efektem povýšenosti při tomto typu jednání je totiž jeho dokonalá destrukce a dokonce zvrácení dobrodiní v jeho pravý opak, křivdu (*iniuria*). *Superbus* se domnívá, že prokazuje dobrodiní a že mu jeho čin dává nad příjemcem dobrodiní moc. Způsob provedení tohoto činu (*superbe*) však brání, aby jej bylo vůbec možné zahrnout do kategorie dobrodiní. *Superbus* tak nezískává nadzdvih (*supra esse*) nad druhým nejen proto, že prokázání dobrodiní získání takového nadzdvihu fakticky neumožňuje, ale zároveň proto, že díky svému nepřírozenému postoji (*in-humanitas*) a zvrácenosti (*prava natura*), jejichž je *superbia* součástí, žádné dobrodiní vposledku neprokázal a vůbec toho není schopen.

A konečně: *superbia* se nemusí projevat pouze ve vztahu k druhým lidem, ale může jít o neoprávněné vyvyšování a přeceňování se jakéhokoli druhu¹¹³.

¹⁰⁹Tyto projevy se v kontextu poskytování dobrodiní pojí se slovesy: *superbe abicere*, *superbe dare*, *superbe facere*. Setkali jsme se však také se *superbe negare* a *superbe adspectare*.

¹¹⁰[16] na straně 35 Sen. *benef.* 5,6,1

¹¹¹Jako v [8] na straně 29. Sen. *benef.* 2,13,1

¹¹²V dnešní terminologii bychom mohli říci, že *superbus* trpí velikáštvím, egoismem a narcismem. Není schopen ohodnotit vlastní postavení přiměřeně realitě – neví, kam patří.

¹¹³Jak jsme viděli v [14] na straně 34 a [15] na straně 34 Sen. *benef.* 4,34,3 a 4,38,1, v nichž *superbus* povyšuje svůj vlastní hodnotový žebříček nad pravé dobro.

2.2. *Superbia* v listech Luciliovi

Zatímco knihy *De beneficiis* spojovalo jediné téma poskytování dobrodiní, listy Luciliovi se věnují mnohem rozmanitější škále témat, jsou popularizujícím výkladem v podstatě celé stoické filosofie. To se projevuje i v použití výrazu *superbia*, které již není vázáno na kontext nadřazenosti dávajícího nad obdarovaným a spolu s novými situacemi nabývá i nových významů. Ačkoli se na mnoha místech setkáme s již známými koncepty, nalezneme nejednou i významy, obrazy a konotace nové. Stejným tématem jako výskyt [21] na straně 38¹¹⁴, totiž vztahem mezi patronem a klientem a vysedáváním klientů před patronovým zápražím, se zabývá list 6. a 68.¹¹⁵ a list 47.¹¹⁶ je zaměřen podobně – na vztah pána a otroka¹¹⁷. Vztahu namyšlenosti a bohatství se dotýká list 87.¹¹⁸ a okrajově také listy 43.¹¹⁹ a 122.¹²⁰. Dalším tématickým okruhem, který se v listech v souvislosti s namyšleností objevuje, je vztah této charakterové vady k proměnám osudu (*Fortuna*). K němu se vyjadřují listy 76.¹²¹, 80.¹²², 100.¹²³, přičemž list 80. zdůrazňuje především falešnost a prázdnotu věcí (*vanitas*), jimiž se namyšlený člověk pyšní, zatímco listy 76. a 100. přistupují k pojmu *superbia* zcela nově a vykládají jej pozitivně jako postoj, který je ve vztahu k vrtkavé Štěstěně přiměřený a správný. List 83.¹²⁴ a spolu s ním list 88.¹²⁵ a 106.¹²⁶ se věnují vlastní povaze namyšlenosti, a to v případě listu 83. v souvislosti s jinou charakterovou vadou, s ješitností (*insolentia*), v případě listu 88. naopak v kontrastu s významnou ctností, vlídností (*virtus humanitatis*) a konečně v případě listu 106. přistupuje Seneka k výslovnému výkladu této neřesti v rámci pojednání o stoické fyzice a psychologii¹²⁷. List 104.¹²⁸ popisuje vliv nadutosti na lidskou duši a konečně list 116.¹²⁹ představuje konkrétní příklad namyšleného jednání v kontextu milostného vztahu.

2.2.1. Komentář k jednotlivým výskytům výrazu *superbia*

[23] *Ut famem sitimque depellas, non est necesse *superbis* adsidere liminibus nec supercilium grave et contumeliosam etiam humanitatem pati, non est necesse maria temptare nec sequi*

¹¹⁴Sen. *benef.* 6,34,1

¹¹⁵[23] Sen. *epist.* 4,10 a [28] na straně 45 Sen. *epist.* 68,10

¹¹⁶Výskyty [25] na straně 43 Sen. *epist.* 47,2, [26] na straně 44 Sen. *epist.* 47,11 a [27] na straně 45 Sen. *epist.* 47,17.

¹¹⁷Cf. [13] na straně 33 Sen. *benef.* 3,28,4.

¹¹⁸[32] na straně 47 Sen. *epist.* 87,31

¹¹⁹[24] na následující straně Sen. *epist.* 43,4

¹²⁰[38] na straně 52 Sen. *epist.* 122,4

¹²¹[29] na straně 45 Sen. *epist.* 76,21

¹²²[30] na straně 46 Sen. *epist.* 80,7

¹²³[34] na straně 50 Sen. *epist.* 100,10

¹²⁴[31] na straně 47 Sen. *epist.* 83,20

¹²⁵[33] na straně 49 Sen. *epist.* 88,30

¹²⁶[36] na straně 51 Sen. *epist.* 106,6

¹²⁷Tyto dvě disciplíny jsou ze stoického pohledu velmi těsně propojeny, neboť duše (psyché) je stejně jako všechno ostatní, co existuje, tělesem (*corpus*) a jejími vlastnostmi, hnutími i stavy se proto zcela oprávněně může zabývat právě fyzika.

¹²⁸[35] na straně 50 Sen. *epist.* 104,20

¹²⁹[37] na straně 52 Sen. *epist.* 116,5

castra: parabile est, quod natura desiderat, et adpositum.

Na to, abys zahnal hlad a žízeň, nemusíš vysedávat na zápražích *nafoukanců* ani akceptovat povýšené pohledy a laskavost, která zahanbuje, nemusíš se pouštět na moře a nemusíš se účastnit vojenských tažení: věci, jež si žádá přirozenost, jsou snadno dosažitelné a připravené po ruce¹³⁰.

Stejně jako v případě [21] na straně 38¹³¹, i zde je před námi postava povýšeného boháče reprezentována obrazem vchodu do zámožného domu, u nějž se shromažďují klienti. Sám vchod je nositelem neblahé vlastnosti svého majitele: sám práh (*limen*) boháčů – patronů – je *superbum*, neboť nutí lidské bytosti klientsky / poddanský postávat a čekat, až se pán domu ve dveřích objeví.

K témuž klientskému postavení a jednání se pak vztahují oba následující výrazy *supercilium grave* a *contumeliosa humanitas*. Již dříve¹³² jsme se setkali s pojmem *supercilium* označujícím posunek typický pro vyjádření povýšenosti. To, že snášet tento posunek jakož i jiné projevy povýšenosti je obtížné a protivné (*grave*), dosvědčuje i Tacitus¹³³. Druhá polovina popisu toho, co musí ponížená strana od povýšené (*superbus*) snášet (*pati*), je zdánlivé oxymoron, které poukazuje na blahosklonnost, jíž se nadutost může projevovat. Je-li, za jiných okolností navýsost pozitivní způsob komunikace s druhým – vlídnost a respekt (*humanitas*) –, uplatňována namyšleným člověkem (*superbus*), nese v sobě osten jeho povýšenosti¹³⁴. Z přívětivé komunikace jednoho člověka s druhým se tak stává vlídné shlížení a zacházení pána s jeho poslušným psíkem. Přívětivost nafoukance zahanbuje (*contumeliosa est*), neboť není poskytnuta zdarma, ale za cenu přijetí podřazeného postavení (a jeho případné vystavení všem na oči¹³⁵).

[24] *Ianitores conscientia nostra, non *superbia* opposuit: sic vivimus, ut deprendi sit subito adspici.*

Špatné svědomí, nikoli *okázalost* postavilo dveřníky [před naše vchody]: žijeme tak, jako by se náhlé vystavení [něčimu pohledu] rovnalo přímo přistižení [při činu]¹³⁶.

V kontrastním postavení vůči špatnému svědomí (*conscientia*) reprezentuje na tomto místě *superbia* zámožné římské vrstvy: takové majitele domů, kteří si mohli dovolit dveřníka. Seneka konstatuje, že dveřníci před vchody těchto zámožných občanů nestojí kvůli namyšlenosti jejich majitelů, z touhy předvést své možnosti, jak by se snad mohlo na první pohled zdát, ale z jiného důvodu. Sama Senekova potřeba popřít, že dveřníci stojí před vchody zámožných domů z důvodu domýšlivosti (*superbia*) jejich majitelů nám napovídá, že tato domýšlivost byla právě jako důvod všeobecně vnímána. Dveřníci bránící přístupu běžných lidí do domů boháčů¹³⁷ mohou být považováni za faktor podtrhující ponížení vtělené v samotných dveřích, jak jsme viděli v předchozím případě [23] na předchozí straně, a prohlubující tak případný odpor

¹³⁰Sen. *epist.* 4,10

¹³¹Sen. *benef.* 6,34,1

¹³²[3] na straně 26 Sen. *benef.* 2,4,1

¹³³[74] na straně 82 Tac. *ann.* 13,23,2

¹³⁴Bližší rozbor vztahu protikladů *humanitas* a *superbia* cf. [33] na straně 49 Sen. *epist.* 88,30.

¹³⁵Jak jsme se mohli přesvědčit u výskytu [5] na straně 27 Sen. *benef.* 2,11,1, kde se císařův přítel také zachoval *humane*, následně se však svou zásluhou chlubil tak, že byl zachráněný nucen se ptát *Quousque me circumducis?*

¹³⁶Sen. *epist.* 43,4

¹³⁷A tito lidé byli jen zřídka soukromníky. Úřady a funkce, které zastávali, poskytovaly samozřejmý důvod, proč by někdo do jejich domu mohl chtít vstoupit.

občanů k takovému zacházení. Ujistění, které Seneka poskytuje, přitom nepřináší uklidnění: Dveřníci možná nejsou symbolem povýšenosti majitelů bohatých domů, ale v tom případě jsou symbolem ještě něčeho horšího: strašných tajemství¹³⁸, která tyto domy skrývají. Tajemství možná tak ohavných, že jejich nositelé se nechají raději pokládat za pyšné, raději ponесou zášť kolemjdoucích nasměrovanou vůči své povýšenosti, než aby dovolili únik informací, které by tedy zřejmě vyvolaly emoce ještě nepřátelštější. Nebo nebezpečnější. . .

Seneka tedy tvrdí: v této konkrétní záležitosti se všeobecné pochopení skutečnosti mylí. Taková chyba je však více než přirozená a pochopitelná vzhledem k tomu, že (jak konstatuje na mnoha jiných místech) *superbia* skutečně je motivujícím činitelem jednání těchto lidí v mnoha jiných situacích. To, že jím není právě v tomto případě je vlastně pouhou náhodou. . .

[25] *Itaque rideo istos, qui turpe existimant cum servo suo cenare: quare, nisi quia *superbissima* consuetudo cenanti domino stantium servorum turbam circumdedit?*

Proto jsou mi k smíchu všichni ti, kdo považují za trapné večeřet pospolu se svým otrokem. A proč to považují za trapné? Jenom proto, že se běžně ustálila tahle *neskonalá namyšlenost*, že pána u večeře obklopuje zástup postávajících otroků¹³⁹.

V listu 47, v listu, v němž pojem *superbia* nalézáme ve srovnání s ostatními listy vůbec nejčteněji, nás Seneka přivádí do kontextu lidských práv a prostředí vztahu pán – otrok. Tento sociálně nerovný vztah je ze stoického pohledu jako stvořen k exemplifikaci povýšenosti v její nejčistší – nelegitimní a nikoho více než sebe sama ohlupující – formě. Však také není ona neskonalá namyšlenost (*superbissima*) vposledku k ničemu než k smíchu (*irridenda*).

Můžeme si povšimnout několika stránek této povýšenosti, z nichž první je její dlouhodobá realizace ve vztahu k druhému a trvalá „usídlenost v duši“ povýšence (*consuetudo*). Tito zámožní „labužníci“ mají nejen navýsost namyšlený zvyk (*superbissima consuetudo*), když si kolem své hostiny rozestavují hladové otroky, které nechávají pro své sadistické potěšení nalačno postávat, ale jejich namyšlenost sama je pro ně zvykem – něčím stálým a trvale se projevujícím¹⁴⁰ (*consuetudine superbi sunt*). To vyhovuje stoickému

¹³⁸Zajímavá je protikladnost významu výrazu *conscientia* na tomto místě s významem ve výskytu [14] na straně 34 Sen. *benef.* 4,34,3. Zatímco v předchozím případě bylo svědomí znamením nápravy situace – touhou změnit jednou daný slib (*promissum*), aby nebylo napácháno více zla, aby se slib nestal *superbum* –, zde je symbolem temných piklů, které je třeba ukrýt i za cenu zdání namyšlenosti.

¹³⁹Sen. *epist.* 47,2

¹⁴⁰Podobně, jako jsme se v případě [15] na straně 34 Sen. *benef.* 4,38,1 setkali s namyšlenou a hloupou paličatostí *superbae stultitiae perseverantia* a v převráceném pořadí jsme následně prohlásili povýšenost za motivační a zakládající faktor hlouposti, tak i zde před námi stojí konkrétní *superbissima consuetudo*, nechutně povýšenecký zvyk, jehož představu je však naším záměrem převrátit. V této souvislosti chceme připomenout Aristotelovu definici ctnosti (*virtus*, řec. *éthiké*) jako duševního stavu (*habitus*) vzniklého ze zvyku (řec. *ethos*) a vztahujícího se k pocitům libosti a nelibosti (parafráze z Aristoteles, *Etika Nikomachova* II.1, 1103a – II.3 1105a). V aristotelském pojetí se ctnost (a tedy potažmo také neřest) a ustálený způsob jednání (zvyk, *habitus*, *consuetudo*) vzájemně podmiňují: zvyk působí vznik dané ctnosti a ctnost sama je ustáleným zvykem.

Díky této propojenosti můžeme říci, že onen zmiňovaný zvyk boháčů obklopovat se při jídle přihlížejícími hladovými otroky je na jednu stranu *projevem* povýšenosti (jakožto duševní dispozice) a z druhé strany povýšeností samou, totiž tím, co je jakožto *superbum* hodnoceno.

Jiným pozoruhodným aspektem je Senekův „intelektualistický“ přístup k – v našem případě – neřesti namyšlenosti. Zatímco Aristoteles výslovně chápe ctnost (a potažmo neřest) jako ustálený zvyk *cítit* tak a tak (zakoušet příjemné nebo nepříjemné pocity u určitých činnostech), Seneka neříká, že by se boháči cítili trapně, kdyby jedli spolu se svými otroky (*turpe iis esset cum servo cenare*), ale že to *považují* za trapné (*turpe existimant*). Jejich *superbia* není tedy ani tak pocitovou, jako spíše intelektuální záležitostí. Samo sezení s otroky v nich nevyvolává pocit odporu, ale představa takového „bratříčkování“ je urážlivá, neboť odporuje jejich názoru na sebe sama, jejich rozumovému vnímání sebe sama jakožto bytostí nadřazených. (. . . *maiestatis*

materialismu: povýšenost lze v jistém smyslu chápat jako určitý konkrétní způsob „natvarování“ duševní látky, který ji neopouští, ale svou neustálou resonancí způsobuje pravidelné vnější projevy (na způsob *consuetudines*).

Druhým pozoruhodným momentem je, opět, prvek sebeklamu, který je zde důvodem Senekova smíchu: nadutí boháči jsou ve své povýšenosti směšní, neboť nevidí, že ve vztahu k osudu jsou zotročeni stejně jako jejich otroci (a o nic méně ani více)¹⁴¹. Proti jejich hloupé povýšenosti (*stulta superbia*) stojí jednak (zde Luciliova) *prudentia*, jednak *eruditio*¹⁴². To, že mají *superbi* sklon jednat *improvidere*, jsme již viděli¹⁴³. Tak, jako jim jejich neprozřetelnost bránila zamyslet se nad důsledky vlastního slibu, tak je nyní zaslepuje, takže si neuvědomují moc, již nad nimi otroci ve skutečnosti mají¹⁴⁴. Výraz *eruditio* pak (v kontrastu s přirozenou prozíravostí) bezpochyby odkazuje na stoické vzdělání, které výslovně a jasně odhaluje pomýlenost namyšleného přístupu k druhým lidem a poskytuje (Senekovu) posměchu pevnou půdu.

Konečně nás může zaujmout nové spojení pojmu *superbia*, tentokrát s výrazem *arrogantia* (nadutost, arogance), který je v tomto případě vyznačen jako synonymní¹⁴⁵. V následující pasáži je pak jednání, jímž se *superbia* (a *arrogantia*) vyznačuje, vyjádřeno výrazem *abuti* – zneužívat – *tamquam iumentis*. *Superbus* se ke svým otrokům nevztahuje jako k lidem, ale jako ke zvířatům a podle toho s nimi nakládá¹⁴⁶ . . .

[26] *Nolo in ingentem me locum inmittere et de usu servorum disputare, in quos *superbissimi*, crudelissimi, contumeliosissimi sumus.*

Nechci se zde pouštět do probírání tak obsáhlého tématu jako je „zacházení s otroky“.

Jednáme s nimi *neskonale povýšeně*, velmi krutě a opravdu urážlivě¹⁴⁷.

Na tomto místě je *superbia* bez bližší specifikace postavena vedle dalších (běžných a špatných) způsobů nakládání s otroky, vedle krutosti (*crudelitas*) a pohrdavosti (*contumelia*). Její konkrétní podstatu v tomto kontextu jsme viděli jak v předchozí části listu¹⁴⁸, tak v knihách *De beneficiis*¹⁴⁹. Také se spojením trojice *superbia* – *contumelia* – *crudelitas* jsme se již setkali¹⁵⁰, a to zcela ve stejném postavení, jako zde, tedy jako s výčtem možných, konkrétně neurčených negativních postojů a projevů vůči druhému. Vzhledem k hojnosti podobných trojčlenných výčtů se k tomuto tématu později ještě vrátíme.

*suae diminutionem putat ad eandem mensam cum servo suo accedere. . . zdá se mu, že zasednout k jednomu stolu s vlastním otrokem umění jeho vznešenou důstojnost. Sen. epist. 47,8) Takový pohled plně odpovídá sebeklamnému rysu, jímž se *superbia* vyznačuje. Nikoli pocity, ale názory podléhají kritériu pravdivosti.*

¹⁴¹*Immo conservi, si cogitaveris tantundem in utrosque licere fortunae.* Ba přímo spolu-otroci, když si vezmeš, že Osud si může ve vztahu k oběma, [k pánovi i otrokovi], dovolit stejně. Sen. epist. 47,1

¹⁴²Sen. epist. 47,1

¹⁴³Cf. komentář k [14] na straně 34 Sen. benef. 4,34,3.

¹⁴⁴Na skutečnost, že si takto pán své otroky zbytečně a vposledku k vlastní škodě znepráteluje, poukazuje Seneka o pár řádků níže: Sen. epist. 47,4. Následuje dlouhý seznam rozmanitých příkoří, která musí otroci u bohatých stolů snášet, při jehož čtení si lze snadno představit malé pomsty, jimiž mohou otroci svým pánům skrytě oplácet stejně nechutnou měnou.

¹⁴⁵*Deinde eiusdem arrogantiae proverbium iactatur. . . Konečně toutéž namyšleností se vyznačuje i [známé] přísloví. . . Výraz *eiusdem* zde jednoznačně identifikuje pojem *arrogantia*, s předchozím jednáním, o němž jsme právě mluvili, a právě jsme mluvili o povýšeném (*superbum*) přístupu k otrokům. Sen. epist. 47,5*

¹⁴⁶Cf. také komentář k opozici *superbia* – *humanitas*, [33] na straně 49 Sen. epist. 88,30

¹⁴⁷Sen. epist. 47,11

¹⁴⁸[25] na předchozí straně Sen. epist. 47,2

¹⁴⁹Cf. komentář k výskytu [13] na straně 33 Sen. benef. 3,28,4.

¹⁵⁰[19] na straně 38 Sen. benef. 6,4,3

[27] *Quare non est quod fastidiosi isti te deterreant, quo minus servis tuis hilarem te praestes et non *superbe* superiorem: colant potius te quam timeant.*

Proto není nejmenší důvod, aby ses nechal těmihle náfukey odradit a přestal být ke svým otrokům milý. Buď jejich nadřizený, ale bez *povýšenosti*: Ať si tě váží spíš, než aby se tě báli¹⁵¹.

Seneka staví vedle sebe morálně-hodnotící pojem *superbus* a deskriptivní pojmem *superior*. Zřetelně tak poukazuje na skutečnost, že mezi lidmi může existovat hierarchizace různého druhu. V tomto případě, ve vztahu pán – otrok, není pochyb o tom, že ze sociálního, mocenského, politického, autoritativního (atd. . .) hlediska stojí jedna ze zúčastněných stran výše než druhá. Žádné z těchto parciálních hledisek a ani všechna dohromady však nedávají „nadřizenému“ právo vztahovat se a jednat s „podřizným“ *superbe*. Jediné hledisko, na němž záleží, je hledisko dobra a ctnosti. Jak jsme ale viděli¹⁵², ani člověk nadřazený z tohoto (jediného relevantního) hlediska se nad ostatní nepovyšuje, jeho morální nadřazenost mu v tom efektivně brání. Tato skutečnost je důkazem, že žádný druh faktické nadřazenosti nelegitimuje vůči druhému postoj povýšenosti (*superbia*). Namyšlenost je (ve vztahu jednoho člověka k druhému jakožto člověku¹⁵³) vždycky, za jakýchkoli okolností, nelegitimním typem vztahu a jednání.

[28] *Otium tibi commendo, in quo maiora agas et pulchriora quam quae reliquisti: pulsare *superbas* *potentiorum* fores, digerere in litteram senes orbos, plurimum in foro posse invidiosa potentia ac brevis est et, si verum aestimes, sordida.*

Ano, doporučuji ti dovolenou, abys během ní mohl dělat důležitější a ušlechtlejší věci, než od nichž's odešel: moc získaná ťukáním na *pyšné* dveře mocnějších, vyráběním si abecedních seznamů starců bez dědiců, populismem, taková moc vzbuzuje jen nenávisť a je, když to zhodnotíš objektivně, nečestná¹⁵⁴.

Již několikrát zmíněná představa pyšných dveří¹⁵⁵, pouze s nepatrnou změnou slovního spojení: *superbe limen*, místo *superbae fores*, ale jinak významově celkově beze změny. Zajímavý je závěr věty: moc získaná skrze *superbas fores* je 1) *sordida*: nečestná a špinavá. Snahou o získání takové moci uráží a špiní člověk sám sebe, sám sebe staví dobrovolně do pozice podřadnosti vůči *potentiores*, aniž by tito museli vyvinout k potvrzení své povýšenosti jakoukoli snahu¹⁵⁶; a 2) *invidiosa*: k nenávisti jako reakci na povýšenost se později vrátíme.

[29] *Unum ergo bonum ipsa virtus est, quae inter hanc fortunam et illam *superba* incedit cum magno utriusque contemptu.*

Ctnost, která hrdě kráčí mezi tím a oním zvratem Osudu a shlíží *s pohrdáním* na oba, je tedy jediným dobrem¹⁵⁷.

¹⁵¹Sen. *epist.* 47,17

¹⁵²[17] na straně 36 Sen. *benef.* 5,6,6

¹⁵³Pro případ oprávněné povýšenosti cf. ve vztahu ke světu [29] Sen. *epist.* 76,21, [34] na straně 50 Sen. *epist.* 100,10; ve vztahu k druhému nikoli obecně jakožto člověku, ale jakožto otroku vlastního těla [37] na straně 52. Sen. *epist.* 116,5.

¹⁵⁴Sen. *epist.* 68,10

¹⁵⁵Cf. *superbe limen* v [23] na straně 41 Sen. *epist.* 4,10, dále [21] na straně 38 Sen. *benef.* 6,34,1, [24] na straně 42 Sen. *epist.* 43,4 a také Sen. *Herc.f.* 164 (*superbos aditus regum*).

¹⁵⁶A jak zmínil Seneka v listu 47: . . . *nulla servitus turpior est quam voluntaria*. . . žádná otroctví nedegraduje člověka víc, než otroctví dobrovolné. [27] Sen. *epist.* 47,17.

¹⁵⁷Sen. *epist.* 76,21

Zde konečně se objevuje *superbia* ve veskrze pozitivním smyslu. Právý opak významu, s nímž se setkáváme běžně. *Virtus* je *unum bonum* a zároveň je *superba*: povznesená nad všechny zvraty Štěstěny. Pohrdá otáčením kola Osudu a věcmi, které s sebou přináší, které jsou nestálé a vůči smyslu lidského života, samotnému dobru, indiferentní. Kolo se otáčí a podkluzuje, Štěstěna je vrtkavá, ale ctnost sama je pevná – *virtuti perpetuum robur est, animi virtutem habenti semper (non brevis) obstinatio*¹⁵⁸. Faktorem, který ctnosti umožňuje její stálost, dovoluje jí s pohrdáním shlížet na všechen zmatek a shon indiferentních věcí, které se kolem ní valí, její *superbia*.

Z právě uvedeného je zjevné, že výraz *superbia* nese oba významy odpovídající významům českého slova pýcha. Existuje tedy *superbia* jakožto povýšenost a *superbia* jakožto hrdost. Jejich společným jmenovatelem je „přibývání na velikosti, výšce, významu“. Viděli jsme, že náfuca „se nafukuje“, nadýmá jako prázdná bublina¹⁵⁹. Ale i člověk oprávněně a v pozitivním smyslu „pyšný na“ se dme pýchou a cítí, že jeho význam se danou zásluhou rozrostl. Rozlišujícím faktorem je pak vztah k indiferentním věcem tohoto světa (a potažmo směřování k dobru). Zatímco povýšenost se nadouvá prázdňem, čerpá svůj „vzduch“ právě ze zvratů Osudu, moudrá hrdost ctnosti zná své místo. Nepovyšuje se proměnlivými vnějšími věcmi, ale rozrůstá se z vlastních zdrojů: *nesníží* se k tomu, aby se zabývala indiferentními věcmi (*adiaphora*), a tím potvrzuje dobro v sobě. Je povznesena nad *adiaphora*, podřadný nedůležitý odpad světa, nikoli nad věci jí rovné (tj. lidi), a *proto* není její povznesenost nelegitimní.

[30] *Saepius hoc exemplo mihi utendum est, nec enim ullo efficacius exprimitur hic humanae vitae mimus, qui nobis partes, quas male agamus, adsignat: ille, qui in scaena latus incedit et haec resupinus dicit „en impero Argis: regna mihi liquit Pelops, qua ponto ab Helles atque ab Ionio mari urgetur Isthmos,“ servus est, quinque modios accipit et quinque denarios; ille qui *superbus* atque inpotens et fiducia virium tumidus ait: „quod nisi quieris, Menelae, hac dextra occides,“ diurnum accipit, in centunculo dormit.*

Tenhle příklad používám docela často, protože žádný jiný neosvětluje lépe ono drama lidského života, ve kterém hrajeme jen špatně zvládnuté role. Podívej: tamhle si jakýsi muž právě vpochodoval jako král na jeviště a s hlavou vztyčenou zvolal: „Hle, já jsem vládcem Argu: Pelops mi odkázal říši, co od Iónského moře a od Helleina pontu dosahuje až k Isthmu.“ A co je to za člověka? Otrok, co dostává jako mzdu pět měřic obilí a pět denárů. A tenhle, co **pyšně**, divoce a s nesmírnou důvěrou ve vlastní síly přednáší: „Ztichni, Meneláe, neb zhyneš touto rukou!¹⁶⁰“, tak ten je placený od hodiny a místo postele má jenom hadry¹⁶¹.

Příklad s herci umožňuje Senekovi opět zdůraznit klamnost a falešnost věcí, jimiž se *superbus* nadýmá, jimiž se pyšní. Herci svou pýchu, nezkrotnost a sebevědomí pouze předstírají, zatímco reální náfukové věří v oprávněnost svého povýšeného postoje. Že svým příkladem Seneka míří na ně, dokládá následující věta – *Idem de istis licet omnibus dicas, quos supra capita hominum supraque turbam delicatos lectica suspendit: omnium istorum personata felicitas est.*¹⁶² *Felicitas* – *bona fortuna* – postavení a majetek není

¹⁵⁸Ctnost stojí vždy pevně jako skála, ctnostná duše je tvrdošijná a zásadová. Parafráze Sen. *epist.* 76,20

¹⁵⁹Cf. komentář k [9] na straně 30 Sen. *benef.* 2,13,3 a [13] na straně 33. Sen. *benef.* 3,28,4.

¹⁶⁰Autoři citovaných pasáží nejsou známi. První z nich cituje (se záměnou *sceptra* místo *regna*) také Quintiliánus, Quint. *inst.* 9,4,140.

¹⁶¹Sen. *epist.* 80,7

¹⁶²A to samé lze říct o těch, co se nechají zženštile nosit v nosítkách nad hlavami lidských davů: štěstí a blaženost všech těchhle lidí není než maska. Sen. *epist.* 80,8

nic než zdání, převlek, v němž se tito lidé ukazují na veřejnosti. Pro jejich hodnocení jakožto lidí je třeba podívat se, co se nalézá pod maskou vnějších statků¹⁶³. A přesto právě díky tomuto převleku se *superbi* mohou v nosítkách fyzicky vyvýšit nad hlavy všech ostatních¹⁶⁴. Mohou ve svém přestrojení do přízně osudu předstírat, že jsou výše, než fakticky jsou, stejně jako chudý herec na jevišti předstírá, že si tyká se spartským králem.

[31] *Crescit insolenti *superbia*, crudelitas saevo, malignitas livido.*

[Vlivem vína] se znásobí ješitova *namyšlenost*, zuřivcova surovost, závistivcova zlovolnost¹⁶⁵.

Již známé spojení pojmů *superbia* a *insolentia*¹⁶⁶ je zde představeno opět v novém světle. Vidíme domýšlivost (*insolentia*) jako stálý charakterový rys a namyšlenost (*superbia*) jako její (určující) složku, která je bezpochyby stále přítomna, ale obvykle v potlačeném, latentním stavu. Vlivem jistých faktorů (zde vína) se však projevuje její potenciální charakter a *superbia* se v domýšlivém člověku dere na povrch a následně se projevuje mnohem intenzivněji než obvykle.

Pojmová trojice *superbia* – *crudelitas* – *contumelia*, s níž jsme se setkali¹⁶⁷, je zde nahrazena trojicí *superbia* – *crudelitas* – *malignitas*. Jde o zhodnocení činností, jimiž se projevují lidé nesoucí charakterový rys domýšlivost (*insolentia*) – zuřivost, sklon k neovladatelným výbuchům vzteku (*saevitia*) – závist (*livor*). Činnosti či fyzické projevy hodnotitelné danými výrazy jsou identifikačním znakem lidí s příslušným rysem, nejsou však jediným takovým znakem. Nonekvivalenci pojmů v tomto případě dokládá Senekův výklad: charakterový rys je použit jako obecné označení typu člověka, jako kategorie, na druhou stranu daný projev je vystupňován do viditelného stavu teprve vlivem vína jakožto katalyzátoru. V domýšlivém člověku je vždy přítomen sklon k povýšenému postoji k ostatním, tento sklon se však nemusí vždy projevovat. Domýšlivý člověk (*insolens*) nemusí být nutně vždy povýšený ve vztahu k ostatním (*superbus*), může být například přehnaně sebevědomý (*fiducia virium tumidus*), (tedy myslet si o sobě příliš ve vztahu k situacím spíše než lidem), nicméně obvykle povýšený (alespoň do určité míry) skutečně je. Že jsou však hranice těchto dvou pojmů neostré, jasně vysvětluje z jejich do značné míry synonymního užití v případě [7] na straně 28¹⁶⁸.

[32] *Hanc praecedentem causam divitiae habent: inflant animos, *superbiam* pariunt, invidiam contrahunt et usque eo mentem alienant, ut fama pecuniae nos etiam nocitura delectet.*

V bohatství je obsažen tento předchůdný typ příčinnosti: způsobuje *nadutost*, plodí pový-

¹⁶³ . . . *si perpendere te voles, sepone pecuniam, domum, dignitatem, intus te ipse considera*. . . . chceš-li poznat, zač stojíš, zapomeň na peníze, dům, společenské postavení, a přemýšlej o tom, co je v tobě. . . Sen. *epist.* 80,10

¹⁶⁴ O nápadně časté koincidenci pojmu *superbia* s obrazy nošení se v nosítkách cf. Haffter (1956), str. 136.

¹⁶⁵ Sen. *epist.* 83,20

¹⁶⁶ [7] na straně 28 Sen. *benef.* 2,11,6, [9] na straně 30 Sen. *benef.* 2,13,3, [17] na straně 36 Sen. *benef.* 5,6,6n

¹⁶⁷ [19] na straně 38 Sen. *benef.* 6,4,3 a [26] na straně 44 Sen. *epist.* 47,11

¹⁶⁸ Sen. *benef.* 2,11,6. Ve světle právě nastíněného rozdílu bychom se mohli ptát, zda byly pojmy v případě [7] na straně 28 skutečně použity synonymně. Připomínáme, že zmiňované místo se týkalo aktu císaře Caliguly, který nastavil významnému muži nohu k políbení, aby mu tak „nabídl prostředek k poděkování“ za prokázané dobrodiní. Pojem *superbia* byl použit ve vztahu k činnosti: sám akt nastavení nohy byl zhodnocen jako povýšený. Na druhou stranu pojem *insolentia* byl udán jako možná motivace takového jednání: Někteří lidé císaře omlouvali a popírali, že se zachoval *superbe* proto, že byl *insolens*. Vidíme, že naznačené rozlišení charakterový rys vs. hodnocení konkrétního jednání by bylo možné snadno aplikovat i zde.

Na druhou stranu v případě [9] na straně 30 Sen. *benef.* 2,13,3 se poměr těchto pojmů zdá spíše opačný: *superbia* vystupuje jako motivační (a tedy hlubší) faktor, než *insolentia*.

šené jednání, vzbuzuje závist a natolik ohlupuje rozum, že se pak vyžíváme v naší pověsti boháčů, ačkoli je nám ke škodě¹⁶⁹.

Že je *superbia* jedním z důsledků bohatství (*magna fortuna*), již víme¹⁷⁰. Bohatství spolu se společenským postavením a politickou mocí jsme viděli v úzkém kontaktu již mnohokrát a uvedli jsme je jako materiální základ, na němž *superbi* stavějí své přesvědčení o vlastní (morální) nadřazenosti. Na tomto místě je vysvětlen vztah mezi bohatstvím a povýšeností v pojmech stoické koncepce kauzality. *Superbia*, jakožto charakterová vada, je jednou z věcí, které lze zahrnout pod pojem *malum*.¹⁷¹ Seneka¹⁷² konstatuje, že bohatství není hlavní příčinou (*causa efficiens*) zla (*malum*) v lidské duši (v našem případě namyšlenosti), není tedy pravda, že kdo je bohatý, je nutně také namyšlený. Bohatství je pouze vnějším podnětem, iniciuje možnost aktualizace projevů této nemoci duše, nemoc sama v ní však musí být již obsažena. Je jistě pravda, že člověk, který by nebyl v žádném ohledu (nebo se nevnímal jakožto) bohatý¹⁷³, by neměl na co být pyšný, neměl by důvod, proč se vůči ostatním cítit nadřazeně. V tomto smyslu je bohatství iniciačním faktorem namyšlenosti. Tento iniciační impulz však může padnout na neúrodnou půdu a vyznít naprázdno, pokud je duše sama zdravá (tedy ctnostná).

Krátký exkurs: Stoická nauka o kauzalitě Jako většina ostatních věcí má ve stoické škole tato nauka přímé etické pozadí. Přísný stoický materialismus umožňuje hladké přechody z oblasti fyziky do etiky a nazpět. Vzhledem k hmotné povaze duše, hmotné povaze jejích ctností (*virtus*) i neřestí (*mala*), se na první pohled čistě fyzikální koncept plně vztahuje také na námi sledované morální pole. (Otázkou hmotné povahy ctnosti se Seneka zabývá v listu 106, v němž se také setkáme s pojmem *superbia*¹⁷⁴.) Nauka o kauzalitě umožňuje stoikům zavést do materiálně determinovaného světa prvek lidské svobody a morální zodpovědnosti.

Podle stoického učení existují dva typy příčin (*causa*, řec. *aitia*). Situaci poněkud komplikuje skutečnost, že tyto dva základní typy jsou u různých autorů nazývány různě, Senekův pojem *causa efficiens* je obzvláště matoucí, neboť jde proti smyslu běžného (z aristotelského konceptu vycházejícího) pochopení tohoto pojmu. Můžeme ale shrnout: Prvním typem je příčina přímá, *aitia prokatarctika* (neboli *causa adiuvens / proxima / antecedens* a podle Seneky *praecedens*: vycházíme ovšem z předpokladu, že Seneka na tomto místě skutečně odkazuje ke klasickému rozlišení). Druhým typem je příčina hlavní *aitia autotelés / synektika* (*causa principalis / perfecta* a v Senekově podání *efficiens*). Vysvětlení tohoto rozlišení spolu se slavným příkladem válčího se válce uvádí Cicero¹⁷⁵. Příklad válce je názorný: leží-li válec na vrcholu kopce a něco do něj strčí, pak „strkající věc“ je přímou příčinou, příčinou *praecedens*. Tímto typem příčiny je také bohatství, o němž je řeč v našem úryvku, a *tímto typem příčiny* je také jakýkoli zvrát Osudu (*Fortuna*) vůbec. Strkající věc ale *není* eficientní příčinou ve stoickém smyslu! Eficientní neboli hlavní příčinou toho, že se válec skutečně valí (a pokračuje ve svém valení z kopce dál), je jeho vnitřní ustrojení (*fysis / natura*), jeho válcovitost.

¹⁶⁹Sen. *epist.* 87,31

¹⁷⁰[8] na straně 29 Sen. *benef.* 2,13,1

¹⁷¹Pojmy *bonum* a *malum* lze ze stoického hlediska aplikovat pouze na ty věci, které jsou inherentní lidské duši a jejímu jednání. Jak jsme již vícekrát uvedli, věci člověku vnější jsou *adiaphora*. Seneka zde řeší otázku, zda lze o bohatství říci, že je dobré nebo špatné alespoň přeneseně, v tom smyslu, že by bylo *příčinou* dobra nebo zla pro lidskou duši, a tudíž by samo bylo dobré nebo špatné.

¹⁷²Na základě učení stoika Poseidonia (135–51 př. n. l.).

¹⁷³A obsah pojmu bohatství můžeme v tomto kontextu bez obav rozšířit téměř na cokoli od zmíněné politické moci počínaje, přes movitý majetek, až po fyzické, ale i duševní schopnosti či krásu.

¹⁷⁴Cf. [36] na straně 51 Sen. *epist.* 106,6

¹⁷⁵Cic. *fat.* 42

Jak jsme mnohokrát uvedli, osud a jeho proměny působí na člověka zvnějšku. Z hlediska dobra se však počítá pouze vnitřní ustrojení lidské duše. Přímá příčinnost tedy není morálního charakteru a nelze ji hodnotit z hlediska dobra a zla, je hodnotově indiferentní. Na druhou stranu hlavní příčinnost ve vztahu k člověku, tedy ustrojení jeho duše, je morálním polem povýtce.

Můžeme dodat, že stoická *causa principalis*, jakkoli podobná aristotelskému pojmu *causa formalis*, je *tělesným* a *aktivním* principem. Její charakteristická určení jsou následující: 1) Její důsledek je nutný (tj. nutně „takový a takový“). Naproti tomu přímá příčina může působit různé důsledky podle toho, na jakou věc působí. Proto také dobrá vůle ctnostné duše vždy působí dobro a naopak řekneme, že dobro je právě to, co působí dobrá vůle. Na jakou půdu toto dobro dopadne, je jiná otázka, která nic nezmění na povaze samotného vykonaného dobra jakožto dobra. 2) Je *vnitřní* silou věci, která ji obsahuje, tj. působí zevnitř věci samé. Je způsobem jejího bytí. (A právě v tomto smyslu stoikové řeknou, že „je v naší moci“ (*ep'hémin*). Takovýto koncept „bytí v naší moci“ je ovšem značně problematický.) 3) Její působení časově koinciduje s důsledkem. Určité uspořádání duše, její natvarovanost, aktivně působí navenek. Tak jsou před našima očima dvě stránky vlastnosti duše – povýšenosti (*superbia*) – a jejího projevování se navenek. Je pravda, že na to, aby se *superbia* mohla projevit, potřebuje přímou příčinu – vnější impuls, například bohatství či prokázání dobrodiní. Sama skutečnost, že se projevuje a vůbec *možnost*, aby se projevila, je však dána vnitřním uspořádáním duše daného člověka.

Z řečeného je zjevné, že Seneka zde opět užívá pojmu *superbia* pro popis nějaké (konkrétní) činnosti. Protože vnější příčiny principiálně nemohou mít vliv na strukturu duše samotné, všechny důsledky bohatství musí být konkrétními fyzickými projevy – jistě, založenými vposledku na struktuře duše a bohatstvím z této struktury vyvolanými, ale stále konkrétními fyzickými projevy¹⁷⁶.

[33] *Humanitas vetat *superbum* esse adversus socios, vetat avarum.*

Vlídlost nám brání chovat se vůči našim druhům *povýšeně* a zjiště¹⁷⁷.

Pasáž, v níž se nacházíme, předkládá neuspořádaný¹⁷⁸ výčet ctností a jejich působnosti. Pojem *superbia* je uveden v rámci popisu ctnosti *humanitas* (řec. *philanthropia*), a to v tom smyslu, že přívětivost a povýšenost se vzájemně vylučují, tvoří tedy svého druhu protiklady, nicméně rozsah pojmu *humanitas* je zřejmě širší. S dvojicí *superbia* – *humanitas* jsme se přitom již nejednou setkali¹⁷⁹. A lze říci, že tato dvojice patří obecně dohromady. Pojem *humanitas* by bezesporu vyžadoval samostatné zkoumání, v kontrastu s nímž bychom mohli obsah pojmu *superbia* uchopit lépe. Ale i pokud se spokojíme jen se Senekovým krátkým přiblížením, vidíme antitezi mezi *humanitas* a *superbia*, mezi respektem k ostatním a povýšeností nad ně:

¹⁷⁶Zdůrazňujeme tuto skutečnost stále znovu, neboť tento způsob morálního hodnocení není pro naše uvažování rozhodně intuitivní. Máme sklon obecně tvrdit, *divitiae superbiam pariunt*, bohatství vyvolává namyšlenost, chápat ve vztahu k pocitům a způsobu uvažování – antický svět však důsledně chápe existenci věci jako její aktivitu (*energeia*). Existuje jen to, co působí, a jen to je také poznatelné. Kdyby „tvary duše“ nepůsobily navenek, nemohli bychom o nich vědět, a do emocí druhého člověka nelze nahlédnout jinak, než skrze projevy těchto emocí. Ten, kdo se povýšeně nechová, není *superbus*. Aspekt činnosti, faktu (povýšeného jednání), který odhaluje duševní uspořádání (pocit nadřazenosti), je v pojmu *superbia* (a ve všech hodnotících pojmech tohoto typu) přítomen mnohem silněji, než máme sklon na první pohled chápat.

¹⁷⁷Sen. *epist.* 88,30

¹⁷⁸Na rozdíl od Aristotela stoikové nevypracovali systematický „seznam“ ctností a neřestí. Jednotliví autoři se ctnostmi zacházejí rozmanitě, vyskytoval se také názor, že jednotlivé ctnosti jsou jen dílčími aspekty téže jediné ctnosti, která se projevuje různě v různých oblastech. Mezi obvykle uváděné ctnosti nicméně patřily Senekou uvedená odvaha (*andrea, fortitudo*) a uměřenost (*sófosyné / temperantia*) a další v různých variacích.

¹⁷⁹[9] na straně 30 Sen. *benef.* 2,13,3 (*dandum est humana / leni / placida fronte oproti superbe datum*); [10] na straně 30 Sen. *benef.* 2,17,6 (*superbi et inputatores; quanto melius quantoque humanius id agere*); [23] na straně 41 Sen. *epist.* 4,10 (*et contumeliosam etiam humanitatem patí*).

- Hodnocení *humanus* (a potažmo *superbus* a *avarus*) se vztahuje na emoce / vztahy (*adfectus*), slova (*verba*) a činy (*res*).
- Charakteristickým rysem člověka oplývajícího touto ctností je vstřícnost a schopnost vycházet dobře s ostatními (*comem se facilemque omnibus praestat*), řekli bychom, že *homo humanus* je nekonfliktní člověk, takový, jehož má každý rád.
- Dalším výrazným rysem je přejícnost (*bonum suum ideo maxime amat, quod alicui bono futurum est*¹⁸⁰), zájem a ochota se angažovat (*nullum alienum malum putat*¹⁸¹).

Naproti tomu *superbus omnia sua magno aestimari vult*¹⁸² a *mala* ostatních považuje za malicherná, snadno přehlédnutelná stejně jako jsou proti němu nepatrní jejich nositelé. Jeho vlastní *bona* mu neslouží primárně jako zdroj prostředků, jimiž může pomáhat druhým, ale naopak jako podklad vlastní důležitosti a legitimace nadřazeného jednání. Není *comis* a *facilis*, ale *avarus* – na ostatních jej zajímá pouze vlastní prospěch, *používá*¹⁸³ je k vlastnímu prospěchu a nezajímá ho, jak se jim s ním vychází, hlavně, když od nich dostane, co chce.

[34] *Desideres, inquis, contra vitia aliquid aspere dici, contra pericula animose, contra fortunam *superbe*, contra ambitionem contumeliose.*

Řekneš: „Chtěl bych, aby proti nectnostem vystupoval přísně, proti nebezpečím s odvahou, proti zvrátům Štěstěny *s přezíravým nadhledem* a proti ješitnosti s opovržením¹⁸⁴.“

Řeč je zde o literárním stylu Senekova učitele Papiria Fabiana a o způsobech, jimiž nepíše, ale psát by, podle Luciliova přesvědčení (alespoň jak mu Seneka podsouvá), měl. Seneca zde popisuje správný vztah, jež by filosof (a každý člověk) měl zaujímat k určitým věcem, přičemž Fabianus by se k nim měl nejen sám takto vztahovat, ale měl by o tom a takto v rámci svých filosofických spisů také psát.

Superbia zde vystupuje opět v pozitivním smyslu, a to v tomtéž (významu i kontextu), jaký jsme viděli už v případě [29] na straně 45¹⁸⁵, totiž jakožto správný a ctnostný postoj k indiferentním věcem vůbec, reprezentovaný zde obrazem Štěstěny (*Fortuna*), která jejich střídání přináší. Na rozdíl od vždy nespravedlivého povyšování se nad ostatní lidi (neboť lidé jsou si principiálně rovni) je skutečně třeba k věcem podřadným přistupovat přezíravě – být si vědom jejich faktické podřadnosti, plynoucí z absence jejich vztahu k dobru. Mravné je nikoli být *superbus* díky přízni osudu (*Fortuna*), ale *vůči* jeho zvrátům.

[35] *Haerebit tibi avaritia, quamdiu avaro sordidoque convixeris; haerebit tumor, quamdiu *superbo* conversaberis.*

Dokud budeš žít s člověkem zjištěným a hamižným, nezbavíš se lakoty, dokud se budeš stýkat s *náfukou*, nezbavíš se nadutosti¹⁸⁶.

Jinými slovy: dokud budeš jednat tak a tak, budeš takový a takový. Chceš-li se zbavit neřestí, musíš přestat jednat špatně¹⁸⁷, ba co víc, musíš se neřestem zdaleka vyhýbat, a to znamená ve všem dobrém jednání

¹⁸⁰Ze svého prospěchu se raduje hlavně proto, že díky němu může prospět někomu jinému.

¹⁸¹Ke všem problémům a těžkostem se staví, jako by byly jeho vlastní. Sen. *epist.* 88,30.

¹⁸²[17] na straně 36 Sen. *benef.* 5,6,6

¹⁸³Cf. *abuti* [25] na straně 43 Sen. *epist.* 47,2

¹⁸⁴Sen. *epist.* 100,10

¹⁸⁵Sen. *epist.* 76,21

¹⁸⁶Sen. *epist.* 104,20

¹⁸⁷*Si velis vitiis exui, longe a vitiorum exemplis recedendum est.* Sen. *epist.* 104,21

co možná nejvíc přehánět. Opět vidíme důraz na konkrétní fyzické projevy rozmanitých, v duši tkvících neřestí (*exempla vitiorum*). Vzhledem k materiální povaze duše můžeme přímo před očima vidět černý, zubatý, vše pohlcující stín duše lakomce i nafouklou, rakovinně (*tumor*) se rozrůstající (a jen v úplně malém jádérku, jen v tenké bláně na povrchu „opravdovou“) duši náfuky, celou nesprávně napjatou, tu trochu smrsklou, s malým důlkem tlustší vrstvy a tam vystoupou do puchýře, napjatou k prasknutí. . . Všechny tyto tvary (či neharmonické pohyby) jsou fyzicky přítomny v lidské duši (*haerent*) a projevují se v jednotlivých situacích *exemplis*. *Superbia* je pak právě takové *exemplum* projevu té duše, která je *tumens*¹⁸⁸, ba přímo sama je *tumor in homine haerens*.

[36] . . . *si adfectus corpora sunt, et morbi animorum, ut avaritia, crudelitas, indurata vitia et in statum inemendabilem adducta: ergo et malitia et species eius omnes, malignitas, invidia, *superbia*: ergo et bona, primum quia contraria istis sunt, deinde quia eadem tibi indicia praestabunt.*

Jestliže jsou tělesy [takové věci jako] pocity a nemoci duše, například lakota a krutost, tedy upevněné a do neléčitelné fáze dovedené slabosti: pak také všechny formy neřesti: zlomyslnost, závist a *namyšlenost* [jsou tělesy]: pak [jsou tělesy] také ctnosti¹⁸⁹, a to proto, že 1) se jedná o protiklady uvedených věcí a 2) jejich přítomnost prokáží tytéž příznaky¹⁹⁰.

V této pozoruhodné argumentaci mající dokázat, že stejně jako všechny neřesti, i všechny duševní ctnosti jsou tělesné, provádí Seneka rozlišení mezi

- emocemi (*adfectus animi*),
- nemocemi duše (*morbi animi*), které dále specifikuje jako pevně a nezvratně usazené slabosti (*vitia*) a mezi
- neřestí (*malitia*) a jejími různými podobami¹⁹¹.

Příklady první kategorie, duševních afektů, byly uvedeny v pasáži předcházející tomuto výskytu. Jsou to vztek (*ira*), zamilovanost (*amor*) a smutek (*tristitia*). Do druhé kategorie zařazuje jako exempla slabostí lakotu (*avaritia*) a krutost (*crudelitas*), ve třetí jakožto různé druhy neřestí jmenuje zlomyslnost (*malignitas*), závist (*invidia*) a namyšlenost (*superbia*)¹⁹². S pojmy *crudelitas* a *superbia* jsme se přitom již nejednou¹⁹³ setkali vedle sebe a vidíme nyní, že představují různé typy zel (*mala*), která se mohou vyskyt-

¹⁸⁸ Již jsme přitom viděli sloveso *tumescio* jako popis aktivity povýšenosti vlastní, [16] na straně 35 Sen. *benef.* 5,6,1. Viděli jsme také, že *divitiae animum inflant (et superbiam pariunt)* [32] na straně 47 Sen. *epist.* 87,31, a to tak, že pouze nepravdou a prázdňem (*vanitas*): [9] na straně 30 Sen. *benef.* 2,13,3 a [13] na straně 33 Sen. *benef.* 3,28,4.

¹⁸⁹ Překlad pojmu *bona* pojmem ctnosti podporuje následující pasáž, která konkrétně uvádí, co se výrazem míní: *fortitudo* (odvaha), *modestia* (uměřenost), *prudencia* (prozíravost), *reverentia* (zbožnost). . . Seneka však následně sám uvádí, že pojem ctnost je zužující: *Omnes quas rettuli virtutes bona sunt.* . . Všechny ty ctnosti, které jsem vyjmenoval, jsou dobra (*bona*). . . Sen. *epist.* 106,7

¹⁹⁰ Sen. *epist.* 106,6

¹⁹¹ Že právě tato poslední kategorie, *malitia* (a nikoli *vitium*) je protikladem ctností, dokládá jednak uspořádání argumentace, jednak také následující pasáž: *Quidquid facimus aut malitiae aut virtutis.* . . Cokoli děláme díky naší ctnosti nebo neřesti. . . Sen. *epist.* 106,9

¹⁹² Dalo by se očekávat, že druhou a třetí kategorií bude možné rozlišit podle přítomnosti zla. Zatímco slabosti (*vitia*) jsou privativního charakteru, tedy nepřítomností dobra v duši, zkaženost (*malitia*) není pouhou privací ctností, ale jejím aktivním opakem. Takové rozdělení by mělo platit alespoň teoreticky, je ovšem otázka, nakolik Seneka na tomto místě pouze opakuje nějaké „tradiční“ dělení, nebo něčí nauku, neboť se sám obě třídy nijak výrazněji rozlišit nesnaží, pouze je zmiňuje. . .

¹⁹³ [19] na straně 38 Sen. *benef.* 6,4,3, [26] na straně 44 Sen. *epist.* 47,11, [31] na straně 47 Sen. *epist.* 83,20

nout v duši. Rozdíl mezi první kategorií na jedné a druhou a třetí kategorií na druhé straně bude zřejmě rozdílem v „míře tělesnosti“ nebo v jemnosti jejich látky. O tělesné povaze první kategorie duševních stavů nemůže být, jak tvrdí Seneka, pochyb, neboť jejich vnějškové, fyzické projevy jsou nepřehlédnutelné a nepopíratelné¹⁹⁴. Protože však působí tělesné projevy, tedy působí *na* těleso, musí být také samy tělesné. Fyzické projevy druhé a třetí kategorie již nejsou tak bezprostředně zjevné, všechny ale vyvolávají *nějaké* vnějškové akce a viděli jsme¹⁹⁵, že typickým fyzickým projevem – gestem – povýšenosti je *supercilium*¹⁹⁶. Protože tedy tyto stavy duše (*habitus*) prokazatelně působí na těleso našeho těla¹⁹⁷, musí být samy tělesné, neboť na těleso může působit zase jen těleso.

[37] *Sive enim non respuit, humanitate eius inritamur, sive contempsit, *superbia* accendimur.*

Když nás [sc. láska¹⁹⁸] totiž neodmítne, rozvášní nás její přístupnost. Když nás odmítne, podráždí nás její **namyšlenost**¹⁹⁹.

Superbia popisuje vztah, o němž v návalu hořkosti usoudíme, že jej vůči naší osobě zaujímá milovaný člověk v případě, že pohrdne (*contemnit*) naším vyznáním lásky. Podobně jako v případě [13] na straně 33²⁰⁰ výraz *indignari*, v případě [18] na straně 37²⁰¹ výraz *fastidiri*, tak nyní vidíme výraz *contemnere* (a *contemptus*) jako popis jednání vlastního povýšenosti (*superbia*), která neuznává naši osobu (a naše city) za dost dobré a proto je odmítá.

Co je ovšem pozoruhodné, v případě lásky a jejího odmítnutí není hodnocení *superbia* ve skutečnosti obviněním, ale vposledku popisem legitimního vztahu, podobně, jako tomu bylo i v případě [29] na straně 45²⁰², v němž je také užito téhož slovesa (*contemnere*). Jak Seneka vysvětluje, naše zamilovanost nás totiž fakticky staví do postavení podřízeného tomu, koho milujeme, jsme mu zaprodáni²⁰³ a on je tudíž jenom v právu, pokud námi (nikoli obecně jakožto lidmi ale jakožto otroky zamilovanosti – tj. vlastních psychosomatických stavů) pohrdá.

[38] *Aves, quae conviviis comparantur, ut inmotae facile pinguescant, in obscuro continentur; ita sine ulla exercitatione iacentibus tumor pigrum corpus invadit, et *superba* umbra iners sagina subcrescit.*

Drůbež určená k servírování při hostinách je chována ve tmě, aby nedostatkem pohybu rychle nabírala na váze; úplně stejně se dmou tukem také zcela neaktivní, líná těla povalečů a ve svém **samolibém** nočním životě se vykrmují do těžkopádné otylosti²⁰⁴.

¹⁹⁴ *Vultum nobis mutant* – mění [všemožně] výraz naší tváře: *frontem adstringunt* – kaborní čelo, *faciem diffundunt* – rozjasňují tvář, *ruborem evocant* – vyvolávají červenání, *fugiunt sanguinem* – nebo sinalost. Sen. *epist.* 106,5

¹⁹⁵ [3] na straně 26 Sen. *benef.* 2,4,1, [23] na straně 41 Sen. *epist.* 4,10

¹⁹⁶ Koneckonců i v českém jazyce je s *namyšleností* spojen charakteristický posunek – „nos nahoru“.

¹⁹⁷ A v neposlední řadě proto, že také sama duše je tělesná: *Quae corporis bona sunt, corpora sunt: ergo et quae animi sunt; nam et hoc corpus est.* Dobra prospívající tělu jsou tělesná: tudíž i dobra prospívající duchu; neboť i duch je těleso. Sen. *epist.* 106,4

¹⁹⁸ jako *abstractum pro concreto* za milovaná osoba

¹⁹⁹ Sen. *epist.* 116,5

²⁰⁰ Sen. *benef.* 3,28,4

²⁰¹ Sen. *benef.* 5,6,7

²⁰² Sen. *epist.* 76,21

²⁰³ *Amor* je popsán jako *res commota, impotens, alteri emancupata, vilis sibi* – vášnivá emoce postrádající schopnost sebeovládání, která si neváží sebe sama, ale je zaprodaná druhému. Sen. *epist.* 116,5

²⁰⁴ Sen. *epist.* 122,4

V nechutném obraze boháčů, kteří žijí svůj život jen proto, aby se krmili na hostinách²⁰⁵, užívá Seneka k označení tohoto nočního života výrazu *superba umbra*, který mu výborně slouží jak k popsání nepřirozenosti takového způsobu života, tak ke konstatování jeho typičnosti pro boháče²⁰⁶, a konečně také k posílení celkového odporu, jež má obraz vyvolat. Tak jako se dme tuk v těle přečpaného lenocha, tak se jeho život a tma, v níž se pohybuje, také nadýmají jeho přítomností – nezdravé bujení (*tumor*) prosakuje vše, co je s ním spojeno.

2.2.2. Závěr

Použití pojmu *superbia* v listech Luciliovi potvrzuje obraz, jež jsme si vytvořili z knih *De beneficiis*. Seneka jím odkazuje k jednání mocných a zámožných, kteří své parciálně vyšší postavení (*superior*) vnímají jako vlastní faktickou nadřazenost nad ostatními (*superbia*)²⁰⁷ a podle toho se pak vztahují k těm, kdo jsou jim z toho či onoho hlediska²⁰⁸ podřízeni, a zacházejí s nimi jako s bytostmi všeobecně podřadnými (*abuti tamquam iumentis*²⁰⁹). Staví je pak do situací člověka zjevně nedůstojných, když je nutí stát bez hnutí a o hladu při svých hostinách, nebo podle „blízkosti“ seřazené postávat před vlastním vchodem. Někteří lidé se pak do takového nedůstojného postavení staví dokonce dobrovolně a sami, ať už kvůli své ctižádostivosti (*ambitio*)²¹⁰ nebo kvůli neschopnosti odolávat přáním vlastního těla²¹¹. V této souvislosti jsme odhalili obraz hostiny²¹², s nímž je ovzduší povýšenosti v kontextu soukromí spojeno podobně jako je v kontextu politiky spojeno s obrazem klientů před patronovými dveřmi. Pohled na přejíždající se boháče je přitom obzvláště sugestivní, neboť jasně evokuje představu těla, které se nadýmá tak, jako se nadýmá namyšlencova duše – obojí se koneckonců dme věcmi (morálně) indiferentními, a to pouze kvůli svému špatnému vztahu k nim.

²⁰⁵V předcházejícím obraze Seneka popisuje noční žranice boháčů jako jejich vlastní pohřební hostiny, v nichž pravidelní účastníci zajíždají vlastní smrt. Nyní se přirovnání proměnilo a účastníci hostin jsou velmi naturalisticky přirovnáváni k jídlu, jimž se cpou. Jejich těla jsou jako těla krmných ptáků: vypasená a otlá (*pinguescunt* – tuční, *tumor corpus invadit et iners sagina subcrescit* – jejich těl se zmocnila otylost, která nečinností a vykrmováním stále roste), s nezdravou barvou (*suspectior illis quam morbo pallentibus color est* – jsou sinalejší než lidé pobledlí při nemoci; *languidi et evanidi alben* – ochabli a mátožní [čím dál víc] blednou), líná a netečná (*pigrum corpus* – líné tělo; *iners tumor* – těžkopádná otylost). Catharine Edwards tvrdí, že obraz ve své přímočaré ohavnosti nese náznak kanibalismu (Edwards (2007), str. 174).

²⁰⁶Na rozdíl od těch boháčů, jejichž *limina* jsou *superba*, kteří vedou činný politický život a shlížejí z pozice moci, v níž se vyžívají, na zástupy svých klientů, je tento jiný typ boháčů charakterizován lhostejností k veřejnému životu a k politické moci. Lidé v tomto případě vedou svůj život *in umbra* – jednak doslova: v noci (tj. při nočních hostinách), ale zároveň také v soukromí. (Použití výrazu *umbra* v tomto smyslu cf. Sen. *epist.* 36,1 . . . *quod umbram et otium petierit*. . . . protože se uchýlil do skrytého soukromí. . .) To ovšem neznamená, že by proto jejich postoj ke světu byl méně povýšený: činný (a to neznamená ani tolik fyzicky aktivní, jako především politicky činný) život je ze stoického hlediska jedinou možností, jak žít dobře. Naprostá zahálka a život žitý jen pro tělesné potěšení (ať už, jako v tomto případě, pro potěšení z jídla, nebo pro jiný druh tělesné rozkoše) je – jak je právě na tomto místě jasně vidět – nechutný a nesprávný způsob vztahování se ke světu, příkládající větší význam vlastnímu (z hlediska dobra vnějším) tělu, než ctnosti (a dobru samému) – a v tomto smyslu (pohrdání dobrem a přečeňování indiferentních věcí) o něm lze uvažovat jako o vztahování se povýšeném (*superbum*).

²⁰⁷[27] na straně 45 Sen. *epist.* 47,17

²⁰⁸Ať už jsou jejich klienty jako v listu 4. ([23] na straně 41 Sen. *epist.* 4,10), nebo jejich otroky jako v listu 47. ([25] na straně 43 Sen. *epist.* 47,2).

²⁰⁹[25] na straně 43 Sen. *epist.* 47,2

²¹⁰[23] na straně 41 Sen. *epist.* 4,10

²¹¹[37] na předchozí straně Sen. *epist.* 116,5

²¹²[25] na straně 43 Sen. *epist.* 47,2, [38] na předchozí straně Sen. *epist.* 122,4

Jednání těch, kdo ponižují druhé, je hloupé (*stultum*), v přímém protikladu jak k prozíravosti (*providentia*), tak ke vzdělanosti (*eruditio*), která na důvody namyšlenosti vrhá jasné světlo rozumu a usvědčuje je z falešnosti²¹³. Vzdělanému člověku je *superbia* pouze k smíchu (*irridenda*).

O namyšlenosti přitom nikdy nelze mluvit bez poukazu ke konkrétním povýšeným činům (gestům, slovům, afektům), jimiž se projevuje²¹⁴. Její schopnost působit na těleso našeho těla je důkazem hmotné povahy tohoto, stejně jako všech ostatních druhů zkaženosti (*species malitiae*)²¹⁵. Díky její hmotné povaze si ji lze představit a popsat jako rakovinné bujení duše (*tumor in animo haerens*)²¹⁶. Vlastní povaha této neřesti je přitom nahlédnutelná jako protiklad vlídnosti (*humanitas*), schopnosti respektovat ostatní, a to na rovině slov, činů i vztahů²¹⁷.

Přes obecně silně negativní zabarvení jsme se však setkali i se zcela protikladným hodnocením povýšenosti, a to ve formě povznesenosti (*superbia*) vůči věcem skutečně podřadným²¹⁸ a hrdého (*superbum*) vědomí si vlastní ceny²¹⁹. Tato povznesenost je vlastní i ctnostnému člověku a ctnosti samé. Společným rysem pozitivního i negativního hodnocení *superbum* je rozměr velikosti: v případě negativním velikosti prázdné (*vanitas, immanitas*), v případě pozitivním velikosti opravdové (*magnitudo*²²⁰). Rozdíl mezi nimi spočívá ve schopnosti vidět, co je a co není skutečně menší než já sám, schopnosti uvědomovat si vlastní místo v řádu věcí a podle tohoto vědomí jednat, ve schopnosti pravdivého vztahu ke světu a dobru.

2.3. Trójanky

Trójanky jsou jednou ze Senekových divadelních her a jejich styl se proto nutně značně liší od filosofických pojednání, s nimiž jsme se dosud setkávali. Přes výrazné formální a žánrové rozdíly (z nichž nejvíce udeří do očí skutečnost, že tragédie je psaná vázanou řečí, a to v jambickém metru²²¹) však zkonstatujeme, že pojem *superbia*, jeho použití a situace, v nichž jej autor volí, zůstává víceméně nezměněn. Nalezneme zde

²¹³K vzdělanosti [25] na straně 43 Sen. *epist.* 47,2, k falešnosti [30] na straně 46 Sen. *epist.* 80,7.

²¹⁴[35] na straně 50 Sen. *epist.* 104,20

²¹⁵[36] na straně 51 Sen. *epist.* 106,6

²¹⁶[35] na straně 50 Sen. *epist.* 104,20

²¹⁷[36] na straně 51 Sen. *epist.* 106,6

²¹⁸[34] na straně 50 Sen. *epist.* 100,10

²¹⁹[29] na straně 45 Sen. *epist.* 76,21

²²⁰Cf. Sen. *dial.* 3,20,6 *Nec est quod existimes verum esse, quod apud disertissimum virum T. Livium dicitur: „vir ingenii magni magis quam boni“. Non potest istud separari: aut et bonum erit aut nec magnum, quia magnitudinem animi inconcussam intellego et introrsus solidam et ab imo parem firmamque qualis inesse malis ingeniis non potest.* A nepovažuje za pravdivé to, co je řečeno ve spisech historika T. Livia: „Šlo o muže velkomyslného, spíše než dobrého.“ Neboť ty věci nejde oddělit: buď je i dobrý, nebo není ani velkomyslný. Velikost ducha je třeba chápat jako rovnoměrnou, zevnitř vyplněnou, od kraje do kraje všude stejně pevnou, zkrátka tak kvalitní, že se ve zkažených lidech nemůže nacházet.

Při překladu jsme zde záměrně zdůraznili vlastnosti náležející tělesům, jednak abychom znovu připomněli materiální povahu stoické duše, jednak aby lépe vynikla protikladnost k popisům, které provázejí namyšlenost (cf. komentář k [35] na straně 50 Sen. *epist.* 104,20).

²²¹Konkrétně v jambickém trimetru, jehož základní strukturu tvoří střídavě liché spondeje (případně rozvedené do daktylu, anapestu, v první stopě i prokeleusmatiku) a sudé jamby (případně rozvedené do tribrachu), poslední stopa je anceps (– – u – | – – u – | – – u x). Jambickým veršem jsou složeny všechny námi uváděné pasáže s výjimkou výskytu [43] na straně 57 Sen. *Tro.* 829, který není na rozdíl od ostatních pasáží mluvený, ale je součástí sborového zpěvu. Výskyt [43] na straně 57 je složen ze (šesti) saphických hendekasylabů(– u – x – u u – u – x) a závěrečného adónského verše (– u u – u).

proto motivy, s nimiž jsme se setkali také v předcházejících textech, s jedinou výjimkou verše 829²²², který používá pojem *superbia* do značné míry netradičně pro popis faktické polohy v prostoru. Jinak se nám ale vrací známá témata vztahu k Osudu (*Fortuna*) ve verších 6²²³, 270²²⁴ a 1098²²⁵, vztah k druhému a projev povýšenosti je tematizován ve verši 267²²⁶ a konečně do řady postav, jimž je prototypicky připisována vlastnost povýšenosti, se nám ve verši 188²²⁷ postaví vedle krále a boháče již také známý charakter, vítěz. Tato skutečnost nás nijak nepřekvapí, uvědomíme-li si, že Senekovy tragédie bývají někdy s nadsázkou považovány za pouhá dramatická zpracování jeho filosofické nauky nebo alespoň za odstrašující příklady (*exempla*) toho, co se stane, když se člověk nebude stoickým učením řídit a nechá se ovládat svými vášněmi.

2.3.1. Komentář k jednotlivým výskytům výrazu *superbia*

[39] *Quicumque regno fedit et magna potens / dominatur aula nec leves metuit deos / animumque rebus credulum laetis dedit, / me videat et te, Troia: non umquam tulit / documenta fors maiora, quam fragili loco / starent *superbi*.*

Kdokoli spoléhá na to, že panství je [trvale] jeho, kdo protože má [právě] / moc a v paláci vládne, se nebojí nestálých bohů / a naivně ve štěstí věří, / ať se podívá na mě a na tebe, Trójo: Nikdy / náhoda ještě nepředvedla lepší ukázkou toho, jak vratký je stupeň, / na němž stojí *domýšliví*²²⁸.

Fatalistický pesimismus z Hekubiných úst nepřekvapuje. Obraz bývalé vládkyně blízkého Východu, Tróje, která nyní leží v troskách, je představen jako příklad ilustrující pravdu o světě a zároveň varování těm, kdo se cítí stát na vrcholu (*superbi*), na stupních vítězů: skrytým hybatelem všech událostí je Osud (*Fortuna*), která svým kolem neustále točí (*di leves, fors*), a tak lze po každém výstupu s přiměřenou pravděpodobností očekávat opětovný pád²²⁹.

[40] *Emicuit ingens umbra Thessalici ducis, / Threicia qualis arma proludens tuis / iam, Troia, fatis stravit aut Neptunium / cana nitentem perculit iuvenem coma, / aut cum inter acies Marte violento furens / corporibus amnes clusit et quaerens iter / tardus cruento Xanthus erravit vado, / aut cum *superbo* victor in curru stetit / egitque habenas Hectorem et Troiam trahens.*

[Odtamtud] vyrazil ohromný duch Thesalského vůdce: / vypadal jako v době, kdy se už na tebe, Trójo, / chystal, když rozdrtil Thráka²³⁰, nebo když Neptunovce²³¹ / skolil, mladíka se stříbrným vlasem, / nebo když v bitevních řadách ho prodchnul zápal Martův: / v něm potom

²²² [43] na straně 57 Sen. Tro. 829

²²³ [39] Sen. Tro. 6

²²⁴ [42] na straně 57 Sen. Tro. 270

²²⁵ [44] na straně 58 Sen. Tro. 1098

²²⁶ [41] na následující straně Sen. Tro. 267

²²⁷ [40] Sen. Tro. 188 ale v náznaku i ve verši 6

²²⁸ Sen. Tro. 6

²²⁹ Jak o tom svědčí také české přísloví „Pýcha předchází pád“.

²³⁰ Narážka není jasná, snad se jedná o tenedského krále Tenna, syna Apollónova. Více k této spekulaci viz Keulen (2000), str. 182.

²³¹ Jedna z Achilleových obětí, Kyknos, syn Neptuna / Poseidóna.

mrtvými těly přehradil tok řeky Xanthu, / takže si krvavé vody musely hledat cestu a pomalu se lít kolem, / nebo když jako vítěz stanul na *pyšném* voze, / za nímž pak, otěže v ruce, vláčel Hektora a spolu s ním celou Tróju²³².

Úryvek je součástí Pyrrhovy oslavy Achillea, a proto je zjevné, že výraz *superbus* nemůže z jeho strany zahrnovat negativní hodnocení, ale je naopak myšlen jako výraz chvály, odkaz k Achilleově slávě, k lesku jeho vítěství (angl. *superb*). Vznesenou nádheru (*superbia*) Achilleovu Seneka metonymicky přenáší na vůz, na nějž hrdě vystupuje a na němž se veze²³³.

Za nadšenou chválou, za obdivem mladého muže však můžeme pozorovat Senekovo vlastní hodnocení, neboť není náhoda, že výrazně negativně zatížený výraz *superbia* používá k popisu okamžiku Achilleova absolutního vítězství, který je zároveň okamžikem, v němž se nejhrůzněji projevuje heroova prchlivost a hněv (*ira*). *Ira* vede Achillea ke krutosti (*crudelitas*), k nemorálnímu zacházení s tělem muže, který jediný mu byl důstojným protivníkem. Seneka Říman, „potomek Tróje“, představuje slávu hrdiny smíšenou se zbytečným a svévolným ponížením největšího muže, jehož Trója měla. Seneka stoik pak jasně poukazuje k zhoubnému výsledku, k němuž vede vláda emocí obecně a hněvu obzvláště²³⁴.

[41] *Fateor, aliquando impotens / regno ac *superbus* altius memet tuli; / sed fregit illos spiritus haec quae dare / potuisset aliis causa, Fortunae favor.*

No ano, já uznávám, že jsem se občas neovlád' / a *v pyše* jednal se všemi dost spatra; / ale jedna věc zlomila moje sebevědomí: přízeň Štěstěny, / to [vědomí], že mohla přát jiným²³⁵.

Čtyřmi výrazy popisuje Agamemnon svou dřívější povahu a charakterovou vadu, z níž je vyléčen: *impotens regno – superbus – altius memet tuli – illi spiritus*. Spojení povýšenosti s neschopností (*impotens*) se ovládat jsme viděli také v případě [30] na straně 46²³⁶. Oba tyto povahové rysy pak Agamemnon uvádí jako důvody pro své dřívější jednání vůči ostatním: považoval sám sebe za lepšího a důležitějšího, než druhé (*altius memet tuli*). Jako shrnutí všech tří výrazů, jako zastřešující termín pak vystupuje výraz *spiritus*²³⁷: sebevědomé a panovačné vystupování²³⁸.

²³²Sen. *Tro.* 188

²³³K této metonymii vlastníka a vlastnictví (tzv. *enallage adiectivi* nebo *hypallage adiectivi*) cf. [43] na následující straně Sen. *Tro.* 829 *regnum Prothoi superbum*; Sen. *Tro.* 1164 *saevus [Achillis] tumulus*: mohyla přebírá typickou vlastnost svého obyvatele Achillea.

Do stejné kategorie metonymického přenosu vlastnosti náleží také všechny obrazy pyšných dveří, s nimiž jsme se již vícekrát setkali cf. [23] na straně 41. Sen. *epist.* 4,10 a [28] na straně 45 Sen. *epist.* 68,10

K asociaci *superbia* – jízda na voze v římském myšlení cf. Haffter (1956), str. 136.

²³⁴Konstatováním, že hněv je nejhorší ze všech emocí, začíná Seneka svůj dialog *O hněvu: Exegisti a me, Novate, ut scriberem quemadmodum posset ira leniri, nec immerito mihi videris hunc praecipue affectum pertimuisse maxime ex omnibus taetrum ac rabidum*. Přemluvil jsi mě, Nováte, abych napsal o tom, jak lze tlumit hněv. Ano, domnívám se, že se této význačné emoce, tohoto nejdravějšího a neohavnějšího ze všech citů, obáváš právem. Sen. *dial.* 3,1,1

²³⁵Sen. *Tro.* 267

²³⁶Sen. *epist.* 80,7, kde byla podobná trojice: *superbus – inpotens – fiducia virium tumidus*.

²³⁷K tomuto významu slova *spiritus* uvádí OLD (1968) 7d *imperious or overbearing disposition, arrogance, pride; imperious demeanour or bearing*.

²³⁸Všechny tyto výrazy přitom odkazují k předcházející pasáži, v níž Agamemnon vykládá, jak se hodí a sluší jednat v případě přízně osudu (*Violenta nemo imperia continuit diu, / moderata durant; quoque Fortuna altius / evexit ac levavit humanas opes, / hoc se magis suppressere felicem decet / variosque casus tremere metuentem deos / nimium faventes*). Svěvolnou vládu nikdo nedržel dlouho, / umírněná trvá; a čím výše / koho Štěstěna vynesla, čím větší moc mu dala, / tím více se sluší šťastlivci, aby se kořil, / aby měl strach z přílišné přízně bohů, / se třásl před pohromami. Sen. *Tro.* 258nn) a zároveň k Hekubině úvodní řeči, která popisuje důsledky důvěry v tuto přízeň, cf. Tabulka 2.1 na následující straně.

Tabulka 2.1.:

Hekuba: varování toho, kdo poznal pád (v. 1–6)	Agamemnon: jaký byl (v. 266–269)	Agamemnon: jak se vyvarovat pádu (v. 258–263)
<i>qui regno fudit et magna potens</i> / <i>dominatur aula</i>	<i>impotens regno</i>	<i>Violenta nemo imperia</i> <i>continuit diu, / moderata</i> <i>durant</i>
<i>documenta quam fragili loco</i> <i>starent superbi</i>	<i>altius memet tuli</i>	<i>quoque Fortuna altius evexit ac</i> <i>levavit humanas opes</i>
<i>animumque rebus credulum</i> <i>laetis dedit</i>	<i>superbus</i>	<i>hoc se magis suppressere felicem</i> <i>decet</i>
<i>nec metuit</i>	<i>spiritus (habuit)</i>	<i>variosque casus tremere</i>
<i>leves deos, fors</i>	<i>Fortunae favor</i>	<i>metuentem deos nimium</i> <i>faventes</i>

[42] *Tu me *superbum*, Priame? tu timidum facis.*

Že jsem díky tobě *pyšný*, Priame? Ale taky strach mám kvůli tobě²³⁹.

Spolu s případem [39] na straně 55 představují výskyty [41] na předchozí straně a [42]²⁴⁰ jednu ze základních os nejen tragédie Trójanky, ale celého Senekova filosofického myšlení, jíž je vědomí vrtkavosti Štěstěny (*Fortuna*) a nebezpečí cíhajícího na ty, kdo se v době její přízně spoléhají na to, že se s nimi kolo osudu nikdy neotočí. Hekuba je ústy všech těch, kdo poznali na vlastní kůži, jak hluboký může být pád, Agamemnon pak mluví jako člověk nikoli nemoudrý, ale schopný se poučit, muž vyléčený z pýchy (*superbia*) pohledem na cizí pád, o němž ví, že mohl a kdykoli ještě může být pádem i jeho vlastním²⁴¹. Nelze ale zase říci, že Agamemnon je moudrým mužem (*sofos, vir bonus*), neboť nepřistupuje k vrtkavému osudu s nadhledem (*superbia*), ale se strachem (*timidus*) – není sice neprozíravý (*im-prudens*) ani příliš sebevědomý (*superbus*), není však ani schopen povznést se nad materiální svět a nahlédnout jeho nedůležitost (*indifferentia*), a proto v něm vyhlídka na možný zvrat vyvolává strach.

[43] *Pelion regnum Prothoi *superbum*, / tertius caelo gradus (hic recumbens / montis exesi spatiosus antro / iam trucis Chiron pueri magister, / tinnulas plectro feriente chordas, / tunc quoque*

O tom, proč k Agamemnonově obratu došlo, mluví verš Sen. *Tro.* 263b–264a: *Magna momento obrui / vincendo didici.* [Naše] vítězství mě naučilo, že i to, co je velké a mocné, / může být v okamžiku napadřt rozdrčeno. Agamemnon se tedy poučil (*didici*) z výstražného příkladu (*documenta*), o němž mluvila Hekuba.

²³⁹Sen. *Tro.* 270

²⁴⁰Podobně jako předchozí pasáž korespondovala s verši 258–263a, tento verš odpovídá řádkům, které ji následují: *Troia nos tumidos facit / nimiumque feroces? Stamus hoc Danai loco, / unde illa cecidit.* Dmeme se po [pádu] Tróje pýchou / a [máme pocit, že] můžeme všechno? Místo, na němž teď my Řekové stojíme, je právě to, / z něž ona padla. Sen. *Tro.* 264nn I zde je ozvěna Hekubiny úvodní řeči [39] na straně 55 Sen. *Tro.* 6, cf. Tabulka 2.2 na následující straně.

²⁴¹K tématu (ne)prozíravosti a neschopnosti vidět, jak zásadním faktorem proměnlivost Osudu v lidském životě je cf. [15] na straně 34 Sen. *benef.* 4,38,1; ke správnému postoji k vrtkavé stránce Osudu [29] na straně 45 Sen. *epist.* 76,21 a [34] na straně 50 Sen. *epist.* 100,10.

Tabulka 2.2.:

Hekuba (v. 5–6)	Agamemnon (v. 264–266)	Agamemnon (v. 270)
	<i>Troia nos tumidos facit / nimiumque feroces?</i>	<i>Tu me superbum, Priame?</i>
<i>quam fragili loco / starent superbi.</i>	<i>Stamus hoc Danaï loco, / unde illa cecidit.</i>	<i>tu timidum facis.</i>

ingentes acuebat iras / bella canendo)?

[Co za místo volá zajatkyň, kde mají žít?] Pélion, Prothoovo *vyvýšené* království / třetí schod do nebe²⁴² (zde vleže / veliký Cheirón²⁴³ v jeskyni v duté skále, / učitel již v dětství nezkrtného Achillea, / rozněcoval už tenkrát ten nesmírný hněv jeho²⁴⁴, / když v doprovodu lry zvonící pod údery trsátka / o válce zpíval)²⁴⁵?

Epiteton Próthova království *superbum* lze interpretovat trojím způsobem: 1) Triviální (což neznamená nutně nesprávnou) interpretací by bylo pochopit je jako případ základní asociace římského myšlení, v níž je idea krále (*rex*) a královské / tyranské moci (*regnum*) neodlučitelně spojena s ideou povýšenosti (*superbia*)²⁴⁶. 2) Podobně jako v případě [40] na straně 55²⁴⁷ můžeme i zde postřehnout metonymii a chápat výraz *superbus* jako popis Prothoovy povahy. K samotnému Prothoovi se však neváže žádný mýtus, který by mu tento rys připisoval²⁴⁸. 3) Pro výraz *superbia* neobvyklou, ale možnou interpretací je pochopení místní. Pélion je Thessalské pohoří a království, které se na něm rozkládá, je z tohoto hlediska „vysoko položené“, vyvýšené (*superbum*)²⁴⁹. Tuto interpretaci podporuje také mýtus, na nějž Seneka naráží a v němž je Pélion posazen giganty až nahoru na dvě jiné hory.

[44] *Qualis ingentis ferae / parvus tenerque fetus et nondum potens / saevire dente - iam tamen tollit
minas / morsusque inanes temptat atque animis tumet: / sic ille dextra prensus hostili puer /
ferox *superbe* moverat vulgum ac duces / ipsumque Ulixem.*

Tak jak od obrovské šelmy / štěně úplně malé, přes útlost svého mládí a ač ještě neumí /

²⁴²Mýtus vypráví o Aloeovcích, gigantech Otovi a Efialtovi, kteří se pokusili dobýt nebe tak, že na sebe naskládali tři hory, naspod Olymp, na něj Ossu a nahoru Pélion.

²⁴³Civilizovaný kentaur, vychovatel několika významných hrdinů, mezi jinými Achillea, Asklepia a Jásóna.

²⁴⁴Pověstný Achilleův hněv (*ira, ménis*) je jedním z hlavních témat Iliady: Hom. *Il.* 1,1 *Ménin aeide, thea, Péliadeó Achiléos.* O hněvu Achilleově, tak zhoubném, nám zpívej, ó Múso! překl. Rudolf Mertlík (Mer (1980)).

²⁴⁵Sen. *Tro.* 829

²⁴⁶Cf. Bruno (1966) a komentář k [4] na straně 26 Sen. *benef.* 2,5,1; [5] na straně 27 Sen. *benef.* 2,11,1 ; [7] na straně 28 Sen. *benef.* 2,11,6 ; [18] na straně 37 Sen. *benef.* 5,6,7; [21] na straně 38 Sen. *benef.* 6,34,1

²⁴⁷Sen. *Tro.* 188; k již zmíněným případům této metonymie můžeme ještě dodat případy přenosu vlastnosti panovníka na jeho území, např. Sen. *Tro.* 848 *Pylon an senilem* (Pylos, město v Messénii, je rodištěm Nestorovým); Sen. *Tro.* 857 *Ithace nocens saxis dolosis*: skály na mělčinách kolem Ithaky jsou stejně zrádné a plné záludnosti jako sám její vládce.

²⁴⁸Homér zmiňuje pouze, že Próthos z listnatého Pélionu, syn Tenthrédonův, byl vůdcem Magneťanů a přivedl s sebou k Tróji čtyřicet lodí. Hom. *Il.* 2,756-759

²⁴⁹Cf. Watson – Watson (2003), str. 192, v komentáři k výrazu *superbus Anxur* Mart. 6,42,3 citují tuto Senekovu pasáž jako další příklad, kdy . . . *superbus*, derived from *super*, is used in its literal sense of „elevated“.

kousat, stejně už výhružně vrčí, / své maličké zoubky cení a s vášnivou kuráží chňape: / tak
hrdá odvaha chlapce, jež nepřítel pravici svíral, / pohnula k slzám lid i krále / i Odyssea²⁵⁰.

Podobně jako v případě [29] na straně 45²⁵¹ popisuje Seneka povznesenou Ctnost, i zde je Astyanakova *superbia* hrdostí a výrazem pohrdání nepřízní osudu. I když u malého chlapce není podložena teoretickým náhledem stoického filosofa, jenž zná správný způsob, jímž je třeba nepřízní okolností čelit, ale je naopak výsledkem nezkrotných emocí (*ferox*), přesto je přístupem pozitivním a hodným obdivu (*moverat*). Astyanax dotahuje svůj hrdý postoj ke zdárnému završení, když – dalek toho, aby se nechal osudem vláčet – bere iniciativu do vlastních rukou a dříve, než je na něm nepřítel schopen vykonat popravu, se sám zabíjí.

2.3.2. Závěr

Superbia v Trójankách je vlastností těch, které čeká pád. Je postojem, s nímž vítěz (*victor*) hrdě vystupuje na svůj vůz (*superbus currus*) i na stupně slávy, které jsou ale vrtkavé a nestálé (*fragilis locus*), jako ostatně každá přízeň osudu (*Fortuna*). Je vlastností krále, který se vyvyšoval nad všechny ostatní (*altius se tulit*), ale jehož sebedůvěra je nyní, při pohledu na vrtkavost Štěstěny, nahlodána (*spiritus fractus*) a pýchu vystřídal strach (*timidus factus est*). Je ale také nadhledem, s nímž nezkrotný (*ferox*) duch přistupuje ke svému osudu a když jej osud svrhl až na samé dno, volí svobodu ve formě sebevraždy.

²⁵⁰Sen. *Tro.* 1098

²⁵¹Sen. *epist.* 76,21 a [34] na straně 50 Sen. *epist.* 100,10

3. Tacitus

3.1. *Superbia* v knihách *Annales ab excessu Divi Augusti*

Druhým autorem, jehož způsob nakládání s pojmem *superbia* chceme sledovat, je římský historik druhé poloviny prvního století, Cornelius Tacitus (* 55 n. l. † 117 n. l.). Spisem, z něžž budeme vycházet, jsou *Letopisy (Annales)* zvané též *Od smrti Božského Augusta (Ab excessu Divi Augusti)*. Jedná se o dílo o 16 (nebo možná 18) knihách, v němž je rok od roku vylíčeno nejstarší období principátu od Augustovy smrti po smrt Neronovu. Knihy 1–6 (z nichž ale většina knihy 5. a část knihy 6. se ztratily) pojednávají události Tiberiovy vlády od r. 14 n. l. do r. 37 n. l. (ztracené knihy obsahují události let 29–31). Knihy 7–10 jsou ztracené, knihy 11–12 se věnují vládě Claudiově (od r. 47–54) a knihy 13–16 vládě Neronově (54–66).

3.1.1. Komentář k jednotlivým výskytům výrazu *superbia*

Knih 1.

[45] *... postquam provecta iam senectus aegro et corpore fatigabatur aderatque finis et spes novae, pauci bona libertatis in cassum disserere, plures bellum pavescere, alii cupere; pars multo maxima imminentes dominos variis rumoribus differebant: trucem Agrippam et ignominia accensum non aetate neque rerum experientia tantae moli parem; Tiberium Neronem maturum annis, spectatum bello, sed vetere atque insita Claudiae familiae *superbia*, multaue indicia saevitiae, quamquam premantur, erumpere.*

Když zestárl a tělesná choroba podlomila jeho síly, blížil se [Augustův] konec a s koncem se probouzely nové naděje: několik málo jednotlivců rozebíralo zcela zbytečně výhody svobody; mnozí se obávali války, ale jiní si ji zase přáli. Daleko největší byla skupina těch, kdo šířili různé domněnky o [možných] nástupcích vlády. Říkalo se, že Agrippa je prudas, navíc rozhořčený potupným zacházením, [jehož se mu dostalo,] a že není ani dost starý ani zkušený, aby převzal tak náročný úkol. Tiberius Nero má sice pravý věk a osvědčil se ve válce, ale má prý také starou *pýchu* vlastní rodu Claudiů a jeho sklon ke krutosti, ačkoli se jej snaží zakrýt, se často dere na povrch¹.

Namyšlenost Claudijského rodu byla stejně pověstná jako pýcha samotného krále Tarquinia. Různí autoři vypravují rozmanité příběhy týkající se právě pýchy vrozené Claudiům². Tacitus na tomto místě tedy odkazuje na všeobecně známou skutečnost a předpokládá, že si každý vybaví, co všechno se pod výrazem

¹Tac. ann. 1,4,2

²Livius připisuje tuto vlastnost již pověstnému zakladateli Claudijského rodu (jímž byl Appius Claudius Sabinus Inregillensis, cos. 495), jehož opatření způsobilo první plebejskou secesi r. 494: Liv 2,27,1 *Fusis Auruncis victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus expectabat, cum Appius et insita superbia animo et ut collegae vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, ius de creditis pecuniis dicere.* Po porážce Aurunků a po vítězství v tolika bitvách v rámci pouhých několika dnů očekával římský lid splnění slibů daných konsulem [P. Serviliem Priscem Structem] a solidní jednání ze

Claudiae familiae insita superbia skrývá, k jakým činům dohnala předky nastávajícího císaře a čeho všeho se tedy lze od Tiberia nadít.

Lze pozorovat shodu a zároveň rozdíl v použití tohoto pojmu mezi Senekou – v případech neodkazu-
jících na konkrétní jednání, ale spíše na obecnou vlastnost lidí toho a toho druhu (v případě Seneky tedy
mocných a zámožných lidí obecně) – a mezi Tacitem na tomto konkrétním místě. Shodu můžeme vidět
v samotné generičnosti použití. Tak jako Seneka na několika místech s jistým zjednodušením, které jinde
vysvětluje, tvrdí: „všichni mocní a bohatí jsou *superbi*³“, tak Tacitus zde upozorňuje čtenáře na známou
skutečnost: „všichni Claudiové jsou *superbi*“. Je tu ale také výrazná odlišnost, a to v účelu jejich použití.
Seneka je ve svém zaměření zřídka adresný, obvykle mluví o té a té skupině lidí vyznačujících se tou a
tou vlastností (/ činností), a proto namyšlených (/ neboť jsou namyšlení). Pokud už použije hodnocení
superbus o konkrétní osobě⁴, pak se zároveň buď namáhá (například příběhem) vysvětlit, jak konkrétně se
tato namyšlenost u dané osoby projevila (to je případ Alexandrův [16] na straně 35), nebo naopak používá
pýchu (*superbia*) jako důvod pro něco dalšího (v případě [18] na straně 37 jako důvod, proč Sókratés
jednal tak a tak). Tacitus na druhou stranu používá hodnocení zcela osobně a zároveň jeho účelem není
vysvětlit čtenáři konkrétní projev této vlastnosti, ale vzbudit v něm očekávání, poskytnout mu filtr, přes
něž má nadále tuto postavu, císaře Tiberia, sledovat. Jeho odkaz k rodinnému původu této vlastnosti navíc
není zcela spravedlivý v tom smyslu, že Claudijský rod proslavili nejen jeho *superbi*, ale také mnozí muži
slavní svou výtečností. Aniž by tedy poskytl příběh z Tiberiova života, v němž by se projevila nelichotivá
vlastnost, již mu připisuje (a viděli jsme u Seneky, že není vlastnosti bez projevu), přesto toto výjimečné
a do dálky svítící slovo používá: předem a bez vysvětlení. Nikde v první knize se pak už toto hodnocení se
vztahem k Tiberiovi neobjevuje a zároveň není podán žádný příběh, který by jej potvrzoval. V prvním roce
se tedy Tiberius nechoval podle šeptandou šířeného očekávání.

Můžeme si také povšimnout, že Tacitus i Livius použili stejné slovní spojení, totiž *superbia (alicui) insita*.

[46] *profecto iuvene modicum otium; sed *superbire* miles, quod filius legati orator publicae causae
satis ostenderet necessitate expressa quae per modestiam non obtinuissent.*

Když mladý [Blaesus] odešel, zavládl přiměřený klid; vojáci se však tím, že syn legáta zastu-

strany senátu. Avšak Appius pro svou vrozenou nadutost a také proto, že chtěl podrýt důvěryhodnost svého kolegy, vykládal
zákon a začal soudit případy dlužníků nejpřísnějším možným způsobem.

Zřejmě dva nejznámější příběhy (ale nejen je) nalézáme u Suetonia: Suet. *Tib.* 2,2 *Claudius Pulcher apud Siciliam non
pascentibus in auspiciando pullis ac per contemptum religionis mari demersis, quasi ut biberent quando esse nollent, proelium
nauale iniit; superatus que, cum dictatorem dicere a senatu iuberetur, uelut iterum inludens discrimini publico Glycian uiatorem
suum dixit.* [Publius] Claudius Pulcher [cos. 249] začal u Sicílie námořní bitvu přes to, že posvátná kuřata při auspiciích
nechtěla zobat. Jeho pohrdání obřadem zašlo dokonce tak daleko, že nechal kuřata naházet do vody, jako by [tím říkal:]
„když nechtějí žrát, ať si pijí“. Bitvu prohrál, a když mu senát nařídil, aby ustanovil diktátora, jako by se [jen] znovu vysmíval
veřejnému ohrožení, určil svého poslíčka Glykiu.

. . . *gentis eiusdem . . . Claudia fuit et quae nouo more iudicium maiestatis apud populum mulier subiit, quod in conferta
multitudine aegre procedente carpento palam optauerat, ut frater suus Pulcher reuiuisceret atque iterum classem amitteret, quo
minor turba Romae foret.* Z téhož rodu byla i Claudie [sestra tohoto Claudia Pulchra], která byla lidem souzena pro velezradu
– u ženy věc zcela bezprecedentní –, neboť jednou, když se její kočár prodíral shlučeným davem příliš pomalu, dala otevřeně
najevo přání, aby její bratr Pulcher obživil a přišel o další flotilu, čímž by se prý římské [dopravní] zácpy zmenšily. Suet. *Tib.* 2,3

Na všechny tyto a mnohé další dobře známé případy odkazují Tacitova slova.

³Např. [8] na straně 29 Sen. *benef.* 2,13,1, nebo o králích [21] na straně 38 Sen. *benef.* 6,34,1, o římských otrokářích [26] na
straně 44 Sen. *epist.* 47,11.

⁴Jako v [16] na straně 35 Sen. *benef.* 5,6,1 a [18] na straně 37 Sen. *benef.* 5,6,7.

puje (jejich) společnou věc, *vychloukali a s nemístnou hrdostí poukazovali* na to, že sama tato skutečnost jasně ukazuje, že si nátlakem vynutili to, čeho by poslušností nikdy nedosáhli⁵.

Pojem *superbia* použitý jako sloveso nenajdeme nikde u Seneky a právě jen na jednom dalším místě u Tacita. I u jiných autorů je tato forma řídká a neobvyklá. Zde je použita k popisu (a odsouzení) jednání vzbouřených legionářů. Ve chvíli, kdy se situace po odchodu poselstva k císaři poněkud uklidní, vojáci reflektují své předchozí činy a vztahují se k nim – jak soudí Tacitus – nesprávně. Nedostavily se v dané situaci přiměřené emoce: lítost, výčitky svědomí a stud za své předešlé chování. Místo nich vojáci vnímají akce, které podnikli, jako účinný a v tomto smyslu dobrý prostředek. Tacitus zde stojí na straně principu a pořádku a z tohoto stanoviska hodnotí spokojenost vojáků s vlastním úspěchem jako nelegitimní sebeuspokojení⁶. Jeho pozice je přísná a moralizující: porušení disciplíny (*modestia*) nemůže být u vojáka *qua* vojáka legitimní. Vojáci nejen že porušili samotnou disciplínu, ale navíc toto porušení vnímají v pozitivním smyslu, a neoprávněně tedy vynášejí vlastní zásluhy, které ve skutečnosti nejsou žádnými zásluhami, ale odsouzeníhodnou vzpourou.

Lze tedy shrnout: pojem *superbia* zde popisuje schvalování, tj. kladné hodnocení a dokonce chválu a vychlouvání se jistým jednáním (na základě jeho účinnosti), tedy zastávání pozice „účel svěť prostředky“⁷. Protože se však jedná o pojem evaluativní, je nejen deskripční, neutrálním popisem toho, jak se vojáci chovali, ale zároveň hodnocením, v obvyklém případě negativním, tedy odsouzením příslušného jednání z pohledu mluvčího.

[47] *et cladis eius superstites, pugnam aut vincula elapsi, referebant hic cecidisse legatos, illic raptas aquilas; primum ubi vulnus Varo adactum, ubi infelici dextera et suo ictu mortem invenerit; quo tribunali contionatus Arminius, quot patibula captivis, quae scrobes, utque signis et aquilis per superbiam* inluserit.*

Ti, kdo pohromu přežili a vyklouzli buď při bitvě nebo z okovů, líčili: tady byli pobiti legáti a támhle že se [nepřítel] zmocnil orlů; ukazovali, kde dostal Varo první ránu a kde našel smrt ranou své vlastní nešťastné pravice; z které tribuny promlouval Arminius [ke svým vojákům], kolik dal vztyčit zajatcům šibenic, jaké dal zřítit mučící jámy a jak se *pyšně* vysmíval odznakům a orlům⁸.

Nalézáme se v jedné z nejpůsobivějších a klíčových scén první knihy. Tacitus ústy přeživších vojáků popisuje místo jedné z nejhorších porážek v římské historii⁹. Vojáci vzpomínají na neúctu a pohrdání, s nímž vůdce nepřátelských Germánů zacházel s nejvyššími symboly římské vojenské moci. V případě

⁵Tac. *ann.* 1,19,5

⁶Můžeme si povšimnout, že Tacitovo hodnocení v tomto případě je do značné míry subjektivní. Nebere v úvahu polehčující okolnosti na straně bouřících se vojáků, bez ohledu na únosnost či neúnosnost podmínek, za nichž jsou nuceni sloužit, v Tacitových očích je jejich jednání prostředkem nemorálním. Význam maximy vyžadující od vojáků kázeň je nadřazen životním potřebám službu konajících vojáků.

⁷*Cui licitus est finis etiam licent media.* (Herm. Busenbaum SS, *Medulla theologiae moralis*) Při troše snahy můžeme zahlédnout prostorovou metaforu uvědomíme-li si, že prostředky jsou nadhodnoceny, tedy vyvýšeny na místo, které nenáleží jim, ale pouze cíli.

⁸Tac. *ann.* 1,61,4

⁹Tzv. *clades Variana*, porážka tří římských legií (XVII, XVIII a XIX) pod vedením Publia Quinctilia Vara v Teutoburském lese (*saltus Teutoburgensis*) v r. 9 př. n. l., při níž bylo pobito 15–20 tisíc římských vojáků. Ti zůstali na místě nepohřbeni a zřejmě promícháni s padlými nepřáteli. Na místě se válely kosti (*medio campi albertia ossa* – uprostřed pole se bělají kosti) a Germáni po sobě zanechali lebky rozvěšené po stromech (*simul truncis arborum antefixa ora*). Tac. *ann.* 1,61,3

[33] na straně 49¹⁰ jsme viděli, jak Seneka staví proti neřesti namyšlenosti (*superbia*) ctnost laskavosti (*humanitas*), která se vyznačuje respektem k druhému. Podobně, ač nikoli explicitně, staví zde Tacitus Arminiovo nakládání s odznaky legií – jeho výsměch a znevažování – proti úctě (*reverentia*, a s jistým stupněm přehánění – představíme-li si orly jako živé symboly římské moci – snad až *pietas*) k těmto symbolům, již vůči nim pociťovali Římané. Svým posměchem se Arminius vyvyšuje nejen nad stříbrné předměty na kůlech, ale jejich prostřednictvím nad všechny římské vojáky, kteří *pod* těmito orly slouží¹¹, a tedy potažmo nad všechen římský lid. Závěrečná věta graduje do nejvyšší možné míry hořkosti, s níž se Germanicovo vojsko rozhlíželo po místě zkázy a Arminiova *superbia* je přesně tím jednáním, jež se Římané cítili povinni sprovodit ze světa (*debellare superbos*¹²). Okamžitě po splnění povinnosti vůči padlým také následuje spravedlivá odvěta.

Viděli jsme¹³, že „aktem“ namyšlenosti vlastním je pohrdání (*fastidire*). Zde máme před očima specifickou formu pohrdání, totiž zesměšňování (*illudere*¹⁴) předmětu (nebo osoby), který si takové jednání nezaslouží.

[48] *Hunc quoque asperavere carmina incertis auctoribus vulgata in saevitiam *superbiamque* eius et discordem cum matre animum.*

K zuřivosti jej doháněly také veršovánky nejistého autorství, které kolovaly o jeho vzteklosti, *pýše*, i o jeho sporech s matkou¹⁵.

Výskyt [48] vykazuje výraznou shodu s výskytem [45] na straně 60. Tak jako tam, i zde vkládá Tacitus nepříznivou charakterizaci Tiberiovy povahy do úst neznámým a zcela neurčitým nactiutřačům. Podobně jako tam, ani zde neuvádí žádný příklad podporující toto tvrzení, ba naopak, bezprostředně následující líčení soudních stíhání se zdá mluvit spíše v Tiberiův prospěch a proti uvedeným pomluvám. Ani výtky samy se neliší ničím, než poradím: V případě [45] na straně 60 nám Tacitus předložil řadu *superbia* – *sevitia* – (*ira, simulatio, secretae libidines*¹⁶) – *mater*¹⁷, zde se v pomluvách omezuje na *saevitia* – *superbia* – *mater*, jinak ale zůstává vše – Tacitovy důvody pro použití výrazu *superbia* i jeho celkové vyznění – beze změny.

¹⁰Sen. *epist.* 88,30

¹¹Pojem *aquila* je běžně užíván k označení legie. Ačkoli na rozdíl od výrazu *sub vexillis* nenalzáme spojení *sub aquila*, můžeme přesto říci, že vojáci slouží „pod orlem“ přinejmenším ve smyslu nadřazenosti uspořádaného celku nad jeho částmi, nemluvě o smyslu faktického prostorového uspořádání za předpokladu, že kůl, na němž byl orel připevněn, sahal nad hlavy vojáků.

¹²K římskému postoji k nepřátelům vyjádřenému Vergiliovými slovy: *parcere subiectis et debellare superbos* šetřit ty, kdo se vzdali, a nepoddajné rozdrtit, Verg. *Aen.* 6,847 cf. Haffter (1940), str. 111n.

¹³Cf. [18] na straně 37 Sen. *benef.* 5,6,7.

¹⁴Téhož spojení užívá Vergilius (Podle Woodmana (Woodman (1998), str. 120) se jedná o aluzi), když v deváté knize popisuje střet trojských uprchlíků v čele s Askaniem a Teukrových mužů. Teukrův švagr Numanus Remulus se posmívá trójské odvaze a Askanius jej v návalu rozhořčení jediným šípem zabije. Nad mrtvým nepřítelem pak pronáší kratičkou řeč: „*i, verbis virtutem inlude superbis! / bis capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt, / hoc tantum Ascanius.* „Teď se vysmívej odvaze pyšnými slovy! Takto odpovídají Rutilům muži z dvakrát dobité Tróje,“ víc neřekl nic. Verg. *Aen.* 9,634nn.

Téhož spojení užívá také Terentius ve hře *Formio* ve chvíli, kdy si Demifo rozmyslí svou předchozí strategii, odmítne Formiovi vydat manželku svého syna, Fanium, a požaduje po něm zpátky věno, které mu již předem vydal. Na tuto změnu plánu reaguje Formio rázně: *Satis superbe inluditis me!* To si ze mě děláte legraci! Taková svévole! Ter. *Phorm.* 915

¹⁵Tac. *ann.* 1,72,4

¹⁶výbušnost, neupřímnost, tajné [zvrhlé] choutky Tac. *ann.* 1,4,4

¹⁷Tac. *ann.* 1,4,5: *Accedere matrem muliebri impotentia; serviendum feminae.* . . A [jako by toho nebylo dost], je tu ještě jeho matka, prý ženská zcela bez zábran; takže se bude třeba podřizovat [nejen Tiberiovi, ale ještě navíc] ženě. . .

Kniha 2.

[49] *Meminissent modo avaritiae crudelitatis *superbiae*: aliud sibi reliquum quam tenere libertatem aut mori ante servitium?*

[Zdůraznil jim,] aby měli na paměti [římskou] nenasytnost, krutost a *povýšenost*: zbývá jim snad jiné východisko, než si svobodu buď udržet nebo, než se o ni nechat připravit, raději zemřít¹⁸?

Arminius ve své předbitevní řeči poukazuje na hlavní vady Římanů jakožto správců provincií a motivuje tak své vojáky k odvaze a vytrvalosti v boji. Nenasytnost a krutost římských správců provincií je dostatečně známa z četných soudních procesů¹⁹. Výraz *superbia* se pak z germánského pohledu vztahuje k samotnému faktu římské vlády nad provinciemi obecně. Nelegitimita římského vnímání vlastního národa jako nadřazeného jiným národům a oprávněného k vládě nad nimi je Arminiem zdůrazněna do krajnosti: lépe zemřít, než se nadvládě podrobit. Nespravedlnost, již římská *superbia* vnáší do světa, je nesnesitelná, a proto je boji s ní nutné obětovat všechno a cokoli.

Napětí, s nímž Tacitus hraje, je zjevné. Z římského pohledu jsou *superbi* Germáni, neboť se odmítají podrobit nadvládě, na niž má Řím ve vlastních očích právo, a tím odkládají na neurčito možnost dosažení *pax Romana*. Z germánského pohledu jsou *superbi* Římané, neboť v očích ostatních právo vládnout nemají. Tohoto napětí Tacitus využívá, aby ve svých čtenářích, kteří nutně vnímají situaci římskýma očima, vyvolal odpor ke germánskému vůdci o to silnější, že se odvážil otočit římský koncept proti Římu samotnému.

Jako už na mnoha místech vidíme vystupovat výraz *superbia* ve spojení s dalšími dvěma charakterovými vadami, s výrazy *crudelitas* a *avaritia*. Zatímco Seneka hromadil za sebou spíše delší fráze, Tacitus rád používá tuto a podobné trojčlenné kolokace.

[50] *Laudatis pro contione victoribus Caesar congeriem armorum struxit, *superbo* cum titulo: debellatis inter Rhenum Albimque nationibus exercitum Tiberii Caesaris ea monimenta Marti et Iovi et Augusto sacravisse.*

Císař vyjádřil před shromážděním pochvalu vítězným [jednotkám] a následně dal nakupit zbroje [nepřátel] na hromadu, [již opatřil] *hrdým* nápisem: Tento památník zasvěcuje vojsko císaře Tiberia Martovi, Jupiterovi a Augustovi, za podrobení národů mezi Rýnem a Labem²⁰.

Jen o pár kapitol dále, s předchozím kontextem zmínky o povýšenosti (*superbia*) v živé paměti, zde Tacitus předkládá příklad pozitivního použití výrazu *superbia*. Nápis na pomníku zbudovaném ze zbroje poražených nepřátel je vyjádřením oprávněné pýchy na vlastní vítězství, hrdým projevem díky za přízeň bohů, která sama římské právo na vítězství potvrzuje. Tacitus si s Vergiliovým heslem²¹ doslova hraje: *superbus hostis*: nepoddajný, neochotný podřídít se řádu světa, v němž Řím stojí na vrcholu mocenské

¹⁸Tac. ann. 2,15,3

¹⁹Jedním příkladem za všechny jsou Ciceronovy Řeči proti Verrovi, obžalovanému z vyděračství svěžené provincie Sicílie. Že šlo o trvalý problém, jehož odstranění přinesly až změny daňového systému za principátu, dokládá množství zákonů *leges repetundarum* / *leges de rebus repetundis* proti vydírání, zpronevěřám a úplatkářství, jichž se dopouštěli magistráti v provinciích i jiné úřední osoby.

²⁰Tac. ann. 2,22,1

²¹Cf. pozn. 12 na předchozí straně a také komentáře k [47] na straně 62 a [49].

struktury; domýšlivý na vlastní schopnosti a vysmívající se odznakům římské moci, tento nepřítel je zde *debellatus*, jeho nestoudný výsměch zlomen. Římskému nároku bylo učiněno zadost a svět se stal zase o něco lepším místem. Na místě zasloužené porážky a slavného vítězství se tak může zaskvíť *superbus titulus*: římské vojsko může být na své zásluhy právem hrdé.

Tak jako minulý výskyt vyvolával v Tacitových čtenářích pobouření a spravedlivé rozhořčení, tak se nyní, když bylo vše napraveno, může Tacitův čtenář spolu s autorem nadmout pýchou nad leskem a skvělostí (cf. opět angl. *superb*) dobytého vítězství.

[51] **Superbire* homines etiam annua designatione: quid si honorem per quinquennium agitent?*

[Vždyť] lidé jsou **domýšliví** i při [současné] každoroční designaci: co teprve, kdyby mohli vystupovat jako nástupci po [celých] pět let²².

Tato věta je součástí Tiberiovy řeči, kterou odmítá zdánlivě podlézavý, ale ve skutečnosti nebezpečný návrh Asinia Galla, aby zvolil (sc. Tiberius) úředníky na pět let dopředu²³. Stejně jako Seneka, i Tacitus poukazuje na to, že moc korumpuje a *superbia* je běžně se vyskytující nemocí mocných. Tiberius svou poznámkou popisující a hodnotící jednání římských magistrátů odkazuje k této obecně známé pravdě. Designace i zastávání úřadu byly věci prestiže (*honor*) a představovaly tak vhodný důvod pro pocit nadřazenosti, jež mnozí zřejmě dávali svému okolí najevo. Tacitus podobně jako Seneka odsuzuje výrazem *superbire* takové jednání zastánců moci jakožto neoprávněné. Že jde skutečně o negativní hodnocení a nikoli prosté konstatování hrdosti na svěřenou zodpovědnost, je zjevné, neboť je použito jako argument proti prodloužení doby, po kterou by mohli příslušní lidé takto jednat.

[52] *Censusque quorundam senatorum iuvit; quo magis mirum fuit, quod preces Marci Hortali, nobilis iuvenis, in paupertate manifesta *superbius* accepisset.*

Doplnil census několika senátorům; o to překvapivější bylo, že na žádost Marcia²⁴ Hortala, mladého šlechtice, který se nalézal ve zjevné finanční tísní, odpověděl předtím značně **povýšeně**²⁵.

V tomto případě nám Tacitus předkládá nejen vlastní hodnocení „povýšeně“, ale zároveň samotnou Tiberiovu odpověď, která si jej vyžádala²⁶. A skutečně nelze popřít, že Tiberiova řeč nebyla právě zdvořilá

²²Tac. ann. 2,36,3

²³ . . . *in quinquennium magistratuum comitia habenda*. Tac. ann. 2,36,1 Úředníci by tedy byli zvoleni naráz pro dalších pět let a potom vždy jen pro pátý rok: jejich designace by trvala čtyři roky. (cf. Neuhöfer (1912) díl II., str. 302) Gallův návrh pokračuje dalšími změnami ve volebním systému, všechny se zdánlivě tímtež vyzněním, jako by schválení tohoto návrhu císaři prospělo: *Ita numerus amicorum Principis huiusque potestas augebatur*. Tak by se zvětšilo množství principových přátel a jeho moc by narostla (Rupertus (1825), str. 91). Ve skutečnost návrh císařovi svazoval ruce: pětiletá designace sice mohla vypadat, jako by císař měl vliv na veřejné dění ještě pět let po své smrti, faktickým důsledkem by však bylo to, že by císař nemohl změnit názor – designovaní úředníci by měli na pět let „své jisté“ a nemuseli by se dál ohlížet na císařovo přátelství.

²⁴K identifikaci tvaru *Marci* jako odvozeného od rodinného jména *Marcus* nikoli praenomina *Marcus* cf. Woodman (2004), str. 58, který odkazuje na: Gordon et al. (1997), str. 216.

²⁵Tac. ann. 2,37,1

²⁶*Si quantum pauperum est venire huc et liberis suis petere pecunias coeperint, singuli numquam exsatiabuntur, res publica deficiet. nec sane ideo a maioribus concessum est egredi aliquando relationem et quod in commune conducatur loco sententiae proferre, ut privata negotia et res familiares nostras hic augeamus cum invidia senatus et principum, sive indulserint largitionem sive abnuerint. non enim preces sunt istud, sed efflagitatio, intempestiva quidem et improvisa, cum aliis de rebus convenerint patres, consurgere et numero atque aetate liberum suorum urgere modestiam senatus, eandem vim in me transmittere ac velut perfringere aerarium. quod si ambitione exhauserimus, per scelera supplendum erit. dedit tibi, Hortale, divus Augustus pecuniam, sed non compellatus nec ea lege ut semper daretur. languescet alioqui industria, intendetur socordia, si nullus ex*

ani soucitná: uráží zchudlého aristokrata zjevně, když se na něj obrací výrazem „každý chudák“ (*quantum pauperum est*), a na konci slovy: „každý budižkničemu bez hrdosti“ (*ignavi nullo ex se metu aut spe*)²⁷, když jej označuje vpsledku za parazita společnosti (*nobis gravis*) a když pojmenovává Hortálův výstup neobvyklým slovem *efflagitatio* (dotěrné dožadování se) místo prostým *preces*.

Všechny tyto komentáře, jimiž Tiberius doprovodil dobrodiní, které nakonec pod nátlakem senátu Hortálovi poskytl, dovolují Tacitovi označit jeho jednání za povýšené. Zároveň je ale pravda, že Tiberiovy námitky nebyly věcně nelegitimní a jeho obava byla v tomto případě plně na místě, neboť Hortalus zjevně přišel o darované peníze znovu²⁸. V tomto smyslu nechyběla Tiberiovi prozíravost (*providentia*), kvůli níž se vzpíral učinit něco, čeho by později litoval²⁹. Místo výrazu napadajícího morální oprávněnost celého projevu proto Tacitus snad mohl použít spíše výraz poukazující na neschopnost vyjádřit v zásadě správnou myšlenku slušně tak, aby se příjemce odmítnutí neurazil, tedy například výrazem „nevybíravé“ (*agreste*) / „příkře“ (*aspre*) / „neomalené“ (*rustice*) atp. . . To, že volí morálně zatížený výraz, svědčí o stanovisku Tacita samého a o jeho snaze manipulovat názor svých čtenářů proti Tiberiovi.

Opět se nám tak na jedné straně ukazuje základní rozdíl mezi Senekovým a Tacitovým použitím výrazu *superbia*. Zatímco Seneka jej klade jakožto obecnou morální kritiku jistých typů jednání, jejímž kritériem je stoická představa dobra a úběžníkem *vir bonus, sapiens*, v Tacitových rukách se proměňuje v nástroj, jehož všeobecně vnímaným negativním nábojem je schopen zabarvovat atmosféru událostí, které popisuje, a tak podsouvat čtenáři své vlastní vnímání těchto skutečností.

Na druhé straně vzhledem k tomu, že v tomto případě Tacitus neopomněl konkrétní popis daného jednání, nemůžeme jeho použití výrazu *superbe* odsoudit jednoduše jako pouhou indoktrinaci čtenáře vlastní ideologií, ale vidíme zároveň před námi stát odhalen základní kámen, na němž Tacitus staví svou schopnost takto indoktrinovat, a tím je *common sense*. Výraz *superbia* nese v myslích čtenářů negativní náboj, a právě proto jej může Tacitus použít k očerňování svých postav. Jedině proto, že „přirozeně cítíme“, že Tiberius překročil míru, když prosícího otce čtyř dětí, který se snaží zachovat rodinnou prestiž, již nese setrvání v senátorském stavu, a činí tak za cenu překročení vlastní hrdosti a osobního ponížení, označil bez milosti a soucitu všemi těmi nevybíravými výrazy, jedině proto Tacitův záměr ukázat Tiberia ve špatném

se metus aut spes, et securi omnes aliena subsidia expectabunt, sibi ignavi, nobis graves. Když si sem přijde každý chudák a začne se domáhat peněz pro svoje děti, nebudou nikdy uspokojeni všichni a stát přijde na mizinu. Krom toho možnost příležitostně odbočit od předmětu porady a mluvit ve svém kole o něčem obecně prospěšném nebyla našimi praotci jistě poskytnuta proto, abychom tu probírali soukromé záležitosti a rozmnožovali si rodinný majetek. Takové rozdávání podpor by nevyhnutelně budilo rozhořčení na senát a konsuly, ať už by jej odsouhlasili nebo ne. Takhle se postavit a zneužívat mírnost senátu předváděním množství a věku vlastních dětí, uplatňovat stejný nátlak i na mě a tím se – ano! – snažit vlámat do státní pokladny, to není žádná žádost, ale doslova citové vydírání, [o to horší, že přichází] nečekaně a nevhod, neboť senát se sešel kvůli něčemu zcela jinému! Pokladnu vyčerpanou dotěrnými prosbami pak bude navíc potřeba nějakým způsobem zase naplnit, a kde v tom bude spravedlnost? Božský Augustus ti, Hortale, daroval peníze. Ale neudělal to proto, že by musel, ani na to není žádný zákon, že bys měl takto dostávat peníze napařád. Když se nám pověsí na krk každý budižkničemu beze studu i jakékoli iniciativy a bude jen pohodlně čekat na pomoc od ostatních, povede to nakonec ke všeobecnému nárůstu lhůstivosti a ke ztrátě motivace o cokoli se snažit. Tac. *ann.* 2,38,1-3

²⁷ *Ignavi* nemají žádnou hrdost → *nullus metus ex se*: nebojí se ani nestydí ztrapnit se před ostatními a žebrat & nemají žádnou důvěru v sebe sama → *nulla ex se spes*: nedoufají, že by sami dokázali čehokoli dosáhnout, a tak ztrácí iniciativu a upadají do apatie.

²⁸ Nejen, že si nedokázal udržet již první dar, věnovaný Augustem, ale jak naznačuje poslední věta 38 kapitoly, stejně dopadly i peníze, které mu nakonec na nátlak senátu přidělil Tiberius: *neque miseratus est posthac Tiberius, quamvis domus Hortensii pudendam ad inopiam delaberetur.* Pak už se nad ním Tiberius nikdy neslitoval, ačkoli rodina Hortensii upadla do ostudné chudoby. Tac. *ann.* 2,38,5 Nelze se Tiberiovi divit, že státní peníze do bezedné studny pokladny páně Hortala odmítl přelévát.

²⁹ Cf. komentář k [15] na straně 34 Sen. *benef.* 4,38,1.

světle skutečně funguje. Kdyby byl označil za namyšlené jednání, které bychom jako takové nemohli vnímat i my sami, ztratil by pojem svou manipulativní sílu.

[53] *Nec id Archelaus per *superbiam* omiserat, sed ab intimis Augusti monitus, quia florente C. Caesare missoque ad res Orientis intuta Tiberii amicitia credebatur.*

Archelaus přitom opomněl projevit náležitou zdvořilost ne proto, že by byl *příliš hrdý*, ale proto, že jej Augustovi přátelé varovali před blízkými vztahy s Tiberiem, které nebyly v době, kdy byl ještě dokonale živý a zdravý Germanicus odeslán zaříditi záležitosti na východě, považovány za zrovna nejbezpečnější³⁰.

Archelaus, kapadocký král³¹, není – proti očekávání – charakterizován vlastností *superbus*, ačkoli jej Tiberius jako takového zřejmě vnímá. Pojem v tomto případě poukazuje k (domnělým) důvodům, pro nenáležité chování vůči Tiberiovi z Archelaovy strany. Tiberius jako příslušník císařské rodiny a jako bývalý Archelaův obhájce v soudní při vnímal své *právo* na jistý způsob zacházení (*officio coli*). Tomuto právu na Tiberiově straně odpovídala povinnost (*officium*) na straně Archelaově. Podobně jako v následujícím případě [54], také zde je neplnění očekávaného závazku (*obligatio*) hodnoceno jako *superbia*³².

Za povšimnutí stojí skutečnost, že Tiberiovou reakcí na domnělou Archelaovu povýšenost je opět *invidia*³³.

[54] *Cunctaque socialia prospere composita non ideo laetum Germanicum habebant ob *superbiam* Pisonis, qui iussus partem legionum ipse aut per filium in Armeniam ducere utrumque neglexerat. Cyrrhi demum apud hiberna decimae legionis convenere, firmato vultu, Piso adversus metum, Germanicus, ne minari crederetur; et erat, ut rettuli, clementior.*

Ani úspěšné vyřízení problémů se spojenci však [nedokázalo] Germanicovi, [rozladěnému] Pisonovým *svévolným jednáním*, pozvednout náladu. Piso [odmítl uposlechnout přímý] rozkaz odvést buď osobně nebo v synově zastoupení část legií do Arménie. Nakonec se sešli v Kyrrhu, v zimním táboře desáté legie, oba s kamennou tváří, za níž Piso skrýval svůj strach a Germanicus, mírnější, jak jsem již řekl, z obou mužů, ve snaze nepůsobit [příliš] výhružně³⁴.

[55] *Haud magna mole Piso, promptus ferocibus, in sententiam trahitur missisque ad Tiberium epistulis incusat Germanicum luxus et *superbiae*»; seque pulsum, ut locus rebus novis patefieret, curam exercitus eadem fide qua tenuerit repetivisse.*

Piso, muž s [vrozeným] sklonem k násilí, se nechal bez větších obtíží přiklonit [k Celerovu] stanovisku a poslal Tiberiovi dopis, v němž nařkl Germanica z požitkářství a *povýšenosti*;

³⁰Tac. *ann.* 2,42,2

³¹Jako kapadockého krále dosadil Archelaa Marcus Antonius v r. 36 př. n. l. Tiberius podle Tacita Archelaa nenáviděl (*invisus Tiberio*), neboť se k němu během jeho pobytu na Rhodu (v letech 6 př. n. l. – 2 n. l.), který tedy zřejmě spadl pod Archelaovu vládu, nechoval jak se patřilo (*nullo officio eum coluisset*). *Officium*, podle něž se Archelaus nechoval, zahrnovalo jednak Tiberiovo postavení jako možného Augustova nástupce, každopádně člena císařské rodiny, navíc ale také skutečnost, že Tiberius Archelaa úspěšně obhajoval na soudě (Suet. *Tib.* 8,1), takže mu byl král zavázán (*officium gratiae*). (cf. Woodman (2004), str. 60)

³²Ačkoli na rozdíl od situace v [54], kde je *officium* podloženo právně a odvíjí se od Germanicova *imperium maius*, zde jde o povinnost toliko společensko-zvykovou. (Tiberius byl na Rhodu koneckonců jako soukromník a podobně ani vděčnost není právně vymahatelná).

³³Cf. [7] na straně 28 Sen. *benef.* 2,11,6; [28] na straně 45 Sen. *epist.* 68,10 ale také [32] na straně 47 Sen. *epist.* 87,31; *offensio* jako reakce viz [20] na straně 38 Sen. *benef.* 6,8,4.

³⁴Tac. *ann.* 2,57,1

[zároveň s ujištěním,] že se znovu chopil velení nad armádou s toutéž loajalitou jako dřív, ač byl původně přinucen vyklidit [Germanicovu mocenskému] převratu pole.³⁵

Máme před očima dvojí použití výrazu *superbia* jakožto hodnocení téhož napjatého vztahu mezi dvěma politickými protivníky, hodnocení tímtež slovem, ale pokaždé z pohledu opačné strany. Oba muži vnímali své vlastní postavení jakožto pozici s vyšší pravomocí. Z toho důvodu hodnotí každý z nich jednání druhého jakožto neoprávněný zásah a maření vlastních pravomocí. Povýšené a svévolné jednání protistrany má přitom v očích obou nádech zlovolnosti a přináší s sebou pocit křivdy z naschválů, jichž se oponent dopouští.

První případ je popisem situace z Germanicova pohledu: Germanicovy a Pisonovy pravomoci (*imperium*) se překrývaly. Piso byl císařem stanoveným správcem (*legatus Augusti pro praetore*) provincie Sýrie. Germanicus byl senátem odeslán na východ urovnat neklid (*motus Oriens*), který v některých provinciích vznikl po Augustově smrti. Jeho moc se vztahovala na všechny východní provincie³⁶ a Tacitus výslovně uvádí, že Germanicova moc nad mocí správců převažovala³⁷. Piso se však s tímto mocenským rozložením špatně smiřoval³⁸ a ne-li slovy, pak svými činy upíral Germanicovi nadřazené postavení. Jedním z těchto činů je právě neuposlechnutí rozkazu, o němž se jedná v námi sledované pasáži [54] na předchozí straně. Vzhledem k tomu, že Germanicus skutečně měl *imperium maius*, bylo Pisonovo jednání hrubým porušením kázně a hodnocení *superbia*, svévole (plynoucí z neochoty uznat podřazené postavení a ze snahy postavit vlastní osobu do mocenské pozice, která jí nenáleží), je z Germanicovy strany na místě. Tacitus výslovně zmiňuje emoce, jež v Germanicovi Pisonovo jednání vyvolává: pocit křivdy a rozladění (*non laetus Germanicus*) přes to, že by díky dosaženým úspěchům měl být se sebou spokojen. Jde o podobný efekt, jež popisuje také Seneka, když popisuje zhoubný vliv povýšenosti na vše, čeho se dotkne³⁹.

Druhý případ je popisem situace z Pisonovy strany. Obvinění, která Piso Tiberiovi předkládá, odkazují na konkrétní události odvyprávěné dříve⁴⁰. Zatímco v předchozím případě posoudil Germanicus Pisonovo neuposlechnutí rozkazu jako *superbum*, zde naopak Piso hodnotí stejným výrazem jednak Germanicovo celkové vystupování „jako by měl právo udílet Pisonovi rozkazy“, jednak konkrétní Germanicův čin, totiž

³⁵Tac. ann. 2,78,1

³⁶Šlo o provincie oddělené blíže nespecifikovaným mořem – *quae mari dividuntur* (Tac. ann. 2,43,1) – jednalo se buď o moře Jaderské (Woodman (2004), str. 61), nebo Egejské (neboť nepokoje se týkaly Asie, nikoli Řecka).

³⁷*Tunc decreto patrum permissae Germanico provinciae, quae mari dividuntur, maiusque imperium, quoquo adisset, quam iis qui sorte aut missu principis obtinerent.* Tac. ann. 2,43,1: Z rozhodnutí senátu byly Germanicovi svěřeny provincie za mořem. Obdržel také na územích, na něž by vstoupil, větší pravomoci, než jaké měli senátem či panovníkem pověřeni místodržitelé.

³⁸Podle Tacita se odmítal podříditi Germanicově moci proto, že obdržel od Tiberia osobní rozkaz na Germanicovy zásahy dohlížet. *... nec dubium habebat se delectum, qui Syriae imponeretur ad spes Germanici coercendas. Credidere quidam data et a Tiberio occulta mandata.* Tac. ann. 2,43,4: Neměl pochybnosti, že byl učiněn správcem Sýrie proto, aby omezoval Germanicův rozlet. Některé [prameny] věří, že měl od Tiberia tajné rozkazy. . .

³⁹Cf. komentář k [8] na straně 29 Sen. benef. 2,13,1. Situace je volně analogická. Piso sice nemá pro Germanica vykonat žádné dobrodíní, které by kazil svým postojem, sám jeho postoj však stačí, aby Germanicovi zkazil zasloužený pocit uspokojení. *Superbia* tedy nepůsobí pouze na to, čeho se bezprostředně týká, ale ovlivňuje skutečnost kolem sebe i „na dálku“, její dosah je širší, než by se na první pohled mohlo zdát.

⁴⁰Obvinění z požitkářství (*luxus*) se vztahuje k závěru kapitoly 57, v níž je zmíněno setkání Germanica a Pisona (s manželkami) s Nabatejským králem Aretem IV. Aretás zde přijímá Germanica „jakoby šlo o parthského prince“ (tak se alespoň zdá Pisonovi) a jemu i Agrippině věnuje masivní korunu z ryzího zlata, již Germanicus přijme. cf. Tac. ann. 2,57,4

Výraz *superbia* se však hodí i k této události, nejen ke Germanicově přetahování s Pisonem o pravomoci. Zlatá koruna a nachové roucho jsou totiž typickými proprietami východních králů a patří v římské představě k obrazu tyranu. *Superbia* je pak typickou vlastností tyranů. K tomuto tématu cf. Dunkle (1967), str. 170.

list z kapitoly 70., v němž Germanicus zavrhuje jejich „přátelství“ a vypovídá Pisona z jemu svěřené Sýrie⁴¹. Ve chvíli, kdy se začal cítit nejen politicky, ale také osobně ohrožen, uplatnil Germanicus s definitivní platností své *imperium maius*: zbavil Pisona veškerých jeho pravomocí.

Kniha 3.

[56] *Igitur per conciliabula et coetus seditiosa disserebant de continuatione tributorum, gravitate faenoris, saevitia ac *superbia* praesidentium; et discordare militem audito Germanici exitio: egregium resumendae libertati tempus, si, ipsi florentes, quam inops Italia, quam imbellis urbana plebes, nihil validum in exercitibus nisi quod externum, cogitarent.*

A tak vedli na tržištích i ve shromážděních odbojné řeči proti neustávajícím daním, výši úroků i krutosti a *povýšenosti* místodržitelů; mluvili i o tom, že po zprávě o Germanicově smrti není [římské] vojsko jednotné. [Říkali:] Právě teď je dokonalá doba pro znovuzískání svobody. Jen porovnejte naši vlastní sílu se slabostí Itálie a s nepřipraveností městského lidu jít do války. Jedinou sílu v římském vojsku představují cizinci.⁴²

Podobné události, jež proběhly v nedávné době v Germánii pod vedením Arminiovým, se nyní vrací v Gálii. Noví vůdci přesvědčují své spoluobčany ke vzpouře týmiž argumenty, jimiž před konečnou bitvou povzbuzoval své vojáky Arminius⁴³. Důvody jsou opět dva: peníze a nespravedlivý vztah Římanů vůči provinciálům. Arminiova abstraktní *avaritia* je v ústech Julia Flora a Sakrovira pojmenována konkrétně: daně a úroky (*tributum, faenus*), druhá polovina argumentu – „charakterové vady“ římských místodržitelů – zůstává takřka beze změny: *crudelitas – superbia × saevitia – superbia*. Povýšené chování Římanů je pobuřující o to více, že mocný národ ztrácí svou sílu. Národ dříve oplývající vlastnostmi hodnými obdivu, svorný (*concors*) a silný (*potens*), jimiž si vydobyl svou vládu nad Gálií, není nyní schopen rozhodnout se ani pro svého vlastního vůdce (*discors*) a síla jeho lidu je ta tam (*inops, imbellis, nihil validum*).

[57] *Recitatae et Drusi epistulae, quamquam ad modestiam flexae, pro *superbissimis* accipiuntur.*

Přečten byl také Drusův dopis, jež ovšem [senátoři] vnímali jako výraz *nehorázné namyšlenosti* i přes to, jak skromně byl formulován.⁴⁴

Tacitus ukazuje příklad morálně neúnosného jednání. Muž, jemuž senát právě přiznal pravomoci tribuna lidu (*tribunica potestas*), hodnost, která náležela pouze císaři a která tedy znamenala právě ujištění o nástupnictví, přebírá od svého otce to nejhorší, co může: aniž by byl tlačěn vnějšími okolnostmi se jen tak pro nic za nic rozhodne, že mu senát se svým vyznamenáním nestojí za námahu, aby přijel z Kampánie poděkovat osobně. Místo toho pošle senátu dopis! Co na tom, jak uctivě nebo neuctivě naformulovaný. Stále: dopis⁴⁵.

⁴¹ *Componit epistulas, quis amicitiam ei renuntiabat; addunt plerique iussum provincia decedere.* Tac. ann. 2,70,2: Sepsal dopis, jímž definitivně vypověděl vzájemné přátelství; mnozí dodávají, že mu zároveň nařídil uklidit se z provincie.

⁴² Tac. ann. 3,40,3

⁴³ Cf. [49] na straně 64 Tac. ann. 2,15,3.

⁴⁴ Tac. ann. 3,59,2

⁴⁵ Tacitovo následné líčení emocí senátu v reakci na Drusův dopis kypí sarkasmem a spravedlivým rozhořčením nad ponížením, jehož se senátoři, potažmo římský národ dočkal: *huc decidisse cuncta, ut ne juvenis quidem tanto honore accepto adiret urbis deos, ingrederetur senatum, auspicia saltem gentile apud solum inciperet. Bellum scilicet, aut diverso terrarum distineri, litora*

Za povšimnutí stojí, že podobně jako v případě [25] na straně 43⁴⁶ Seneka i Tacitus zde spojil výrazy *superbia* a *arrogantia*. První z nich hodnotí navenek projevené jednání – odeslání dopisu místo osobní přítomnosti, druhé pak vnitřní pohnutku k tomuto jednání, jedinou myslitelnou překážku, která Drusovi zabránila se dostavit.

Nepřehlédněme ani kontrastní výraz, který zde Tacitus staví do protikladu k namyšlenosti, jímž je skromnost (*modestia*). Na rozdíl od protikladu *superbia* – *humanitas*, jež jsme viděli v případě [33] na straně 49⁴⁷, není dvojice *superbia* – *modestia* zaměřena přímo na vztah nositele vlastnosti k ostatním (na vnímání ostatních jako osob vs. věcí), ale spíše na jeho přeceňování vs. přiměřené hodnocení (/podceňování) sebe sama a z toho plynoucí snahu postavit se na nelegitimní nebo legitimní místo v sociální síti. Skromnost vyjadřuje schopnost nechtít více, než mi náleží, schopnost vnímat, že nemám právo⁴⁸ na ty věci, na které zkrátka nemám právo. *Superbus* v tomto kontextu svou neoprávněnost nevidí⁴⁹. Drusus neviděl, že požitky, které přísluší jeho otci (v tomto případě nárok na „práci z domova“), nejsou automaticky dostupné jemu samému.

Kniha 4.

[58] *Corpus illi laborum tolerans, animus audax; sui obtegens, in alios criminator; iuxta adulatio et *superbia*; palam compositus pudor, intus summa apiscendi libido, eiusque causa modo largitio et luxus, saepius industria ac vigilantia, haud minus noxiae, quotiens parando regno finguntur.*

Muž fyzicky zdatný a plný nestoudné troufalosti; ve svých záležitostech tajnůstkář ale pohotový pomlouvač; patolízal i *náfuka*; navenek skromnost sama, v srdci planoucí touha po trůnu. Proto se někdy projevoval rozmařilou štědrostí, častěji ale způsobem mnohem nebezpečnějším: ostražitou cílevědomostí, zaostřenou [neochvějně] na získání vlády⁵⁰.

Charakteristika⁵¹ nechutného oportunisty Aelia Seiana je postavena na řadě zdánlivých protikladů, ve skutečnosti spíše „dvou stran téže mince“, z nichž jednu tvoří dvojice *adulatio* – *superbia*. Seianus se řídí maximou: Ponižuj se (je-li to žádoucí) ve vztahu k těm, od nichž lze něco získat; ty, od nichž nic získat nelze, dle libosti ponižuj. V obou typech chování jde tedy o zavrženíhodný způsob kontrastování velikosti a významu jedné strany na úkor strany druhé. Společným jmenovatelem je exploatace druhého,

et lacus Campaniae cum maxime peragrantem. sic imbui rectorem generis humani, id primum e paternis consiliis discere. sane gravaretur aspectum civium senex imperator fessamque aetatem et actos labores praetenderet: Druso quod nisi ex adrogantia impedimentum? Tac. ann. 3,59,3 Tak až sem jsme klesli! Mladiček – jemuž se dostalo takové pocty – si už ani neodskočí do města poklonit se bohům, [udělené vyznamenání] mu nestojí ani za to, aby přišel do senátu, ani aby vykonal auspicia na domácí půdě. Ach jistě, máme tu válku; ach ano, je tak obrovsky daleko, vždyť přece právě projíždí Kampánii! Takhle se vybarvil pan vládce světa, tohle si vzal z otcova příkladu jako první lekci! U starého císaře se dá pochopit, že těžce nese pohledy spoluobčanů, má odvolání v únavě stáří i ve vyčerpání z vykonané práce: Co ale zabránilo přijet Drusovi, když ne jeho namyšlenost?

⁴⁶Sen. *epist.* 47,2

⁴⁷Sen. *epist.* 88,30

⁴⁸Ať už toto právo a neoprávněnost plyne z jakéhokoli morálního konceptu v pozadí.

⁴⁹Podobně jako *superbus* nevidí – kontrastujeme-li jeho povýšenost k ctnosti *humanitas* – že ostatní lidé nejsou prostředky k dosahování vlastních cílů.

⁵⁰Tac. *ann.* 4,1,3

⁵¹Nepochybně inspirovaná slavnou Sallustiovou charakteristikou Lucia Catiliny. Sall. *Catil.* 5,3nn

jeho reifikace. Druhý není ničím, než prostředkem k dosažení vlastních cílů: v jednom případě je využívána cizí moc posilováním horších stránek protistrany, hraním na její ješitnost; ve druhém případě je druhý zneužíván k posílení vlastní ješitnosti a s naprostou lhovostí k jeho osobě.

Tak jako nám v případě [33] na straně 49⁵² představil Seneka protiklad povýšenosti ve formě *humanitas*, respektu k osobě druhého, tak nám Tacitus zde ukazuje její druhou tvář: záměrné využívání této nemoci duše v druhém k vlastnímu prospěchu prostřednictvím podlézání (*adulatio*). Jako se *superbus* nejvíce bojí vlastního ponížení⁵³, tak mu zároveň nejvíce svědčí, nabídne-li se mu někdo sám od sebe ponížený. Oportunističtější se dokáže povznést nad vlastní namyšlenost, obětovat vlastní hrdost a odložit momentální nepohodlí v zájmu vyššího cíle, v zájmu získání lepší pozice později.

[59] *Igitur contumaciam eius insectari, vetus Augustae odium, recentem Liviae conscientiam exagitare, ut *superbam* fecunditate, subnixam popularibus studiis inhiare dominationi apud Caesarem arguerent.*

Proto [se Seianus rozhodl] zaútočit na její umíněnou povahu a zároveň přiřivít Liviinu starou nenávisť i Livillin pocit viny⁵⁴. Dosáhl toho, že [se obě vydaly] k císaři Agrippinu obviňovat: Díky dětem jí prý *až příliš narostl hřebínek*. Spoléhá se na přízeň veřejnosti a baží po moci⁵⁵.

Agrippina, vdova po Germanicovi, byla svými (politickými) sokyněmi označena jako *superba fecunditate* a Tacitus s jejím jménem plodnost (*fecunditas*) také opakovaně zmiňuje⁵⁶. Po Drusově smrti byli všichni její synové jednoznačnými kandidáty na následnickou pozici⁵⁷, její naděje na vládu tedy byly značné a Agrippina po moci skutečně toužila. Obvinění, s nímž Livie přicházejí, má znásobit Tiberiovu ostražitost a vyostřit vzájemné vztahy, neboť Agrippina jako by svou okatou hrdostí na potomky Tiberia předem pohrbívala. Výraz *superbia* tedy odkazuje k sebevědomí, s nímž předem⁵⁸ počítala, že jí prostřednictvím

⁵²Sen. *epist.* 88,30

⁵³Cf. [18] na straně 37 Sen. *benef.* 5,6,7.

⁵⁴Livia, vdova po Drusovi, měla černé svědomí, neboť svedena Seianem na svého muže donášela a tak napomohla k jeho odstranění. (cf. Tac. *ann.* 4,3)

⁵⁵Tac. *ann.* 4,12,3

⁵⁶Z osmi výskytů tohoto slova u Tacita (všechny v Annálech) náležejí celé čtyři právě Agrippině. Kromě [59] Tac. *ann.* 4,12,3 jsou to dále: Tac. *ann.* 1,41,2; Tac. *ann.* 2,43,6, kde je v tomto ohledu výslovně srovnávána s Livillou: *Contra . . . et coniunx Germanici Agrippina fecunditate ac fama Liviam, uxorem Drusi, praecellebat*. Naproti tomu . . . a Germanicova chof Agrippina předčila Livii, ženu Drusovu, jak svou pověstí, tak počtem porozených dětí.; Tac. *ann.* 2,75,1.

Její vychvalovanou plodnost dokumentuje Suetonius: *Habuit [sc. Germanicus] in matrimonio Agrippinam, M. Agrippae et Iuliae filiam, et ex ea nouem liberos tulit: quorum duo infantes adhuc rapti, unus iam puerascens insigni festiuitate, cuius effigiem habitu Cupidinis in aede Capitolinae Veneris Liuia dedicauit, Augustus in cubiculo suo positam, quotiensque introiret, exosculabatur; ceteri superstites patri fuerunt, tres sexus feminini, Agrippina Drusilla Liuilla, continuo triennio natae; totidem mares, Nero et Drusus et C. Caesar.* Jeho ženou byla Agrippina, dcera M. Agrippy a Julie, s níž měl devět dětí: dvě z nich zemřely ještě v dětství a jeden synek na prahu mládí. Tenhle chlapeček byl tak roztomilý, že mu Livie zasvětila v chrámu Venuše Kapitolské sochu v podobě Amora a Augustus si pak tu sochu umístil do ložnice a líbal ji, kdykoli vešel. Jejich ostatní děti svého otce přežily. Byly to tři dívky – Agrippina, Drusilla a Livilla (které se narodily v průběhu po sobě jdoucích tří let) – a tři chlapci – Nero, Drusus a Gaius, [budoucí] císař [Caligula]. Suet. *Cal.* 7,1

⁵⁷Drusus měl s Livillou dva syny, ale oba byli výrazně mladší, než děti Germanicovy a Agrippininy, takže jejich naděje na nástupnictví byly v situaci roku 23 n. l. velmi nízké. Situace byla následující: Tiberiovi vnuci po Germanicovi: sedmnáctiletý Nero (*6 †30); šestnáctiletý Drusus (*7 †33); jedenáctiletý Gaius (Caligula) (*12 †41); po Drusovi: čtyřletá dvojčata Tiberius (Nero) Gemellus (*19 †37) a Tiberius (Germanicus II.) Gemellus (*19 †23)

⁵⁸A bylo to *improvidé*, neboť jediný z Agrippiných synů, který přežil Tiberia, Gaius, sice skutečně dosedl na císařský trůn, ale až mnoho let po matčině smrti.

jejích synů spadne do klína moc císařovny matky. Zároveň je vzhledem k její povaze pravděpodobné, že dávala Liville svou převahu v tomto ohledu náležitě najevo a výraz *superbia* tedy hodnotí nejen její politický, ale také osobní postoj a vystupování.

[60] *Et illi quidem, quamquam abnuerent, modice perstricti (etenim pars magna e propinquis ipsius aut primores civitatis erant); ceterum in senatu oratione monuit in posterum, ne quis mobiles adulescentium animos praematuris honoribus ad *superbiam* extolleret.*

Jakkoli [obě nařčení] popírali, vyčetl jim to, ale pouze mírně (konečně šlo většinou o jeho příbuzné nebo politicky významné muže); v senátu pak ale důrazně varoval, aby pro příště nikdo [návrhy] předčasných poct v mladých mužích, jež je tak snadné ovlivnit, *přílišné sebevědomí* nevzbuzoval⁵⁹.

Tacitus nás spravuje o událostech, které zahájily 24. rok⁶⁰ n. l. Tiberius ve své řeči varuje před tím, že snadno ovlivnitelné (*mobiles*) duše mladých mužů se v důsledku získání politické moci (či jiných poct) nechají až příliš snadno strhnout k přílišnému sebevědomí. Jde jednak o triviální konstatování korumpujícího vlivu moci, o němž mluvil i Seneka⁶¹ a jenž dělal Tiberiovi těžkou hlavu v případě [51] na straně 65⁶². Zároveň je tento korumpující vliv přitvrzen faktem, že tu jde o ještě nehotové mladé lidi, jimž se moc ničitelka nabízí: bude-li někdo mladé muže přesvědčovat poctami, které jim nenáleží, že jsou výše, než ve skutečnosti jsou, snadno tomu uvěří.

Sloveso, které popisuje vyvolávání namyšlenosti, je zde *extollere*. Již jsme se s jemu podobným jednou setkali⁶³ ve spojení *in vanitatem adtollere*. Stejně jako v předchozím případě můžeme konstatovat, že *honores* jsou prostředkem, jímž se *mobilis animus* mladíků vy-zdvihuje (*ex-tollitur*) z místa, které mu přísluší, a je nesen nahoru (*super*) až k povýšenosti (*superbia*)⁶⁴.

⁵⁹Tac. *ann.* 4,17,2

⁶⁰*Cornelio Cethego Visellio Varrone consulibus pontifices eorumque exemplo ceteri sacerdotes cum pro incolumitate principis vota susciperent, Neronem quoque et Drusum isdem dis commendavere, non tam caritate iuvenum quam adulatione, quae moribus corruptis perinde anceps, si nulla et ubi nimia est. Nam Tiberius haud umquam domui Germanici mitis, tum vero aequari adulescentes senectae suae impatienter indoluit accitosque pontifices percontatus est, num id precibus Agrippinae aut minis tribuissent.* V roce konzulátu Cornelia Cethega a Visellia Varrona pronesli pontifikové a po jejich vzoru i ostatní kněží během veřejných modliteb za zdraví císaře přimluly také za Neróna a Drusa. Motivem jim nebyla ani tak láska k mladíkům, jako spíš snaha se zalíbit, a ta je ve zkažené době nebezpečná jak když chybí, tak když se přežene. [To se také projevilo], neboť Tiberius, sotvakdy vstřícný pokud šlo o Germanicovu rodinu, se tentokrát cítil skutečně dotčen, že byli mladíci s jeho stářím postaveni na roveň. Povolal proto pontifiky, tázal se jich, zdali je k tomu Agrippina přiměla úplatky nebo výhrůžkami. Tac. *ann.* 4,17,1

Stejnou událost popisuje neutrálnějším tónem Suetonius: *Cum ex Germanico tres nepotes, Neronem et Drusum et Gaium, ex Druso unum Tiberium haberet, destitutus morte liberorum maximos natu de Germanici filiis, Neronem et Drusum, patribus conscriptis commendavit diemque utriusque tirocinii congiario plebei dato celebravit. sed ut comperit ineunte anno pro eorum quoque salute publice uota suscepta, egit cum senatu, non debere talia praemia tribui nisi expertis et aetate prouectis.* Od Germanica měl [Tiberius] tři vnuky, Nerona, Drusa a Gaia a od Drusa jednoho [vnuka] jménem Tiberius. Protože oba jeho synové zemřeli, doporučil senátu dva nejstarší ze synů Germanicových a den nástupu vojenské služby každého z nich oslavil rozdělením darů lidu. Když se ale následujícího roku dozvěděl, že byly při veřejných modlitbách proneseny přimluly také za jejich zdraví, promluvil v senátu o tom, že tak významné pocty se sluší udílet pouze mužům zkušeným a pokročilého věku. Suet. *Tib.* 54,1

⁶¹Cf. např. [21] na straně 38 Sen. *benef.* 6,34,1.

⁶²Tac. *ann.* 2,36,3

⁶³[13] na straně 33 Sen. *benef.* 3,28,4

⁶⁴Duše mladíků tedy není vhodné vyzdvihovat (*extollere*) tam, kam nepatří. Alternativu k nezdravému podporování namyšlenosti představuje výchova: duše mladíků je třeba je v tomto citlivém období vychovávat – vyvádět (*e-ducare*) – a na místo v řádu světa i společnosti, které jim náleží. Právě dokud jsou *mobiles*, je nutné využít jejich schopnosti podléhat jak špatným (před

[61] . . . *non occultante Tiberio vetus odium adversum exulem Serenum. Nam post damnatum Libonem missis ad Caesarem litteris exprobraverat suum tantum studium sine fructu fuisse, addideratque quaedam contumacius quam tutum apud aures *superbas* et offensionis proniores.*

Tiberius svou starou zášť vůči Serenovi (tomu, který byl vyhoštěn) neskrýval. Choval ji [vůči němu] již z doby, kdy mu po Libonově odsouzení poslal Serenus [osobní] dopis. V dopise císaři vyčetl, že právě jeho podíl [na celé záležitosti] nedošel žádné odměny a k tomu dodal cosi až příliš provokativního, než aby to bylo před *pyšným* a vztahovačným [císařským] slechem dodávat bezpečno⁶⁵.

Tak jako obývají *superbi* vládcové domy s pyšnými dveřmi⁶⁶ i zápražími⁶⁷, tak jako samotnou svou přítomnost považují pro ostatní za odměnu⁶⁸, tak jim také velice záleží na tom, co slyší, co se jim říká. Jejich osoba je svatá a nedotknutelná – nedotknutelná činem i slovem. Jejich postavení nesmí být zpochybňováno⁶⁹ a jejich uši jsou citlivé na příjem zpochybňujících narážek (*offensionis proniores*). Pyšné uši jsou zkrátka znakem, který Tiberia pomáhá vykreslit jakožto krále a tyрана se vším všudy. A že v tomto ohledu vnímavé uši skutečně měl, nás Tacitus přesvědčuje dlouhým seznamem obžalob za *crimen maiestatis* – velezradu, za niž bylo postupně skutečně považováno jakékoli osobní zpochybnění císařské svrchovanosti⁷⁰.

[62] *Ceterum ut semel recepisse veniam habuerit, ita per omnes provincias effigie numinum sacrari ambitiosum, *superbum* ; et vanescet Augusti honor, si promiscis adulationibus vulgatur.*

Ale! Tak jak bylo legitimní uctívání [své osoby jakožto božské⁷¹] v jednom případě dovolit, tak kdyby si nechal zasvěcovat sochy po všech provinciích, šlo by o marnivost a *namyšlenost* ; nemluvě ani o tom, že zpřístupní-li se Augustův oltář kdekoli jakémukoli poklonkovači, ztratí tato čest na ceně⁷².

Augustus byl po své smrti v Římě uctíván jako bůh, jeho kultu sloužilo samostatné kněžské bratrstvo a senát schválil k jeho jménu přídomek *Divus*. Jakožto bůh měl pak přirozeně na božské pocty plné právo. Rozhodující skutečností v Tiberiově řeči, kterou nám Tacitus předkládá, ovšem je, že na tomto místě nemluví o posmrtném vztyčování oltářů a soch, ale o připuštění božských poct *ještě za života* uctívaného. Uctívání živého člověka jako boha⁷³ znamená praktické povýšení tohoto člověka do božské role. Pokud

nimiž varuje Tiberius), tak dobrým vlivům, a vést (*ducere*) je správným směrem, aby se v příslušný čas mohly tyto duše zbavit své nestálosti (*mobilitas*) a ustálit se ve ctnosti (*constantia*).

⁶⁵Tac. *ann.* 4,29,3

⁶⁶[28] na straně 45 Sen. *epist.* 68,10

⁶⁷[23] na straně 41 Sen. *epist.* 4,10

⁶⁸[21] na straně 38 Sen. *benef.* 6,34,1

⁶⁹[18] na straně 37 Sen. *benef.* 5,6,7

⁷⁰Ne-li oficiálně, pak, podle Tacita, přinejmenším v císařově paměti, která se po letech projevovala procesy pod falešnými záminkami.

⁷¹V souladu s argumentací Ittai Gradela (Gradel (2002), kap. 10, str. 234–250) překládáme pojem *numen Augusti* ve smyslu „Augustus (osobně) jakožto bůh“.

⁷²Tac. *ann.* 4,37,3

⁷³A takové uctívání zjevně bylo v provinciích praktikováno, nebylo však součástí oficiálního římského kultu (přinejmenším ne dříve, než ke konci vlády Caligulovy). Lze dokonce říci, že zbožštění živé osoby bylo vnímáno jako nešťastné znamení a že asociace deifikace a smrti byla v myslích římských principů bezpečně propojena. (Podle Gradelovy interpretace lze tuto asociaci

takovou poctu dotýčný dovolí, připouští tím, že je oprávněná a že tedy skutečně sám sebe za boha, nikoli pouze člověka považuje. Jednání, které by vedlo k všeobecnému rozšíření takového pohledu na osobu principa, tedy připuštění vzniku oficiálních kultů ještě za jeho života, odsuzuje Tiberius jako obecně nemístné⁷⁴.

Máme před očima novou dvojici pojmů: *ambitio* – *superbia*. Jejich společným jmenovatelem je „místo“ – místo, které nositeli dané vlastnosti v nějakém ohledu nenáleží a náležet nemá. V případě ctižádosti (*ambitio*) je přitom důležitější aspekt faktický: to, že nositel vlastnosti na daném místě *není*, v něm vzbuzuje touhu se na něj dostat. Nositel vlastnosti vnímá ono místo jakožto žádoucí pro sebe a směřuje k tomu, co chce (obvykle bez ohledu na prostředky). Aspekt morální: že dotýčnému dané místo nepřísluší, způsobuje v případě ctižádosti (*ambitio*) pouze negativní znaménko v hodnocení této vlastnosti, čímž ji odlišuje od zdravé ctižádosti a touhy po (sebe)zdokonalení. V případě namyšlenosti (*superbia*) je naopak prioritní aspekt morální: Nositel na dané místo nemá právo, ale není schopen tuto neoprávněnost vnímat a na onom místě „se přímo vidí“. Podle toho pak také – jakoby z onoho místa – jedná s ostatními. Aspekt faktický jsme již dříve tematizovali jakožto základní vlastnost povýšenosti – sebeklam⁷⁵.

[63] *Et postquam Sabinus, ut sunt molles in calamitate mortalium animi, effudit lacrimas, iunxit questus, audentius iam onerat Seianum, saevitiam *superbiam* spes eius, ne in Tiberium quidem convicio abstinet.*

A protože je v lidské přirozenosti pod tlakem těžké situace roztávat a oddat se emocím, Sabinus se rozplakal. [Latiaris] se přidal k jeho slzám a bez zábran se urážkami otíral jak o Seiana, jehož obviňoval z krutosti, *nadutosti* a ctižádostivosti, tak i o Tiberia⁷⁶.

Lucius Aelius Seianus byl jezdeckého původu a přes prétoriánskou prefekturu se dostal k samotnému zdroji moci, když se stal Tiberiovým osobním důvěrníkem. Ani to mu však nestačilo a dělal si zásluku na císařský trůn, k němuž měl v plánu dorazit vyvražděním všech případných kandidátů. Jeho první obětí byl r. 23 Tiberiův syn Drusus, následovaly kroky k diskreditaci a zničení Agrippiny a jejích potomků⁷⁷. Tiberiovy vlastní vnuky plánoval vyženit spolu s Livillou, o jejíž ruku císaře r. 25 požádal (jejím prostřednictvím se chtěl zároveň sám dostat do julio-klaudijské rodiny). Stál také za rozpoutáním laviny politických procesů. Trojice *saevitia* – *superbia* – *spes* (ie. *ambitio*) tedy pěkně vykresluje Seianovu osobnost. *Spes* (ctižádost) přitom popisuje jeho motivaci, sílu, která jej hnala dopředu, *saevitia* (nelítostná krutost) prostředky, jež na své cestě k moci používal a *superbia* (domyšlivost a povýšenost) jeho vnitřní rozpoložení, totiž 1) pýdu, z níž v člověku relativně skromného původu tak nesmírná *ambitio*, jakou je touha po vládě nad římským impériem, může vůbec vyrůst a 2) vysvětlení skutečnosti, že se na své cestě neštítal ničeho a nezastavil před ničím (*saevitia*).

dát do souvislosti s příkladem C. Julia Caesara, který byl zavražděn v těsném závěsu poté, co mu byly senátem schváleny božské pocty.) K Caesarově předsmrtné deifikaci cf. Gradel (2002), kap. 3, k vnímání předsmrtné deifikace jako zlého znamení cf. Gradel (2002), str. 140–143.

⁷⁴Nelegitimita takového jednání však zjevně není absolutní. *Jednou* je možné je akceptovat, je frekvence však nesmí však přerůst určitou *mez*. Takový přístup se ovšem zdá poněkud pokrytecký, neboť říká: „Ano, princeps zřejmě je více než člověk, má pravděpodobně právo na božské pocty, ale neměl by to dávat příliš okatě najevo.“

⁷⁵Cf. [15] na straně 34 Sen. *benef.* 4,38,1; [16] na straně 35 Sen. *benef.* 5,6,1; [21] na straně 38 Sen. *benef.* 6,34,1.

⁷⁶Tac. *ann.* 4,68,3

⁷⁷Cf. [59] na straně 71 Tac. *ann.* 4,12,3.

Jeho domýšlivost (*superbia*) mu umožnila vidět sebe sama na nejvyšším postu, vnímat svou ambici zmocnit se trůnu jako legitimní hnutí⁷⁸. Jeho povýšenost (*superbia*) mu umožnila jednat zcela bez soucitu a zničit každého, kdo se mu postavil do cesty⁷⁹.

Kniha 6.

[64] *Namque antea, profectis domo regibus ac mox magistratibus, ne urbs sine imperio foret, in tempus deligebatur qui ius redderet ac subitis mederetur; feruntque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Numam Marcium et ab Tarquinio *Superbo* Spurium Lucretium impositos.*

Neboť v dřívějších dobách tomu bylo tak, že odcházeli král a později úředník z domova, aby město nezůstalo bez vedení, vybral dočasně [zástupce], aby předsedal na soudě a zajišťoval nápravu případných nečekaných problémů. Romulus prý do této role ustanovil Dentra Romulia, Tullus Hostilius pak Numu Marcia a Tarquinius *Superbus* Spuria Lukrécia⁸⁰.

Lucius Tarquinius Superbus byl sedmým a posledním římským králem (etruského původu). Podle pověsti byl vyhnán r. 509 Luciem Juniem Brutem, prvním konzulem.

[65] *Silentium ipsius non civile, ut crediderat, sed in *superbiam* accipiebatur.*

Jeho mlčení nebylo proti jeho očekávání přijato jako projev občanské uvědomělosti, ale jako výraz *povýšenosti*⁸¹.

Podobně jako v **[57]** na straně 69⁸², i zde je jisté jednání, určitým způsobem zamýšlené, interpretováno okolím jinak a dokonce zcela opačně, než měl jednat v úmyslu. Tiberiovo jednání se setkal s naprostým nepochopením⁸³. O jaké jednání šlo? Tacitus vypráví⁸⁴: „Římský lid se začal bouřit kvůli příliš vysokým cenám obilí. Tiberius vyčetl senátorům, že situaci nezvládli předejít, když přitom dováží více, než se dováželo za Augusta. Senátoři frustrovaní po udělení výtce provedou jakási (blíže nespecifikovaná, ale přísná) opatření k potrestání lidu, a Tiberius se k těmto opatřením nijak nevyjádří.“

Ať už mlčení interpretoval římský lid jakkoli, Tacitus jej zjevně chápe jako výraz Tiberiovy lhostejnosti a nemístné povznesenosti nad „problémy malých lidí“.

⁷⁸K nadhodnocování své vlastní důležitosti a touze po postavení, které člověku nenáleží, vlivem namyšlenosti cf. komentář k **[9]** na straně 30 *Sen. benef.* 2,13,3; **[57]** na straně 69 *Tac. ann.* 3,59,2.

⁷⁹K reifikaci, objektivizaci druhého vlivem povýšenosti cf. komentář k **[33]** na straně 49 *Sen. epist.* 88,30; **[58]** na straně 70 *Tac. ann.* 4,1,3.

⁸⁰*Tac. ann.* 6,11,1

⁸¹*Tac. ann.* 6,13,2

⁸²*Tac. ann.* 3,59,2

⁸³To alespoň Tacitus tvrdí. Jak se toto negativní přijetí následně projevilo, již nezmiňuje. Nabízí se proto otázka: Opravdu lid vnímal císařovo jednání jako povýšené, nebo jde o další Tacitův tah zaměřený na čtenáře? Jako již vícekrát před tím (**[45]** na straně 60 *Tac. ann.* 1,4,2; **[48]** na straně 63 *Tac. ann.* 1,72,4) nám Tacitus bez dalšího říká, co si o Tiberiovi máme myslet, kdybychom to „z událostí samých“ náhodou správně nepochopili. . .

Lze si povšimnout, že také zmínka protikladu – císař chtěl, aby bylo jeho jednání přijato jako *civile* – stupňuje dopad konečného odsouzení: cítili, že mu za to nestojí, že jsou mu lhostejní, že jimi pohrdá. Tacitus nemohl vědět, jak své jednání chápal Tiberius, o nic lépe, než mohl vědět, jak Tiberiovo jednání pochopil senát a lid, pokud s sebou toto pochopení neneslo žádné faktické důsledky. To, co máme v této větě před očima, je tedy opět Tacitova osobní interpretace situace.

⁸⁴Parafrázujeme *Tac. ann.* 6,13.

Obrátíme-li se nyní k výrazu *civile*⁸⁵, musíme se ptát: Jak si Tiberius přál, aby *bylo* jeho jednání pochopeño? Lze se domnívat, že Tiberius svým mlčením chtěl být vnímán jako ten, kdo se podřizuje rozhodnutí senátu, kdo nezasahuje do senátních pravomocí v oblastech, které mu nepřísluší. Jeho pravomoc se týkala dovozu obilí a na její plnění ze své strany poukázal. Nakládání s přivezeným obilím a především udržování pořádku ve městě bylo záležitostí úřadů. Tiberius vnímal svou povinnost jako splněnou ve chvíli, kdy úřady pokáral (ze své pozice nadřízeného) za nedostatečné plnění jejich povinností, dál proto do jejich pravomocí nezasahoval. Jednal tedy s respektem k občanské svobodě a právu občanů na samosprávu a doufal, že právě to lidé uvidí. Míru pokrytectví v takovém jednání můžeme nyní nechat stranou, neboť vidíme, že jeho mlčení nebylo vůbec jakožto respekt k občanským svobodám rozpoznáno, ale bylo pochopeno, jak jsme uvedli, jako lhostejnost k starostem obyčejných lidí⁸⁶.

Protiklad, s nímž jsme se setkali v případě [57] na straně 69, byl snadno nahlédnutelný: proti namyšlenosti (*superbia*) stála Drusova snaha působit skromně (*modestia*). Jeho selhání (interpretované okolím jako *superbia*) spočívalo v neschopnosti nahlédnout, že „nadstavbová“⁸⁷ práva ostatních se nekryjí s jeho vlastními právy. Kde budeme nyní hledat selhání Tiberiovo, máme-li proti sobě postavenou dvojici *superbia* – *civilitas*? Označuje-li výraz *civile* jednání občansky uvědomělé, musíme rozlišit dvě složky takové uvědomělosti. První složkou je jednání zákonné. V řádných situacích je třeba jednat řádně a nepřekračovat vlastní práva a pravomoci na úkor ostatních: nezasahovat do jejich svobod tyranským jednáním. Na tuto složku spoléhal Tiberius. Bytí dobrým občanem však má ještě druhou stranu, již je iniciativa a odvaha: ochota v mimořádných situacích riskovat a jednat nikoli nutně legálně, ale správně, což v tomto případě znamenalo nikoli prostřednictvím senátu, ale svým jménem. Takové jednání po Tiberiovi chtěl (nebo podle Tacita alespoň měl chtít) římský lid. V situaci krize a hladu nestál o předstírané dodržování legálních postupů, ale o starost a účinnou pomoc. Selhání Tiberiovo v této chvíli tedy spočívalo v nečinnosti a

⁸⁵Pro inspiraci: Thomas Lealand komentuje řecký výraz *politikós* ve svém překladu Demosthenových řečí následovně: *The word „civilis“, in Latin, is used in a sense somewhat analogous to [the Greek concept of politikós], as denoting the regard which every citizen shall pay to the rights of others, in opposition to despotism, pride, imperiousness, and all those passions which are enemies to liberty and the general good.* (Lealand (1829), str. 48)

⁸⁶Komentáře se domnívají, že se od císaře očekávalo vydání vlastního ediktu v té věci: Rupertus (1825), str. 236: *Silentium ipsius non civile, ut crederat, sed in superbiam accipiebatur, ad eam trahebatur quasi populus despiceretur ab imperatore suo: nam hic illum sollebat ipse, quum res exigeret, edicto monere.* Jeho mlčení nebylo proti jeho očekávání přijato jako projev občanské uvědomělosti, ale jako výraz povýšenosti, bylo vykládáno, jako by císař vlastním lidem pohrdal: neboť bylo císařským zvykem napomínat lid vlastním ediktem, pokud si to situace vyžadovala.

Na str. 37 vysvětluje: *Ingenium civile, ut populare, quod aequo iure omnes secum esse patitur, nec sibi plus arrogat aliosque despicit.* Smýšlel jako [obyčejný] občan, totiž demokraticky: [takový člověk] uznává, že všichni mají stejná práva jako on, neuzurpuje si pro sebe víc a neshlíží na ostatní svrchu.

A na str. 126: *Monuit edicto: nam ita moris aetate illa, ut Princeps (vel ad senatum scriberet, vel) populum peccantem vel exorbitantem alloqueretur per libellum coerceretque; edictis non tantum iubebant aut vetabant aliquid fieri, sed monebant populum, increpabant, docebant.* Napomenul prostřednictvím ediktu: neboť takový byl zvyk oné doby, že princeps (buď napsal senátu, nebo) chybující nebo zbloudilý lid svým výnosem osloví a přivede k pořádku; edikty sloužily nejen jako příkazy a zákazy něčeho, ale také jako [prostředky] napomenutí, pokárání a poučení.

Také Oberlinus (1821), str. 895, uvádí: *Edicto monere populum, increpare, obiurgare solebat princeps, etiam deflare cladem publicam, et consolari, excusare; etiam consilia dare de rebus utilibus: atque id si faceret per consules et magistratus, non civile sed superbum existimabatur. . . . supperbiam: quippe mos fuit principi ipsi, populum edicto suo monere, increpare, non tantum per magistratum edicta.* Ediktem měl princeps ve zvyku lid napomínat, kárat a domlouvat mu, ale také oplakávat veřejné pohromy, utěšovat a omlouvat; také poskytovat rady v užitečných záležitostech: a tak ve chvíli, kdy jednal prostřednictvím konzulů a úředníků [tj. nikoli sám svým ediktem], bylo jeho jednání vnímáno nikoli jako demokratické, ale povýšené. . . . výraz povýšenosti: neboť císař měl ve zvyku napomínat a kárat lid svým vlastním ediktem, nikoli pouze prostřednictvím výnosů úředníků.

⁸⁷Ve smyslu nikoli základní, ale nějakým způsobem získaná.

pohodlnosti, v preferenci vlastní bezstarostnosti na úkor utrpení lidí, které měl jako vládce na starosti.

[66] *C. Cestio M Servilio consulibus nobiles Parthi in Urbem venere, ignaro rege Artabano. Is metu Germanici fidus Romanis, aequabilis in suos, mox *superbiam* in nos, saevitiam in populares sumpsit, fretus bellis, quae secunda adversum circumiectas nationes exercuerat, et senectutem Tiberii ut inermem despiciens avidusque Armeniae, cui defuncto rege Artaxia Arsacen liberorum suorum veterrimum imposuit, addita contumelia et missis, qui gazam a Vonone relictam in Syria Ciliciaque reposcerent simul veteres Persarum ac Macedonum terminos, seque invasurum possessa Cyro et post Alexandro per vaniloquentiam ac minas iaciebat.*

V roce konzulů C. Cestia a M. Servilia⁸⁸ přišla do Říma za zády krále Artabana delegace parthských předáků. Dokud se [Artabanus] obával Germanica, jednal s Římem poctivě a se svým lidem spravedlivě. Pak ale, plný sebevědomí nabytého v bitvách, které s úspěchem svedl s okolními národy, začal vůči nám vystupovat *domyšlivě* a vůči svému lidu krutě. Vyjadřoval se s pohrdáním o Tiberiově stáří a bezmocnosti a v Arménii, jíž se toužil zmocnit, ustanovil po smrti krále Artaxia [III.] na trůn nejstaršího ze svých synů, Arsaka. Zároveň poslal [za Tiberiem] vyslance s nestoudným požadavkem na navrácení pokladu, jež zanechal Vonones v Kilikii a Syrii a na znovuustavení původních hranic mezi Makedonií a Persií, neboť se porůznu chvástal i vyhrožoval, že se hodlá zmocnit území, které původně patřilo Kýrovi a později Alexandrovi⁸⁹.

Jednání parthského krále Artabana, jež Tacitus hodnotí jako *superbum*, bylo z hlediska Římanů bezesporu troufalé. Dokud se Artabanus se svými výpady omezoval na území mimo římskou říši, mohlo být jeho jednání tolerováno. Jeho sebevědomí se však z římské strany nepotrestanými válečnými úspěchy zvedlo natolik, že se přestal konfliktu s Římem obávat, ale naopak jej vyhledal. Poselstvo, které za Tiberiem poslal si nárokovalo právo na věci, které Římané považovali za vlastní: 1) na poklad, který vzal s sebou Vonones na svém útěku z Parthie⁹⁰; a především 2) na tu část perského území, kterou dobyl Alexandr⁹¹. Artabanus tedy vyhrožoval napadením potenciálně značné části římského dominia. Jak moc své vlastní síly přecenil, když si sám sebe představoval jako nového Alexandra, se ukázalo v následujících letech⁹².

Knih 11.

[67] *Et postquam adnuit, agere incipiunt: quem illum tanta *superbia* esse, ut aeternitatem famae spe praesumat?*

⁸⁸Roku 35

⁸⁹Tac. *ann.* 6,31,1

⁹⁰Události popisuje Tacitus ve 2. kn. Análů. Vonones, syn Phraata IV. a původně parthský král (dosazený na trůn Augustem), utekl r. 16 poté, co jej přemohl Artabanus II. Přes Arménii (v níž si Řím uzurpoval právo na investituru) se uchýlil do Sýrie a následně byl přesunut dál z Artabanova dosahu, do Kilikie (které obě byly římskými provinciemi).

⁹¹Persie přitom před Alexandrovým útokem okupovala celou malou Asii a dokonce část ostrovního i pevninského Řecka! Artaxiovou výhrůžkou a jejím rozsahem se podrobněji zabývá Richard Fowler (Fowler (2005)).

⁹²Jeho *superbia* pohnula Řím k činnosti. Tiberius určil k uspořádání parthských záležitostí syrského místodržitele Lucia Vitella. Tomu se vojenským i politickým manévrováním podařilo dosáhnout toho, že Artabana odmítli vlastní lidé (vymstila se mu *saevitia*, již Tacitus zmiňuje), a tak byl nucen uprchnout dále na východ na skýtské území, odkud se vzápětí (r. 37) vrátil s armádou. Podařilo se mu sice chopit se znovu parthského trůnu, proti Římu se však dále vystoupit neodvážil a brzy, r. 38, umírá.

A když jim udělil souhlas, začali vyjednávat: kdo *si může věřit* natolik, aby už dopředu očekával nesmrtelnou slávu?⁹³

Na tomto místě je jako *superbia* označeno spolehnutí se na schopnost řečnictví (konkrétně soudního řečnictví) přinést (pocitivému a bezúhonnému) advokátovi nesmrtelnou pověst. Obhájci zachování odměn z majetku odsouzených pro žalující stranu tak začínají svou kauzu napadením argumentu protistrany⁹⁴. Naděje básníků⁹⁵ se tedy v očích lidí, kteří těžili z politických procesů, nehodí pro řečníka a bylo by *superbum* si ji nárokovat, a snad i jen v tuto naději doufat (*spe praesumere*). Použitím výrazu *superbia* přitom těží z jeho hodnotového zatížení, a tak nejen, že je proti idealismu pravdy pro pravdu samu předložena teoretická obhajoba utilitaristické morálky vrabce v hrsti, ale zároveň je onen ideál sám postaven do světla imorality: „Vždyť oni s nadhledem (*superbe*) shlížejí na to, co tento svět cení – okamžité zisky; dávají nám, kdo chceme pocitivý plat za pocitivou práci, najevo naši přízemnost (*humi-litas*) a předstírají, že oni jsou ti v právu; myslí si (*superbe*) o svých schopnostech, že si zaslouží nikoli světské, ale božské odměny – nesmrtelnost.“

[68] *Adstrepebat huic alacre vulgus; et magno inter barbaros proelio victor rex, dein secunda fortuna ad *superbiam* prolapsus pulsusque ac rursus Langobardorum opibus refectus per laeta per adversa res Cheruscas adflictabat.*

Dav mu nadšeně přizvukoval; a z velké bitvy, kterou mezi sebou barbaři svedli, vyšel jako vítěz a král. Pak přízní osudu *zpychl* a byl vyhnán. Vrátil se k moci s Longobardskou pomocí: a tak byl pro Cherusky pohromou, když měl jejich přízeň i když se mu vzpírali^{96,97}.

Úryvek popisuje situaci germánského náčelníka Italika, kterého si jakožto posledního člena královské rodiny⁹⁸ z Říma, kde byl držen jako rukojmí, vyžádal roku 47 germánský kmen Cherusků.

⁹³Tac. *ann.* 11,7,1

⁹⁴Ten popisuje Tacitus o kapitulu dříve následovně: *Deinde . . . discors Suillio Silius acriter incubuit, veterum oratorum exempla referens, qui famam et posteros praemia eloquentiae cogitavissent.* Pak vystoupil s ostrou a naléhavou řečí Suillius odpůrce Silius a připomínal příklady starých řečníků, kteří [všichni] považovali za [pravou] odměnu výmluvnosti dobrou pověst, díky níž na ně budou vzpomínat i následující generace. Tac. *ann.* 11,6,1

⁹⁵K topu básnické nesmrtelnosti cf. např. Hor. *carm.* 3,30,1: *Exegi monumentum aere perennius. . .* Dokončil jsem pomník trvanlivější mědi. . . ; Ov. *met.* 15,871n *Iamque opus exegi, quod nec Iovis ira nec ignes / nec poterit ferrum nec edax abolere vetustas.* Tak jsem dokončil dílo, a ani hněv Jovův, ani / meč ani oheň a dokonce ani chřtán času / jej nedokáží zničit.; Verg. *Aen.* 9,446n *Fortunati ambo! siquid mea carmina possunt, / nulla dies umquam memori vos eximet aevo. . .* Vy šťastní! Jestli co mé básně zmohou, / nikdy a v žádném čase z paměti nezmizíte. . . aj.

⁹⁶Tj. když se mu dostalo přízně lidu, způsobil občanskou válku; když jej kmen vyhnal, přivedl si proti vlastním lidem na pomoc kmen Longobardů.

⁹⁷Tac. *ann.* 11,17,3

⁹⁸Byl synem Flava, bratra Arminia (který sjednotil germánské kmeny a vedl úspěšnou vzpouřu proti římské nadvládě, která vyústila v trvalý zánik provincie Germánie. V rámci této vzpouřy roku 9 svedl s Římany bitvu v Teutoburském lese, v níž zcela zničil tři římské legie a připravil tak římské říši jednu z nejtěžších porážek v její historii.). Jeho matka byla dcerou náčelníka Chattů Aktumera.

S povýšeností jako důsledkem přízně osudu (*secunda fortuna*) jsme se setkali u Seneky⁹⁹. Tacitus zde neuvádí žádné konkrétní příklady, na nichž se Italikova *superbia* projevila, zato zcela přirozeně konstatuje, že tato jeho proměna zadává dostatečný důvod pro jeho odstranění¹⁰⁰.

Použité sloveso *prolabor* jasně naznačuje odsouzeníhodné morální poklesnutí – pád do morálního bahna pýchy.

[69] *Interim Messalina Lucullanis in hortis prolatare vitam, componere preces, nonnulla spe et aliquando ira: tantum inter extrema *superbiae* gerebat.*

Messalina mezitím oddalovala svou smrt v Lukullských zahradách a připravovala si prosebný proslov. Strídala se v ní při tom naděje se vztekem: tak **sebevědomá a pyšná** byla dokonce i ve chvíli nejvyššího ohrožení¹⁰¹.

Superbia byla Messalině zdrojem naděje (*spes*) a zároveň hněvu (*ira*). Slovo zároveň nese Tacitovo negativní hodnocení – jeho názor, že ani jedna z těchto emocí nebyla na místě. Messalina věřila v sebe samu, ve svou schopnost vzbudit císařovu lásku a sympatii. Přes svou vinu věřila, že se ze situace dokáže vyvléknout, a tento náhled na sebe sama a své schopnosti ji naplňoval nadějí¹⁰². Zároveň se ve skutečnosti necítila vina. Naopak. To, že se situace vyvinula takto nešťastně, že nic nevyšlo, jak si představovala, že bude nucena se omlouvat, ji naplňovalo vztekem (*ira*). V tomto směru jí její povýšenost (*superbia*) zabránila vnímat situaci realisticky, vidět sebe sama a své činy kriticky¹⁰³, dala Messalině pocit, že má právo na způsob zacházení, na nějž ve skutečnosti právo nemá – na shovívavost a odpuštění¹⁰⁴.

Kniha 12.

[70] *Callistus improbatam longo discidio, ac si rursus adsumeretur, eo ipso *superbam*; longeque rectius Lolliam induci, quando nullos liberos genuisset, vacuum aemulatione et privignis parentis loco futuram.*

Callistus [proti sňatku s Aelií Paetinou] argumentoval tím, že ji diskvalifikuje jejich dávný rozvod a už sama skutečnost, že by se s ní oženil podruhé, by pro ni byla důvodem k **namyš-*

⁹⁹K příčinné souvislosti **[8]** na straně 29 Sen. *benef.* 2,13,1; **[32]** na straně 47 Sen. *epist.* 87,31. Konstatování neadekvátnosti smýšlení, které chápe přízeň osudu (*secunda fortuna*) jako legitimní důvod k povýšenosti cf. komentář k **[16]** na straně 35 Sen. *benef.* 5,6,1 a **[25]** na straně 43 Sen. *epist.* 47,2; **[29]** na straně 45 Sen. *epist.* 76,21; **[30]** na straně 46 Sen. *epist.* 80,7.

¹⁰⁰K římskému morálnímu posláni *debellare superbos* Verg. *aen.* 6,847nn. cf. Haffter (1940), str. 111nn.

¹⁰¹Tac. *ann.* 11,37,1

¹⁰²Jak se dozvídáme dále, tak pravděpodobně oprávněnou, protože císař skutečně směřoval k odpuštění. *Nam Claudius domum regressus et tempestivis epulis delentus, ubi vino incaluit, iri iubet nuntiarique miserae (hoc enim verbo usum ferunt) dicendam ad causam postera die adesset. quod ubi auditum et languescere ira, redire amor ac, si cunctarentur, propinqua nox et uxorii cubiculi memoria timebantur, propumpit Narcissus.* . . . Neboť když se Claudius vrátil domů a [trochu] se uklidnil při předčasně podávané večeři, jakmile jej začalo rozpalovat víno, rozkázal, aby šli a vyřídili té nešťastnici (ano, prý skutečně použil tohle slovo), aby se zítra dostavila a vysvětlila [co se stalo]. Když ta slova Narcissus uslyšel, když viděl, že [císařův] hněv mizí a vrací se jeho zamilovanost, když si uvědomil, že zaváhají-li, bude třeba se obávat nadcházející noci a vzpomínky na manželské lože, vyrazil z pokoje. . . Tac. *ann.* 11,37,2

Messalinina síla spočívala v Claudiově slabosti, o níž věděla a uměla ji využít. V tomto smyslu měla nad svým mužem navrch (*eum superat*) a její sebevědomí nebylo přehnané.

¹⁰³Pro prvek sebeklamy, jejíž s sebou povýšenost nese cf. **[8]** na straně 29 Sen. *benef.* 2,13,1; **[15]** na straně 34 Sen. *benef.* 4,38,1; **[16]** na straně 35 Sen. *benef.* 5,6,1 aj.

¹⁰⁴Pro neoprávněné nároky vyvolané povýšeností cf. **[57]** na straně 69 Tac. *ann.* 3,59,2; **[62]** na straně 73 Tac. *ann.* 4,37,3.

lenosti*; proto – tvrdil – by bylo mnohem lepší, kdyby si vzal Lollii, která nebude žárlivá – sama ještě nemá vlastní děti – ale bude nevlastním dětem¹⁰⁵ opravdovou matkou¹⁰⁶.

V kontextu následujícího argumentu pro Lollii Paulinu můžeme předpokládat, že Paetinina předpovídaná namyšlenost předjímá především její očekávaný macešský vztah k nevlastním dětem, Octavii a Britannicovi, a upřednostňování vlastní dcery Antonie na jejich úkor. Výraz *ipso facto* poukazuje na skutečnost, že takové upřednostňování jednoho z dětí nelze faktem znovu-oženění se s jeho matkou ospravedlnit, neboť – přinejmenším v tomto případě – rozhodnutí, kterou ženu si zvolit, s „kvalitou“ a postavením jednotlivých potomků koneckonců nijak nesouvisí.

Vidíme ale manipulativní sílu tohoto slova, které Callistus používá jako argument a bez dalších věcných podkladů předpokládá jeho (emocionální) dostatečnost a přesvědčivost.

[71] *Versa ex eo civitas et cuncta feminae oboediebant, non per lasciviam, ut Messalina, rebus Romanis inludenti. Adductum et quasi virile servitium: palam severitas ac saepius *superbia* ; nihil domi impudicum, nisi dominationi expedit.*

Od té chvíle se ve státě vše převrátilo naruby a vše se řídilo podle ženy, která, na rozdíl od Messaliny, neurážela římský stát svou nemravností. [V Agrippinině případě] šlo spíše o přísný a, abych tak řekl, mužný útlak: na veřejnosti vystupovala nekompromisně a často *s převelikým sebevědomím*; v soukromí se chovala zcela korektně s výjimkou situací, kdy se v zájmu získání moci musela chovat jinak¹⁰⁷.

Na tomto místě je povýšené jednání (*superbia*) představeno jako jedna z charakteristik mužského (*virile*) způsobu spravování moci v kontrastu s ženským způsobem, jemuž jsou, podle Tacitova názoru, vlastní bujará sexuální nevázanost (*lascivia*) a absence zábran (*impudicitia*). Obraz ženského způsobu vlády je postaven na předpokladu, že ženy (obvykle) nemají schopnost ovládat sebe sama. Mají-li k takovému jednání vůbec sklon, pak se chovají v soukromí nemravně a v rámci hovnění svým tělesným nárokům jsou s to – jako vedlejší produkt – ovládat druhé přes postel. Na druhou stranu mužská vláda je přísná (*adducta dominatio*), strohá a tvrdá (*severitas*) a vychází z (možná zdánlivého) pocitu nadřazenosti (*superbia*). Jako doklad toho, že Agrippinina cesta byla spíše mužská, uvádí Tacitus skutečnost, že primárně používala svou sexualitu utilitárně, jako prostředek na cestě k moci, ale nikoli jako prostředek vlastního (zakázaného) potěšení – nebyla *lasciva*.

[72] *Per idem tempus Vannius, Suebis a Druso Caesare impositus, pellitur regno, prima imperii aetate clarus acceptusque popularibus, mox diuturnitate in *superbiam* mutans et odio accolarum, simul domesticis discordiis circumventus.*

V téže době byl z trůnu svržen Vannius, jehož dosadil na svébský trůn [César] Drusus¹⁰⁸. Na začátku své vlády byl proslulý a jeho krajané jej přijali ochotně; později ale, jak vlivem

¹⁰⁵Těmito dětmi byla dcera z druhého manželství (s Aelii Paetinou), Claudia Antonia, a dcera Claudia Octavia a syn Britannicus z manželství třetího (s Valerií Messalinou). (Claudiova první žena, Plautia Urgulanilla, porodila syna Claudia Drusa, který zemřel v dětství, a dceru Claudii, o níž však bylo známo, že není jeho a Claudius ji neuznal.)

¹⁰⁶Tac. *ann.* 12,2,2

¹⁰⁷Tac. *ann.* 12,7,3

¹⁰⁸Tj. Drusus ml., Tiberiův syn. K události samé viz Tac. *ann.* 2,63,6

dlouhotrvající moci¹⁰⁹ přibýval na *pýše*, obklopila jej nenávist obyvatel okolních národů i vzpoury vlastního lidu¹¹⁰.

Obraz, který máme před očima, je téměř stejný jako v případě [68] na straně 78¹¹¹. Stejně jako Cheruskům, ani Svěbům se nelíbila vláda jejich zpychlého náčelníka.

Za povšimnutí stojí použitý obrat *in superbiam mutans*, který prostřednictvím přítomného participia (ve zjevně mediálním významu) zdůrazňuje postupnost změny, k níž u Vannia došlo. Nepřehlédneme také reakci, již *superbia* vyvolává: opět se setkáváme s nenávistí (*odium*), totiž u těch, kteří byli pyšnému náčelníkovi rovni: u okolních národů. U lidí, kteří podléhali jeho moci, vidíme jiný účinek pýchy, totiž nesvornost (*discordia*).

Kniha 13.

[73] *Et Nero infensus iis, quibus *superbia* muliebris innitebatur, demovet Pallantem cura rerum, quis a Claudio impositus velut arbitrium regni agebat; ferebaturque, degrediente eo magna prosequentium multitudine, non absurde dixisse ire Pallantem, ut eiuraret.*

Nero se ve vzteku obrátil proti těm, o něž se *nemírné sebevědomí* této ženy opíralo, a zbavil Pallanta pravomocí, které mu udělil Claudius a s nimiž zacházel, jako by mu náležela královská moc; když pak spolu s velkým zástupem nohsledů odcházel, poznamenal prý [Nero] trefně, že jde abdikovat^{112, 113}.

Zatímco v případě [71] na předchozí straně¹¹⁴ byla Agrippinina *superbia* představena jako známka jejího „mužského“ (*virilis*) způsobu jednání, na tomto místě, na počátku pádu, ji Tacitus naopak opatřuje explicitním (a zjevně pohrdlivým) přídomek ženská (*muliebris*). Výraz *muliebris* přitom 1) s opovržením popisuje prostředky a způsoby jednání, k nimž se během celé situace Agrippina uchyluje a které ji z respektem nahlíženého místa silné ženy v politice degradují na „mocichtivou ženskou“¹¹⁵ a 2) poskytuje

¹⁰⁹Od roku 19 do roku 50 n. l.

¹¹⁰Tac. *ann.* 12,29,1

¹¹¹Tac. *ann.* 11,17,3. K namyšlenosti jako důsledku korumpujícího vlivu moci cf. např. [8] na straně 29 Sen. *benef.* 2,13,1, [21] na straně 38 Sen. *benef.* 6,34,1, [51] na straně 65 Tac. *ann.* 2,36,3 a [60] na straně 72 Tac. *ann.* 4,17,2.

¹¹²Vtip se skrývá ve skutečnosti, že Pallas byl propuštěncem a ačkoli fakticky držel v rukou velikou moc, byla to moc delegovaná císařem (tedy moc v císařově zastoupení). Slavnostní složení úřadu, *eiuratio*, bylo způsobem, jímž se vzdávali moci oficiální státní (lidem či senátem volení) úředníci (*magistratus*). Nero tedy použil výrazu *eiurare* ironicky, v narážce na oficiální složení úřadu, o něž ve skutečnosti nešlo.

¹¹³Tac. *ann.* 13,14,1

¹¹⁴Tac. *ann.* 12,7,3

¹¹⁵První zmínku o Agrippině touze po moci jsme viděli v r. 49 ([71] na předchozí straně Tac. *ann.* 12,7,3) ve chvíli, kdy se Claudius (na Pallantovu radu) rozhodl se s ní oženit. Od té doby její vliv stále rostl. V této době také Tacitus ve vztahu k ní používá pouze výraz *femina* (s jedinou výjimkou Tac. *ann.* 12,57,2, kde se ale jedná o parafrázi cizího pohledu). Nyní však, o šest let později, sedí na trůně Agrippinina osmnáctiletý syn, a ten se po vzájemné hádce rozhodne nejen sám z matčiny moci vymanit, ale zároveň s její mocí skoncovat. Tacitus líčí události, které vedly k Agrippině ztrátě vlivu v kapitolách 12–14. Zde se náhle jeho pohled na Agrippinu proměňuje a místo důstojného *femina* začíná – v míře více než hojně – užívat blahosklonného *mulier*. Úvodní slova (*infracta paulatim potentia matris* – matčin vliv začal poznenáhlu slábnout Tac. *ann.* 13,12,1) jasně vyslovují, co bude následovat: Mladý Nero se vášnivě zamiluje do propuštěnky Akté, Agrippina je proti. Čím více se ale snaží do věci zasahovat (a dělá to přitom, jak Tacitus spatra konstatuje, „ženským způsobem“: stěžuje si jako slepice – *muliebriter fremit*), tím víc roste Neronův odpor. Když Agrippina zjistí, že nad synem ztrácí moc, obrátí a od stížností a výčitek (*fremitus, exprobrationes*) přejde k lichotkám (*per blandimenta adgredi*) a uplácení (*suarum opum, quae*

jednoduché ospravedlnění – důvod, proč je Agrippinin poukaz na vlastní zásluhy a její touha po moci v posledku zhodnocena jako *superbia*. Agrippina ve svém postavení císařovny matky čerpala svou moc z vlivu na svého syna (podobně jako před ní zasahovala Livia do politiky prostřednictvím Tiberia). Ve chvíli, kdy se Neronova poslušnost začala vytrácet, ztratila Agrippina ze zřetele své místo a více méně otevřeně prohlásila, že syn drží v rukou vládu toliko její zásluhou (a tím zároveň vyslovila výčitku a nárok, že by se s ní tudíž Nero o získanou moc *měl* podělit). Právě tento skrytě vyjádřený nárok je Tacitem ohodnocen jako *superbia*, tedy jako ztráta povědomí o vlastním místě¹¹⁶.

[74] *Nec tam grata Pallantis innocentia quam gravis *superbia* fuit: quippe nominatis libertis eius, quos conscios haberet, respondit nihil umquam se domi nisi nutu aut manu significasse, vel, si plura demonstranda essent, scripto usum, ne vocem consociaret.*

Nad radostí z Pallantovy nevinny ovšem převážilo znechucení jeho **namyšleností**: Když totiž byli udáni jeho propuštěnci jako údajní spoluviníci, spočívala jeho obhajoba na skutečnosti, že doma vždy všechno naznačuje pouze pokývnutím, posunkem nebo, je-li třeba delšího sdělení, používá psané vzkazy, aby s nimi nemusel mluvit¹¹⁷.

Propuštěnec Pallas se odmítá prostřednictvím svého hlasu „spolčovat“ se svými vlastními propuštěnci, odmítá jim poskytnout „požehnání svého hlasu“ s podobným přístupem, s nímž zámožní patroni umožňují přístup ke své osobě jako typ dobrodiní¹¹⁸.

Jako reakci na projevenou namyšlenost nabízí zde Tacitus výraz *gravis fuit* – byla těžko snesitelná, vzbudila odpor a znechucení.

[75] *His atque talibus iritamentis non longa cunctatio interponitur, sed accepto aditu Poppaea primum per blandimenta et artes valescere, imparem cupidini et forma Neronis captam simulans; mox acri iam principis amore ad *superbiam* vertens, si ultra unam alteramque noctem attineretur, nuptam esse se dictitans, nec posse matrimonium omitttere, devinctam Othoni per genus vitae, quod nemo adaequaret: illum animo et cultu magnificum; ibi se summa fortuna digna visere.*

Takto a podobně drážděn Nero dlouho neváhal a zavolal Poppaeu k sobě. Ta zpočátku získávala kontrolu dovednými lichotkami, když předstírala, že je císařem zcela uchválena a

haud procul imperatoris aberant, copias tradebat – a zahrnovala ho ze svého penězi, jichž měla téměř stejně jako sám císař Tac. *ann.* 13,13,2) a zajde dokonce tak daleko, že mu nabídne svou vlastní postel výměnou za postel Aktinu. Přesto, že její náhlé proměně císař nevěří a také přátelé jej varují, aby si dal pozor na „ženskou, která byla vždycky příšerná a teď navíc ještě pokrytecká“ (*Et proximi amicorum metuebant orabantque cavere insidias mulieris semper atrocis, tum et falsae.* 13,13,3), je Nero pohnut ke vstřícnému kroku a posílá své matce na usmířenou šaty a šperky – jak Tacitus poznamenává: nehleděl při výběru svého daru na cenu a poslal žádoucí zboží špičkové kvality (*nulla parsimonia, cum praecipua ac cupita . . . deferret.*). Agrippina se ale neudrží a nejen, že dar odmítne, ale navíc jedovatě prohlásí, „že účelem poslaného daru není zlepšení její garderoby, ale odříznutí její osoby od všeho ostatního a že jedině, co její synáček dělá, je, že drobí majetek, který má jen a jen její zásluhou.“ (*Sed Agrippina non his instrui cultus suos, sed ceteris arceri proclamat et dividere filium, quae cuncta ex ipsa haberet.* Tac. *ann.* 13,13,4). Tato věta, již Agrippina netaktně připomíná svou zásluhu v Neronově chopení se moci, je vzápětí ohodnocena jako *muliebris superbia* a vede k císařově razantnímu zásahu v podobě Pallantova odvolání.

¹¹⁶Toto *superbum* „neví, kam patří“ platilo v Agrippinině situaci dvojnásob. 1) si vyskočila příliš, když si jako císařovna matka explicitně nárokovala podíl na moci a 2) byla její poznámka obzvlášť nesoudná ve chvíli, kdy začala fakticky moc ztrácet. Neodhadla, co si může dovolit. I na cestě dolů stále ještě myslela a jednala, jako by byla nahoře, a tato *imprudencia* se jí nevyplatila a usplížila její pád. (K neprozřetelnosti jako základní vlastnosti povýšenosti cf. [15] na straně 34 Sen. *benef.* 4,38,1.)

¹¹⁷Tac. *ann.* 13,23,2

¹¹⁸Cf. [21] na straně 38 Sen. *benef.* 6,34,1.

nedokáže se své touze vzepřít. Když se pak principova láska naplno rozhořela, začala nabývat na *sebevědomí* a když ji chtěl zadržet déle, než dvě noci, opakovala, jak je vdaná a jak nemůže opustit svého manžela¹¹⁹, jehož životní styl, v němž nemá sobě rovného, si ji zcela podmanil: ten jeho glanc a noblesa!; jak ona to vidí, takhle žije ten, kdo si zaslouží nejvyšší postavení¹²⁰.

Poppaea začala nabývat na sebevědomí (*ad superbiam vertere*) a provokovat císaře k žárlivosti, jíž by mohla využít na své cestě k moci¹²¹. Že *superbia* na tomto místě popisuje odvahu k iniciativnímu jednání a nikoli fakticky nepřiměřený či urážlivý (*gravis*) způsob jednání, je zjevné ze skutečnosti, že císaře neodradila, ale vyšel jejím plánům vstříc: nepohodlného Othona odsunul do provincie a milenku Poppaeu si ponechal¹²². Že Tacitus pro popsání této iniciativy používá silně hodnotově zabarvený výraz *superbia* (a ne např. *audacia*) svědčí nikoli o faktické nevhodnosti¹²³ Poppaeina jednání, ale o tom, že Tacitus vnímá toto jednání¹²⁴ jako amorální.

Kniha 14.

[76] *Timeri ne uxor saltem iniurias patrum, iram populi adversus *superbiam* avaritiamque matris aperiat.*

Bojí se, že kdyby si ji vzal, vynesla by konečně na světlo příkoří, jimž je senát vystaven a otevřela by stavidla rozhořčení, které občané pocítují nad *svévolným [počináním]* a hrabivostí jeho matky¹²⁵.

Kontext: Neronova milenka Poppaea Sabina¹²⁶ používá vyjádření *superbia avaritiaque matris* jako popíchnutí („Podívej, jaká je!“), prostředek jímž štví císaře proti jeho matce a zároveň – pokud by jí akce

¹¹⁹Othonovo manželství (*matrimonium*) s Poppaeou bylo „nejnižším“ typem římského sňatku, vzniklým usem (*usus*), „používáním“ ve formě spoluzítí po dobu jednoho roku. O tom svědčí jednak závěrečná věta předchozí kapitoly (*nec mora quin adulterio matrimonium iungeretur*. Ani se nenadáli a nevěra se proměnila v manželství. Tac. *ann.* 13,45,4) a jednak Poppaeina starost o třetí noc (*ultra unam alteramque noctem*), neboť stejně jako byl vznik tohoto typu manželství snadný, tak také jeho zrušení nevyžadovalo nic více, než aby žena proti vůli manžela strávila tři za sebou následující noci mimo domov. (*Usu in manum conveniebat, quae anno continuo nupta perseverabat; quia enim velut annua possessione usucapiebatur, in familiam viri transibat filiaeque locum optinebat. Itaque lege duodecim tabularum cautum est, ut si qua nollet eo modo in manum mariti convenire, ea quotannis trinotio abesset atque eo modo cuiusque anni usum interrumpere*). Usem přecházela do [mužovy] moci ta žena, která [u něj] jako snoubenka zůstala nepřetržitě po dobu jednoho roku; protože si ji totiž roční držbou jakoby vydržel, přecházela do mužovy rodiny a nabývala zde postavení dcery. Zákony dvanácti desek zároveň umožnily, aby v případě, že [žena] do manželovy moci nechce tímto způsobem přejít, strávila tři za sebou následující noci mimo [jeho dům], a tím *usus* každý rok přetrhla. Gaius. *inst.* 1,111)

¹²⁰Tac. *ann.* 13,46,2

¹²¹Chladně kalkulující přístup, s nímž tato žena používala svou postel, popisuje Tacitus slovy: *famae numquam pepercit, maritos et adulteros non distinguens; neque adfectui suo aut alieno obnoxia, unde utilitas ostenderetur, illuc libidinem transferebat*. O dobrou pověst se nikdy nezajímala: manžel nebo milenec, všechno jedno; nepodléhala citům – vlastním ani cizím –, ale užívala sex tam, kde z něj mohla něco vytěžit. Tac. *ann.* 13,45,3

¹²²Nejen to, ale dokonce se s ní roku 62 (Tac. *ann.* 14,60,1) oženil. (K sňatku došlo 5 let po seznámení – události popsané v tomto úryvku se odehrály roku 58.)

¹²³Ať už ve smyslu přílišného sebevědomí nebo neprozíravosti (*improvidentia*). Poppaea koneckonců odhadla své šance správně, zvolila vhodný kurs, dosáhla svého cíle – a stala se císařovnou.

¹²⁴Stejně jako celou osobu Poppaeu Sabiny.

¹²⁵Tac. *ann.* 14,1,2

¹²⁶K její vlastní namyšlenosti cf. [75] na předchozí straně Tac. *ann.* 13,46,2.

vyšla – mu tím nabízí způsob, jímž bude moci ulevit svědomí a případné akce proti matce si ospravedlnit: („Byla přece *superba*, zasloužila si. . .“). Tacitus však nenechává slova ve stavu pouhého obvinění třetí osoby, ale sám se k němu přiklání: podobně jako v případě [74] na straně 82¹²⁷ připojuje v těsném závěsu popis Agrippininy snahy udržet si moc za každou cenu¹²⁸.

Dalším aspektem Poppaeiných slov je poukaz na politické důsledky případné akce. Veřejnost doutná hněvem, stačí jen jiskra. Hněv (*ira*) je zde uveden jako další typ reakce na povýšenost.

[77] *Hinc *superbus* ac publici servitii victor Capitolium adiit, grates exsolvit, seque in omnes libidines effudit, quas male coercitas qualiscumque matris reverentia tardaverat.*

A tak vstoupil Nero, *vzpřímený a hrdý* na své vítězství nad občanskou svobodou, na Kapitol, provedl děkovaný obřad a vrhl se s vervou do náruče všem těm vášním, které dříve jistá úcta k matce přece jen (ač s obtížemi) držela na uzdě¹²⁹.

Neronova okamžitá reakce na dokonáný zločin a vraždu vlastní matky byla plná vnitřních běsů¹³⁰, které následovala nejistota ohledně reakce veřejnosti¹³¹. Všechny obavy se ale rozplynuly, když se rozhodl jednat: na cestě jej čekaly a provázely jášající davy, jako generála při návratu z vítězného tažení (*modo triumphali*). Souhlas a oslavy, s nimiž se matkovražděná akce u lidu setkala, mu dodaly skutečné sebevědomí (*superbus*). Tacitus pak s hořkostí dodává: tak zvítězil nad občanskou svobodou (*publici servitii victor*)¹³².

[78] *Nec consensu acceptus, durante apud quosdam favore Arsacidarum: at plerique *superbiam* Parthorum perosi datum a Romanis regem malebant.*

Nebyl sice přijat jednomyslně, neboť Arsakovci měli stále ještě jistou podporu, většina ale nenáviděla parthskou *povýšenost* a dávala raději přednost králi z Říma¹³³.

¹²⁷Další použití výrazu *superbia* ve vztahu k Agrippině: [71] na straně 80 Tac. ann. 12,7,3 *severitas ac superbia*; [73] na straně 81 Tac. ann. 13,14,1 *superbia muliebris*.

¹²⁸V případě [74] na straně 82 tento popis – i s prvním Agrippinovým návrhem incestu – předchází, zde následuje. Z jejího *virilis dominatio* ([71] na straně 80 Tac. ann. 12,7,3), mužného způsobu jednání, nezbylo již nic a incest je jediným prostředkem, na nějž se Agrippina zmůže. Tacitus se zároveň neomezuje již pouze na neutrální konstatování, že byl incest navržen (*tum Agrippina versis artibus per blandimenta iuvenem adgredi, suum potius cubiculum ac sinum offerre contegendis quae prima aetas et summa fortuna expeterent*. Tehdy změnila Agrippina taktiku a zaútočila na mladíka přes ženské vnady: nabídl mu vlastní náruč, aby žádosti mládí a života v přepychu skryl spíše v její [než v Aktině] posteli. Tac. ann. 13,13,2), ale popisuje (pod zástěrkou cizího vyprávění, neboť celý popis začíná slovy *Tradit Cluvius* – Cluvius tvrdí. . .) způsob, jímž se Agrippina pokoušela Nerona svést (*medio diei, cum id temporis Nero per vinum et epulas incalesceret, offerret se saepius temulento comptam et incesto paratam; iamque lasciva oscula et praenuntias flagitii blanditias adnotantibus proximis...* Několikrát se nafiltila a připravena spáchat incest vyhledala Neronovu společnost v době polední hostiny, tedy ve chvíli, kdy byl opilý, rozpálený vlivem vína a dobrého jídla; ti, kdo seděli blízko, pak zaznamenali laškovné polibky i jiné způsoby svádění, které bývají předeherou k sexu. Tac. ann. 14,2,1). Důvod celé akce je předeslán: *Tradit Cluvius ardore retinendae Agrippinam potentiae eo usque provectam...* Cluvius tvrdí, že ve snaze udržet si moc zašla Agrippina tak daleko, že. . . Tac. ann. 14,2,1.

¹²⁹Tac. ann. 14,13,2

¹³⁰*Reliquo noctis modo per silentium defixus, saepius pavore exsurgens et mentis inops lucem opperiebatur tamquam exitium adlaturam*. Po zbytek noci buď [ležel] v tiché strnulosti a nebo zas v panice vstával a očekával celý bez sebe příchod dne, jako by mu svítání mělo přinést smrt. Tac. ann. 14,10,1

¹³¹*Cunctari tamen in oppidis Campaniae, quonam modo urbem ingrederetur, an obsequium senatus, an studia plebis reperiret anxius*. Váhavě [vyčkával] v kampanských městech, protože nevěděl, jak nejlépe zaonačit svůj příjezd do města: nebyl si vůbec jist, zda najde senát [ochotný] poslouchat a lid na své straně. Tac. ann. 14,13,1

¹³²Pro asociaci povýšenosti s obrazem triumfátora cf. Haffter (1956), str. 136.

¹³³Tac. ann. 14,26,2

Jak Tacitus v Letopisech postupně popisuje, Řím se s Parthií o nadvládu nad Arménií dlouhodobě přetahoval¹³⁴. Arménie neměla sama o sobě proti žádné z velmocí šanci, což ale neznamená, že nevzpomínala na zašlou slávu a nevnímala parthskou nadvládu jako nelegitimní narušení suverenity (*superbia*). Výraz zároveň vystihuje i římské vnímání situace, neboť Řím chápal Arménii jako součást vlastní říše¹³⁵ a parthské pokusy o nadvládu nad Arménií proto taktéž chápal (s postupem času, jak římský vliv v Malé Asii sílil, stále více) jako nelegitimní zásah do vlastní moci.

Reakcí na parthskou povýšenost je také v tomto případě nenávisť (*superbiam perosi*).

[79] *Gentesque praeferoces tardius ad pacem inclinabant, quia Iulius Classicianus, successor Cato missus et Suetonio discors, bonum publicum privatis simultatibus impediēbat disperseratque novum legatum opperendum esse, sine hostili ira et *superbia* victoris clementer deditis consulturum.*

Již tak velmi bojovné [britské] kmeny se měly k uzavření míru o to pomaleji, že na Catovo místo byl poslán Julius Clasicianus. Ten, protože Suetonia nenáviděl, nechal osobní spory převážet nad veřejnými zájmy a rozhlásil, že je třeba vyčkat příchodu nového místodržitele, který bude s těmi, kdo se vzdají, nakládat mírně, bez nepřátelství, hněvu a bez *povýšenosti* vítěze¹³⁶.

Opět se setkáváme s obrazem vítěze a jeho povýšenosti¹³⁷, tentokrát v podobě obvinění z úst politického soka, jehož cílem je zdiskreditovat důvěryhodnost protistrany (Paulína Suetonia) v mírových jednáních. Slovo je tedy opět použito manipulativně.

Výraz stojí na rovině s dalším obviněním „*hostilis ira*“¹³⁸ a oba jsou společně postaveny do protikladu k výrazu *clementia*, který zde reprezentuje žádoucí přístup vyjednavatele míru k protistraně podobně, jako

¹³⁴Předehra k současné situaci začala v roce 55, v němž se parthský král Vologaeses I. (z rodu Arsakovců) pokusil dosadit na arménský trůn svého bratra Tiridata. Po Neronově rychlém zásahu však Římanům nakrátko vyklidil pole (Tac. *ann.* 13,7,2), a Tiridatés přijal korunu z rukou římského císaře. Na počátku roku 58 vypukla opravdová válka, neboť Vologaeses *nec sinebat fratrem Tiridaten dati a se regni expertem esse aut alienae id potentiae donum habere*. nechtěl připustit, aby byl jeho bratr o vládu nad říší, kterou mu daroval, připraven, ani aby tuto vládu držel jakožto dar z cizí moci. Tac. *ann.* 13,34,2. Parthové na Arménii zaútočili a válka se vlekla dva roky, celkově ale směřovala k římskému vítězství a v roce 60 již měli Římané natolik silné postavení, že Nero jmenoval místo Tiridata krále podle svého výběru, kappadockého šlechtice Tigrana (jehož vláda ovšem netrvala dlouho).

Celý spor se však vlekl mnohem déle. Parthové v čele s králi z Arsakovské dynastie se o Arménii, která byla do té doby samostatnou a nezanedbatelnou maloasijskou mocností, zajímali už od 1. století př. n. l. Již v roce 97 totiž Mithridates II. Veliký porazil arménské krále Artavasda a dosadil na trůn jeho syna Tigrana II. Řím se do situace zapojil jen o pár desetiletí později v rámci všeobecných střetů s Parthy od roku 62 př. n. l., v němž Pompeius dobyl Sýrii.

S jedním úsekem tohoto vleklého sporu jsme se také setkali u výskytu [66] na straně 77 Tac. *ann.* 6,31,1, který popisuje události z roku 35. Také „záležitosti na východě“, jejichž vyřízení byl roku 17 pověřen Germanicus a o nichž jsme viděli zmínku u výskytu [54] na straně 67 Tac. *ann.* 2,57,1, byly záležitosti parthské.

Jak se situace vyvíjela dále a jak vypadala v roce 62 vidíme z výskytu [80] na následující straně Tac. *ann.* 15,15,3.

¹³⁵Přesto, že se nejednalo o provincii, ale o vazalský stát, a to od Augusta až do roku 114, kdy se teprve stala provincií.

¹³⁶Tac. *ann.* 14,38,3

¹³⁷Ke spojení *victor* – *superbia* cf. [77] na předchozí straně Tac. *ann.* 14,13,2; [40] na straně 55 Sen. *Tro.* 188.

¹³⁸K souvislosti pojmů *superbia* a *ira* cf. [69] na straně 79 Tac. *ann.* 11,37,1, kde je Messalinina *ira* interpretována jako projev povýšenosti; u Seneky cf. komentář k [40] na straně 55 Sen. *Tro.* 188. Obecně ale Tacitus spojuje s pojmem *superbia* spíše celkovou výbušnost a krutost (*saevitia*) osoby, než aktuální emoci hněvu: ve výskytu [69] na straně 79 Tac. *ann.* 11,37,1 je v popisu Tiberiova charakteru vedle *superbia* postavena nikoli *ira*, ale *saevitia*; [45] na straně 60 Tac. *ann.* 1,4,2 v popisu typických vlastností rodu Claudiů; podobně v popisu Seianovů v [63] na straně 74 Tac. *ann.* 4,68,3; v [66] na straně 77 Tac. *ann.* 6,31,1 při popisu chování krále Artabana; v [56] na straně 69 Tac. *ann.* 3,40,3 jsou obě uvedeny jako vlastnosti římských místodržitelů v provinciích.

v případě [33] na straně 49¹³⁹ představovala *humanitas* žádoucí přístup jednoho člověka k druhému obecně.

Kniha 15.

[80] *Vologaeses armis et corporibus caesorum aggeratis, quo cladem nostram testaretur, visu fugientium legionum abstinuit: fama moderationis quaerebatur, postquam *superbiam* expleverat.* Jako svědky naší porážky dal Vologaeses nakupit zbraně a těla padlých na hromady. [Sám] se ale ovládl a nepřišel se popást pohledem na prchající legie: poté, co uspokojil *potřebu ukázat svou nadřazenost*, usiloval o pověst zdrženlivého člověka¹⁴⁰.

Proti pocitu nadřazenosti (*superbia*) představuje zde Tacitus jako opozitum výraz *moderatio*, tedy schopnost se ovládat. Vologaesova potřeba dát poraženému Římu najevo vlastní nadřazenost (*superbia*) se projevila v poníženích, jichž se ustupujícím legiím dostalo¹⁴¹. Jeho sebeovládání (*moderatio*) – alespoň takového zdání chtěl podle Tacita dosáhnout – pak spočívalo v tom, že se zdržel supí podívané, zřekl se osobního potěšení vidět římský útěk na vlastní oči.

Za povšimnutí stojí sloveso *explere* (ukojit, u(s)pokojit, naplnit), které se obecně používá o hnutích mysli a vášních¹⁴².

[81] *Ergo adversus novam provincialium *superbiam* dignum fide constantiaque Romana capiamus consilium, quo tutelae sociorum nihil derogetur, nobis opinio decedat, qualis quisque habeatur, alibi quam in civium iudicio esse.*

Zaujmeme vůči nové *domýšlivosti* provinciálů stanovisko odpovídající římské cti i důslednosti, které sice nijak nezkrátí ochranu, již spojencům dlužíme, ale kterým dáme zároveň jasně najevo, že činy [našich občanů] nepřísluší posuzovat nikomu kromě občanského soudu¹⁴³.

Nova provincialium superbia je popsána v předcházejícím textu: vlivný Krétan Claudius Timarchus prohlášoval, že je v jeho pravomoci rozhodnout, zda odcházející místodržitelé obdrží veřejné poděkování¹⁴⁴. Měl-li takovou pravomoc, rozumí se, že si osoboval nárok na jisté jednání ze strany místodržitelů, které jej

¹³⁹Sen. *epist.* 88,30

¹⁴⁰Tac. *ann.* 15,15,3

¹⁴¹Vologaeses 1) přinutil Římany postavit most jako znamení vítězství (římsí vojáci sami jej nepoužili, ale král se nakonec také neodvážil): [*Paetus*] *interim flumini Arsaniae pontem imposuit, specie sibi illud iter expedientis, sed Parthi quasi documentum victoriae iusserant; namque iis usui fuit, nostri per diversum iere.* Paetus dal mezitím postavit most přes řeku Arsania, jako by si tudy chystal cestu k odchodu, ale ve skutečnosti tuto stavbu nařídili Parthové na doklad vítězství; jim byl most užitečný, zatímco naši šli jinudy. Tac. *ann.* 15,15,1;

2) nechal Arménce vniknout do římského tábora a utvořit jakousi „uličku hanby“: [*Armeni*] *munimenta ingressi sunt, antequam agmen Romanum excederet, et circumstetero vias, captiva olim mancipia aut iumenta adgnoscentes abstrahentesque raptae etiam vestes, retenta arma.* . . . Ještě před odchodem římského oddílu vnikli do opevnění Arméni, rozestavili se kolem cest a když rozpoznali nějakého dávno zajatého otroka nebo dobytče, přitáhli si je k sobě. Strhávali i oděvy a zabavovali zbraně. . . Tac. *ann.* 15,15,2;

3) nechal nikoli pohřbít, ale všem na očích nakupit na hromady římské padlé i zbraně.

¹⁴²Pražák et al. (1935) heslo *explere* (c) uvádí příklady *explere desiderium* (naplnit touhu), *cupiditates* (uspokojit touhy), *libidinem* (žádostivost), *avaritiam* (chtivost), *sitim* (uhasit žízeň), *famem* (hlad), *odium* (uspokojit nenávisť), *se* (se); OLD (1968) (3b) navíc *voluptatem* (chtíč) a *iram* (upokojit hněv). Na rozdíl od *moderatio*, která jde cestou zapření sebe sama, odepření vlastním touhám a jejich potlačení, sloveso *explere* vypovídá o vyhovění těmto hnutím a jejich utišení formou uspokojení.

¹⁴³Tac. *ann.* 15,20,4

¹⁴⁴*Dictitasset in sua potestate situm, an proconsulibus, qui Cretam obtinuissent, grates agerentur.* Tac. *ann.* 15,20,1

přesvědčí, aby se zachoval v jejich prospěch¹⁴⁵. Právě tento „nárok na senátorskou pokoru a ponížení se“ (nemluvě o jiných, materiálnějších formách úplatku) označuje mluvčí jako domýšlivost (*superbia*), jako nerozeznání vlastního místa ve společenském systému a uzurpace práv a možností, které náležejí toliko římským patronům¹⁴⁶, nikoli provinciálním velmožům.

[82] *Multa Romanis secunda, quaedam Parthis evenisse, documento adversus *superbiam**.

[. . . že štěstí] bylo do značné míry nakloněno Římu, ale jako výstraha před *přílišným sebevědomím* vyšly některé věci i parthské straně¹⁴⁷.

Superbia – přílišné sebevědomí a přeceňování sebe sama jako důsledek předchozí (dosavadní) přízně osudu, je typickou chybou vítězů. Rozumný člověk (*providens*) je schopen ve vlastních neúspěších rozoznat varování (*documentum adversus alqd*) před nabytím tohoto nevhodného sebevědomí, které by pravděpodobně vedlo k pádu¹⁴⁸, a to pádu z mnohem větší výšky a tedy bolestivějšímu, než jakými byly varovné neúspěchy.

[83] *Scilicet externae *superbiae* sueto non inerat notitia nostri, apud quos vis imperii valet, inania tramittuntur.*

Muž přivykly (jak je v cizině obvyklé) vnější *okázalosti* zkrátka nechápal náš přístup a neuvědomoval si, že z našeho hlediska je důležitá suverénní moc sama, zatímco její vnějšíkové projevy považujeme za vedlejší¹⁴⁹.

Úryvek vyjadřuje Tacitův vlastní názor na žádost, jíž vyjádřil parthský král Vologaeses I. obavu o důstojnost svého bratra, arménského krále Tiridata na cestě do Říma k oficiální korunovaci. Vologaeses prý *propriis nuntiis a Corbulone petierat, ne quam imaginem servitii Tiridates perferret neu ferrum traderet aut complexu provincias obtinentium arceretur foribusve eorum adsisteret, tantusque ei Romae quantus consulibus*

Výsledkem řeči, z níž pochází náš úryvek, je pak císařské nařízení zakazující, aby kdokoli navrhoval spojeneckému sněmu k projednání, zda mají [nebo nemají] být před senátem vzdány proprétorům a prokonsulům díky a aby byla vysílána [tato děkovaná] poselstva. (*Ne quis ad concilium sociorum referret agendas apud senatum pro praetoribus pro ve consulibus grates, neu quis ea legatione fungeretur.* Tac. ann. 15,22,1)

Již za republiky bylo zřejmě běžnou praxí posílat z provincií oficiální *laudationes* (pochvaly) odcházejících správců. Ty se postupně staly mocným politickým nástrojem, takže již Augustus tato poselstva v roce 11 n. l. omezil: směla přicházet toliko po odchodu příslušného správce (nikoli v průběhu jeho vlády), a to až po uplynutí lhůty dvou měsíců (viz Dio Cass. 56,25,6). Pochvala a děkuvzdání takového poselstva nebo naopak stížnost mohla zjevně významně ovlivnit další kariéru dotyčného správce, a proto se rozmohla praxe uplácení a pokoutného získávání přízně vlivných provinciálů právě proto, aby pochvalná poselstva byla vysílána. Právě tato „nutnost“ ponižovat se před provinciálními hodnostáři byla Paetem Thraseou, senátorem, který přednesl řeč našeho úryvku, vyhodnocena jako *superbia* na straně provinciálů. Další informace k pochvalným poselstvům viz Hardy (2007), str. 272 – 276.

¹⁴⁵Jednání, jež vlivní provinciálové vyžadovali a očekávali od místodržitelů, je popsáno na konci řeči slovy *in modum candidatorum suffragia conquirimus* (sháníme [my, sc. senátoři ve funkcích prokonsulů a proprétorů] hlasy jako kandidáti) a *ambitio* (ctížádost projevující se „obcházením“ voličů a různými způsoby získávání jejich přízně). Tac. ann. 15,21,4

¹⁴⁶A podle Seneky ve skutečnosti ani jim ani žádnému jinému člověku. Zatímco ze senátorů mluví jejich uražená důstojnost a pokoření, které pocítují ve chvíli, kdy si provinciál! představuje, že je roven nejvyšším římským občanům, Seneka předkládá obecně lidský morální pohled a odsuzuje politickou *ambitio* obecně. Cf. [23] na straně 41 Sen. *epist.* 4,10.

¹⁴⁷Tac. ann. 15,27,2

¹⁴⁸Cf. [39] na straně 55 Sen. *Tro.* 6

¹⁴⁹Tac. ann. 15,31,1

*honor esset*¹⁵⁰. Vologaesovu obavu Tacitus zhodnotí jako starost o bezvýznamné malichernosti (*inania*). V této věci může být klidně po jeho a Tiridatovi se může dostat všech poct, co si jen bude přát. Co se v Římě počítá, je *vis imperii*, a všichni vědí, že v tomto jediném důležitém směru Tiridatés zkrátka podřízený je. Vždyť jede do Říma přijmout korunu z císařových rukou¹⁵¹.

Výraz *externa superbia* lze interpretovat jako 1) „vnější okázalost“, tedy pompézní způsob, jímž je navenek dáváno najevo vlastní postavení a moc¹⁵², a zároveň 2) jako „cizáckou okázalost“, v kontrastu s výrazem *nostri, apud quos. . .*, tedy jako z Tacitovy strany blahosklonný termín, který z pozice římské *gravitas* a *severitas* shlíží na rituály spojené s držbou královské moci jako na projevy barbarství.

3.1.2. Závěr

O tom, že Tacitus používá negativní evaluativum *superbus* manipulativním způsobem, se můžeme přesvědčit na mnoha místech, počínaje první knihou, v níž tendenčně odkazuje k obecnému povědomí o některých skutečnostech¹⁵³ a ústy neurčitých pomlouvačů používá výrazu *superbia* k tomu, aby si v čtenáři připravil negativní naladění vůči Tiberiovi v případech [45] na straně 60 a [48] na straně 63. Vidíme, jak vychází z pohledu a morálního soudu své vlastní (senátorské) společenské vrstvy¹⁵⁴, aniž by bral v úvahu pohled druhé strany (prostých vojáků) v případě [46] na straně 61. A konečně vidíme, jak v případě [47] na straně 62 využívá pojmu *superbia*, jímž hraje na strunu národní hrdosti, k vygradování požadovaných emocí čtenářů a zároveň si jím připravuje cestu k tomu, aby lépe vynikl lesk a spravedlnost odvety, jejíž líčení za touto pasáží následuje.

¹⁵⁰ Prostřednictvím vlastního poselstva na Corbulonovi žádal, aby Tiridates nemusel vykonávat nic, co by naznačovalo jeho podřízenost, aby nemusel odevzdat meč a aby mu nebránili obejmout správce provincií, aby nemusel čekat na jejich prahu a aby s ním bylo v Římě zacházeno s touž uctivostí, jíž se dostává konzulům. Tac. *ann.* 15,31,1

¹⁵¹ O kapitolu dříve komentuje Tacitus explicitně i tuto skutečnost: *at nunc versos casus: iturum Tiridaten ostentui gentibus, quanto minus quam captivum?* Jenže nyní se situace obrátila: Tiridatés bude vystavován na odív národům. Copak by v tom byl nějaký rozdíl, kdyby jel jako zajatec? Tac. *ann.* 15,29,3

¹⁵² Cf. [24] na straně 42 Sen. *epist.* 43,4.

¹⁵³ Neboť *gens Claudia* nebyla známa pouze pro svou *superbia*. Do této rodiny patřili i výrazně pozitivní osobnosti obzvláště během punských válek, které zmiňuje Suetonius (Suet. *Tib.* 2,2), a nebo jakou byl například Marcus Claudius Marcellus, který získal *spolia opima* – zbroj vůdce nepřátelských Gallů, Viridomara, jehož zabil v přímém souboji r. 222 př. n. l.

¹⁵⁴ Tacitus sám je potomkem jedné z nejvýznamnějších římských patricijských (tj. aristokratických) rodin, *gens Cornelia*, pohyboval se na císařském dvoře. Jeho sklony k republikánskému smýšlení lze snadno přirovnat k nostalgické pýše dnešních Čechů na období první republiky. Hodnoty, které vyznává a prezentuje ve svých dílech, vycházejí jasně z jeho šlechtického postavení a v případě první knihy se jasně zrcadlí ve skutečnosti, že nenalzáme ani nejmenší stopu sympatie k bouřícím se vojákům a soucitu s tvrdostí jejich postavení. Není přitom pravda, že by Tacitus neprojevoval soucit na žádném místě. Právě naopak, nejpůsobivější scéna celé knihy (v jejímž závěru se nachází výskyt [41]), popis dávno vychladlého místa bitvy v kapitole 61, je nabita emocemi, mezi nimiž soucit s padlými nepohřbenými vojáky jistě není na posledním místě. V tomto případě se však jedná o sympatii s celým římským lidem, vznešeným tělesem, s nímž se autor ztotožňuje. Takový není případ prostých vojáků.

Část II.

Syntetická část

4. Corpus auctorum

Poté, co jsme dokončili zkoumání jednotlivých výskytů výrazu *superbia* ve vybraných Senekových a Tacitových spisech, a ještě dříve, než se pustíme do jejich závěrečného srovnání, chceme se nejprve blíže podívat na to, jak s tímto výrazem zacházejí jiní autoři, abychom si utvořili představu, jak zapadá přístup našich autorů do všeobecnějšího kontextu. V této části nebudeme podrobně procházet jednotlivé výskyty, ale zaměříme se spíše na několik tématických okruhů, které se nám během předchozího zkoumání vynořily. V kontextu těchto okruhů se blíže seznámíme s rozmanitými slovy a slovními spojeními, které pojem pýchy doprovázejí buď ve formě bezprostředních kolokací nebo které se k němu tak či onak významově váží. Budeme přitom vycházet z korpusu, který nám poskytuje elektronická verze *Bibliotheca Teubneriana Latina*¹ a který se pro naše účely zdá být dostatečně reprezentativní. Základem pro naše zkoumání přitom budou výrazy, které v souvislosti se zmíněnými tématickými okruhy použili naši autoři. Od tohoto základu rozšíříme naše hledání v případě, že takové rozšíření bude vhodné pro dokreslení celkového obrazu a jeho souvislostí.

Z technických důvodů, totiž vzhledem k neúnosným prostorovým nárokům, které by kladl poznámkový aparát, jsme se rozhodli v této kapitole použít vedle poznámek také formu vysvětlivek (číslovaných s hvězdičkou) zařazených na konec kapitoly. V poznámkách ponecháváme relevantní komentáře a překlady citací, do vysvětlivek přesouváme odkazy k autorům a místům, na nichž použili to které slovo či slovní spojení. Čtenář tak nebude nucen rozptylovat svou pozornost sledováním těchto odkazů, ale může si v případě zájmu autora daného výrazu přesto vyhledat.

A nyní tedy k tématickým okruhům, které se během zkoumání jednotlivých výskytů výrazu *superbia* a jejich kontextu vynořily a které nám, jak doufáme, pomohou přiblížit se ke komplexnímu pochopení významu i specifičnosti jeho použití u Seneky a Tacita. Tyto okruhy lze pochopit jako odpovědi na základní otázky Kdo?, Co?, Kde? a Co s tím?, a to v následujícím smyslu: Na otázku (1) Kdo je na co pyšný? hledáme odpověď ve (1a) věcech a typech lidí, kteří jsou nebo se stávají pyšnými; (1b) věcech, které slouží jako základ vzniku pýchy, tedy těch, jimiž se někdo stává pyšným a na něž je pyšný. Na otázku (2) Jak pýcha působí? hledáme odpověď ve způsobech a činnostech, jimiž se *superbia* projevuje, a to ve formě jejích takříkajíc (2a) proprií; (2b) akcidentů. Na otázku (3) Kde hledat pýchu? hledáme odpověď mezi (3a) výrazy, především jmény vlastností, které ji často doprovázejí; (3b) pojmy, které jsme naopak viděli fungovat jako její opozita. Konečně na otázku (4) Jak se k pýše postavit? hledáme odpověď mezi výrazy, které (4a) popisují typické reakce, které v druhých *superbia* vyvolává, a (4b) vyjadřují rozmanité způsoby, jak se s ní vypořádat. Na většinu těchto témat jsme již na tom či onom místě upozorňovali, nyní je tedy čas, abychom je prozkoumali zevrubněji a systematictěji.

¹BTL (2004)

4.1. Kdo je na co pyšný?

4.1.1. Kdo je pyšný?

Jak otázka napovídá, začneme prohlídkou věcí a lidí, jimž lze přisoudit vlastnost *superbia*. U této i následujících otázek budeme vždy postupovat tak, že zjistíme, jakou odpověď na danou otázku dávají naši autoři, a v návaznosti na ně následně prozkoumáme i odpovědi u jiných autorů ze zmíněného korpusu Teubnerských vydání.

Paleta lidských rolí, jimž *superbia* typicky náleží, je u našich autorů poměrně pestrá. Jsou to:

U Seneky: *rex* (král)^{*1}, *Caesaris amicus* (Caesarův přítel)^{*2}, *dominus* (pán)^{*3}, *potentiores* (mocní)^{*4}, *dives* (boháč)^{*5}, *victor* (vítěz)^{*6}, *adversarius* (protivník)^{*7}. K těmto typům lidí pak můžeme připočítat ještě rozmanité věci, které mohou být pyšné: *regnum* (království)^{*8}, *limen* (práh)^{*9}, *fores* (práh)^{*10}, *umbra* (stín jako symbol neverejného života)^{*11}, *currus* (vůz)^{*12}, *promissum* (slib)^{*13}, *consuetudo* (zvyk)^{*14}, *stultitia* (hloupost)^{*15}, *virtus* (ctnost)^{*16}, nepřímo pak také *magna fortuna* (přízeň osudu)^{*17} a *malitia* (neřest)^{*18}.

U Tacita jsou pyšní následující lidé: *rex* (král)^{*19}, *praesidentes* (místodržitelé)^{*20}, *victor* (vítěz)^{*21}, *miles* (vojáci)^{*22}, *Romani*^{*23}, *Parthi*^{*24}, *provinciales* (provinciálové)^{*25}. A následující věci: (*Claudia familia* (rod Claudiů)^{*26}, *silentium* (mlčení)^{*27}, (*adulescentium*) *animi* (charakter mladých mužů)^{*28}, *ures* (uší)^{*29}, *titulus* (nápis)^{*30}, *epistulae* (dopis)^{*31}.

Výčty vypadají na první pohled poměrně nahodile. Když si ale nyní přibereme ku pomoci také jiné autory, zjistíme, že lze nalezené věci rozdělit do zhruba následujících skupin:

o lidské

– typy lidí

- lidé mající moc: *rex* (král)^{*32}, *regina* (královna)^{*33}, *regnator* (panovník)^{*34}, *dominus* (pán)^{*35}, *domina* (paní)^{*36}, *ductor* (vůdce)^{*37}, *magistratus* (úředník)^{*38}, *potentiores* (mocní), *Caesaris amicus* (Caesarův přítel)
- lidé mající jistý původ: *nobilitas* (nobilita)^{*39} a *nobiles* (nobilové)^{*40}, *equites* (jezdci)^{*41}, *gentes* (národy)^{*42} a *populus* (národ)^{*43}
- lidé mající jisté schopnosti: především *victor* (vítěz)^{*44}
- nepřátelé: *hostis* (nepřítel)^{*45}, *inimicus* (osobní nepřítel)^{*46}, *Parthi* a jiné národy; *adversarius* (protivník)^{*47}
- boháči: *dives*^{*48}, *opulentes*^{*49}

– odznaky moci

- odznaky vlády: *regnum* (království, říše)^{*50}; odznaky moci: *sceptrum* (žezlo)^{*51}, *fascies* (fascies, odznaky impéria, tj. jistého typu politické moci)^{*52}; přístupové cesty, obzvláště části dveří: *limen* (práh)^{*53}, *fores* (dveře)^{*54}, *postes* (panty)^{*55}, *aditus* (přístup)^{*56}; domy samy: *regia* (královský palác)^{*57}, *arces* (pevnost)^{*58}, *turres* (věže)^{*59}, *tectum* (dům)^{*60}, *domus* (dům)^{*61}, *sedes* (sídlo)^{*62}; *opes* (prostředky)^{*63}, *felicitas* ((válečné) štěstí)^{*64}
- rody a rodiny: *genus* (rod)^{*65}, *familia* (rodina, původ)^{*66}, *nomen* (jméno)^{*67}
- odznaky bohatství: *divitiae*^{*68}, *opes*^{*69}, (*secunda*) *fortuna* (bohatství, přízeň osudu)^{*70}
- odznaky vítězství: *currus* (vůz)^{*71}, *spolia* (kořist)^{*72}, *triumphi* (triumfy)^{*73}, *laurus* (vavřík)^{*74} a jiné odměny: *laudes* (chvála)^{*75}, *insigne* (odznak)^{*76}, *decus* (čest)^{*77}; věci související s válkou: *tela* (zbraně)^{*78}, *bellum* (válka)^{*79}; *virtus* (ctnost, odvaha), *fortuna* (štěstí)^{*80}, *victoria* (vítězství)^{*81}

- odznak ženských schopností: plodnost *parens* (matka)^{*82}, *genetrix* (rodička)^{*83}
- jiné věci: *thalami* (sňatek)^{*84}, *coniugium* (sňatek)^{*85}, *paalex* (milénka)^{*86}; *lex* (zákon)^{*87}, *iura* (právo)^{*88}
- typy lidských činností
 - související s mocí: *dominatio* (vláda)^{*89}, *dominatus* (vláda)^{*90}, *imperium* (vláda, rozkaz)^{*91}, *iussa* (rozkazy)^{*92}, *decretum* (úřední dokument)^{*93}
 - mluvení: *verba* (slova)^{*94}, *nomen* (slovo)^{*95}, *vox* (hlas, slova)^{*96}, *dicta* (slova)^{*97}, *responsum* (odpověď)^{*98}, *silentium* (mlčení), *promissum* (slib)^{*99}, *ludibrium* (výsměch)^{*100}; *ioci* (žert)^{*101}
 - jiné činnosti: *gressus* (krok)^{*102}, *ausa* (smělé činy)^{*103}; *res gestae* (činy)^{*104}; *fastidia* (přezíravost)^{*105}
- části těla: *vultus* ((výraz) tváře)^{*106}, *caput* (hlava)^{*107}, *frons* (čelo)^{*108}, *aures* (uši)^{*109}, *oculi* (oči)^{*110}, *os* (ústa)^{*111}; *dens* (zub)^{*112}, *corpus* (tělo)^{*113}, *manus* (ruce)^{*114}, *umera* (paže)^{*115}, *inguen* (pohlavní úd)^{*116}, *pes* (noha)^{*117}; *forma* (podoba, krása)^{*118}
- duše: *animus* (duch, povaha)^{*119}, *ingenium* (povaha)^{*120}, *anima* (duše)^{*121}; *libido* (vrtoch)^{*122}, *consuetudo* (zvyk), *stultitia* (hloupost), *malitia* (neřest)
- o ne-lidské
 - bohové: *Iuppiter*^{*123}; *Apollo*^{*124}; *Hermes*^{*125}, věci bohům náležející: *ara Iovis* (Iupiterův oltář)^{*126}, *iussa Iovis* (Iupiterův rozkaz)^{*127}
 - zvířata (a rostliny): především páv: *volucris Iunonia* (*forma superbit*) (Iunonin pták pyšný na svou krásu)^{*128}, *pavonis cauda* (paví ocas)^{*129}, *laudato pavone superbior* (pyšnější než vychvalovaný páv)^{*130}, *pluma superbiae* (peříčko pýchy)^{*131}; *ales superba* (o fénixovi, nikoli pávovi)^{*132}; *gallus* (kohout)^{*133}; *graculus* (havran)^{*134}; *vitulus* (býček)^{*135}, *lupus* (vlk)^{*136} a *concha* (mušle)²; *leo* (lev)^{*137}; *laurus* (vavřín)^{*138}

Výčet subjektů, který jsme zde načrtli, není úplný, u různých autorů lze najít ještě množství dalších jednotlivostí, které se mohou stát nositeli pýchy³, reprezentativně ale vykresluje pole, na němž *superbia* nejčastěji působí. Na první pohled je z tohoto výčtu, především z jeho první a druhé skupiny zjevné, že *superbia* se úzce váže na mocenské postavení, a to především v politickém kontextu, sekundárně pak také na další oblasti, v nichž její nositel vyniká. V tomto smyslu bezesbýtku platí Claudiánova slova: *Superbia . . . / . . . , vitium rebus sollemne secundis / virtutum que ingrata comes*⁴. Jak jsme viděli několikrát zmíněno u Seneky, postihuje pýcha ty, jimž štěstěna dopřála významné politické postavení, ať už ve formě království a čisté moci, bohatství, dobrého původu nebo vítězství v boji. Ve druhém plánu, jakožto *comes virtutum*,

²Snad nejbizarnější kolokaci vytváří Propertius, když v jedné své elegii mluví o pyšné mušli: . . . *et quae sub Tyria concha superbit aqua* . . . a pyšná mušle z tyrských vod. . . Prop. 4,5,22

Obraz je věcně zcela pochopitelný, neboť z tyrských plžů rodu *Murex* (ostranka) se získávalo velmi vzácné purpurové barvivo, takže tito měkkyší skutečně měli být *na co* pyšní. Také je pravda že ulita těchto plžů je velmi zdobná, nejde o žádnou slávkou. I přes tyto argumenty se nám ale výraz *concha superbit* zdá přinejmenším čtverácký.

³Kromě rozmanitých věcí celkově v našem výčtu vynechali konkrétní jména národů, dále osobní jména hérůů a mýtických postav i historických osobností a dále toponyma: především jména měst, ale i zemí, popřípadě jiných míst, která se obvykle pyšší nějakým záslužným činem (jakým je zrozením boha atp.).

⁴Povýšenost . . . / . . . obvyklá neřest těch, jimž přeje štěstí, / a neblahá průvodkyně ctností. Claud. 22,160n

pak může napadnout kohokoli, kdo nějakým způsobem vyniká. Ani tento způsob však není zcela libovolný, ale týká se obvykle fyzické síly anebo, v případě žen, krásy. Láska (a její zbraně) je bojištěm žen a tam, kde se muži pyšní politickou mocí, ženy se pyšní svou erotickou mocí nad muži.

Tuto situaci dobře vykreslují první a druhá skupina v našem systému (tj. typy lidí a odznaky jejich moci), které vypočítávají právě rozmanité nositele politické, společenské a vojenské moci a přenesené předměty, prostředky a odznaky, jimiž se tito nositelé moci vyznačují. Ve skupině symbolů moci vidíme i zástupce ženské moci. Také první polovina třetí skupiny (typů lidských činností) potvrzuje jednoznačně tento obraz, neboť v ní nalézáme právě činnosti spojené s výkonem moci, uplatněním autority a převahy.

Druhá polovina v oddílu lidských nositelů je neméně zajímavá, neboť se nám v ní ukazují „místa“, v nichž je pýcha dávána najevo. Jak jsme již nejednou zmínili, je to trojice míst slova – skutky – myšlení. Jak se nám potvrdí také v dalším zkoumání, jsou dva primární způsoby vyjádření nadřazenosti: způsob verbální a mimický. Pýcha se odráží ve slovech, gestech a výrazech tváře pyšného člověka. Pýcha však zasahuje nejen vnější projevy jedince, ale je zároveň výpovědí o jeho charakteru a o různých jeho sklonech.

Jak se v rámci první otázky podobají a liší Tacitova a Senekova odpověď? Oba autoři používají shodně spojení náležející do první kategorie. U obou vidíme pyšné krále⁵, a lidi na vysokém politickém postu⁶. V dalším výčtu se však rozcházejí. Seneka zdůrazňuje především sociální rozdíly mezi pánem a otrokem⁷, boháčem a chudým člověkem⁸, všímá-li si role protivníka, jde o protivníka na soudě⁹, a jediná příležitost, kdy zmiňuje postavu vítěze, je při vzpomínce na Achilleovo zacházení s Hektorem¹⁰. Pokud jde o symboly moci a situace, které vykresluje, je jeho pohled do značné míry republikánský. Modelovým politickým vztahem je pro něj vztah klienta a patrona, před jehož dveřmi¹¹ je klient nucen postávat. Exemplárním příkladem tohoto vztahu je instituce (recipročního) poskytování dobrodiní a v jeho rámci komunikace mezi klientem, který o dobrodiní žádá, a patronem, který je slibuje¹². Přízeň a nepřízeň osudu, o níž hovoří, se obvykle týká vlastnění či nevlastnění sociálních statků (bohatství, původ, moc) v kontextu republiky. Konečně Seneka si klade otázku, kterou nikde u Tacita nenajdeme, totiž otázku po povaze pýchy jako takové¹³.

Tacitus naproti tomu nemluví o sociálních, ale o vnitřně i mezinárodně politických vztazích. V jeho podání jsou protivníky zneprátené národy¹⁴, vzbouření vojáci¹⁵ a obyvatelé provincií¹³⁹, Tacitovým

⁵ *rex* Seneka: [18] na straně 37, [43] na straně 57 a *reges simulantés* [21] na straně 38, *regnum* [43] na straně 57; Tacitus: [68] na straně 78

⁶ Seneka: *Caesaris amicus* [5] na straně 27, *potentiores* [28] na straně 45, Tacitus: *praesidentes* [56] na straně 69

⁷ *dominus* [25] na straně 43, [26] na straně 44, [27] na straně 45 a jeho způsob zacházení s otroky *consuetudo* [25] na straně 43

⁸ Slova *dives* [22] na straně 39, [32] na straně 47 a také *umbra* [38] na straně 52 jsou odkazem k bohatství, které si může dovolit vzdát se jakékoli veřejné činnosti a oddat se životu tělesných rozkoší.

⁹ *adversarius* [20] na straně 38

¹⁰ *victor* [40] na straně 55 a konkrétně symbol jeho vítězství, *currus* [40] na straně 55

¹¹ *limen* [23] na straně 41, *fores* [28] na straně 45

¹² *promissum* [14] na straně 34

¹³ V odpovědi na tuto otázku jednak rozebírá podstatu pýchy v rámci své filosofické nauky (*species malitiae*) [36] na straně 51, jednak zmiňuje, že pýcha je nerozumným a nelegitimním postojem (*stultitia*) [15] na straně 34 a zároveň poukazuje na to, jak je třeba přistupovat k věcem, které bývají pramenem pýchy (*virtus*) [29] na straně 45.

¹⁴ V římských očích *Parthi* [78] na straně 84, v germánských očích sami *Romani* [49] na straně 64.

¹⁵ *miles* [46] na straně 61

modelem pyšného vítěze je vojenský velitel¹⁶ a císař¹⁷. Situace, které vykresluje, se týkají principátu a císařství¹⁸, což je přirozené, neboť právě tímto obdobím se celé jeho dílo zabývá.

Oba autoři tedy participují na ustálených topech, každý však s jiným důrazem, Seneka s přihlédnutím ke kontextu sociálně-etickému, Tacitus především s ohledem na kontext politický. Toto tvrzení je ovšem zároveň třeba brát s určitou rezervou, neboť poskytování dobrodiní, o němž námi vybraný spis pojednává, je, jak jsme uvedli, do značné míry politickou institucí, nemůžeme proto jednoduše říci, že Senekův zájem je výhradně sociálně-ekonomický a Tacitův výhradně politický, ale spíše, že jejich zaměření je převážně takové¹⁹.

4.1.2. Na co lze být pyšný?

Předem a poněkud na okraj můžeme uvést, že objekt pýchy je nejběžněji uváděn ablativem (*superbus / superbire aliqua re*), ale, jak vidíme u Tacita, může být uveden také vedlejší větou (*superbire, quod. . .*^{*140}). Stojí bezesporu za povšimnutí, že Seneka v námi zkoumaných textech neuvádí ani jediný přímý objekt pýchy a vše, na co, případně kvůli čemu lze být pyšný, zmiňuje pouze nepřímě. V jeho výčtu figurují *magna fortuna* (vysoké postavení)^{*141}, *divitiae* (bohatství)^{*142}, *victoria* (vítězství)^{*143}. Tacitův výčet je bohatší a přímočařejší: *diuturnitas imperii* (dlouhodobá vláda)^{*144}, *secunda fortuna* (přízeň osudu)^{*145}, *designatio* (designace do úřadu)^{*146}, *honores* (pocty)^{*147}, *victoria* (vítězství)^{*148}, *fecunditas* (plodnost)^{*149}, opětovný sňatek s císařem^{*150}, *(principis) amor* (císařova láska)^{*151}, *homines* (lidé)^{*152}.

Jiní autoři uvádějí jako předměty pýchy navíc:

- původ: *Phoebus parente* (otec Phoebus)^{*153}, *Peleus superbit nomine avi / generis* (Peleus pyšný na jména děda i zetě)^{*154}, *superbit patriis actis* (chlubí se otcovými činy)^{*155};
- odznaky moci: *sceptrae superbae manus* (ruce pyšné na žezlo)^{*156}, *regno* (královská vláda)^{*157}; *auro ostro* (zlato a nach)^{*158};
- odznaky vítězství: *curru* (vůz)^{*159}, *spoliis* (kořist, ukořistěná zbroj)^{*160};
- věci související s bojem + slavné činy: *Hermes superbus belligera hasta* (Hermés pyšníci se svým válečným kopím)^{*161}, *caede* (vraždou)^{*162}; *Delius victo serpente superbus* ([Apollo] Délský, pyšný na vítězství nad hadem)^{*163}, *Crete nutrito terra superba love* (Kréta, země pyšná, že odkojila Jupitera)^{*164};

¹⁶*victor* [79] na straně 85 a nápis na pomníku vojenského vítězství *titulus* [50] na straně 64

¹⁷Nero [77] na straně 84

¹⁸Přívlastek pyšný je vyhrazen císařským uším (*ures*) [61] na straně 73, císařskému mlčení, které je odpovědí na situaci lidu (*silentium*) [65] na straně 75, a dopisu nastávajícího císaře (*epistulae*) [57] na straně 69, který je odpovědí na senátní vyznamenání.

Pravdou ovšem je, že žádný z těchto případů není ne-republikánský svou podstatou, ale pouze okolnostmi, za nichž je Tacitus uvádí. Tak je sice pravda, že o pýše vrozené klauidijskému rodu (*Claudia familia*) [45] na straně 60 mluví Tacitus v souvislosti s povahou císaře Tiberia, ale realitou, na niž odkazuje, je stará pýcha rodu Clauidů, již nalézáme u autorů od samého počátku dochované latinské literatury. (Haffter se ve svém článku *Superbia Innenpolitisch* zabývá fragmentem z Naevia, který se podle všeho vztahuje k osobě P. Claudia Pulchra, konzula roku 249 (Haffter (1956), str. 140).) Stejně tak mladíci, kteří pod vlivem poct mohli zpychnout (*adulescentium animi*) [60] na straně 72, jsou sice potenciálními nástupci císaře, mohlo by se ale stejně tak dobře jednat o jakékoli jiné mladé muže, jejichž morálnímu vývoji předčasné pocty nesvědčí. A tak také všechny ostatní zmínky by *mutatis mutandis* mohly stát v republikánském kontextu nezměněny a svědčit na místo vztahu lid – císař o vztahu klient – patron tak, jako u Seneky.

¹⁹Není pravda, že by Seneka vůbec nemluvil o politice a císařském zřízení. Například *magna fortuna* ve výskytu [8] na straně 29 je dokumentována příkladem z císařského dvora a cf. také komentář k výskytům [6] + [7] na straně 28.

- schopnosti: *faecunditate* (plodností); *arte* (uměním)^{*165}, *virtute* (ctností, odvahou)^{*166};
- činnosti: *imperio dato facta superba* (pyšná, že [nade mnou] získala vládu)^{*167}

Vidíme, že celkový obraz zůstává nezměněn. Předměty pýchy se často týkají buď rodinného původu, který je zdrojem společenské prestiže, dále odznaků moci, bohatství, válečné síly a vítězství nebo jiných slavných vojenských činů a zásluh a odvozeně také jiných dovedností a výtečností²⁰. Také seznamy obou autorů v základních rysech odpovídají subjektům pýchy a tomu, co jsme o nich výše uvedli – Senekova pozornost je zaměřena převážně, i když nikoli výhradně na bohatství a ekonomicko-sociální statky. Tacitus se soustřeďuje na mocensko-politické vztahy, jeho *secunda fortuna* odkazuje k výkonu vlády a vojenským úspěchům a také všechny čtyři výskyty vztahující se k ženám²¹ mluví o tom či onom způsobu získávání politického vlivu.

4.2. Jak pýcha působí?

Druhé téma navazuje plynule na první, neboť zjistíme, že činnosti vlastní pýše jsou právě těmi činnostmi, jimiž se vyznačují i nositelé pýchy. Také tuto otázku jsme rozdělili na dvě podtémata, totiž na vlastní projevy pýchy a na činnosti, které pýcha může doprovázet. Tato podtémata ovšem nelze chápat ve smyslu absolutního rozdělení, neboť přinejmenším některé výrazy patří legitimně do obou skupin.

4.2.1. Propria

Jako propria jsme se rozhodli označit činnosti a projevy pýše vlastní, tedy takové, jimiž se vyznačuje pyšný člověk jako takový, jakožto pyšný. V této skupině nalzáme u Seneky výrazy: *superbum se facere* (stát se pyšným)^{*168}, *animos inflare* (nafukovat se)^{*169}, *superbia crescit* (pýcha roste)^{*170}; *altius se ferre* (vynášet se)^{*171}, *superbia in vanitatem attolli* (vzedmout se pýchou k povrchnosti)^{*172}, *tumescere* (dmout se)^{*173}; *contemnere* (pohrdat)^{*174}, *fastidire* (opovrhovat)^{*175}, *superbe adspicere* (dívat se spatra)^{*176}, *offendere* (urazit)^{*177}, *magno aestimare sua* (považovat se za důležitého)^{*178}.

Tacitus: *ad superbiam extolli* (nabývat sebevědomí až k namyšlenosti)^{*179}, *superbiam sumere* (stát se pyšným)^{*180}, *ad superbiam prolabi* (zvrhnout se k pýše)^{*181}, *in superbiam mutare* (změnit se a stát se pyšným)^{*182}, *ad superbiam vertere* (obrátit a stát se pyšným)^{*183}, *superbiae suescere* (zvyknout si na okázalost)^{*184}, *superbia innititur* (přílišné sebevědomí se opírá o)^{*185}; *tanta superbia esse* (být tak pyšný)^{*186}, *tantum superbiae gerere* (mít v sobě tolik namyšlenosti)^{*187}, *superbiam explere* (ukojit svou pýchu)^{*188}; *superbire* (chlubit se)^{*189}, *inludere* (vysmívat se)^{*190}.

Jaké třídění se (opět ve spolupráci s jinými autory) nabízí? Nalzáme tyto okruhy:

- účinky pýchy ve vztahu k jejímu nositeli
 - stávání se pyšným: *in superbiam vertere* (stát se pyšným)^{*191}; *incidere* (upadnout)^{*192}; *mutare* (změnit se a stát se); *sublati in superbiam* (zpychnout)^{*193}; *ad superbiam extolli* (nabývat

²⁰Řecké slovo *areté* se obvykle chápe nejen jako ctnost v našem slova smyslu, ale jako „výtečnost“ (*excellence*), tedy schopnost vyniknout a dosáhnout mistrovství v jakémkoli oboru, nikoli pouze v kontextu válečnicko-aristokratické morálky, z něž vychází koncepce základních ctností v běžném smyslu (kam patří mimo jiné odvaha (*andreia*, *fortitudo*), ušlechtilost (*makropsychia*, *magnanimitas*), spravedlnost (*dikaiosyné*, *justitia*) a mnohé další). *Superbia*, *ingrata comes virtutum*, doprovází ctnosti právě v onom širokém smyslu – může následovat a nakazit jakoukoli výtečnost.

²¹[59] na straně 71, [70] na straně 79, [73] na straně 81, [75] na straně 82

- na sebevědomí až k namyšlenosti); *prolabi* (zvrhnout se); *gigni* (narodit se)^{*194}; *superbiam sumere* (přijmout poctu, zaujmout místo cti)^{*195}; *aliquid superbiam adfert* (něco způsobuje pýchu)^{*196}; *superbum fieri* (stát se pyšným)^{*197};
- působení pýchy na duši nositele: *tumescere* (dmout se)^{*198}; *superbia inflari* (nafouknout se)^{*199}; *superbia efferi* (vynášet, nechat se unést)^{*200};
 - o účinky pýchy ve vztahu k druhým
 - výsměch (-lud-): *includere* (vysmívat se)^{*201}; *ludificari* (zahrávat si)^{*202}; *eludere* (vysmívat se)^{*203}; *velut ad ludibrium (stolidae) superbiae vocari* (být povolán jakoby na posměch hloupé namyšlenosti)^{*204}; *ludibrio superbiae esse* (být pýše na posměch)^{*205}; *ludo superbo* (v pyšné hře)^{*206} (*in*)*ridere* (smát se)^{*207}
 - despekt a pohrdání: *exsultare* (vyskakovat si)^{*208}; *insultare* (útočit výsměchem)^{*209}; *spernere* (pohrdat)^{*210}; *contemnere* (pohrdat)^{*211}; *despicere* (pohrdat, shlížet s despektem)^{*212}; *spectare* (pohlížet)^{*213}; *adspicere*; *fastidire* (pohrdat)^{*214}
 - další projevy: *iactare* (vytahovat se)^{*215}; *gloriarī* (chlubit se)^{*216}; *superbire* (být pyšný)^{*217}; *superbum se praebere* (chovat se povýšeně)^{*218}; *in aliquem superbiam vertere* (obrátit svou povýšenost proti někomu)^{*219}; *superbiam ostentare* (ukazovat své sebevědomí)^{*220}; *nimia aestimatio sui* (brát se příliš vážně)^{*221}

Jak jsme již při analýze výskytů v *De beneficiis* zmínili, je s výrazem *superbia* spojena silná prostorová metaforika. To se nám potvrzuje i nyní: vidíme, že slovesa popisující vznik pýchy a její působení na lidskou duši často vyjadřují nárůst velikosti či posun ve vertikálním směru. Výjimku představují výrazy *prolabi* a (v menší míře) *incidere*, které místo deskripce procesu, který se s duší odehrává, nabízí jeho hodnocení, a proto místo pohybu nahoru naznačují pohyb v opačném směru, dolů. Ostatní slovesa jasně vykreslují představu duše, která se vlivem pýchy buď jakoby vlivem vzduchu nadýmá a bobtná jako bublina (*inflari*) či rakovina (*tumescere*) nebo se díky ní posouvá výš a výše (*tolli*, *extolli*, *efferi*). Kromě těchto jednoznačně směrových sloves vidíme slovesa, která popisují, jak duše nabývá na pýše buď tím, že se k ní přibližuje jako k nějaké realitě duši původně vnější (*vertere*, *sumere*, *adfert*), nebo tím, že se sama uvnitř proměňuje do nové podoby (*mutare*, *gigni*, *fieri*).

Můžeme si povšimnout, že Seneka v tomto smyslu volí spíše výrazy vnitřního živelného růstu duše do pýchy (*se facere*, *crescit*), zatímco Tacitus popisuje vznik pýchy spíše jako vnější proces (*mutare*, *sumere*, *vertere*, *suescere*). Také co do popisu prostorových změn je Seneka explicitnější: slovesa, která užívá, jsou jasně prostorová co do nabývání objemu (*inflare*, *crescit*, *tumescere*) i výšky (*altius se ferre*, *attolli*), zatímco Tacitus až na sloveso *extolli*, naznačující posun do výšky, a *explere*, předpokládající původní prázdný prostor, užívá spíše slovesa prostorově neutrální, v jednom případě negativně hodnotící (*prolabi*).

Druhou skupinu, tvořenou slovesy vyjadřujícími vztah pyšného člověka k jeho okolí, jsme rozdělili na tři podskupiny, z nichž první obsahuje slovesa mající co do činění s posměchem a zesměšněním druhého, jeho marginalizací; druhá obsahuje slovesa vyjadřující pohrdání protistranou a despekt. V této podskupině můžeme opět zahlédnout známky prostorových metafor (*exsultare*, *despicere*). Do této skupiny jsme zařadili všechna slovesa popisující pohled, neboť systematicky patří k sobě, ačkoli se jedná o rozmanité způsoby pohlížení, od shlížení na ostatní po prosté dívání se a rozhlížení se. Je zjevné, že zatímco shlížení naznačuje pozici *nad* objektem pohledu a v tomto smyslu je povýšenosti vlastní, rozhlížení se lze zcela neutrálně, a tak by některá z těchto sloves patřila fakticky spíše do kapitoly následující. Konečně ve třetí podskupině jsme ponechali ty výrazy, které nepatřily do žádné z předchozích skupin.

U Seneky, u něž máme celkově více případů sloves zaměřených na druhé než u Tacita, nalézáme tři slovesa z druhé podskupiny vyjadřující opovržení (*contemnere, fastidire, adspicere*) a dvě ze třetí (*offendere, magno aestimare sua*). U Tacita pak jedno sloveso z první skupiny (*includere*) a jedno ze druhé (*superbire*). Stojí za povšimnutí, že Senekou použitý výraz *contemnere* je vůbec nejběžnějším slovesem, které se takto k pýše pojí, a slovesem *adspicere* bývají obvykle vyjádřeny pohledy zaměřené na něco pyšného^{*222}, nikoli pohled pýchy samé. Tacitovo *includere* nalézáme ve spojení s pýchou u Terentia, Vergilia a Curtia Rufa, ale jiné výrazy od stejného základu máme u Livia (*eludere, ludificari*) a Sallustia (*ludibrio esse*). Sloveso *superbire* Seneka vůbec nemá.

4.2.2. Akcidenty

Pokud bychom první skupinu mohli celkově shrnout slovesem *superbire*, pak zastřešujícím slovesem skupiny druhé bude *aliquid superbe facere* (dělat něco pyšně). Zařadili jsme sem slovesa²² pojmenovávající činnosti, které mohou být někdy prováděny také pyšně, které však zároveň (podle okolností) *superbia* doprovázet nemusí či dokonce typicky nedoprovází. Pýcha tak představuje pouze arbitrární modifikující aspekt při jejich výkonu. U Seneky v této skupině nalézáme: *superbe abicere* (pyšně odmítnout)^{*223}; *dare* (dát)^{*224}; *promittere* (slíbit)^{*225}, *negare* (odmítnout)^{*226}, *dicere* (říct)^{*227}, *facere aliquid* (něco dělat)^{*228}, *superbia uti* (chovat se povýšeně)^{*229}, *consuescere* (zvyknout si)^{*230}, *movere* (dojmout)^{*231}; *superbia (op)ponit* (pýcha staví)^{*232}. Tacitův seznam je kratší: *accipere* (přijmout)^{*233}, *silere* (mlčet)^{*234}, *omittere* (opomenout)^{*235}, *sacrari effigies* (zasvěcovat sochy)^{*236}.

I když je tato skupina nutně rozmanitá a náš výčet nebude vyčerpávající, přesto soudíme, že i zde lze nalézt typy činností, které *superbia* doprovází pravidelně či často:

- činnosti vyznačující vládu, sílu a moc:
 - vojenskou: *superbe vincere* (pyšně zvítězit)^{*237}; *superbiter (aliquem) conterere* (pyšně někoho potřit)^{*238}; *fiduciam virium superbe ostentare* (pyšně dávat najevo sebedůvěru)^{*239}; *hostes superbe increpabant* (nepřátelé sebedůvěrně doráželi)^{*240};
 - královskou a politickou: ve smyslu vlády: *superbe imperitare* (pyšně rozkazovat)^{*241}; *imperare* (rozkazovat, vládnout)^{*242}; *dominari* (vládnout)^{*243}; *potestate uti* (užít moci)^{*244}; ve smyslu nakládání s druhým: *(alicui) consulere* (jednat s někým)^{*245}; *habere aliquem* (držet někoho)^{*246}; ve smyslu odmítnutí: *prohibere* (bránit někomu)^{*247}; *repudiare preces* (odmítnout prosby)^{*248}; *aversari* (odvrátit se)^{*249}; *abicere* (odmítnout)^{*250}; *negare* (odmítnout)^{*251};
- činnosti související s řečí: *superbe dicere* (pyšně říct)^{*252}; *verba superba iacere* (střefovat se pyšnými slovy)^{*253}; *verba superba addere* (dodat pyšná slova)^{*254}; *voces superbas mittere* (mluvit hrdými hlasy)^{*255}; *voce superba adfari* (oslovit hrdým hlasem)^{*256}; *superba loqui* (mluvit pyšně)^{*257}; *superbe loqui* (mluvit pyšně)^{*258}; *tacere* (mlčet)^{*259}; *appellari* (být osloven)^{*260}; *magna loqui* (chvástat se)^{*261}; *respondere* (odpovědět)^{*262}; *non respondere* (neodpovídat)^{*263}; *promittere* (slíbit), *abicere* (odmítnout); *negare* (odmítnout); *indicare* (vypovědět)^{*264}; *mandata superbo ore apportare* (doručit rozkazy s povýšeným výrazem)^{*265}; *scribere* (psát)^{*266}; *audire* (vyslechnout)^{*267};
- jiné činnosti obecné: *superbe facere* (pyšně udělat)^{*268}; *agere* (jednat)^{*269}; *superbia uti* (chovat se povýšeně); konkrétní: *expectare* (vyčkávat)^{*270}; *stare* (stát)^{*271}; *grassari* (řádit)^{*272}; *dare* (dát); *promittere* (slíbit); *movere* (pohnout); *gaudere* (radovat se z něčeho)^{*273}.

²²Ve skutečnosti opět nikoli všechna, ale pouze reprezentativní výběr.

Skupina činností, které mohou být provedeny pyšně, je nutně velmi rozmanitá a nenalzáme zde, na rozdíl od ostatních tématických okruhů, velké shody ve vyjádření u různých autorů. Přesto můžeme vysledovat tři skutečnosti, které se svou četností hlásí o naši pozornost. Zaprvé lze – ve shodě s předchozím zkoumáním – říci, že pýcha často provází činnosti, které mají co do činění s výkonem moci vojenské, politické nebo společenské. První skupina sloves, kterou jsme vytvořili, odráží právě tuto skutečnost. Zařadili jsme sem slovesa nejen přímo vyjadřující vládu, ale obecně ta, která naznačují, že vykonavatel daného jednání má nad druhým jistý typ moci, a proto si může dovolit jednat vůči němu tak a tak.

Druhým výrazněji vystupujícím polem, na němž se pýcha projevuje, je řeč. Jsou to právě rozmanité způsoby slovního projevu, které často nesou přívlástek „pyšné“. První dvě skupiny sloves tedy odpovídají dvěma „místům“, o nichž jsme řekli, že se na nich pýcha projevuje, totiž jednání a řeč. Je zajímavé si povšimnout, že třetí místo, o němž jsme se zmínili, totiž myšlení, zachycené ve spojení pýchy se slovy jako *animus* a *ingenium*, se v popisovaných činnostech příliš neodráží. Viděli jsme sice u Seneky větu . . . *proprium superbiae magno aestimare introitum sui* . . .²³, ale taková vyjádření jsou spíše výjimkou, než častým úkazem²⁴.

Za třetí vidíme, že jak u činností vyjadřujících moc jednoho člověka nad druhým, tak ve sféře řeči hraje poměrně významnou roli *nejednání* a *nemluvení*. Pýcha se může projevit jak tím, že pyšný člověk něco udělá, tak když neudělá to, co by měl, co by v dané situaci bylo normální / správné udělat.

Tři skupiny, do nichž jsme rozdělili jednání provázená pýchou, nejsou ale v žádném případě diskrétní, naopak se vzájemně prostupují, takže jedno sloveso může nakonec spadat do všech tří kategorií. Uplatnění moci se může dít řečovým aktem (*negare*, *promittere*) a může být popsáno slovesem spadajícím do třetí skupiny „ostatních činností“ (*superbia uti*, *promittere*) a také jednání v této skupině mohou být ve skutečnosti slovními projevy (*promittere*).

Seneka uvádí hned několik případů, kdy je první a druhá kategorie spojena dohromady a uplatnění moci probíhá prostřednictvím řeči, dva z těchto tří případů jsou zároveň negativním jednáním²⁵. V kontextu poskytování dobrodiní můžeme také všechny výskyty slovesa *dare* (dát)²⁶ chápat jako jistý typ výkonu moci toho, kdo poskytnout dobrodiní může, nad tím, kdo jeho dobrodiní potřebuje. Co se týká ostatních sloves, můžeme je zařadit do třetí kategorie, a to jak do skupiny obecných²⁷, tak konkrétních²⁸ činností. Ze čtyř sloves, která jsme našli u Tacita, dvě představují příklady *nejednání* vyloženého ze strany těch, kdo nějaké jednání očekávali, jako pýcha²⁹, zbylá dvě patří do třetí skupiny ostatních činností, přičemž sloveso *accipere* popisující jednání císaře vůči prosícím „poddanému“ je zároveň příkladem výkonu moci, tedy slovesem skupiny první v tomtéž smyslu jako Senekovo *dare*.

²³ . . . je namyšlenosti vlastní považovat přístup ke své osobě za velmi hodnotnou věc. . . [22] na straně 39

²⁴ Ve skutečnosti jediný další případ myšlenkového procesu, který náš korpus uvádí ve spojení s adverbem *superbe*, je Ps. Quint. *decl.* 17,9 *sed sane superbius aestimet miserias longa felicitas*. . . Ale nechť; ať si ten, komu štěstí dlouho přálo, pohlíží na bídu s pohrdáním. . .

²⁵ *superbe abicere* (pyšně odmítnout), *negare* (odmítnout), *promittere* (slíbit)

²⁶ [2] na straně 24, [7] na straně 28, [11] na straně 32

²⁷ *facere aliquid* (něco dělat), *superbia uti* (chovat se povýšeně)

²⁸ *movere* (dojmout), *superbia (op)ponit* (pýcha staví)

²⁹ *silere* (mlčet), *omittere* (opomenout)

4.3. Kde hledat pýchu?

Třetí tématický okruh, jímž se budeme zabývat, tvoří výrazy, které pýchu často / obvykle doprovázejí, a to buď jako její průvodci, nebo jako protiklady.

4.3.1. Kolokace

Předem musíme poznamenat, že termín kolokace není v tomto případě zcela přesný. Výrazy, kterými se budeme zabývat v této kapitole, tvoří totiž dvojice a trojice (i vícečetné skupiny) výrazů, především jmen vlastností, s nimiž se výraz *superbia* typicky vyskytuje, které tvoří jeho obvyklé okolí v širokém smyslu. Najdeme mezi nimi skutečné kolokace, ustálená spojení, jaká vidíme například mezi slovy *superbus* a *crudelis* ve větě *ad crudelem superbamque vim animum convertit*³⁰. Na druhou stranu sem budeme počítat i takové případy, jako je spojitost mezi pýchou a hloupostí ve výskytu [8] na straně 29. Časté budou „střední“ případy, v nichž *superbia* a jiná vlastnost nejsou bezprostředně provázány, ale jsou součástí komplexnějšího výčtu, jako například ve větě: *Nam et prudentiam malitia et temperantiam inmanitas in voluptatibus aspernandis et magnitudine animi superbia in nimis extollendis et despicientia in contemnendis honoribus et liberalitatem effusio et fortitudinem audacia imitatur*³¹. Výrazy v takových výčtech přitom mohou být jak v poměru slučovacím, tak, neméně často, také v poměru vylučovacím jakožto alternativy³², z našeho hlediska je však podstatná právě skutečnost, že daný autor se rozhodl zařadit je vedle sebe, že jej při psaní napadly právě tyto-a-tyto konkrétní výrazy, čímž potvrdil, že k sobě z toho či onoho důvodu patří.

U Seneky tedy nalézáme tyto skupiny: *superbia – stultitia* (hloupost) ²⁷⁴, *superbia – vanitas* (prázdnota, ješitost) ²⁷⁵; *superbia – insolentia* (domýšlivost) ²⁷⁶, *superbe – contumaciter* (vzdorně) ²⁷⁷, *superbe – contumeliose – crudeliter* (potupně, krutě) ²⁷⁸, *superbia – arrogantia* ²⁷⁹, *superbus – supercilium – contumeliosus* (obočí, potupný) ²⁸⁰, *superbia – contemptus* (pohrdání) ²⁸¹, *superbus – impotens – tumidus* (neschopný sebeovládání, nadutý) ²⁸², *(insolentia) – superbia – crudelitas – malignitas* (domýšlivost, krutost, zlovolnost) ²⁸³, *superbus – avarus* (zištný) ²⁸⁴, *aspere – animose – superbe – contumeliose* (přísně, odvážně, s opovržením) ²⁸⁵, *tumor – superbia* (nadutost) ²⁸⁶, *(malitia) – malignitas – invidia – superbia* (neřest, zlomyslnost, závist) ²⁸⁷, *impotens – superbus – altius se ferre* (neschopný sebeovládání, vyvyšovat se) ²⁸⁸, *ferox – superbus* (divoký) ²⁸⁹.

U Tacita vidíme: *superbia – saevitia* (krutost) ²⁹⁰, *saevitia – superbia – discors animus* (krutost, rozhádanost) ²⁹¹, *avaritia – crudelitas – superbia* (nenasytnost, krutost) ²⁹², *luxus – superbia* (požitkářství) ²⁹³, *avaritia – saevitia – superbia* (nenasytnost, krutost) ²⁹⁴, *adulatio – superbia* (podlézavost) ²⁹⁵, *ambitiosum – superbum* (marnivost) ²⁹⁶, *saevitia – superbia – spes* (krutost, ctižádostivost) ²⁹⁷, *spes –*

³⁰ . . . uchýlil se ke krutému a svévolnému násilí. Liv. 3,44,4

³¹ Neboť i vychytralost napodobuje prozíravost a primitivnost se podobá, pokud jde o odmítání [změkčilých] rozkoší, uměřenosti a namyšlenost i přezíravost obě napodobují ušlechtilost, jedna v tom, že příliš zdůrazňuje význam poct, a druhá v tom, že poctami pohrdá, a hýřivost se podobá štědrosti podobně jako troufalost odvaze. Cic. *part.* 81

³² Podle autora a typu díla jsou také spojení adresná nebo neadresná, vztahují se k jedné nebo více osobám atp. Domníváme se také, že v typickém případě, obzvláště u často se vyskytujících spojení, tvoří tyto skupiny výrazů tzv. akumulaci, řečnickou figuru, spočívající v systematickém nebo chaotickém kupení pojmů za účelem zesílení jejich účinku. Myšlenka, že v takovém případě nepopisují fakticky reálnou situaci (tedy skutečné vlastnosti nějakého případného jedince či situace), by nás neměla odvést od významnější skutečnosti, že totiž v římském myšlení a z římského pohledu kráčeji zjevně některé reality tak říkající ruku v ruce a patří prototypicky k sobě, takže zmínka jedné z nich vyvolá myšlenku na druhou.

ira – superbia (naděje, vztek)^{*298}, *severitas – superbia* (přísnost)^{*299}, *superbia – gravis* (znechucení)^{*300}, *superbia – avaritia* (hrabivost)^{*301}, *(hostilis) ira – superbia (victoris)* (nepřátelství a hněv)^{*302}.

Výrazy, které zmiňují Seneka a Tacitus, prozkoumáme také u dalších autorů, abychom zjistili, s jakými vlastnostmi a jak často je spojují oni. V pořadí s klesající četností nalézáme následující:

- ≥ 20 výskytů
 - *crudelitas* (krutost; *crudelis, crudeliter*)^{*303}
 - *avaritia* (zištnost; *avarus, avare*)^{*304}
- ≥ 10 výskytů
 - *contumelia* (urážení, ponižování; *contumeliosus, contumeliose*)^{*305}
 - *arrogantia* (arogance; *arrogans, arroganter*)^{*306}
 - *ferocia* (prudkost, zuřivost; *ferox, ferociter*)^{*307}
 - *insolentia* (nestoudnost, domýšlivost; *insolens, insolenter*)^{*308}
 - *impotentia* (neschopnost se ovládat, nevázanost; *impotens, impotenter*)^{*309}
 - *tumor* (nadutost; *tumidus, tumide*)^{*310}
- ≥ 5 výskytů
 - *contemptus* (pohrdání, opovržení; *contemnens, contemptor; contemptim*)^{*311}
 - *contumacia* (zatvrzelost, vzdorovitost; *contumax, contumaciter*)^{*312}
 - *gravitas* (těžce snesitelný, protivný; *gravis, graviter*)^{*313}
 - *ira* (hněv, vztek; *iracundia, iracundus, iracunde*)^{*314}
 - *luxuries* (rozmařilost, požitkářství; *luxuria, luxuriosus, luxuriose*)^{*315}
 - *saevitia* (krutost, zuřivost; *saevus, saeve*)^{*316}
 - *audacia* (drzá smělost, opovážlivost; *audax, audaciter*)^{*317}
 - *violentia* (násilí, hrubost; *violentus, violenter*)^{*318}
 - *fastidium* (pohrdání)^{*319}
 - *libido* (svévole, chlípnost; *libidinosus*)^{*320}
 - *difficultas* (tvrdość, protivnost; *difficilis*)^{*321}
- < 5 výskytů
 - *stultitia* (hloupost; *stultus*)^{*322}
 - *vanitas* (planý, ješitný, prázdný; *vanus, vane*)^{*323}
 - *ambitio* (ctižádost; *ambitiosus, ambitiose*)^{*324}
 - *asperitas* (bezcitnost; *asper, aspere*)^{*325}
 - *cupiditas* (chtivost; *cupido*)^{*326}
 - *ingratus* (nevděčný)^{*327}
 - *malignitas* (zlomyslnost; *malignus*)^{*328}
 - *malitia* (škodolibost)^{*329}
- Pouze jeden výskyt *maleficus* (škodolibý)^{*330}, *malevolentia* (zlovolný)^{*331}, *discordia* (nesvornost)^{*332}, *invidia* (závist)^{*333}, *inmisericors* (nelitostný)^{*334}, *inmoderatus* (nezřízený)^{*335}, *severitas* (přísnost; *severe*)^{*336}, *supercilium* (pozvednuté obočí)^{*337}, *intolerantia* (nesnášenlivost)^{*338}.

Začneme několika statistickými komentáři: Prvním zajímavým zjištěním je, že Senekův a Tacitův seznam doprovodných slov se téměř vůbec nepřekrývají³³. Z celkem 18 různých výrazů u Seneky a 10 u Tacita jsou společné pouze dva, a to dva s nejvyšší četností také u ostatních autorů, totiž *crudelitas*³⁴ a *avaritia*³⁵, což jsou jediné výrazy, jejichž četnost ve spojení s pýchou překročila dvacet výskytů. Čtyři z pěti zbylých výrazů, jejichž četnost celkem překročila deset výskytů, totiž *contumelia*, *insolentia*, *impotentia* a *ferocia* se v našem výběru textů vyskytují pouze u Seneky, i když Tacitus používá spojení *superbia – ferocia* a *superbus – contumeliosus* v Dějinách, každé z nich právě jednou. Pátým výrazem s četností nad deset je *arrogantia*, kterou v našem výběru nalézáme jednou, a to u Seneky³⁶. Tacitus se uchyluje spíše k méně obvyklým spojení – z nich poměrně nejběžnější jsou *saevitia*³⁷, *luxus* a *ira*. Dvojice *superbia – saevitia* je tak nejoblíbenějším Tacitovým spojením s celkem sedmi výskyty v jeho dílech, u Seneky zaujímá první místo na žebříčku oblíbenosti *contumelia* s celkem devíti výskyty, na druhém místě pak stojí *tumor* se sedmi.

Podíváme-li se nyní na žánr, v němž se to které spojení obvykle objevuje, musíme předem poznamenat, že budeme mluvit o obecném trendu a budeme proto obvykle zanedbávat ojedinělé vpády toho či onoho autora na pole okupované jinak celkem jednoznačně žánrem, do něž tento autor nepatří. Co se samotného dělení na žánry týká, sledujeme tyto tři hlavní skupiny (reprezentované těmito autory): 1) historiografie (Livius, Sallustius, Caesar, Nepos, Curtius Rufus, Suetonius, Tacitus, Valerius Maximus a také, přes básnickou formu jeho díla, Silius Italicus); 2) řečnictví, filosofie a jiná naučná literatura (Cato, Cicero, *Rhetorica ad Herenium*, Plinius starší i mladší, Seneka starší i mladší, Quintilianus, Gellius, Aulus) a 3) poesie (Plautus, Pomponius, Ovidius, Horatius, Vergilius, Martialis, Statius a opět Silius Italicus).

Jaké je tedy žánrové rozložení výrazů doprovázejících pýchu? Můžeme říci zaprvé, že dvě nejčastější spojení, totiž *superbia – crudelitas* a *superbia – avaritia* se vyskytují v podstatě výhradně v próze, a to (nepočítáme-li samotného Seneku) převážně u historiků, tedy u Livia, Sallustia a Curtia Rufa, plus u Cicerona, který vedle sebe zmiňuje pýchu a krutost téměř tak často jako Livius. Podobná je situace také u Senekova nejužívanějšího spojení *superbia – contumelia*, u něž ovšem Seneka a Cicero svou účastí historiky jednoznačně převažují. Spojení *superbia – arrogantia* se u historiků neobjevuje vůbec a zásluhu na její četnosti má především Cicero. Spojení *superbia – ferocia* nemá jednoznačné zařazení, zmiňují ji Livius i Curtius, Plautus a Ovidius, nejvíce se pak zamlouvá Gelliiovi. *Superbia – insolentia* patří rétorice v čele s Ciceronem, historikové ale přizvukují a stejně je na tom *superbia – impotentia*, kde získává body pro historiografii Valerius Maximus. Konečně stojí za zmínku, že Senekův oblíbený *tumor* náleží, se Senekovou výjimkou, jednoznačně básníkům.

Nakonec se můžeme ptát, zda se Senekův a Tacitův seznam liší obsahově. V této otázce není jisté v rozsahu naší práce možné zajít do adekvátní hloubky, neboť odpověď by vyžadovala samostatné studie všech zainteresovaných pojmů, můžeme ale zkusit některé aspekty alespoň naznačit. Podíváme se nejprve

³³Shrneme-li, pak u Seneky nacházíme výrazy *contumelia* (4), *tumor* (4), *crudelitas* (3), *avaritia* (2), *impotentia* (2), *insolentia* (2), *malignitas* (2), *stultitia* (2), *vanitas* (2) a po jednom *asperitas*, *animose*, *altius se ferre*, *contumaciter*, *contemptus*, *ferox*, *invidia*, *malitia*, *supercilium*; u Tacita *saevitia* (5), *avaritia* (3), *ira* (2), *spes* (2), a po jednom *adulatio*, *ambitio*, *crudelitas*, *discordia*, *luxus*, *severitas*. K těmto výčtům můžeme ještě započítat výraz *grave*, který oba autoři zmiňují, Seneka ve výskytu [23] na straně 41 *supercilium grave*, Tacitus ve výskytu [74] na straně 82 *gravis superbia*.

³⁴U Seneky v našem výběru třikrát a jednou mimo náš výběr; u Tacita jednou.

³⁵U Seneky v našem výběru dvakrát, mimo námi zkoumané texty ještě jednou; u Tacita v *Letopisech* třikrát, v *Historiích* jednou.

³⁶Seneka také kombinaci *superbia – arrogantia* uvádí ještě jednou, a to v *Útěšném listu Polybiiovi*.

³⁷Celkem pětkrát v *Letopisech*, dvakrát jinde u Tacita a dvakrát také u Seneky.

blíže na dvojici výrazů *saevitia* – *crudelitas*, následně připomeneme, jak se Senekův hlavní důraz dotýká skupiny výrazů *fortuna* – *vanitas* – *stultitia* – *tumor*, krátce zmíníme vztah pyšného člověka k moci v Senekově a Tacitově podání a uzavřeme poznámkou k výrazu *avaritia*.

Jak jsme uvedli, Tacitovým nejobvyklejším spojením je dvojice *superbia* – *saevitia*. Seneka výraz *saevitia* v přímém spojení s pýchou nepoužívá nikde, ale uvádí na jeho místě spíše výraz *crudelitas*. Tacitus užívá spojení *crudelitas* – *superbia* pouze jednou. Obě vlastnosti lze přitom věcně považovat za excesivní formu přísnosti (*severitas*), která je obvykle vnímána jako ctnost, pokud právě nepřekročí jistou míru a nezvrhne se do krutosti³⁸. Jak se tyto dvě varianty krutosti liší, nám vysvětluje sám Seneka. Ten ve spise *De clementia* (*O mírnosti*) rozlišuje tyto dva výrazy ve vztahu k spravedlnosti a trestu: *Crudelitas, quae nihil aliud est quam atrocitas animi in exigendis poenis. „Sed quidam non exigunt poenas, crudeles tamen sunt, . . . sed occidendi causa occidunt nec interficere contenti saeviunt, ut Busiris ille et Procrustes et piratae, qui captos verberant et in ignem vivos imponunt.“ Haec crudelitas quidem; sed quia nec ultionem sequitur (non enim laesa est) nec peccato alicui irascitur (nullum enim antecessit crimen), extra finitionem nostram cadit; finitio enim continebat in poenis exigendis intemperantiam animi. Possumus dicere non esse hanc crudelitatem, sed feritatem, cui voluptati saevitia est; possumus insaniam vocare . . . Illos ergo crudeles vocabo, qui puniendi causam habent, modum non habent, sicut in Phalari, quem aiunt non quidem in homines innocentes, sed super humanum ac probabilem modum saevisse.*³⁹ V intencích interpretace M. Dowlingové můžeme tedy říci, že zatímco Seneka staví vedle povýšenosti (*superbia*) krutost jakožto naprosto přehnanou míru jistým způsobem racionálního jednání, nespravedlivou (a nelegitimní) nikoli svou podstatou, ale ve své bezmeznosti, Tacitus doplňuje povýšenost pojmem vyjadřujícím překročení lidskosti do stavu ztráty

³⁸Podle Aristotelova slavného konceptu je ctnost vždy jistou středností mezi dvěma extrémy. Cf. pozn. 66 na straně 30.

³⁹Krutost, která není ničím jiným než přílišnou přísností ducha při vybírání [zaslouženého] trestu. „Ale někteří lidé jsou krutí (*crudeles*), i když neprovádějí potrestání, . . . ale vraždí kvůli vraždění samému a [dokonce] se nespokojí ani se zabitím samotným, ale běsní (*saeviunt*), jako onen mýtický [egyptský král] Busiris a Prokrustés a piráti, kteří bičují a upalují zaživa své zajatce.“ To jsou zajisté ukázky krutosti (*crudelitas*); ale protože v nich nejde o pomstu (neboť nedošlo k žádné újmě) ani o hněv nad nějakým přečinem (neboť žádný zločin nepředcházal), nespádají [tyto příklady] do rámce našeho zkoumání; naše zkoumání se totiž omezuje na duše, které neznají míru při vymáhání trestu. Můžeme říci, že v uvedených příkladech se nejedná o krutost (*crudelitas*), ale jakousi zvířeckou divokost (*feritas*), která má požitek z krutosti (*saevitia*); můžeme ji nazývat zbavením smyslu . . . Jako kruté budu tedy označovat takové lidi, kteří mají důvod vymáhat trest, ale neznají při tom míru. Příkladem takového člověka je [agrigentský tyran] Phalaris, o němž se říká nikoli, že byl krutý (*saevisse*) vůči nevinným, ale že byl krutý (*saevisse*) ve zcela nelidské a těžko uvěřitelné míře. *Sen. clem.* 2,4,1nn

Melissa Dowling ve své studii týkající se výrazů *clementia* a *crudelitas* uvádí: *Saevitia is the opposite of clemency, being applied with the same scope as clementia to human conduct, to the actions of beasts, to circumstances, and to atmospheric urges . . . In the De clementia, Seneca explains why clemency is so desirable, contrasting it with cruelty and savagery of man that crosses the boundaries of human behavior and leads the savage man away from his humanity into something beyond and awful: hoc est, quare vel maxime abominanda sit saevitia, quod excedit fines primum solitos, deinde humanos. ([Sen. clem.] 1.25.2) [Důvod, proč je saevitia nanejvýš zavrženíhodná, je ten, že jde za hranice jednak toho, co je zvykem, jednak lidskosti vůbec. Dowlingovou citovaná pasáž dále pokračuje: Saevitia . . . delectatur malis hominum; tunc illi dirus animi morbus ad insaniam pervenit ultimam, cum crudelitas versa est in voluptatem et iam occidere hominem iuvat. Saevitia . . . se těší z lidského neštěstí; a ta těžká nemoc duše dospívá do stavu krajního šílenství ve chvíli, kdy se krutost (*crudelitas*) zvrhne v požitek a vražda se změní v zábavu.]. Savagery is thus entirely opposed to clemency. Savagery displaces men, while clemency replaces them. . . . Cruelitas is characterized here by its bottomlessness and by the longing for more suffering and loss than any can provide. Thus cruelty is part of emotional excess that the Stoics most oppose. Stoics see the source of misery in human life in the lack of rational self-regulation that the cruel man experiences. Cruelty is insatiable because the self-limiting factor, the pain, is felt by others. (Dowling (2006), str. 7n)*

V dalším textu pak v narážce na námi citovanou pasáž píše: *Seneca . . . distinguishes between cruelty (crudelitas), in which there is the reason to inflict punishment, however excessive the form of punishment may be, and savagery (saevitia), in which there is no motivation to punish other than the pleasure the punisher receives in causing pain. . . . Savagery is another problem altogether because it includes no element of justice. (Dowling (2006), str. 201)*

smyslů, zvířecosti, svévolného, iracionálního a tedy neinteligibilního šílenství. Senekovým úběžníkem je velikost: míra a neomezenost; Tacitovým úběžníkem je (alespoň v této interpretaci vedené ze Senekova úhlu) přirozenost: lidská (*humana*), pro niž je charakteristický rozum, nebo zvířecí (*fera*), pro niž je charakteristický pud (*voluptas*). Vrátime-li se k naší výchozí otázce „Kde hledat pýchu?“, pak můžeme spolu se Senekou (a velkou řadou dalších autorů) odpovědět: „Vedle krutosti, která nezná míru, neboť vidí jen sebe sama a je zcela lhostejná k utrpení druhých.“ Spolu s Tacitem pak můžeme dodat: „Vedle krutosti, iracionální a nepochopitelné, která se vyžívá v utrpení druhých.“ Povýšený člověk nevnímá druhé lidi jako sobě rovné, jako také lidi, proto nemá potíže uplatňovat vůči nim příliš přísná měřítko (*crudelitas*); navíc ale může používat druhé jako zdroje vlastního potěšení (*voluptas*) a pokud má k tomu sklony, nalezne toto potěšení v týrání druhých (*saevitia*).

Senekovým oblíbeným kontextem, v němž zmiňuje pýchu a který naopak nenalzáme u Tacita, je obraz vrtkavé štěstěny (*Fortuna*) a *vanitas superbiae*, marnost pýchy, její falešnost a prázdnota. O této myšlence jsme již blíže mluvili při rozboru jednotlivých výskytů pojmu *superbia* u Seneky a není třeba se k němu zde znovu vracet, pouze připomeneme, že s výrazem *vanitas* se pojí dvě další představy, totiž na jedné straně *stultitia superbiae* – zaslepenost a krátkozrakost pyšných lidí, kteří nevidí, že jejich pocit nadřazenosti, pokud se odvíjí z věcí, které nemohou ovlivnit, jako je například přízeň osudu, bohatství, zdraví (a jiná *adiaphora*), stojí na vodě, že o tyto věci mohou kdykoli přijít a že jejich pýcha předchází pád; na druhé straně se s výrazem *vanitas* pojí myšlenka prázdny nadutosti (*tumor*), představa duše, která reaguje na vnější okolnosti (*fortuna*) zcela neadekvátním způsobem, totiž „zbožňováním“, nabíráním na velikosti (*magnitudo*), aniž by však nabrala na ušlechtilosti (*magnanimitas*), neboť tato její velikost je pouhým nafouknutím se (*inflatio*), takže duše pyšného člověka vypadá jako prázdna (*vana*) bublina.

Jak jsme viděli v předchozí části, souvisí s tématem pýchy úzce téma moci. U obou našich autorů toto téma nalzáme, u každého z nich však s jiným důrazem. Seneka mluví v souvislosti s pýchou především o těch lidech, kteří moc již mají, na jejím základě jsou pyšní a tuto svou pýchu projevují dehonestací druhých. Jeho základním důrazem je velikost vlastní osoby na straně jedné a urážlivé a potupné jednání s ostatními na straně druhé. K tomuto důrazu pak Seneka váže výrazy popisující pohrdavý vztah k ostatním (*contemptus* a *contumelia*), které pyšný člověk pokládá díky jejich bez-moci za méněcenné. Na druhou stranu Tacitovým výchozím stavem je (nezřízená) touha po moci. Nezdůrazňuje tolik ponižování ostatních, ale zaměřuje se výrazy jako *adulatio*, *ambitio* a *spes* na popis lidí, kteří udělají vše pro to, aby svou moc rozmnožili. Senekova pýcha je v tomto smyslu morální arogance těch, kteří si díky své moci (bohatství atd. . .) nárokují (*arrogant*) vyšší hodnotu oproti ostatním lidem⁴⁰. Tacitova pýcha je politická arogance těch, kdo si pro sebe nárokují (*arrogant*) mocenské postavení ve formě, která nepřísluší občanům, ale je znakem vposledku královské či tyranské vlády.

Tentýž rozdíl nalzáme také u jediného výrazu, na němž se naši autoři vícekrát shodují, totiž u výrazu *avaritia* (hrabivost, obohacování se na cizí účet). Tacitus uvádí spojení *superbia – avaritia* v politickém kontextu, totiž jako způsob jednání římského národa k jemu podřízeným politickým subjektům. Jednou přímo a jednou nepřímo⁴¹ jej zmiňuje mezi důvody ke vzpouře proti římské nadvládě, ve vnitropolitickém kontextu pak tímto výrazem obviňuje Agrippinu z vykořisťování římského národa⁴². Seneka používá tyto

⁴⁰*All animals are equal, but some animals are more equal than others.* George Orwell, *Animal Farm*, 1945

⁴¹[56] na straně 69 a [49] na straně 64

⁴²Výskyt [76] na straně 83. Jako osobní obvinění nalzáme toto spojení u Tacita ještě jednou v souvislosti s římským generálem Galbovy a Vespasianovy armády, M. Antoniem Primem (Tac. *hist.* 3,49,1). Tacitus poznamenává, že tyto jeho skryté charak-

dva výrazy obecně v morálním kontextu jakožto rozmanité formy neřesti (*mala, vitia animi*). Že oba pojmy představují jistou formu zneužívání druhého a nerespektu a proto patří k sobě, dokládá konstatováním: Láska k lidem nám zakazuje chovat se vůči ostatním povýšeně a sobecky⁴³. Podobně jako Tacitus i Lucretius a Curtius Rufus uvádějí spojení *superbia – avaritia* jako obvinění některého národa či politické skupiny a důvod ke vzpouře či trestu, u Cicerona jde o typická provinění správců provincií. U Sallustia ale nalézáme tuto dvojici v kontextu morálně-politickém, tedy poněkud bližším Senekově osobně-morálnímu zaměření, totiž při líčení dějin úpadku římského národa.

4.3.2. Protiklady

Druhou, ne již tak širokou podskupinu v odpovědi na otázku: „Kde hledat pýchu?“ tvoří pojmy, které jsme naopak viděli fungovat jako opozita pýchy a které ji tedy pomáhají definovat negativně. Byly to u Seneky výrazy: *magnitudo* (ušlechtilost, velikost)^{*339}, *humanitas* (respekt, přívětivost, láska k lidem)^{*340}, *benigne* (laskavě)^{*341}, *favere ut* (přát, aby)^{*342}, *praebere se facilem* (chovat se přátelsky)^{*343}, *nasute* (s vtípem)^{*344}, *comitas* (mírnost)^{*345}.

U Tacita pak: *modestia* (skromnost)^{*346}, *civile* (demokratické smýšlení)^{*347}, *clementia* (mírnost)^{*348}, *moderatio* (sebeovládání)^{*349}.

Jiní autoři v protikladu k povýšenosti uvádějí tyto vlastnosti:

- ≥5 výskytů
 - *humanitas* (respekt, přívětivost)^{*350}
 - *benignitas* (laskavost)^{*351}
 - *humilitas* (poniženost)^{*352}
 - *moderatio* (sebeovládání)^{*353}
- <5 výskytů
 - *facilitas* (přátelskost)^{*354}
 - *magnitudo (animi)* (ušlechtilost)^{*355}
 - *clementia* (milosrdenství)^{*356}
 - *miseriordia* (soucit)^{*357}
 - *modestia* (sebeovládání)^{*358}
 - *sapientia* (moudrost)^{*359}
 - *placidus* (mírný)^{*360}
 - *civilitas* (občanské smýšlení)^{*361}
- Pouze jeden výskyt *bonitas* (štědrost)^{*362}, *comitas* (mírnost)^{*363}, *gratus animus* (vděčnost)^{*364}, *humana fragilitas* (křehkost lidských záležitostí)^{*365}, *humanus modus* (normální lidský způsob)^{*366}, *iuste* (spravedlivě)^{*367}, *miseratio* (soucit)^{*368}, *mitis* (mírný)^{*369}, *sublimis animus* (vznešený duch)^{*370}

terové vady (*occulta mala*) vyšly najevo po vítězství u Bedriaca r. 69, a to opět v souvislosti se snahou získat si politickou moc (. . . *viam sibi ad potentiam struere*. . . si budoval cestu k moci).

⁴³*Humanitas vetat *superbum* esse adversus socios, vetat avarum*. Sen. *epist.* 88,30 výskyt [33] na straně 49

Nejčastěji zmiňovanou vlastností vymezující povýšenost negativně je *humanitas*, k jejímuž obsahu jsme v předchozí části uvedli, že představuje základní respekt k druhému jakožto člověku⁴⁴. Povýšenost na druhou stranu tento respekt nezná, neboť pyšný člověk považuje sám sebe za důležitějšího než jsou ostatní a nemá proto potřebu jim projevat respekt. Také ostatní vlastnosti, které k povýšenosti kontrastuje Seneka, s tímto respektem k druhému souvisí a projevují se vlídným, přátelským jednáním s ostatními. Viděli jsme, že u doprovodných vlastností zdůrazňoval Seneka jednání a vztah povýšeného člověka k ostatním, zatímco Tacitův pohled se soustředil spíše na touhu po moci a vlastní prospěch. Tyto rozdílné pohledy se odrážejí také u vlastností tvořících protiklad pýchy. Seneka vedle samotné *humanitas*, lásky a úcty k bližnímu jakožto člověku, zdůrazňuje přístupnost v jednání (*facilitas*) a přátelské vystupování (*benigne*), tedy opět vlastnosti obrácené ven, k ostatním. Tacitus uvádí na jedné straně ctnosti zaměřené více na vlastní osobu: *modestia* a *moderatio*, schopnost sebeovládání a dobrovolného podřízení se autoritě (především autoritě vnitřní, morální). Ačkoli Seneka ani jednu z těchto vlastností ve svých spisech v souvislosti s pýchou neuvádí, můžeme jejich přítomnost zahlédnout v protikladech, ve výrazech jako *impotentia* a *insolentia*, které popisují neschopnost sebevlády a které u Seneky nalezneme ve spojení s povýšeností více než jen jednou. Na druhé straně zmiňuje Tacitus jednak výraz *clementia*, který je, jak jsme viděli⁴⁵, přímým opozitem jeho oblíbené krutosti *saevitia*⁴⁶ a odedávna fungoval v politickém kontextu jako termín zastřešující myšlenku, vyjádřenou první polovinou Vergiliova verše *parcere subiectis*⁴⁷; a dále výraz *civile*, který položen naproti pýše vyznačuje z římského pohledu druhou stranu pomyslné škály mezi republikou a monarchií (tyranidou). Vidíme tedy, že *superbia* se u Tacita opakovaně objevuje ve společnosti pojmů vyjadřujících politickou moc, její získávání a uplatňování, u Seneky pak v doprovodu výrazů vyznačujících mezilidské vztahy a tak či onak se dotýkajících základní lidské rovnosti⁴⁸.

⁴⁴Michael von Albrecht v Dějinách římské literatury shrnuje smysl *humanitas*, lidské sounáležitosti, která jde za hranice států a obcí, a uvádí jej do souvislosti se světovým logem, racionálním principem vesmíru (cf. pozn. 4 na straně 20), slovy: *Another important principle* [sc. principle strongly influencing Seneca's thoughts] *is the Stoic sympathy for our fellowmen who like ourselves participate in the logos of the universe (humanitas). Consequently, Seneca demands fair treatment of slaves. . .* (Albrecht et al. (1997), vol. II. str. 1189)

⁴⁵Cf. pozn. 39 na straně 102.

⁴⁶Ve spise *De clementia* charakterizuje Seneka tuto vlastnost následujícími slovy: *Praecipue tamen aequalis ad maximos imosque pervenit clementiae tuae admiratio: cetera enim bona pro portione fortunae suae quisque sentit aut expectat maiora minoraque ex clementia omnes idem sperant; nec est quisquam, cui tam valde innocentia sua placeat, ut non stare in conspectu clementiam paratam humanis erroribus gaudeat.* A hlavně: tvé milosrdenství obdivují stejně lidé nejmocnější i zcela maličci: jiná dobra totiž každý zakouší úměrně své situaci a podle toho od nich očekává více nebo méně, v milosrdenství však doufají všichni stejně; a nikdo si není tak jist svou nevinností, aby nebyl rád, že milosrdenství, připravené na lidské chyby, je na dohled. (Sen. *clem.* 1,1,9) *Clementia*, připravenost odpouštět, je ctností doplňující přísnost (*severitas*) a obě dohromady se vztahují ke spravedlnosti (*iustitia*). Přežene-li se přísnost, zvrhává se, jak jsme zmínili, v krutost, excesivní *clementia* je ale také nežádoucí. Přílišná milost (Seneka uvádí v této souvislosti výraz *miser cordia*), lítost, která odpouští nerozlišně, bez ohledu na spravedlnost, není schopna potrestat ty, kdo trest jakožto lék na svou nemocnou – hřešící duši potřebují.

Důležitá jsou z našeho pohledu slova *ex clementia omnes idem sperant* (v milosrdenství však doufají všichni stejně), obzvláště zdůrazněná kontrastem s těsně předcházejícím *maiora minoraque* a úvodním *ad maximos imosque*: milosrdenství (v přesném protikladu k povýšenosti) se řídí spravedlností a měří každému nikoli podle jeho situace, bohatství nebo moci, ale podle toho, jak zaslouží. Náfuca si nejvíce hledí sebe, má svůj okruh vybraných přátel a jeho svět je přísně hierarchizovaný. Milosrdenství nehledí na sociální rozdíly, ale pouze na spravedlnost a dobro společnosti i jednotlivce.

⁴⁷Verg. *Aen.* 6,847

K úvaze ukazující, že *clementia* figurovala v římském *politickém* myšlení jistě již před první polovinou druhého století právě jakožto základní ctnost strany mající v rukou moc ve vztahu k jejím podřízeným subjektům, cf. Haffter (1940), str. 103–106.

⁴⁸Jak jsme ale uvedli v úvodu k Senekovým *De beneficiis*, nemůžeme žádným způsobem ani jeho přístupu upřít politický aspekt. Tak jako *beneficium* bylo do značné míry politickou institucí, tak také klíčový pojem kontrastující s povýšeností, *humanitas*, je pojmem navýsost politickým, ale politickým ve velmi širokém smyslu slova. Tacitem uváděné výrazy *ambitio*, *clementia* jsou do

4.4. Jak se k pýše postavit?

V odpovědi na poslední otázku se blíže podíváme na reakce, které *superbia* typicky vyvolává, a na možnosti, jak se k pýše druhého postavit a jak s ní naložit.

4.4.1. Reakce

Tohoto tématu jsme se lehce dotkli, když jsme mezi výrazy, které často doprovázejí pýchu, zařadili slovo *gravitas*. Právě toto slovo dobře vyznačuje vztah, který k projevům pýchy zaujímají ostatní. Projevy povýšenosti jsou okolí protivné, těžce snesitelné. A skutečně, když se podíváme také na jiné výrazy, které označují vztah druhých k pyšnému jednání, nalezneme často právě slova jako snášet (*ferre, pati*) a různé opisy *nesnesitelnosti* pýchy. U Seneky vidíme: *paenitet impetrasse* (mrzí, že dosáhl [toho, oč prosil])^{*371}, *ferre non posse* (nemoci snést)^{*372}, *invisum* (nenávisť)^{*373}; *odium* (nenávisť)^{*374}, *timor* (strach)⁴⁹, *offendere* (urazit)^{*375}, *pati* (snášet)^{*376}, *ridere* (smát se)^{*377}, *accendi* (být podrážděn, pobouřen)^{*378}. U Tacita potom: *odium* (nenávisť)^{*379}, *gravis* (odpor)^{*380}, *ira* (hněv)^{*381}, *perosus* (kdo nenávidí)^{*382}.

- Slovesa zachycující postoj k pýše:
 - *ferre (non) posse* ((ne)moci snést)^{*383}
 - *pati* (snášet)^{*384}

značné míry přímočaré a týkají se politiky tak, jak ji běžně chápeme. *Humanitas* ale leží hlouběji, až v základech politiky: její role je zakládající. *Humanitas* je tou vlastností, která vpsledku umožňuje vznik civilizace, společnosti obecně a politické obce zvlášť.

O tomto základním společensko-politickém rozměru pojmu *humanitas* si můžeme udělat obraz na základě Ciceronovy řeči *Pro P. Sestio: Quis enim nostrum, iudices, ignorat ita naturam rerum tulisse ut quodam tempore homines nondum neque naturali neque civili iure descripti fusi per agros ac dispersi vagarentur tantumque haberent quantum manu ac viribus per caedem ac vulnera aut eripere aut retinere potuissent? Qui igitur primi virtute et consilio praestanti extiterunt, ii perspecto genere humanae docilitatis atque ingenii dissipatos unum in locum congregarunt eos que ex ecferitate illa ad iustitiam atque ad mansuetudinem transdixerunt. Tum res ad communem utilitatem, quas publicas appellamus, tum conventicula hominum, quae postea civitates nominatae sunt, tum domicilia coniuncta, quas urbes dicimus, invento et divino iure et humano moenibus saepserunt. Atque inter hanc vitam perpolitam humanitate et illam immanem nihil tam interest quam ius atque vis.*

Všichni známe, [vážený] soude, vyprávění o povaze věci, jak se lidé kdysi, když ještě nebyly popsány přírodní zákony ani sepsány zákony občanské, potulovali rozptýlení a rozprášení po kraji a měli jen to, co si dokázali urvat a udržet ve svých rukou a moci prostřednictvím vražd a násilí. A jak se pak našli někteří, kteří vynikali odvahou a rozumostí, a ti když si uvědomili, že lidské přirozenosti je vlastní učenlivost, shromáždili roztroušené lidi na jednom místě a přivedli je ze stavu divokosti ke spravedlnosti a krotkosti. A tehdy obehnali zdmi božského a lidského práva, které vynalezli, instituce, v nichž se lidé spojili, totiž ty které slouží společnému užitku a kterým říkáme stát, i shromáždění lidí, která byla nazvána obcemi, i sídla zvaná města. A tak to, na čem nejvíce záleží a v čem spočívá rozdíl mezi oním zvířecím způsobem života i tímto životem zušlechtněným respektem jednoho člověka k druhému, je rozdíl mezi právem a násilím. Cic. *Sest.* 91n

Z tohoto obrazu vidíme, kam vede povýšenost, základní protiklad lásky k člověku: Pýcha rozbíjí mezilidské vztahy a nabourává základy lidské společnosti. Bude-li si každý o sobě myslet, že je důležitější než všichni ostatní a že ostatní jsou na světě pouze k tomu, aby jich mohl využívat, bude-li se každý podle tohoto přesvědčení chovat, vrátí se lidstvo zpět do stavu před „uzavřením společenské smlouvy“ a opět bude *homo homini lupus*. A v tomto základním smyslu je Senekův pohled na pýchu bezesporu pohledem na politický fenomén: lidská společnost je ze stoického úhlu nepostradatelným prostorem, bez něž by se dobro a ctnost především vůbec nemohly projevit.

⁴⁹Obě narážky [18] na straně 37 a [27] na straně 45 na strach z pyšného člověka jsou ovšem nepřímé: V případě [18] na straně 37 věta *superbo fastidiri acerbius est quam non timeri* (pohrdání dráždí náfuku více než nebojácnost) naznačuje, že namyšlený člověk *chce* být obáván, i když méně, než chce být vážen, a z toho lze soudit, že strach je přirozenou reakcí na povýšenost (přinejmenším ze strany těch, kdo se povýšenosti nemohou nijak bránit); ve výskytu [27] na straně 45 je opět řeč o strachu a váženosti (sloveso *colere* – ctít – je pozitivním vyjádřením negativního *fastidiri* – být v opovržení – z předchozího případu. *Coli* představuje to, co každý člověk, ale *superbus* obzvláště od okolí chce, *fastidiri* naopak to, co si nikdo, ale obzvláště pyšný člověk, nepřeje.), a to v tom smyslu, že je-li pán vůči svým otrokům *superbus*, pak jimi není ctěn, ale obáván.

- *ridere* (smát se) ^{*385}
- *timere* (bát se) ^{*386}
- *accendere* (podráždit) ^{*387}
- *aspernari* (odmítat, pohrdat) ^{*388}
- *superbis (sociis) spernendum* (pohrdat domýšlivými spojenci) ^{*389}
- Jména zachycující postoj k pýše:
 - *odium* (nenávisť) ^{*390}
 - *ira* (hněv) ^{*391}
 - *invidia* (nenávisť; *invisus*) ^{*392}
 - *offensio* (urážka; *offensus*) ^{*393}
- Vlastnosti pýchy vystihující její působení na okolí:
 - *intolerabilis, intoleranda* (nesnesitelná) ^{*394}
 - *gravis* (protivný) ^{*395}
 - *perosa* (nenáviděná) ^{*396}
 - *ingrata* (nemilá) ^{*397}
 - *damnosa* (škodlivá) ^{*398}
 - *famosa* (zlopověstná) ^{*399}

Z tohoto seznamu je zjevné, že pýcha je v římských očích skutečně zavrženíhodnou vlastností. O tom, že nejprůrozeňší reakcí na cizí povýšenost je nenávisť, nás poučuje Cicero, když ve svém pojednání *O vyhledávání látky* (*De inventione*) vysvětluje, jak v posluchačích (či čtenářích) vyvolat právě ty emoce, které si řečník vyvolat přeje⁵⁰. Cicero píše: *Benivolentia quattuor ex locis comparatur: ab nostra, ab adversariorum, ab iudicum persona, a causa. . . . Ab adversariorum autem, si eos aut in odium aut in invidiam aut in contemptionem adducemus. In odium ducentur, si quod eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur*⁵¹. . . . *Indignatio est oratio, per quam conficitur, ut in aliquem hominem magnum odium aut in rem gravis offensio concitetur. . . . Tertius decimus locus et, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam et arrogantiam odium concitatur*⁵². Chceš-li si je naklonit, řekni, že tví protivníci jsou *superbi*; chceš-li, aby někoho nenáviděli, řekni, že je *superbus*. Samo obvinění z povýšenosti má sílu vyvolat v posluchačích žádanou emocionální odezvu – nenávisť. A viděli jsme, že Tacitus této skutečnosti hojně prakticky využívá. Pýcha nepřátel v prosloveh vojevůdců před bitvou vzbuzuje bojový zápal v srdcích mužů. Pouhá zmínka, že nevěsta zpychne, odradí Claudia od svatby s Aelií Paetinou, obvinění Germanica i Agrippiny starší z pýchy má popudit císaře Tiberia proti její osobě stejně jako obvinění Agrippiny mladší chce poštvat císaře Nerona. Ale především: Tacitus sám nešetří označením *superbus* na

⁵⁰A tak vidíme výslovně formulovaná ta pravidla, která Tacitus v praxi používá.

⁵¹Náklonnost lze získat [pojednáním těchto] čtyř témat: naší osoby, osob oponentů, osoby soudce, okolností případu. . . . Při probírání oponentů [získáme náklonnost] tehdy, jestliže je vylíčíme jako hodné nenávisti nebo závisti nebo opovržení. Jako hodní nenávisti budou vypadat, jestliže na ně prozradíme nějaký jejich podlý, povýšený, krutý nebo zlomyslný čin. . . . Cic. *inv.* 1, 16, 22

⁵²Zneuctění je druh řeči, jímž se dosáhne vyvolání velké nenávisti k nějakému člověku nebo silného pocitu nevole nad nějakou skutečností. . . . Třinácté téma je ukázání, že nějaká krivda byla [navíc] spáchána ponižujícím způsobem. Pomocí tohoto tématu se roznítí nenávisť k povýšenosti a aroganci [pachatele]. Cic. *inv.* 1, 54, 100 a 105

adresu svých postav, když čtenáři našeptává: „A říkalo se o něm. . . ⁵³“, „Tak vám byla pyšná. . . ⁵⁴“, ale i otevřeně, když charakterizuje Seiana nebo okamžik, v němž se Agrippina mladší dostala k moci.

Seneka nám představuje širší výběr reakcí, z nichž si můžeme všimnout jedné z možností, jíž je, jak vidíme, strach (*timere*) – strach z povýšenosti člověka, který nad námi má vládu. Druhou stranou téže mince je zasloužený výsměch (*ridere*) namyšlenosti člověka, který nad námi vládu nemá a jehož prázdné nadýmání můžeme tedy sledovat s odstupem.

4.4.2. Protiakce

Zcela nakonec zmíníme, že existují možnosti, jak s povýšeností zatočit, slovesa, popisující její terminaci. Toto téma se u našich autorů vyskytuje pouze náznakově. Seneka, žádné překvapení, doporučuje přistupovat k pyšným cestou rozumu a přesvědčit je (*persuadere*)^{*400} pomocí důkazu. Tacitus popisuje, jak Nero prakticky zakročil proti zdroji přílišné sebedůvěry své matky^{*401} a zmiňuje, že preventivním lékem na pýchu může být odstrašující příklad, který pomáhá uvědomit si vrtkavost štěstěny (*documentum adversus superbiam*)^{*402}. Tentýž motiv nestálosti osudu, který pyšnému neustále hrozí pádem, pojednávají koneckonců také Hekubina^{*403} a Agamemnonova^{*404} úvodní řeč v Trójankách. V Thyestovi pak skládá Seneka veršík o hrozbě osudu pyšným, jako stvořený k vytesání do mramoru: *Quem dies vidit veniens superbum, / hunc dies vidit fugiens iacentem*⁵⁵. U jiných autorů však nalézáme nejen důvěru v obrácení kola osudu nebo pomstu bohů^{*405}, ale také možnosti jak s povýšeností naložit, které se nabízejí lidem. Pomsty se může chopit vládce^{*406}, ale i lid jako celek^{*407} nebo jednotlivci^{*408} a pomsta na sebe může vzít rozmanité podoby. Nejznámějším příkladem bude jistě Vergiliovo *debellare superbos*^{*409}, které doporučuje kompletní destrukci pyšných a které potvrzuje Livius slovem *depugnare*^{*410}. Pýchu je ale také možné potrestat (*punire*) zbraní, jíž se nejvíce obává, totiž tím, že ji vystavíme ponížení^{*411}, je možné ji zlomit (*frangere*)^{*412}, otupit (*retundere*)^{*413} a zkrotit (*coercere*)^{*414}, (*frenare*)^{*415}, strhnout povýšenost z jejího vyvýšeného místa (*detrahere*)^{*416} a nafoukanost vyfouknout (*detumescere*)^{*417}.

Tento výsledek je zcela ve shodě se závěrem J. M. J. Murphyho⁵⁶, který upozorňoval na lidskou morální povinnost zničit toho, kdo je *superbus*, neboť *superbia* je sice nesnesitelná, její existenci není možné tolerovat, ale zároveň (na rozdíl od *hybris*) nevede ke své vlastní zkáze.

4.5. Vysvětlivky ke 4. kapitole

^{*1} [18] na straně 37, [43] na straně 57 a *reges simulantes* (ti, kdo se chovají jako by byli králové) [21] na straně 38

^{*2} [5] na straně 27

^{*3} [25] na straně 43, [26] na straně 44, [27] na straně 45

^{*4} [28] na straně 45

^{*5} [22] na straně 39, [32] na straně 47

^{*6} [40] na straně 55

^{*7} [20] na straně 38

^{*8} [43] na straně 57

⁵³ [45] na straně 60, [48] na straně 63

⁵⁴ [69] na straně 79

⁵⁵ A koho ráno v pýše zastihlo / toho už večer uviděl an padl. Sen. *Thy.* 613n

⁵⁶ Murphy (1997)

- ^{*9}[23] na straně 41
- ^{*10}[28] na straně 45
- ^{*11}[38] na straně 52. Podobné spojení *superbia + ignavia* cf. Sall. *Iug.* 85,1 .
- ^{*12}[40] na straně 55
- ^{*13}[14] na straně 34
- ^{*14}[25] na straně 43
- ^{*15}[15] na straně 34
- ^{*16}[29] na straně 45
- ^{*17}jakožto její *malum* [8] na straně 29
- ^{*18}jakožto její *species* [36] na straně 51
- ^{*19}[68] na straně 78
- ^{*20}[56] na straně 69
- ^{*21}[79] na straně 85
- ^{*22}[46] na straně 61
- ^{*23}[49] na straně 64
- ^{*24}[78] na straně 84
- ^{*25}[81] na straně 86
- ^{*26}[45] na straně 60
- ^{*27}[65] na straně 75
- ^{*28}[60] na straně 72
- ^{*29}[61] na straně 73
- ^{*30}[50] na straně 64
- ^{*31}[57] na straně 69
- ^{*32}Lucil. 1182* (Hvězdičkou je označen konec Luciliova verše *reges odisse superbos*, který Cicero dvakrát cituje.); Lucr. 5,1222; Verg. *Aen.* 11,15; Liv. 1,53,9 a 2,1,3 a 2,5,6; Cic. *Phil.* 3,9 a Cic. *Att.* 2,8,1* a 6,3,7*; Sen. *suas.* 1,5; Colum. 10,128; Sen. *dial.* 10,18,5; Stat. *Theb.* 1,76 a 9,212n; Mart. 3,7,5 a 12,15,4n; Iuv. 6,524; Plin. *nat.* 33,52; *regia superbia* Liv. 1,54,1 a 4,15,3 a 40,4,14; Sall. *Iug.* 64,5; Curt. 3,2,11; *superbia regis* Liv. 1,59,9 a 2,1,2; Flor. *epit.* 1,14,12
- ^{*33}Cic. *Att.* 15,15,2
- ^{*34}Verg. *Aen.* 2,556n
- ^{*35}Laev. *carm. frg.* 22; Lucr. 2,1091; Verg. *Aen.* 12,236; Liv. 4,5,6 a 28,44,4 a 42,52,16; Plin. *epist.* 3,14,1; Plin. *paneg.* 63,6
- ^{*36}Mart. 9,65,11
- ^{*37}Verg. *Aen.* 12,126; Sil. 15,186n
- ^{*38}Liv. 4,56,9 a 34,2,2; Sall. *Catil.* 33,3
- ^{*39}Sall. *Iug.* 5,1 a 30,3 a 64,1; Vell. 2,11,2; Ps. Quint. *decl.* 3,14
- ^{*40}Liv. 9,46,8; Mart. 5,35,6
- ^{*41}Mart. 5,35,6
- ^{*42}Verg. *Aen.* 1,523; Liv. 21,44,5 a 25,18,2; Mela 3,18; Stat. *Ach.* 1,796
- ^{*43}Verg. *Aen.* 1,21; Liv. 7,31,6; Sil. 15,169
- ^{*44}Verg. *Aen.* 5,473; Verg. *georg.* 3,226n; Ov. *fast.* 1,593nn; Liv. 9,5,8; Curt. 8,4,25; Sen. *dial.* 7,25,4; Sil. 1,519n a 2,607n a 5,647; Iust. 5,7,6
- ^{*45}Verg. *Aen.* 4,424 Dido o Aeneovi; Liv. 6,23,8 a 9,2,10 a 28,22,10; Homer. 421; Sil 15,3; Stat. *Theb.* 2,524; Iust. 5,7,6
- ^{*46}Liv. 39,4,13
- ^{*47}Liv. 4,49,14
- ^{*48}Liv. 34,54,7; Cic. *rep.* 1,48; Sen. *contr.* 1,1,17
- ^{*49}Cic. *rep.* 1,48
- ^{*50}Tib. 3,11,4; Mart. 12,48,16
- ^{*51}Lucr. 5,1137; Tib. 1,9,80; Sen. *Ag.* 10; Sil. 10,628 a 13,605
- ^{*52}Hor. *carm.* 1,12,34n; Stat. *silv.* 5,2,166n
- ^{*53}Kromě [23] na straně 41 pouze u básníků: Hor. *epod.* 2,7n; Stat. *silv.* 1,2,141n; Mart. 1,70,13.
- ^{*54}Verg. *Aen.* 8,196; Verg. *georg.* 2,461; Stat. *Theb.* 2,223; Claud. 15,138n
- ^{*55}Lucr. 4,1178; Verg. *Aen.* 8,721n; Verg. *Aen.* 2,504; Hor. *carm.* 4,15,7n Manil. 4,180
- ^{*56}Sen. *Herc. f.* 164

- *⁵⁷Sen. *Phoen.* 592n
 *⁵⁸Hor. *epod.* 7,5n; Stat. *silv.* 1,3,86
 *⁵⁹Stat. *Theb.* 9,146n
 *⁶⁰Verg. *Aen.* 7,12; Ov. *am.* 1,6,58; Manil. 4,91
 *⁶¹Sen. *Herc. O.* 569
 *⁶²Catull. 64,85; Verg. *Aen.* 2,785
 *⁶³Sil. 17,620n; Auson. 4,7
 *⁶⁴Sen. *suas.* 2,3
 *⁶⁵Sil. 14,93
 *⁶⁶Liv. 2,56,7 a 9,34,15
 *⁶⁷Cic. *rep.* 1,51; Sen. *Phaedr.* 609; Sil. 5,77 a 16,117
 *⁶⁸Sall. *Catil.* 12,2; Cic. *rep.* 1,51; Quint. *inst.* 3,6,56; Apul. *apol.* 19
 *⁶⁹Cic. *rep.* 1,51; Cic. *de orat.* 2,342
 *⁷⁰Plaut. *Stich.* 300; Hor. *epist.* 1,1,68
 *⁷¹Přímo *superbus currus* pouze [40] na straně 55; nalézáme ale také *superbus curru* Manil. 1,738; *Epiced. Drusi* 333.
 *⁷²Sil. 2,190 a opět jako předmět pýchy *spoliis superbus*
 *⁷³Hor. *carm.* 1,35,3n; Hor. *carm.* 1,37,31n
 *⁷⁴Sil. 15,119
 *⁷⁵Sil. 11,435n
 *⁷⁶Verg. *Aen.* 8,683; Sil. 10,563
 *⁷⁷Sil. 3,232 a 12,394n
 *⁷⁸Sil. 14,250
 *⁷⁹Verg. *Aen.* 8,118; Liv. 3,9,12
 *⁸⁰Sen. *Ag.* 246n
 *⁸¹Cic. *Marcell.* 9; Tac. *hist.* 1,8,2
 *⁸²Ov. *epist.* 20,105; Sen. *Herc. f.* 390; Sen. *Herc. O.* 1507n
 *⁸³Auson. 27,3
 *⁸⁴Sil. 2,179
 *⁸⁵Verg. *Aen.* 3,475
 *⁸⁶*Octavia* 125 a Hor. *epod.* 5,63 o Kreúse
 *⁸⁷Liv. 7,40,7; Plin. *nat.* 16,12
 *⁸⁸Liv. 31,29,9
 *⁸⁹Liv. 23,7,5 a 25,10,8; Cic. *Phil.* 3,34
 *⁹⁰Cic. *Rab. Post.* 39; Verg. *catal.* 9,37
 *⁹¹Sall. *Catil.* 19,4; Sall. *rep.* 1,11,6; Liv. 38,1,2
 *⁹²Verg. *Aen.* 10,445 a 12,877; Sil. 11,174n
 *⁹³Liv. 35,33,9
 *⁹⁴Verg. *Aen.* 9,634; Prop. 2,8,16; Ov. *met.* 14,715; Ov. *trist.* 5,8,8
 *⁹⁵Quint. *inst.* 12,2,9
 *⁹⁶Lucr. 5,1173; Verg. *Aen.* 7,544; Stat. *Theb.* 11,360
 *⁹⁷Sil. 9,567n; Stat. *Theb.* 11,710; Quint. *inst.* 11,1,37
 *⁹⁸Liv. 1,32,3 a 4,58,6; Cic. *Vatin.* 8; Iust. 42,1,2 a 37,4,5
 *⁹⁹Val. Fl. 4,649
 *¹⁰⁰Liv. 28,22,10
 *¹⁰¹*Laus Pis.* 115
 *¹⁰²Verg. *georg.* 3,117; Stat. *silv.* 2,1,108
 *¹⁰³Sil. 5,339
 *¹⁰⁴Cic. *Verr.* 2,5,32
 *¹⁰⁵Verg. *ecl.* 2,15
 *¹⁰⁶Ov. *ars* 2,525; Liv. 9,5,8 *ludibria victoris et vultus superbos* výsměch vítězů a pýchu v jejich tvářích; Cic. *Quinct.* 97; Curt. 5,8,14; Sen. *dial.* 4,5,5; Sen. *Herc. f.* 721; Lucan. 4,569; Stat. *silv.* 1,2,167
 *¹⁰⁷Petron 17,3; Sen. *Herc. O.* 1974; Stat. *Theb.* 8,673

- *¹⁰⁸Stat. *Theb.* 12,89; Plin. *paneg.* 48,4; Claud. 24,3,218
- *¹⁰⁹Liv. 24,5,5 a 34,5,13; Sen. *dial.* 4,21,7
- *¹¹⁰Ov. *met.* 6,169; Cic. *Verr.* 2,3,5; Sen. *suas.* 6,3
- *¹¹¹Stat. *Theb.* 12,770n
- *¹¹²Hor. *sat.* 2,6,86
- *¹¹³Hor. *sat.* 2,2,108
- *¹¹⁴Sen. *Med.* 205; Sen. *Herc. f.* 57 má hapax legomenon *superbifica manu*
- *¹¹⁵Val. Fl. 2,544
- *¹¹⁶Hor. *epod.* 8,19
- *¹¹⁷Sen. *Med.* 253; Sen. *suas.* 6,26
- *¹¹⁸Ov. *epist.* 21,33
- *¹¹⁹Verg. *Aen.* 11,715; Cic. *part.* 81,16; Cic. *Tusc.* 4,16,35; Liv. 2,27,1 a 32,32,14; Sen. *dial.* 3,20,2; Iuv. 6,180
- *¹²⁰Lucr. 5,1018; Liv. 1,54,7 a 4,49,12; Plin. *epist.* 9,14,1
- *¹²¹Verg. *Aen.* 6,817; Sil. 10,572n a 15,394n
- *¹²²Liv. 34,54,7
- *¹²³Plin. *nat.* 34,29
- *¹²⁴Ov. *met.* 1,454; Tib. 3,8,22 a Tib. 3,10,2 Phoebus
- *¹²⁵Mart. 5,24,11
- *¹²⁶Prop. 4,10,48
- *¹²⁷Verg. *Aen.* 12,877n
- *¹²⁸Ov. *medic.* 33n
- *¹²⁹Prop. 2,24b,11
- *¹³⁰Ov. *met.* 13,102
- *¹³¹Hor. *carm.* 4,10,2 a Curt. 7,11,24 *eius superbiae haud inmerito inludens pinnas habere ait milites*. Nikoli bezdůvodně si z jejich povýšenosti utahoval: prohlásil, že těm vojákům rostou peříčka.
- *¹³²Mart. 6,55,2 a 9,11,1
- *¹³³Mart. 3,58,17
- *¹³⁴Phaedr. 1,3,4
- *¹³⁵Pers. 1,100
- *¹³⁶Val. Fl. 3,624n
- *¹³⁷Claud. 11,14n *leo morte superbior* lev pyšnější než smrt
- *¹³⁸Sil. 15,119
- *¹³⁹*provinciales* [81] na straně 86
- *¹⁴⁰[46] na straně 61
- *¹⁴¹[8] na straně 29
- *¹⁴²[20] na straně 38, [32] na straně 47
- *¹⁴³[42] na straně 57
- *¹⁴⁴[72] na straně 80
- *¹⁴⁵[68] na straně 78
- *¹⁴⁶[51] na straně 65
- *¹⁴⁷[60] na straně 72
- *¹⁴⁸[77] na straně 84
- *¹⁴⁹[59] na straně 71
- *¹⁵⁰[70] na straně 79
- *¹⁵¹[75] na straně 82
- *¹⁵²[73] na straně 81
- *¹⁵³Ov. *met.* 1,752 a 9,444
- *¹⁵⁴Ov. *met.* 11,217nn
- *¹⁵⁵Ov. *epist.* 8,43
- *¹⁵⁶Sen. *Med.* 205
- *¹⁵⁷Curt. 7,4,3
- *¹⁵⁸Verg. *Aen.* 12,125; *auro spoliisque* zlatými zbrojemi Verg. *Aen.* 2,504

*159 Sen. *Oed.* 771; Manil. 1,738; *Epiced. Drusi* 333

*160 Verg. *Aen.* 2,504 a 8,201; Val. Fl. 1,745; *spolio Ov. met.* 7,156

*161 Mart. 5,24,11

*162 *Ov. met.* 2,442; Homer. 421; Sil. 15,185

*163 *Ov. met.* 1,454

*164 *Ov. am.* 3,10,20

*165 *Ov. fast.* 6,706 o satyru Martiovi

*166 Val. Fl. 6,735; *virtute ac factis* odvážnými činy Sil. 10,572n

*167 Prop. 4,8,82

*168 [22] na straně 39, [42] na straně 57

*169 [32] na straně 47

*170 [31] na straně 47

*171 [41] na straně 56

*172 [13] na straně 33

*173 [16] na straně 35, [30] na straně 46, [35] na straně 50 (*tumor haerebit*), [38] na straně 52 (*tumor invadit*)

*174 [29] na straně 45, [37] na straně 52

*175 [18] na straně 37

*176 [12] na straně 32

*177 [20] na straně 38

*178 [21] na straně 38

*179 [60] na straně 72

*180 [66] na straně 77

*181 [68] na straně 78

*182 [72] na straně 80

*183 [75] na straně 82

*184 [83] na straně 87

*185 [73] na straně 81

*186 [67] na straně 77

*187 [69] na straně 79

*188 [80] na straně 86

*189 [46] na straně 61, [51] na straně 65

*190 [47] na straně 62

*191 Sall. *Iug.* 82,3 *alii in superbiam vortebant* jiní se zvrhli k pyšce; Sall. *Catil.* 6,7 *in superbiam dominationemque se convortit* zvrhnul se a stal se pyšným a panovačným; Curt. 6,6,1

*192 Curt. 6,11,24 *Incidimus in superbiam nec dis, quibus se exaequat, nec hominibus, quibus se eximit, tolerabilem.* Upadáme do pýchy, již nemohou snést ani bohové, jimž se chce rovnat, ani lidé, od nichž se distancuje.

*193 Amm. 31,10,5

*194 Plin. *nat.* 7,3 *dementia existimantium ad superbiam se genitos* hloupost těch, co si myslí, že se narodili lepší než ostatní

*195 Hor. *carm.* 3,30,14

*196 Cic. *leg. agr.* 2,92

*197 Prop. 2,33a,14; Prop. 3,24,2; Prop. 4,8,82

*198 Prop. 4,1,63 . . . *ut nostris tumefacta superbiat Umbria libris.*aby se Umbrie, [celá] napýřená, chlubila mými knihami; *Ov. met.* 1,754; Sen. *Ag.* 246n *superba et impotens nimis fortuna magno flatu spiritus tumidos dat* přílišná přízeň osudu je pyšná a neumí se ovládat, nadouvá duše velikou domýšlivostí; Tac. *hist.* 4,19,1 *intumescere superbia* nadmuly se pýchou; Phaedr. 1,3,4 *tumens inani graculus superbia* krkavec nadutý nemírnou pýchou; Stat. *Theb.* 3,333n *tunc quoque lassa tumet virtus multumque superbit* i přes únavu se dme a pyšní svou udatností; Auson. 45,1 *quidam superbus opibus et fastu tumens* jakýsi člověk pyšný na své prostředky, celý nadutý a povýšený; Sil. 5,290 *tumidus vanoque superbus* nadutý a neopodstatněně pyšný; Stat. *Theb.* 2,346; Mart. 5,8,6 *iactat tumido superbus ore* se náfuka celý nadutý vytahuje; Iust. 39,2,1 *Alexander . . . tumens successu rerum, spernere . . . superba insolentia coepit* Alexandr . . . nadutý díky svým úspěchům . . . začal pohrdat . . . pyšný a neschopný se ovládat; Amm. 15,8,6 *colla superbarum gentium detumescant* hrudi pyšných národů splasknou; Claud. *carm. min.* 27,87n

*199 Liv. 5,31,5 a 45,31,3; Sen. *suas.* 1,5; Sen. *dial.* 2,11,1 *superbia – affectus inflatus* pýcha – nadutý cit; Sen. *nat.* 4a, praefatio, 2 *superbia inflammas* nadouváme se pýchou; Val. Fl. 3,699 *flatus, superbia dictis* domýšlivost, pyšná slova; Sil. 11,578nn . . . *qui*

tanta superbo / facta sonas ore et spumanti turbine inflas / ignorantum aures ty, kdo opěváš pyšnými slovy takové činy a nadouváš uši neznalých bublavou smrští [slov]; Iuv. 8,71n *superbus, inflatus, plenusque (Nerone propinquo)* pyšný, nadutý a plný svého příbuzenství s Neronem

*200 Sall. *Iug.* 14,11 *scelere atque superbia sese efferens* se nechal unést svou zlotřilostí a domýšlivostí; Verg. *Aen.* 11,715 *vane Lygus frustra que animis elate superbis* ješito Lygu, maně povznesený v své pyšné duši; Sen. *dial.* 9,1,12 (*coercere*) *superbiam (male secundis rebus) elati* zkrotit pýchu toho, kdo se nechal štěstím neprávem unést; Vir. *ill.* 24,5; Veg. *mil.* 3,25,12 *cum pro felicitate superbius et incautius mentes efferantur humane* neboť úspěch vhání lidské duše do přílišné sebedůvěry a neopatrnosti.

*201 Ter. *Phorm.* 915 *satis superbe inluditis me* To si ze mě děláte legraci! Taková svévole!; Verg. *Aen.* 9,634 *verbis superbis inludere* vysmívat se pyšnými slovy; Curt. 7,11,24 *eius superbiae haud inmerito inludens* nikoli bezdůvodně si z jejich povýšenosti utahoval

*202 Liv. 1,50,3 *An quicquam superbius esse quam ludificari sic omne nomen Latinum?* Je snad něco zpupnějšího, než si takhle s celým kmenem Latinů zahrávat?

*203 Liv. 2,45,6, Liv. 9,2,10

*204 Liv. 45,3,3

*205 Sall. *Iug.* 31,2; Sall. *Catil.* 20,9

*206 Val. Fl. 4,607

*207 Ov. *met.* 14,714n; Prop. 4,8,82

*208 Sil. 2,694n

*209 Liv. 6,23,8 a 28,22,10 *superbo ludibrio hostes insultant* nepřátelé dorážejí sebevědomým výsměchem; Stat. *Theb.* 1,76nn *reges superbi insultant* pyšní králové se posmívají;

*210 Liv. 9,1,4; Ov. *met.* 4,467nn; Ov. *met.* 14,714n *spernit et inridet factisque inmitibus addit / verba superba* nevšímá si ho, směje se mu a nevidná gesta provází / povýšenými slovy; Auson. 45,1; Sil. 3,374; Suet. *vita Hor.*; Claud. 18,150; Iust. 18,7,12;

*211 Naev. *carm. frag.* 6,37 *superbiter contentim conterit legiones* pyšně a s pohrdáním ničí legie; Liv. 37,10,1 *superbe et contemptim dicere* pyšně a pohrdavě říct; Sall. *Iug.* 64,1 *contemptor animus et superbia inerat* bylo v něm pohrdání a pýcha; Sall. *Iug.* 85,19; Cic. *Verr.* 2,1,123 *quae fuerit superbia . . . quemadmodum contempserit despexerit* jak byl namyšlený . . . s jakým pohrdáním a despektem shlížel; Cic. *Sest.* 26; Cic. *fam.* 3,7,4; Vell. 2,60,3; Curt. 8,13,15; Sen. *dial.* 5,8,4 a 10,10,3; Gell. 9,11,5 *per contemptum et superbiam circumspiciens despiciensque* s pohrdáním a domýšlivě se rozhlížel a shlížel svrchu;

*212 Cic. *Verr.* 2,1,123; Ov. *fast.* 1,419n; Gell. 9,11,5; Stat. *Theb.* 3,333n *lassa tumet virtus multumque superbit / pectore despecto* i přes únavu se dme a pyšní svou udatností, / když s pohrdáním shlíží na [svou poraněnou] hrud (Poznámka u Valpy (1824) na str. 810 komentuje tuto nepřiliš jasnou představu slovy: *Pectore despecto, id est, ut despicit pectus confossum glorioso vulnere. Pectore despecto*, to znamená když shlíží na svou hrud probodenou ranou přinášející slávu.; Hall (1992) na str. 62 komentuje toto místo slovy: *which is indeed a silly thing to say, wheather despecto be taken to mean „looked down on“ or „despised“*); Iuv. 11,129nn; Quint. *decl.* 9,17; Claud. 24,3,218n;

*213 Lucan. 4,569 *spectare voltu superbo* pohlížet s pyšnou tváří

*214 Liv. 34,54,7 *cur dives fastidiret . . . superba libido . . .* proč by měl boháč ohrnovat nos . . . nafoukaný vrtoch; Quint. *decl.* 257,8

*215 Curt. 8,1,39; Mart. 4,61,2 *superbo ore iactasti* ses vychloubal pyšnými slovy; Mart. 5,8,6 *iactat tumido superbus ore* náfuca se s nadutým výrazem vychloubá; Tac. *hist.* 2,27,2 *superbe agebant iactantes* chovali se namyšleně a vychloubali se; Tac. *hist.* 4,4,1; Amm. 31,10,5

*216 Liv. 38,48,14

*217 Sloveso *superbire* nalézáme obecně spíše u básníků (celkem šestnáctkrát, dvakrát u Propertia, čtyřikrát u Ovidia, jednou u Phaedra, osmkrát u Statia, jednou u Martiála) ale v menší míře také u historiků (celkem pětkrát: dvakrát u Tacita a Plinia a jednou u Suetonia).

*218 Cic. *Att.* 8,4,1

*219 Liv. 1,53,5

*220 Liv. 6,23,2 *superbam fiduciam virium ostentare* ukazoval sebevědomou důvěru ve vlastní sílu; Liv. 42,62,14 Stat. *Theb.* 6,647 *superbas vires ostentare* ukázat své sebevědomí a sílu;

*221 Sen. *dial.* 7,10,2

*222 Verg. *Aen.* 2,785n; Lucan. 7,682 aj.

*223 [1] na straně 23

*224 [2] na straně 24, [7] na straně 28, [11] na straně 32

*225 [14] na straně 34

*226 [17] na straně 36

*227 [34] na straně 50

- *228 [19] na straně 38
- *229 [3] na straně 26
- *230 [25] na straně 43
- *231 [44] na straně 58
- *232 [24] na straně 42
- *233 [52] na straně 65
- *234 [65] na straně 75
- *235 [53] na straně 67
- *236 [62] na straně 73
- *237 Liv 9,14,9
- *238 Naev. *carm. frag.* 6,37 *superbiter contemtim conterit legiones* pyšně a s pohrdáním ničí legie
- *239 Liv. 26,42,9, Liv. 42,62,14
- *240 Liv. 9,2,10
- *241 Liv. 21,1,3; Curt. 4,7,1
- *242 Afran. *com.* 285 *illa superbiter imperat* pyšně poroučí; Liv. 45,32,4; Caes. *Gall.* 1,31,12; Curt. 8,3,16 a 8,8,10
- *243 Liv. 24,25,8
- *244 Liv. 38,32,10
- *245 Liv. 45,8,6
- *246 Curt. 8,8,11 *qui superbe habiti rebellassent* kteří se proti pyšně nadvládě vzbouřili
- *247 Liv. 4,52,6
- *248 Cic. *Pis.* 64; Cic. *Mur.* 9 *repudiatio supplicum superbiam coarguit* odmítnutí prosebníka ho usvědčilo z pýchy
- *249 Sen. *dial.* 2,10,2
- *250 Plaut. *merc.* 851 v opačném smyslu *abicio superbiam* odhazují svou hrdost
- *251 Liv. 42,32,4
- *252 Liv. 37,10,1; Lucr. 5,1224
- *253 Prop. 2,8,16
- *254 Ov. *met.* 14,714n
- *255 Lucr. 5,1173n
- *256 Verg. *Aen.* 7,544
- *257 Prop. 1,10,22
- *258 Hyg. *fab.* 9,2 a 58,1 a 98,1 a 200,2; Curt. 7,11,23
- *259 Liv. 42,40,10; Flor. *epit.* 1,7,7 *silere*
- *260 Cic. *Manil.* 11
- *261 Ov. *met.* 1,751n
- *262 Liv. 1,32,3 *responsum reddere* (odpovědět) Nep. *Pausanias* 3,2; Curt. 7,1,15 a 7,11,5
- *263 Liv. 42,40,2; Cic. *fam.* 7,16,3
- *264 Curt. 7,1,17
- *265 Sil. 11,80n
- *266 Curt. 4,1,7
- *267 Sen. *contr.* 1,4,20
- *268 Liv. 3,9,9 a 39,34,3 a 34,7,7; Cic. *inv.* 1,16,22; *Rhet. Her.* 1,5,8; Curt. 9,8,9; Mart. 2,15,2 *humane facis non superbe* jednáš soucitně a ne povýšeně; Quint. *decl.* 252,23
- *269 Tac. *hist.* 2,27,2 a 3,77,3; Apul. *met.* 5,10
- *270 Curt. 8,13,15
- *271 Manil. 5,621
- *272 Suet. *Aug.* 67,2; Suet. *Cal.* 34,1; Flor. *epit.* 1,7,4
- *273 Sen. *dial.* 7,10,2 *superbia contumeliis gaudens* pýcha, která ráda tupí; Claud. 11,14n *leo superbus gaudens* hrdý lev rád
- *274 [8] na straně 29, [15] na straně 34
- *275 [9] na straně 30, [13] na straně 33
- *276 [9] na straně 30
- *277 [17] na straně 36
- *278 [19] na straně 38, [26] na straně 44

*279 [25] na straně 43

*280 [23] na straně 41

*281 [29] na straně 45

*282 [30] na straně 46

*283 [31] na straně 47

*284 [33] na straně 49, [35] na straně 50

*285 [34] na straně 50

*286 [35] na straně 50, [38] na straně 52, [42] na straně 57 (*superbus – tumidus*)

*287 [36] na straně 51

*288 [41] na straně 56

*289 [44] na straně 58

*290 [45] na straně 60, [66] na straně 77

*291 [48] na straně 63

*292 [49] na straně 64

*293 [55] na straně 67

*294 [56] na straně 69

*295 [58] na straně 70

*296 [62] na straně 73

*297 [63] na straně 74

*298 [69] na straně 79

*299 [71] na straně 80

*300 [74] na straně 82

*301 [76] na straně 83

*302 [79] na straně 85

*303 Hor. *carm.* 4,10,1n; oblíbené spojení u Livia, který jej používá na mnoha místech (celkem osmnáctkrát): Liv. 2,56,7 a 3,9,9 a 3,9,12 a 3,44,4 a 3,56,7 a 4,49,14 a 6,14,3 *superbia patrum – crudelitas faeneratorum – miseriae plebis* pýcha senátorů – krutost lichvářů – zuboženost lidu; Liv. 7,5,7; Liv. 7,40,7 *iniuria – superbia – crudelitas – severitas* bezpráví – namyšlenost – krutost – tvrdost; Liv. 8,33,10 a 8,33,13 a 21,44,5 *crudelis – superbus – sua omnia sui que arbitrii facit* krutý – namyšlený – všechno si přivlastňuje a podřizuje; Liv. 21,57,14 *libido – crudelitas – inhumana superbia* svévole – krutost – nelidská zpupnost; Liv. 24,5,5 a 29,8,6 a 30,12,12 a 39,34,3; Liv. 42,23,5 *crudelitas – superbia – avaritia* krutost – pýcha – lakota; Liv. 43,7,7 *superbe – avarie – crudeliter* pyšně – zjištěně – krutě; Sall. *Iug.* 30,3; Sall. *Catil.* 10,4 *Namque avaritia fides probitatem ceteras que artis bonas subvertit, pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit.* Protože chamtivost podkopala [vzájemnou] důvěru, slušnost a ostatní mravné způsoby jednání a naučila [lidi], jak být místo toho povýšenými a krutými, že netřeba ctít bohy a že vše je na prodej.; Sall. *Catil.* 19,4 *iniustus – superbus – crudelis* nespravedlivý – povýšený – krutý; Sall. *Catil.* 51,14 *iracundia – superbia – crudelitas* vznětlivost – pýcha – krutost; Caes. *Gall.* 1,31,12; Nep. *Pausanias* 3,2n *Apparatu regio utebatur, veste Medica; satellites Medi et Aegyptii sequebantur; epulabatur more Persarum luxuriosius, quam qui aderant perpeti possent; aditum petentibus conveniendi non dabat, superbe respondebat, crudeliter imperabat.* Obklopoval se královským přepychem a perskými koberci; provázela jej médská a egyptská osobní stráž; pořádal podle perského zvyku hostiny tak velkolepé, že je zúčastnění nemohli zvládnout; žádal-li někdo o audienci, odmítal jej k sobě pustit, odpovídal povýšeně, vládl krutě.; Cic. *leg. agr.* 1,18 *Propter ubertatem agrorum abundantiam que rerum omnium superbiam et crudelitatem genuisse dicitur.* Říká se, že povýšenost a krutost se zrodily z bohatých sklizní a všeobecného nadbytku.; Cic. *prov.* 8; Cic. *prov.* 11 *avaritia – superbia – crudelitas* zjištěnost – povýšenost – krutost; Cic. *Verr.* 2,1,122; Cic. *Verr.* 2,2,9 *luxuries – crudelitas – avaritia – superbia* rozmařilost – krutost – lakota – namyšlenost; Cic. *Verr.* 2,5,32 *furta – rapinae – cupiditas – crudelitas – superbia – scelus – audacia* krádeže – loupeže – hamižnost – krutost – namyšlenost – zločinnost – drzá opovážlivost; Cic. *Pis.* 66; Cic. *div. in Caec.* 3; Cic. *Phil.* 3,9 *crudelis – impius – superbus* krutý – hanebný – pyšný; Cic. *Phil.* 3,34 *crudelis – superba – ignominiosa – flagitiosa (dominatio)* krutá – pyšná – hanebná – potupná (nadvláda); Cic. *p. red. in sen.* 17; Cic. *Rab. perd.* 13; Cic. *Mur.* 8; Cic. *Mur.* 10 *Ego vero, iudices, ipse me existimarem nefarium si amico, crudelem si misero, superbum si consuli defuissem.* Kdybych však, [vážený] soude, nepomohl příteli, byla by to ode mne, myslím, hanebnost, kdybych nepomohl člověku v nesnázích, musel bych pokládat sám sebe za krutého, a kdybych nestál při ruce konzulovi [při výkonu povinnosti], považoval bych se za svévolného.; Cic. *inv.* 1,16,22; Cic. *fat.* 8 (*libidinosus*) – *iracundus – crudelis – superbus* (požitkář) – vztekloun – surovec – náfuca; Cic. *leg.* 1,32 *superbus – maleficus – crudelis – ingratus* náfuca – zlovolník – krutás – nevděčník; Cic. *Att.* 13,28,3 *superbus – crudelis* –

immoderatus namyšlený – krutý – nezřízený; Sen. *suas.* 6,3; Sen. *dial.* 5,19,1; Plin. *paneg.* 3,4; Fronto 4,1,1; Quint. *inst.* 5,13,20
crudelis – *inhumanus* – *superbus* surovec – nelida – náfuca;

^{*304}Liv. 21,1,3 a 27,17,12 *avaritia* – *superbia* – *iniuriae* lakota – namyšlenost – nespravedlnost; Liv. 29,6,17 a 42,23,5 a 42,25,8 a 43,2,2; Liv. 43,7,7; Sall. *Iug.* 31,12 (*homo*) *sceleratus* – *cruentis manibus* – *immani avaritia* – *nocens* – *superbus* zločinec – s krví na rukou – nesmírně hamižný – škodolibý – povýšený; Sall. *Iug.* 85,45 *avaritia* – *inperitia* – *superbia* zlíštnost – nezkušenost – přílišné sebevědomí; Sall. *Catil.* 10,4; Sall. *Catil.* 12,2 *luxuria* – *avaritia* – *superbia* požitkářství – lakota – domýšlivost; Cic. *prov.* 11; Cic. *Verr.* 2,2,9; Cic. *div. in Caec.* 3; Cic. *part.* 61,14; Curt. 4,7,1 a 8,3,16 a 9,8,9; Sen. *dial.* 10,10,3; Tac. *hist.* 3,49,1; Plin. *paneg.* 3,4;

^{*305}Liv. 24,5,5 *contemptus omnium hominum* – *superbae aures* – *contumeliosa dicta* – *rari aditus* – *libidines novae* – *inhumana crudelitas* pohrdání ostatními lidmi – pyšné uši – urážlivé řeči – jen výjimečný styk s ostatními – neslýchané rozmazy – nelidská krutost; Liv. 35,33,9 *superbo decreto addidit propriam contumeliam* k povýšenému výnosu dodal ještě vlastní urážlivé jednání; Sall. *Iug.* 82,3; Cic. *leg. agr.* 2,79; Cic. *Phil.* 5,24 *impotens* – *iracundus* – *contumeliosus* – *superbus* – *semper poscens* – *semper rapiens* – *semper ebrius* neschopný sebeovládání – vztekly – urážející – nadutý – vždycky vyžaduje – vždycky si bere – stále pod parou; Cic. *div. in Caec.* 3 *quas res luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis efficere potuisset*. . . vše, co dokáže natropit zhýralá nemravnost, krutost při udílení trestů, hrabivě vykořisťování a povýšené urážení, to vše. . .; Cic. *inv.* 1,54,105 *Si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam et arrogantiam odium concitatur*. Prokázání, že nějaká křivda byla [navíc] spáchána ponižujícím způsobem. Pomocí tohoto tématu se rozdíly nenávisť k povýšenosti a aroganci [pachatele].; Cic. *fam.* 1,10,6; Sen. *dial.* 2,11,1; Sen. *dial.* 2,14,1 (*contumelia*) – *difficultas* – *superbia* – *supercilium* urážlivost – nepřístupnost – povýšenost – zvednuté obočí; Sen. *dial.* 2,18,5 *Qui poenas exigit a proce et superbo et iniurioso, quae vitia nunquam in uno homine et in una contumelia consumuntur*. Kdo [člověka] drzého, nafoukaného a nespravedlivého potrestá, neboť tyto neřesti se nikdy neprojeví pouze vůči jednomu člověku a v jednom jediném ponižení.; Sen. *dial.* 5,8,4; Sen. *dial.* 7,10,2 *dicacitas ac superbia contumeliis gaudens* prostořekost a povýšenost, která si libuje v ponižování; Tac. *hist.* 4,4,1; Quint. *inst.* 4,1,10 *contumeliosus* – *malignus* – *superbus* – *maledicus* urážlivý – zlomyslný – povýšenost – sprostý;

^{*306}Cic. *Cluent.* 109; Cic. *Cluent.* 112; Cic. *Sull.* 25; Cic. *de orat.* 2,165; Cic. *inv.* 1,54,105; Cic. *off.* 1,26,90 *superbia* – *fastidium* – *arrogantia* povýšenost – pohrdlivost – arogance; Q.Cic. *pet.* 54,4; Sen. *dial.* 11,1,3; Ps. Quint. *decl.* 19,2; Quint. *decl.* 252,23; Ps. Quint. *decl.* 5,4; Gell. 4,16,8 *arrogantia* – *superbia* – *dominatus* arogance – povýšenost – panovačnost; Apul. *met.* 5,10 a 9,39

^{*307}Plaut. *Amph.* 213 *superbi* – *ferociter*; Cato *orig.* 5,1; Ov. *met.* 14,714n *ferox superba verba addit* provází povýšenými slovy, neústupná; Liv. 1,53,9; Liv. 25,18,2; Curt. 7,4,3 a 7,11,23; Tac. *hist.* 4,19,1; Plin. *paneg.* 14,1; Gell. 6,3,14 a 6,3,15 a 13,25,14; Fronto 4,1,1; Apul. *Socr.* 17;

^{*308}Liv. 2,45,6; Nep. *Timoleon.* 4,2 *superbia* – *insolens* – *gloriosus* namyšlenost – domýšlivý – chlubitý; Cic. *Cluent.* 109; Cic. *Verr.* 2,4,89; Cic. *Phil.* 8,21; Cic. *Vatin.* 8 *aspera natura* – *difficilis aditus* – *gravis voltus* – *superba responsa* – *insolens vita* bezcitná povaha – nedostupnost – zamračený výraz – povýšené odpovědi – nestoudný způsob života; Cic. *Marcell.* 9; Cic. *rep.* 1,51; Curt. 6,6,5; Sen. *dial.* 7,10,2; Sen. *dial.* 2,11,1 (*contumeliae*) – *superbi* – *insolentes* – *male felicitatem ferrentes* (ponižování) – náfučové – domýšliví – na něž má štěstí špatný vliv; Plin. *paneg.* 31,2 *superbiebat ventosa et insolens natio* chlubil se ješitný a domýšlivý národ; Ps. Quint. *decl.* 19,2; Iust. 39,2,1;

^{*309}Pompon. *atell.* 164; Liv. 42,46,9 *impotens superbia* bezuzdná pýcha; Cic. *Phil.* 5,24; Cic. *Tusc.* 4,16,35 *impotentia* – *superbiloquentia* nevázanost a povýšená mluva; Val. Max. 9,5,1 a 9,5,4 a 9,5,2ext.; Sen. *dial.* 10,10,3; Sen. *dial.* 11,1,3 *superba impotensque arrogantia* namyšlená a bezmezná arogance; Sen. *Ag.* 246; Apul. *apol.* 18

^{*310}Prop. 4,1,63; Ov. *met.* 1,752nn; Sen. *dial.* 7,10,2 *insolentia* – *tumor elatus super ceteros* – *nimia aestimatio sui* – *caecus et improvidus amor suarum rerum* domýšlivost – nadutá povznesenost nad ostatní – sebestřednost – zaslepená a neprozřetelná láska k majetku; Sen. *Ag.* 246n; Sen. *Herc. f.* 384n; Sil. 3,246n; Sil. 5,290nn; Stat. *Theb.* 2,346n; Stat. *Theb.* 3,333; Mart. 5,8,6; Apul. *met.* 5,10;

^{*311}Quadrig. *hist.* 12; Liv. 9,34,22 *superbia* – *audacia* – *contemptus deorum hominumque* povýšenost – drzost, smělost – pohrdání bohy i lidmi; Liv. 24,5,5; Liv. 37,10,1; Sall. *Iug.* 64,1; Curt. 8,13,15; Sen. *dial.* 5,8,4 *offendet te superbus contemptu, dicax contumelia, petulans iniuria, lividus malignitate, pugnax contentione, ventosus et mendax vanitate* znechutí tě pohrdání namyšleného člověka, křivda od svévolného, zlomyslnost závidníka, neústupnost hádavého člověka, povrchnost člověka nabubělého a prolhanost člověka falešného; Sen. *dial.* 10,10,3 . . . *ille qui multa ambitiose concupiit, superbe contempsit, impotenter vicit, insidiosae decepit, avarae rapuit, prodige effudit, necesse est memoriam suam timeat*. . . ten, koho hnala kupředu ctizádost, kdo jednal povýšeně a pohrdlivě, kdo šel za vítězstvím bez ohledu na cenu, kdo z chamtivosti vykořisťoval druhé, kdo [vše] marnotratně prohýřil, ten se pohledu zpátky musí nutně děsit.; Gell. 9,11,5

^{*312}Cic. *prov.* 8 *superbia* – *contumacia* – *crudelitas* povýšenost – zatvrzelost – krutost; Cic. *Verr.* 2,2,192 *contumax* – *inhumanus* – *superbus* zatvrzelý – bezcitný – povýšený; Cic. *Verr.* 2,3,5; Cic. *Verr.* 2,4,89 *insolentia* – *superbia* – *contumacia* domýšlivost

– pýcha – neústupnost; Cic. *Pis.* 66; Cic. *Tusc.* 1,29,71 *Socrates . . . adhibuitque liberam contumaciam a magnitudine animi ductam, non a superbia.* Sókratés . . . zachoval si hrdost svobodného člověka, která má základ v ušlechtilosti ducha, nikoli pýše.; Q.Cic. *pet.* 54,4 *adrogantia – contumacia – malevolentia – superbia – odium – molestia* arogance – zatvrzelost – škodolibost – namyšlenost – nenávisť – protivnost; Sen. *dial.* 5,10,4

^{*313}Liv. 22,22,19 a 28,44,4 a. 38,48,13; Sall. *hist. frg.* 2,70,16; Cic. *Vatin.* 8; Cic. *Cluent.* 109; Mart. 12,15,4n *stupet superbi / regis delicias gravesque luxus* podivuje se přepychu / a drahým hračkám pyšného krále; Tac. *hist.* 4,14,3

^{*314}Verg. *ecl.* 2,14n *tristes irae – superba fastidia (pati)* snášet nevrlost, výbuchy hněvu – pyšné urážky; Ov. *ars.* 3,507nn; Liv. 1,54,7; Sall. *Catil.* 51,14; Cic. *Phil.* 5,24; Cic. *fat.* 8; Curt. 3,12,19; Plin. *paneg.* 48,4 *superbia in fronte – ira in oculis* pyšné čelo – blesky v očích

^{*315}Liv. 7,31,6; Sall. *Catil.* 12,2; Cic. *leg. agr.* 1,20; Cic. *Verr.* 2,2,9; Cic. *Pis.* 66; Cic. *div. in Caec.* 3; Plin. *paneg.* 3,4; Claud. 24,3,161

^{*316}Verg. *Aen.* 8,481; Sen. *dial.* 5,10,4; Sen. *dial.* 5,19,1 *superba crudelitas – saeviens ira* povýšená krutost – zuřivý vztek; Tac. *hist.* 3,31,4 a 3,77,3; Plin. *epist.* 3,14,1; Plin. *nat.* 7,110; Suet. *Cal.* 34,1

^{*317}Liv. 9,34,22; Sall. *Iug.* 14,11; Sall. *Catil.* 51,37; Cic. *prov.* 8; Cic. *Verr.* 2,5,32; Cic. *Pis.* 66; Cic. *Phil.* 8,21

^{*318}Liv. 3,39,4 a 30,31,7 a 45,8,6; Cic. *leg.* 3,17; Sen. *suas.* 6,14; Suet. *Cal.* 26,4; Fronto 4,1,1

^{*319}Verg. *ecl.* 2,15; Hor. *epist.* 2,1,215; Cic. *off.* 1,26,90; Cic. *rep.* 1,48; Curt. 5,8,14; Plin. *paneg.* 55,4

^{*320}Liv. 21,57,14; Liv. 24,5,5 a 34,54,7; Cic. *fat.* 8; Cic. *de orat.* 2,342; Plin. *paneg.* 3,4

^{*321}Liv. 3,36,2; Cic. *vatin.* 8; Sen. *dial.* 2,14,1; Stat. *Theb.* 2,346n; Ps. Quint. *decl.* 15,10

^{*322}Plaut. *Amph.* 709 *Num tibi aut stultitia accessit aut superat superbia?* Protože jsi buď zblbnul nebo si tě napíchla pýcha.; Liv. 45,23,13 *ea sive superbia sive stultitia appellanda es* ať už to nazveme přehnanou sebedůvěrou nebo hloupostí; Cic. *inv.* 2,59,178; Sen. *suas.* 6,14 *violentia – superbia – stultitia* brutalita – povýšenost – hloupost;

^{*323}Verg. *Aen.* 11,715 *vane Lygus frustra que animis elate superbis* ješito Lygu, maně povznesený v své pyšné duši; Vell. 2,60,3; Sen. *dial.* 5,8,4; Sil. 3,246n *Sychaeus / Hasdrubalis proles, cui vano corda tumore / maternum implebat genus et resonare superbo / Hannibal haud umquam cessabat avunculus ore* Sychaeus / Hasdrubalův syn, jehož srdce naplňoval ješitnou pýchou / původ po matce a o jejím bratru, / Hannibalovi, sotvakdy přestával s hrdým výrazem mluvit; Sil. 5,290nn *Sidonia tumidus sponsa vano que superbus / foedere* pyšný na svou Sidonskou snoubenku a poctěný planým / slibem

^{*324}Sen. *dial.* 10,10,3; Mart. 9,62,3; Vir. *ill.* 66,1

^{*325}Cic. *Vatin.* 8; Plin. *epist.* 8,24,6; Quint. *inst.* 11,3,75

^{*326}Cic. *Verr.* 2,5,32; *Rhet. Her.* 4,40,52; Sen. *nat.* 4a, praefatio, 2

^{*327}Cic. *leg.* 1,32; Cic. *top.* 4,5; *Rhet. Her.* 4,40,52

^{*328}Sen. *dial.* 5,8,4; Quint. *inst.* 4,1,10; Suet. *Cal.* 34,1

^{*329}Cic. *inv.* 1,16,22; Cic. *inv.* 2,36,108; *Rhet. Her.* 1,5,8

^{*330}Cic. *leg.* 1,32

^{*331}Q.Cic. *pet.* 54,4

^{*332}Pompon. *atell.* 164

^{*333}Sall. *Catil.* 23,6

^{*334}Cic. *inv.* 2,36,108

^{*335}Cic. *Att.* 13,28,3

^{*336}Liv. 7,40,7

^{*337}Sen. *dial.* 2,14,1

^{*338}Cic. *Cluent.* 112

^{*339}[9] na straně 30 a odstavec před tímto výskytem se dočítáme: . . . *iucunda sunt quae humana fronte, certe leni placidaque tribuuntur.* . . . těší [dobrodiní] prokázaná s přívětivým, ano, s laskavým a vlídným výrazem.

^{*340}[10] na straně 30, [23] na straně 41, [33] na straně 49, [37] na straně 52

^{*341}[10] na straně 30, [19] na straně 38

^{*342}[10] na straně 30

^{*343}[10] na straně 30; [2] na straně 24 *Multoque gratius venit, quod facili quam quod plena manu datur.* Mnohem více se zavděčil proto, že dává ochotně, než proto, že dává hodně.; [33] na straně 49 (*Humanitas*) . . . *verbis, rebus, adfectibus comem se facilemque omnibus praestat.* Respekt . . . se projevuje milým a přátelským způsobem řeči, vystupováním, i vztahováním se vůči ostatním.; [37] na straně 52.

^{*344}[17] na straně 36

^{*345}[33] na straně 49

*³⁴⁶ [57] na straně 69

*³⁴⁷ [65] na straně 75

*³⁴⁸ [79] na straně 85

*³⁴⁹ [80] na straně 86

*³⁵⁰ Cic. *Vatin.* 8; Cic. *Quinct.* 97 *miser cordia, humanitatis* slitování, lidskost; Cic. *off.* 1,26,90 *aequabilis, idem vultus, eadem frons, facilitas, humanitas* neproměnlivý přístup, vyrovnaný výraz, stejný zevnějšek, přístupnost, vlídnost; Cic. *Mur.* 9; Vell. 2,60,2n *speravit . . . humana consilia . . . hunc . . . consul superbe excepit* doufal . . . v přívětivé zacházení . . . konzul ho . . . přijal povýšeně; Sen. *dial.* 5,8,3 *simplices, faciles, moderati, summi, humani, dulces* upřímní, přístupní, uměřeni, skromní, vlídní, milí; Phaedr. 3,16,1n; Mart. 2,15,2; Plin. *paneg.* 3,3

*³⁵¹ Liv. 4,52,6; Liv. 9,6,5n; Liv. 25,10,8; Cic. *leg.* 1,32 *Quae autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum et beneficium memorem diligit? Quae superbos, quae maleficos, quae crudeles, quae ingratos non aspernatur, non odit?* Kde na světě nemilují lidi mírné, laskavé, vděčné a pamětlivé přijatých dobrodiní? Kde stojí o povýšené, škodolibé, kruté a nevděčné, kde nejsou takoví lidé v nenávisti?; Sen. *benef.* 2,3,3; Sen. *benef.* 2,13,2

*³⁵² Liv. 24,25,8 *aut servit humiliter aut superbe dominatur* buď poníženě slouží nebo povýšeně vládne; Liv. 45,32,4 *servire humiliter . . . superbe imperare* poníženě sloužit . . . povýšeně rozkazovat; Sen. *dial.* 7,25,4; Sen. *Phaedr.* 609n; Petron. 126,11.

Je důležité mít na paměti, že *humilitas* není pokorou, není pozitivním opakem *superbiae* jakožto ctnosti, ale jejím opravdovým protipólem – tedy opět ne-li neřestí, tedy rozhodně něčím budícím ošklivost. Jak již bylo řečeno, ctnost je jakousi středností a uchýlit se od ní na jednu i na druhou stranu vede pouze k horšímu (cf. 66 na straně 30).

*³⁵³ Cic. *Marcell.* 9; Cic. *de orat.* 2,342 *superbia, lubido . . . bonitas, moderatio* namyšlenost, požitky . . . štedrost, zdrženlivost; Cic. *leg. agr.* 1,18; Curt. 6,6,1 *continentia, moderatio . . . superbia, lascivia* zdrženlivost, sebeovládání . . . povýšenost, nevázanost; Fronto 4,1,1

*³⁵⁴ Cic. *off.* 1,26,90; Sen. *dial.* 5,8,4; Tac. *hist.* 3,49,1

*³⁵⁵ Cic. *part.* 81,16; Cic. *Tusc.* 1,29,71; Sen. *dial.* 2,11,1 *magnanimitas*; Sil. 11,127n *magnanimus*

*³⁵⁶ Liv. 22,22,19; Cic. *Marcell.* 9 *clementer, iuste, moderate, sapienter . . . iracundia, natura insolens et superba* mírně, spravedlivě, zdrženlivě, moudře . . . vzteklost, domýšlivost a povýšenost; Cic. *p. red. in sen.* 17 *superbus, crudelis . . . clementia, misericordia* pyšný, krutý . . . mírný, soucitný

*³⁵⁷ Cic. *p. red. in sen.* 17; Cic. *Mur.* 8; Cic. *Quinct.* 97

*³⁵⁸ Liv. 9,34,15; Sall. *Iug.* 41,2n *placide, modeste . . . lascivia, superbia* vlídně, umírněně . . . svévole, povýšenost; Cic. *Att.* 13,28,3 *summum ingenium, summa modestia . . . superbus, crudelis, immoderatus* skvělá povaha, dokonalé sebeovládání . . . povýšený, krutý, nezřízený

*³⁵⁹ Liv. 44,22,1; Cic. *Marcell.* 9; Plin. *nat.* 7,110

*³⁶⁰ Sall. *Iug.* 41,2n; Quint. *inst.* 6,2,18

*³⁶¹ Liv. 4,4,9 *lex superbissima . . . societas civilis* nanejvýš pyšný zákon . . . občanská společnost; Liv. 45,32,4

*³⁶² Cic. *de orat.* 2,342

*³⁶³ Cic. *leg.* 1,32

*³⁶⁴ Cic. *leg.* 1,32

*³⁶⁵ Sen. *suas.* 2,3

*³⁶⁶ Cic. *Verr.* 2,2,9 *si humano modo, si usitato more, si denique uno aliquo in genere pecasset. . .* kdyby byl chyboval takovým způsobem, jako [chybuje každý běžný] člověk, kdyby se byl provinil normálně nebo kdyby aspoň jeho vina ležela [jen] v jedné nějaké oblasti. . .

*³⁶⁷ Cic. *Marcell.* 9

*³⁶⁸ Liv. 9,6,5 *miseratio iusta sociorum* spravedlivý soucit se spojenci

*³⁶⁹ Quint. *inst.* 6,2,19

*³⁷⁰ Sen. *dial.* 3,20,2 *Multum, inquam, interest inter sublimem animum et superbum.* Jak říkám, je velký rozdíl mezi člověkem vznešeným a nadutým.

*³⁷¹ [3] na straně 26

*³⁷² [5] na straně 27

*³⁷³ [7] na straně 28, [32] na straně 47 (*invidia*)

*³⁷⁴ [3] na straně 26, [9] na straně 30

*³⁷⁵ [20] na straně 38

*³⁷⁶ [23] na straně 41

*³⁷⁷ [25] na straně 43

*378 [37] na straně 52

*379 [72] na straně 80

*380 [74] na straně 82

*381 [76] na straně 83

*382 [78] na straně 84

*383 Hor. *epist.* 2,1,215 *spectatoris fastidia ferre superbi* snášet kritičnost povýšených diváků; Liv. 1,54,1; Cic. *Phil.* 3,9; Cic. *Phil.* 5,24; Cic. *Cluent.* 112; Curt. 5,8,14 *vultum superbum ferre* snášet povýšené tváře; Curt. 8,7,14

*384 Verg. *ecl.* 2,15 *superba pati fastidia* snášet pyšné urážky; Liv. 42,23,5; Sall. *Catil.* 19,4; Sen. *dial.* 5,10,4 *superbiae inpatiens est* nesnáší nadutost; *Laus Pis.* 115 *nulla superborum patiuntur dicta iocorum* [nemusí] snášet žádné blahosklonné bonmoty [na svou adresu]

*385 Liv. 45,23,18 *inridere* vysmát se; Cic. *Cluent.* 112 *deridenda* k smíchu

*386 Liv. 2,30,5 a 42,62,14; Cic. *Cluent.* 112 *pertimescenda* již je třeba se obávat

*387 Liv. 42,25,8; Sil. 5,339 *sed furiata cohors ausisque accensa superbis* vojáci k šilenství vydráždění [jeho] sebevědomím a neohrožeností

*388 Cic. *leg.* 1,32

*389 Liv. 23,5,1

390 Lucil. 1182 (Hvězdičkou je označen konec Luciliova verše *reges odisse superbos*, který Cicero dvakrát cituje); Liv. 3,39,4 *perosus* nenáviděný; Liv. 21,1,3; Liv. 45,23,18 *superbiam, uerborum praesertim, iracundi oderunt, prudentes inrident* povýšenost, obzvláště verbální, horké hlavy nenávidí a rozumným lidem je k smíchu; Cic. *inv.* 1,16,22 a 1,54,105; Cic. *leg.* 1,32; Cic. *rep.* 1,62; Cic. *Att.* 2,8,1* a 6,3,7*; *Rhet. Her.* 1,5,8; Tac. *Germ.* 33,1; Gell. 6,3,52; Flor. *epit.* 4,12,30; Iust. 36,1,1

*391 Cato *orig.* 5,7 (Gell. 6,3,50); Liv. 9,1,8; Liv. 42,25,8; Hyg. *fab.* 98,1; *Origo Const.* 5,22

*392 Verg. *Aen.* 11,539 *pulsus ob invidiam regno viresque superbas* vyhnáný ze [svého] království, protože nenáviděli jeho svévolné [zneužívání] moci; Liv. 1,54,1 *invisam profecto superbiam regiam civibus esse* že občané královskou povýšenost jistě nenávidí; Cic. *inv.* 1,16,22; Tac. *hist.* 3,31,4; Gell. 6,3,52; Iust. 36,1,9

*393 Curt. 4,1,7; Sen. *dial.* 5,8,4; Auson. 3,17n; Iust. 42,1,2

*394 Liv. 6,23,8 *minime toleranda superbia* pýcha, již nelze snášet; Liv. 9,1,8; Liv. 45,31,3; Sall. *Iug.* 14,11; *Rhet. Her.* 4,18,25; Curt. 6,11,24 *Incidimus in superbiam nec dis, quibus se exaequat, nec hominibus, quibus se eximit, tolerabilem.* Upadáme do pýchy, již nemohou snést ani bohové, jimž se chce rovnat, ani lidé, od nichž se distancuje.

*395 Liv. 5,1,4; Liv. 33,46,6; Flor. *epit.* 1,13,16 *superbia, quae crudelitate gravior est bonis* povýšenost, která se dobrým lidem protíví více, než krutost

*396 Liv. 3,39,4

*397 Hor. *carm.* 3,10,9 *ingratam Veneri pone superbiam* zbav se [své] pýchy, ta nesevěďčí Lásce

*398 Ov. *ars* 3,509

*399 Gell. 6,3,52

*400 [9] na straně 30

*401 [73] na straně 81

*402 [82] na straně 87

*403 [39] na straně 55 . . . (fors) *tulit documenta quam fragili loco starent superbi.* . . . náhoda přinesla ukázkou toho, jak vratký je stupeň, na němž stojí domýšliví.

*404 [42] na straně 57

*405 Liv. 9,1,8 *ad deos vindices intolerandae superbiae confugiam* uteču se k bohům, mstitelům nesnesitelné pýchy; Sen. *Herc. f.* 385 *sequitur superbos ultor a tergo deus* bůh překvapí pyšné zezadu svou pomstou

*406 Curt. 8,3,16

*407 Liv. 2,24,2

*408 Curt. 5,8,14

*409 Verg. *Aen.* 6,853

*410 Liv. 4,49,14 *superbosque adversarios depugnant* pyšné nepřátele na hlavu porazí

*411 [18] na straně 37; Vitr. 1,1,6 *superbia meritis contumeliis punita* pýcha potrestaná zaslouženou potupou

*412 [41] na straně 56; Lucr. 5,1018 *puerique parentum / blanditiis facile ingenium fregere superbum* děti pak svou roztomilostí / pyšné náтуры dospělých snadno zlomily; Titin. *com.* 141 *confringere*

*413 Phaedr. 4,24,21

*414 Hor. *carm.* 2,18,36nn; Sen. *dial.* 9,1,12

^{*415}Verg, *Aen.* 1,523 *iustitiaque dedit gentes frenare superbas* spravedlnost umožnila zkrotit pyšné národy

^{*416}Curt. 8,4,25; Sen. *dial.* 9,10,6

^{*417}Amm. 15,8,6

5. Hledání významu

Poté, co jsme zevrubně prozkoumali výskyty výrazu *superbia* v některých dílech Seneky a Tacita a zběžně prohlédli také texty jiných autorů, můžeme nyní přistoupit k vymezení významu výrazu *superbus* (a dalších, od něj odvozených slov: *superbia*, *superbe*, *superbiter* a *superbire*). Protože je ale význam slova daného jazyka nutně vázaný na tento jazyk a tato práce, psaná česky, se zabývá latinským výrazem, budeme se v dalším zkoumání snažit nejen explikovat sám výraz *superbus* (*superbia*) v rámci římských reálií, ale zároveň jej blíže vymežeme v kontrastu s některými (nikoli všemi) českými slovy, která jsme v průběhu práce použili k jeho překladu. Jako užitečný nástroj si vypůjčíme teorii NSM¹, která nám snad – i přes naši nezkušenost a z ní nevyhnutelně plynoucí neobratnost – pomůže přiblížit konceptuální význam výrazu *superbia*².

Podíváme-li se do slovníků³, najdeme slova související s pýchou, hrdostí a zpupností, o nichž je třeba poznamenat následující: Pod vlivem křesťanství a křesťanského konceptu ctností a neřestí je v našem myšlení pýcha pevně spojena s jedním hlavním protikladem, jímž je pokora, a řekne-li se česky povýšený, napadne nás vzápětí „bude ponížěn“. Zároveň nás ale novověké změny vnímání hodnot vedou k zapomenutí pokory jakožto ctnosti. Současný ideál svobody a individualismu si cení spíše schopností jdoucích proti pokoře, jako jsou iniciativa, nezávislost, samostatnost, sebedůvěra a ctižádost. Ve světle těchto žádoucích vlastností se ctnost pokory zcela vytrácí a dřívější královna neřestí, pýcha, se nezdá být vlastně až takovým zlem. Antickému řecko-římskému myšlení je na jednu stranu pojem pokory (*humilitas*) jako ctnosti také cizí⁴, člověk si zaslouží uznání za dobro, které vykonal, na druhou stranu však antika vnímá mnohem ostřeji než dnešní svět neřest pýchy (*superbia*) jako zásadní zlo, jemuž je třeba se postavit a

¹viz dále pozn. 5.1 na následující straně

²Zde i v celé této práci bez dalšího předpokládáme, že výrazy *superbia* – *superbus* – *superbe* (*superbiter*) a *superbire* se liší funkčně, nikoli významově. Žádné z našich zjištění tomuto předpokladu neodporují.

³Vycházíme z českého slovníku Pražák et al. (1935) a anglického OLD (1968), kde nalézáme následující:

superbus [super+-bus (root *bheu)] (a) (nad jiné) vyvýšený, vysoko se pnoucí, vztyčený; (b) pyšný, hrdý, zpupný; zhrdlý, nadutý; [přenes. o věcech]; (c) vynikající, vznešený, nádherný, skvostný;

(1a) full of lofty self-esteem, proud, haughty, disdainful; (1b) as the conventional ep. or supposed cognomen of L. Tarquinius, the last king of Rome; (1c) poet. of things lofty or loftily situated; (1d) (w. abl.) exultant or glorying (in); (also w. inf); (2) indicative or expressive of pride, disdain or sim: (a) of the face, words, conduct etc.; (b) of emblems or trappings of power; (3) of an honor or sim: That is a source of pride; (4b) esp. of buildings or their appointments: grand, proud, sumptuous; (b) *ales -a*: the phoenix; (5) as the name of early ripening variety of pear; also as the name of variety of olive

superbia pýcha, hrdost, zpupnost; meton. odznak hrdosti, vyznamenání;

(1a) lofty self-esteem, pride, disdain (1b) in allusion to the name of a variety of pear (see *superbus* 5); (2) splendor of appearance, gorgeousness

superbio býti pyšný, hrdý, pýchati, vypínati se, holedbati se; [o věcech v dobrém smyslu];

(1a) (w. abl.) to show pride or disdain on account (of), plume oneself (on), (also w. *quod*); (1b) (w. inf) to be too proud (to), disdain (to); (2) to display a gorgeous appearance

superbiter proudly, disdainfully

superbe pyšně, hrdě, zpupně; proudly, haughtily, disdainfully

⁴Výraz *humilitas* označuje v klasickém antickém kontextu nikoli pokoru, ale spíše sprostou přizemnost, nejedná se o ctnost, ale o vlastnost jen o málo méně ošklivou, než je sama *superbia*, cf. pozn. 352 na straně 118.

s nímž je třeba bojovat. Je však důležité uvědomit si, že antická pýcha není tatáž, jako ta dnešní, česká: právě díky (ale nejen díky) skutečnosti, že není definována prostřednictvím protikladu pokory, ale spíše respektu k druhému člověku jakožto člověku (*humanitas*) a zároveň v kontextu, který je této neřesti nejvíce vlastní, totiž v kontextu politiky a moci. Na tomto poli se *superbia* staví do opozice jednak k respektu k civilním (tj. občanským) právům ostatních (*civile*) a k jejich postavení, s vědomím základní rovnosti občanů v demokratickém státě, jednak k respektu k politicky podřízeným subjektům, které je nutno chránit nikoli vykořisťovat (*clementia*). Ve světle těchto protikladů vidíme, že *superbia* je od české pýchy zcela zásadním způsobem odlišná. Jak konkrétně, se nám ukáže v následujícím textu.

5.1. Natural semantic metalanguage

Hledáme-li význam výrazu *superbia* (*superbus*, *superbe*), nemůžeme se spolehnout pouze na rozmanité možnosti překladu, ale musíme se ptát, v čem se naše různé překlady od hledaného významu liší, ze které strany se k němu blíží, které jeho aspekty zachycují. Nechme se inspirovat Annou Wierzbickou, lingvistkou dlouhodobě se zabývající mezikulturní sémantikou, která tvrdí: *I ... want to point out, that ethical concepts embodied in the words of this or that natural language are language-specific and culture-specific. If we wish to compare ethical concepts embodied in different natural languages or to discuss ethical concepts from some universal, philosophical perspective, we must somehow „liberate“ these concepts from the chains which tie them to a particular natural language. ... meaning is all in the mind and reflects ways of thinking characteristic of a given speech community. the meanings of ethical terms ... are not determined by some pre-existing, objectively delimited, discrete phenomena but represent an interpretation imposed on the reality by the semantic system of a given natural language.*⁵

Krátký exkurs: NSM Anna Wierzbicka je zakladatelkou lingvistické teorie s názvem „*natural semantic metalanguage*“ (NSM), což je přístup k sémantické analýze jazyka, založený na přesvědčení, že existuje malé jádro základních, univerzálních významů známých jako sémantické primitivy (*semantic primes*), které lze nalézt jako slova nebo jiné lingvistické výrazy v každém jazyce. Toto společné jádro významů lze použít jako nástroj lingvistické a kulturní analýzy: k vysvětlení komplexních a kulturně-specifických slov a gramatických konstrukcí a k artikulaci kulturně-specifických hodnot a přístupů (*cultural scripts*) maximálně jasnými a snadno přeložitelnými pojmy. Zatím nalezené sémantické primitivy shrnuje tabulka 5.1 na následující straně⁶.

Primitivy umožňují provést tzv. reduktivní parafrázi (*reductive paraphrase*), tedy převyprávění složitějších sémantických výrazů do „primitivního“ a tedy v každém jazyce možného (a dále neredukovatelného) lexikonu, a tak vybudovat hierarchickou strukturu specifickou pro daný jazyk. (Autoři mluví o hierarchické molekulární struktuře lexikonu přirozených jazyků. Tento popis vystihuje skutečnost, že složitější koncepty vyžadují pro své vysvětlení jiné složitější koncepty, které jsou samy složeny z primitivů. Autorka uvádí následující příklad⁷: složitý koncept – molekula – „deštník“ vyžaduje pro své vysvětlení jednodušší koncept – molekulu – „dešť“, ten zase jednodušší koncept „voda“, který už lze podle autorky vysvětlit pomocí primitivů.) Systém funguje oběma směry: reduktivní analýza umožňuje – metodou pokusu a omylu, jak zdůrazňují autoři – na jednu stranu nalézat nové primitivy, na druhou stranu z již nalezených primitivů explikovat složitější pojmy.⁸

⁵Wierzbicka (1992), str. 183n

⁶Goddart – Wierzbicka (2007), str. 106

⁷Wierzbicka (2009)

⁸Další informace k této teorii lze najít na její domovské stránce: <http://www.une.edu.au/bcss/linguistics/nsm/>.

Tabulka 5.1.:

Table of semantic primes – English exponents	
Substantives	I, you, someone, person/people, something/thing, body
Relational substantives	kind, part
Determiners	this, the same, other
Quantifiers	one, two, some, all, many/much
Evaluators	good, bad
Descriptors	big, small
Mental/experiential predicates	think, know, want, feel, see, hear
speech	say, words, true
Actions and events	do, happen, move
Existence and possession	there is/exist, have
Life and death	live, die
Time	when/time, now, before, after, a long time, a short time, for some time, moment
Space	where/place, here, above, below, far, near, side, inside, touch (contact)
Logical concepts	not, maybe, can, because, if
Intensifier, augmentor	very, more
Similarity	like/way

Na základě své teorie vypracovává Wierzbicka mimo jiné také významy francouzských výrazů *orgueil* (*bad pride*, pýcha), *fierté* (*good pride*, hrdost) a anglického *pride*. Vzhledem k tomu, že právě tyto výrazy bývají běžně chápány jako ekvivalenty *superbia*⁹, podíváme se na její definice blíže a následně se s jejich pomocí pokusíme zachytit distinktivní rysy výrazu *superbia* ve srovnání s některými výrazy českými – jeho možnými překlady. Wierzbická definuje následovně¹⁰:

*orgueil*¹¹

X si o nikom nemyslí něco jako toto:

Y je někdo velmi dobrý
nikdo nemůže být jako Y

X si často myslí něco jako toto:

já jsem někdo velmi dobrý
já nejsem jako ostatní lidé
chci, aby to tak bylo

díky tomu X cítí něco dobrého

X chce, aby si ostatní lidé mysleli totéž

[myslím si, že toto je špatné]

⁹K anglickému *pride* cf. OLD (1968) a pozn. 3 na straně 121. K francouzským *orgueil* a *fierté* cf. J. F. Thomas: *Superbus, superbia*; <http://www.linguistique-latine.org/pdf/dictionnaire/superbus.pdf> (odkaz je platný k 10.12.2009).

¹⁰Wierzbicka (1992), str. 196

¹¹*orgueil*

X doesn't think things like this of anyone:
Y is someone very good
no one can be like Y

*fierté*¹²

X si často myslí něco jako toto:

lidé mohou vědět něco velmi dobrého o mém Y
 díky tomu si nemohou *nemyslet* něco dobrého (také) o mně
 já si mohu o sobě myslet něco dobrého

díky tomu X cítí něco dobrého

[myslím si, že je dobré, může-li si někdo myslet něco jako toto]

*pride (X is proud of Y)*¹³

X si často myslí něco jako toto:

lidé mohou vědět něco velmi dobrého o mém Y
 díky tomu si nemohou *nemyslet* něco dobrého (také) o mně
 já si mohu o sobě myslet něco dobrého

díky tomu X cítí něco dobrého

Koncept neřesti *orgueil* je konstruován v protikladu k ctnosti pokory (*humility*). Nejzákladnějším rysem pokory je podle Wierzbické skutečnost, že vnitřní pohled osoby nadané touto ctností je zaměřen na něco jiného a většího, než je tato osoba sama. Kontemplace něčeho jiného a většího, než jsem já, očišťuje srdce pokorného člověka od přirozeného lidského sklonu k zveličování vlastní důležitosti¹⁴. V přímém protikladu k pokoře je člověk trpící neřestí *orgueil* soběstředný, má mimořádně vysoké mínění sám o sobě a není schopen obdivovat a oslavovat nikoho a nic, kromě sebe sama. Nalézá uspokojení ve srovnání s jinými, z něhož, jak je přesvědčen, vychází vždy vítězně, a chce, aby také ostatní viděli jeho výjimečnost. Není s to uznat nejen, že jej někdo v něčem fakticky převyšuje, ale dokonce ani, že existuje možnost takové převahy. Poslední bod [Myslím si, že toto je špatné] má vyjadřovat skutečnost, že *orgueil* je mluvčími chápán jako neřest.

Koncept zakódovaný ve francouzském slově *fierté* redukuje soběstřednost *orgueil* tím, že přesouvá důraz z ego, osoby X, na něco, co má k tomuto X vztah, takže vlastnost, o níž se jedná, není již vnímána

X often thinks something like this:
 I am someone very good
 I am not someone like other people
 I want this
 because of this, X feels something good
 X wants other people to think the same
 [I think this is bad]

¹²*fierté*

X often thinks something like this:
 people can know something very good about my Y
 because of this, they cannot not think something good about me
 I can think something good about me
 because of this, X feels something good
 [I think it is good if someone can think something like this]

¹³*pride (X is proud of Y)*

X often thinks something like this:
 people can know something very good about my Y
 because of this, they cannot not think something good about me
 I can think something good about me
 because of this, X feels something good

¹⁴Parafráze Wierzbicka (1992), str. 193.

jako ohavná a hříšná a výraz, který ji označuje, nabývá pozitivní konotace. Skutečnost, že *fierté* není chápána přímo jako ctnost, ale jako jakýsi pozitivní prvek v lidském životě, je vyjádřena opět posledním bodem [myslím si, že je dobré, může-li si někdo myslet něco jako toto]. Konečně anglické *pride* sdílí podle Wierzbické s francouzským *fierté* zaměřenost na něco se vztahem k X (spíše než na X samo), je však neutrální co do hodnocení a může být použito v pozitivních stejně jako čistě negativních kontextech¹⁵.

Uvedli jsme, že latinská *superbia* není kontrastována primárně se ctností pokory, ale s *humanitas*, a během našeho zkoumání jsme viděli, že může fungovat v různých kontextech různě, a to nejen na škále vyznačené francouzskými *orgueil* a *fierté*, tedy „špatné a dobré pýchy“, ale i mimo ni ve smyslu vyznačujícím jednak umístění v prostoru (tedy vyvýšené místo) a jednak okázalost a nádheru (tento význam vystihuje anglické *superb*), jejíž (druhotné morální) hodnocení může taktéž oscilovat mezi pozitivním a negativním pólem. *Superbia* má tedy na jednu stranu velmi široký záběr, který nás nutí volit z velmi rozmanitých překladů, z nichž každý vystihuje pouze jistý omezený aspekt tohoto slova a jiné zanedbává. Na druhou stranu zase slova, jimiž překládáme výraz *superbia*, mají nutně své okruhy významů, které ona sama postrádá. Podívejme se proto nyní blíže na některá česká slova, jimiž jsme výraz *superbia* nejčastěji překládali.

5.2. Významy českých slov

Pýcha Začneme například nejběžnějším českým překladem (jejž Pražák uvádí na prvním místě)¹⁶. Výraz „pýcha“ je nepřekonatelně zatížen křesťanským pojetím, jakožto jeden ze „sedmi smrtelných hříchů“, a spolu s tímto pojetím jdoucím protikladem pokorou. Zároveň se českému prostředí nijak nevyhnul zmíněný obdiv ctností rámujeících iniciativní individualismus a slovo pýcha ztratilo mnoho ze své negativní

¹⁵Parafraze Wierzbicka (1992), str. 197.

¹⁶Při následujícím zkoumání budeme vycházet z údajů českého národního korpusu SYN2005, což je žánrově vyvážený korpus, s texty převážně z let 2000–2004, jehož velikost je 100 mil. slov. Další podrobnosti k tomuto korpusu viz <http://ucnk.ff.cuni.cz/syn2005.php>

Uvědomujeme si, že „žánrově vyvážený“ (konkrétně toto označení znamená, že korpus obsahuje ze 40% beletrii, z 27% odbornou literaturu a z 33% publicistiku) korpus neodpovídá žánrově úplně dobře našemu zkoumání vzhledem k tomu, že v centru naší pozornosti je historik Tacitus a filosof Seneka. Tento korpus nevypovídá mnoho o historickém a filosofickém stylu současné češtiny, věříme ale, že dobře zachycuje obecné použití a pochopení slov, která jeho prostřednictvím zkoumáme, a je otázkou, zda bychom v současných historických či filosofických textech vůbec slova jako „pyšný“ a „namyšlený“ našli. Vzhledem ke snaze historiků držet se popisného spíše než hodnotícího stylu o tom v případě historie pochybujeme. Ve filosofických, zvláště etických textech bychom pak sice možná našli výraz „pýcha“, pravděpodobně by pak ale šlo spíše o technický termín, než přirozené hodnocení. Věříme, že Seneka i Tacitus používají v tomto smyslu výraz *superbia* spíše „přirozeně“ než „technicky“.

síly¹⁷, takže se význam tohoto slova ve vhodném kontextu může rovnat pozitivnímu slovu hrdost¹⁸. Jestliže je slovo „pýcha“ použito jako vysloveně negativní hodnocení, není neobvyklé, že je doprovázeno dalšími slovy, která tento jeho negativní význam podtrhují¹⁹. V negativním smyslu slovo „pýcha“ často označuje vnitřní vztah člověka k sobě samému (jeho ego)²⁰.

Také přídavné jméno „pyšný“ je hodnotově rozdvojeno, takže jakoby balancuje mezi Wierzbické definicí *fierté* a *pride*. Podobně jako výraz *pride* lze nalézt v okolí takových slov jako *cruelty* a *greed*, také vedle slova „pyšný“ nalézáme negativní slova a jako „arogantní“, „nemilosrdný“, „pohrdavý“ a „prchlivý“. Je-li ale udán objekt pýchy, totiž stojíme-li před spojením „pyšný na něco“, zjistíme, že se tento výraz blíží spíše francouzskému *fierté* a budeme jen obtížně hledat negativní kolokace. Lze říci, že to nejhorší, co se takovému výrazu může stát je, že bude mluvit o pýše na něco bezvýznamného a malicherného²¹.

Konečně i použití adverbia „pyšně“ odpovídá tomuto ladění: slovo obvykle doprovází nejrůznější slovesa mluvení a výrazy obličej²² a může svým významem směřovat buď k povýšenosti (viz. dále), nebo, častěji, k hrdosti. Také v případě, že se nejedná o sloveso mluvení, je význam slova „pyšně“ běžně synonymní s výrazem „s hrdostí“ a vyznívá tedy pozitivně: ten, kdo s hrdostí něco dělá (např. nese domů úlovek atp.), nevyvolává ve svém okolí nevoli, ale spíše pozitivní reakce a přejícnost (ač někdy shovívavou). Neutrální význam má adverbium „pyšně“ často v případě, že označuje vzpřímený postoj či vyčnívání

¹⁷O ztrátě síly tohoto slova svědčí například spojení jako „může vést k falešné pýše a sebeuspokojení“ (CNK (2005)), které jasně poukazují na to, že pýcha sama o sobě je vnímána jako legitimní pozitivní vztah k něčemu hodnotnému (taková pýcha tedy není *vana*) a její neoprávněnost, absence či nulová hodnota jejího předmětu musí být vyslovena zvlášť. V jiných případech ale zase nalézáme naopak explicitní poukaz na oprávněnost pýchy v konkrétním případě, takže můžeme soudit, že slovo je vnímáno jako neutrální.

Také slovník spisovné češtiny (Filipec et al. (2004)) rozlišuje pozitivní a negativní význam výrazu. Heslo **pyšný** definuje jako:

1. [negativní význam] projevující pýchu, domýšlivý, povýšený (v protikladu k pokorný); 2. [pozitivní význam] projevující hrdost, zakládající si na něčem, hrdý 1, sebevědomý; 3. kniž. okázalý 1, honosný.

Heslo **pýcha** analogicky jako:

1. [negativní význam] přílišné sebevědomí, povýšenost, samolibost, domýšlivost, nadutost (v protikladu k pokora, skromnost); 2. [pozitivní význam] hrdost, sebevědomí; 3. osoba n. věc, kterou se lze chlubit, chloubna 2.

Podle očekávání jdou definice slov definujících význam slova pýcha v kruhu (zmíníme se o nich dále).

Můžeme zde také uvést slovo „hrdý“, „hrdost“, o němž dále nemluvíme a bez dalšího jej považujeme za pozitivní hodnocení. Slovník spisovné češtiny tento předpoklad potvrzuje (když u obou významů přidává slovo „právem“). K heslu **hrdý** uvádí:

1. právem si na něčem zakládající, pyšný 2; 2. právem sebevědomý, kt. se nedá zaprodat, podplatit (v protikladu k ponížený); 3. svědčící o tom: hrdé gesto.

Heslo **hrdost** Slovník spisovné češtiny samostatně neobsahuje, pouze pod heslem „hrdý“ dosvědčuje příkladem „nemístná hrdost“, že i toto slovo může získat negativní význam.

¹⁸Na první pohled bychom mohli oddělit pýchu od hrdosti kritériem oprávněnosti, podíváme-li se však blíže na to, jak se obě slova používají, zjistíme, že tento rozdíl rozhodně neplatí vždy: v českém národním korpusu (CNK (2005) (lemma=pýcha)) nalézáme takové věty jako „projel mnou záchvěv pýchy“ a „v jejím širokém obličejí bylo možno číst pýchu a lásku“, v nichž je pýcha jasně pozitivním a legitimním citem. Také obrat „být něčí pýchou“, vyjadřující pozitivní emoce k jistému předmětu spíše než negativní vztah k druhým či slepou sebelásku, je velmi obvyklý.

¹⁹Např. „se nadýmala pýchou a vlastní důležitostí“, „nabubřelá pýcha“, „pýcha a nadřazenost“ atp.

²⁰Taková pýcha (či opět hrdost) se vyznačuje tím, že nechce být *poraněna*; je nejen možné ale i snadné ji poranit; (v některých případech) není takové poranění vnímáno jako škodlivé buď proto, že mohlo dojít k „horšímu úrazu“, tedy byla uražena/dotčena „jen něčí pýcha“, nebo dokonce proto, že tato pýcha byla „nezdravá“ a její uražení dotyčného pomohlo z pýchy vyléčit. Takto pyšný člověk se může zdát podoben římskému *superbus*, v českém kontextu však ani tato pýcha není vnímána jako závažný charakterový prohřešek, ale spíše jako nepříliš významná vada na kráse, jíž trpí ve větší či menší míře každý („a kdo jí netrpí, to asi bude svatý“).

²¹Např. „pyšný na svou fialovou kravatu“.

²²Mluvení: pravit, říct, prohlášovat, recitovat, papouškovat... Výrazy obličej: usmíval /usmál se, zašklebil se...

nějaké věci²³. Zatímco při deskripci vzhledu popis „pyšně“ nepředpokládá žádnou skrytou charakterovou vadu, která by se za vlasy nebo obočím nutně skrývala, popisy vzpřímeného způsobu pohybu²⁴ mohou – v závislosti na okolnostech – vyznívat také negativně. V určitých situacích pak „pyšně“ skutečně znamená negativní hodnocení „povýšeně“, tento význam však rozhodně není převládající.

Převzeme-li pro českou „pýchu“ definici výrazu *orgueil* A. Wierzbické, musíme konstatovat, že první polovina této definice, tedy neschopnost obdivu čehokoli kromě sebe, je stejně jako závěrečné morální hodnocení v českém výrazu značně oslabena a omezena na pouze některé speciální kontexty. Ve slově samém pak převládá spíše samotné sebeocnění, vlastní pohled na sebe sama a přirozená touha po ocenění²⁵:

X je *pyšný*
 [X si o nikom nemyslí něco jako toto:
 Y je někdo velmi dobrý
 nikdo nemůže být jako Y]
 X si často myslí něco jako toto:
 já jsem někdo velmi dobrý
 já nejsem jako ostatní lidé
 chci, aby to tak bylo
 díky tomu X cítí něco dobrého
 X chce, aby si ostatní lidé mysleli totéž
 [myslím si, že toto je špatné]

Výraz *pýcha* se ovšem nejčastěji vyskytuje ve spojení „pyšný na“, často také ve spojení „být něčí *pýchou*“, a to obvykle v pozitivním významu. Do většiny kontextů se nám proto bude hodit nikoli naznačená definice *orgueil*, která vyznačuje *pýchu* jakožto neřest, ale spíše definice *ferte*, kterou můžeme pro české „pyšný na“ bez dalšího převzít:

X je *pyšný na Y* (*Y je pýchou X*):
 X si často myslí něco jako toto:
 lidé mohou vědět něco velmi dobrého o mém Y
 díky tomu si nemohou *nemyslet* něco dobrého (také) o mně
 já si mohu o sobě myslet něco dobrého
 díky tomu X cítí něco dobrého
 [myslím si, že je dobré, může-li si někdo myslet něco jako toto]

Zpupnost Další obvyklý překlad výrazu *superbia*, který Pražák uvádí, je výraz „zpupnost“, „zpupný“, jehož nevýhodou je ale zastaralost a z ní plynoucí obtížná srozumitelnost. V našem překladu jsme se tomuto výrazu vyhýbali, zato jsme často volili slova, která Pražák neuvádí, slova jako *povýšenost* (*povýšený*), *namyšlenost* (*namyšlený*) a *sebevědomí* (*sebevědomý*) ale i jiné.

²³Například „pyšně zdvižené kaštanové obočí“ v popisu obličeje, „hlavu na dlouhém krku nosí pyšně“, „bradu nesla pyšně vystrčenou“, „vlasy pyšně se deroucí z čela“...

²⁴„Pyšně se nesl“, „pyšně si vykračoval“, „pyšně vpochoval“...

²⁵Musíme poznamenat, že tato i všechna ostatní „převyprávění“, která uvádíme, jsou pouhými pokusy, jistě velmi nedokonalými a vyžadujícími další zvážení. Sama Wierzbická své definice také uvádí slovy jako „návrh“ a „pokusně“. Naše snaha o deskripci následujících pojmů je plně otevřena připomínkám a návrhům na zlepšení.

Povýšenost Oproti slovům pýcha a pyšný, která se soustředí především na předmět pýchy a jejího nositele, výrazy povýšenost, povýšený drží v centru zájmu druhého a jeho nedostatečnost²⁶. Nepopisují ani tak ego, X, které je lepší než Y, jako spíše nedostatečnost ty, Y. X si je této nedostatečnosti Y vědomo a dává mu ji okatě najevo. Povýšenost se typicky projevuje ve výrazu obličej, v úsměvu či úsměšku a v jednání buď strohou přísností a odstupem povýšeného X²⁷, které se o malá bezvýznamná Y nemusí zajímat, nebo naopak jeho blahosklonností a shovívavostí²⁸, která význam druhého ještě dále umenšuje a zahanbuje. Povýšený člověk také nehledá uznání oprávněnosti svého postoje u ostatních, neboť jsou příliš bezvýznamní, než aby na jejich názoru záleželo, a nezajímá se o to, že jeho jednání ostatní uráží. Na rozdíl od pýchy, o níž jsme řekli, že ztratila mnoho ze svého negativního náboje, je povýšenost i dnes vnímána negativně. Samochvála dnes nesmrdí tolik jako kdysi, jako nicka ale nechce být vnímán nikdo. Nakonec si můžeme všimnout, že výraz „povýšený“ je výrazu *superbus* blízký v tom smyslu, že oba obsahují prostorový prvek: oba poukazují k něčemu nad něčím (vezmeme-li výraz povýšený v deskriptivním, nikoli hodnotícím smyslu, vidíme, že označuje dokončený přechod z původní pozice „níže“ do nové pozice „výše“). Přidržíme-li se definice A. Wierzbické, bude v povýšenosti dominantní prvek, jehož význam jsme u pýchy zmenšili. Navíc musíme zohlednit také skutečnost, že povýšenost se, mnohem více než pýcha, projevuje navenek, asi takto:

povýšený

[X si o nikom nemyslí něco jako toto:

Y je někdo velmi dobrý
nikdo nemůže být jako Y]

X si často myslí něco jako toto:

já jsem někdo velmi dobrý
já nejsem jako ostatní lidé
chci, aby to tak bylo

díky tomu

X cítí něco dobrého

X často mluví s Y jako ten, kdo si myslí, že Y není někdo velmi dobrý

X jedná²⁹ s Y jako ten, kdo si myslí, že Y není někdo velmi dobrý

kvůli tomu cítí Y něco špatného vůči X

X nechce vědět, co Y cítí

[myslím si, že je špatné, mluví, dělá a cítí-li někdo něco jako toto]

²⁶Slovník spisovné češtiny (Filipec et al. (2004)) tento rozdíl nereflktuje, zato poukazuje ke skutečnosti, že slovo povýšený se vztahuje k vnějším projevům, zvnějšku rozpoznatelným znakům. Heslo **povýšenost** vůbec neobsahuje, k adjektivu **povýšený** uvádí následující:

[Význam] povznesený 2, pyšný 1, 2, bohorovný;

1. projevující svou (zdánlivou) důležitost, nadřazenost, vypínavý: povýšený člověk
2. svědčící o tom: povýšený pohled.

²⁷Velmi běžným slovem, které je určováno výrazem „povýšený“, je slovo „nezájem“, viz dále pozn. 59 na straně 139.

²⁸V takovém případě bývá slovo doprovázeno dalšími, často i pozitivními hodnotícími výrazy, např. „laskavě/vlídlně a povýšeně se usmál“, „je to přece tak povýšeně shovívavé, obdivovat se někomu, kdo má takové trápení“.

²⁹Uvědomujeme si, že výraz „jedná s“, nepatří do základního slovníku. Nahrazujeme tímto složitějším termínem výraz „dělá někomu něco“ (*does something to someone*), který na tomto místě není výstižný...

Namyšlenost Ve slově „namyšlenost“, „namyšlený“ nelze přeslechnout základní „myslet“. Popisuje tedy ego, jisté X, které si především něco myslí, a to (podobně jako v případě pýchy) spíše o sobě než o ostatních³⁰. Zároveň (na rozdíl od pýchy) slovo vyjadřuje, že to, jak X sama sebe hodnotí, neodpovídá realitě, že jeho vnímání sebe sama není pravdivé. Díky tomu má namyšlenost jednoznačně negativní zabarvení. Člověk, jehož vnímání je zkresleno namyšleností, se domnívá, že dokáže věci, které jsou nad jeho síly, že si může dovolit něco, co si ve skutečnosti dovolit nemůže. Ostatní vnímá jako své oběžnice, domnívá se, že se svět točí kolem něho, že je tu pro něj. Nevidí, že ostatní jeho kladné ocenění jeho osoby nesdílejí. Protože druzí vnímají pravdu o namyšleném ego objektivněji a vidí za maskou namyšlenosti jeho skutečnou velikost, pojí se obvinění „namyšlený“ často s diminutivními, ironickými či dehonestujícími označeními³¹.

namyšlený

X si často myslí něco jako toto:

já jsem někdo velmi dobrý
 já jsem někdo velmi velký (tj. silný)
 já nejsem jako ostatní lidé

díky tomu si X myslí něco jako toto:

nic není tak velké, abych s tím nedokázal pohnout
 jestliže chci něco dělat, mohu (tj. dokážu to)
 druzí si o mě myslí totéž, co si myslím já
 druzí chtějí totéž, co chci já

díky tomu:

X cítí něco dobrého
 X často dělá věci jako ten, kdo si myslí něco jako toto

Y ví, že to, co si X myslí, není pravda

kvůli tomu cítí Y vůči X něco špatného

[myslím si, že je špatné, když si někdo myslí něco jako toto]

Sebevědomí Slovo „sebevědomí“, „sebevědomý“ – doslova vědomý si sebe sama, tedy svých schopností, dovedností a možností³² – je obecně spíše pozitivním hodnocením, pokud ovšem není modifikován slovy jako „příliš“ a „přehnaně“. Sebevědomý člověk si (podobně jako namyšlený) myslí, že si může hodně dovolit, jeho názor, že nic kolem něho není až takový problém, je však podložen zkušeností a přiměřeným odhadem jak vlastních sil, tak možných překážek. Protože si je vědom vlastních sil (z rozdílných důvodů, ale s podobným výsledkem jako člověk povýšený), nepotřebuje si sebevědomý člověk ověřovat svou hodnotu na názoru okolí a zároveň se s nimi nesrovnává, jeho síla mu dokonce dovoluje ocenit sílu i u ostatních. Lidé kolem sebevědomého člověka obvykle oceňují jeho kurážný a energický nebo naopak

³⁰Slovník spisovné češtiny (Filipec et al. (2004)) definuje adjektivum **namyšlený** jako synonymní s „domýšlivý“, to pak výrazem „nesmírně sebevědomý“.

³¹Např. „náramně namyšlený mladý intelektuálek“, „namyšlený posera“, „namyšlený, odporný, drzý donchuán“, „banda namyšlených měkkýšů, magorů a hysterek“, „namyšlený mazavka“, „namyšlená hvězdička béčkových filmů“ aj. Cf. také pozn. 59 na straně 139.

³²Slovník spisovné češtiny (Filipec et al. (2004)) toto slovo samostatně neobsahuje, pouze pod heslem sebe-² uvádí sebevědomí: „vědomí vlastní hodnoty“.

klidný a neuspěchaný přístup. Sebevědomý člověk je vnímán jako silná osobnost. Pokud se ale slovo octne v negativním kontextu, může znamenat totéž, co namyšlený: druhý totiž může interpretovat ono „vědomí“ vlastní síly jako falešné a nepravdivé. V takovém případě pak na sebevědomí reaguje (podle míry škod, které neoprávněně sebevědomí kolem sebe šíří) podobně jako na namyšlenost buď odmítnutím³³ nebo shovívavostí³⁴.

sebevědomý

X ví něco jako toto:

 já jsem někdo velmi dobrý

 já jsem někdo velmi velký (tj. silný)

díky tomu si X myslí něco jako toto:

 nic není tak velké, abych s tím nedokázal pohnout

 jestliže chci něco dělat, mohu (tj. dokážu to)

díky tomu

 X cítí něco dobrého

 X často dělá věci jako ten, kdo si myslí něco jako toto

a) Y cítí, že to, co si X myslí, je pravda

 díky tomu cítí Y, když je s X, něco dobrého

b) Y cítí, že to, co si X myslí, není pravda

 kvůli tomu cítí Y vůči X něco špatného

Závěrem exkurze k českým výrazům upozorníme na zajímavou skutečnost: na jejich nevyváženou frekvenci³⁵. Pozitivní hodnocení „hrdý“ a „sebevědomý“ (kombinace substantivum – adjektivum – adverbium) v korpusu jednoznačně vedou, každé s přibližně čtyřmi tisíci výskyty, v blízkém závěsu za nimi následuje neutrální „pýcha“ se třemi tisíci výskyty. Všechna ostatní, jednoznačně negativní hodnotící slova jsou pak daleko vzadu, každé s méně než jedním tisícem výskytů³⁶.

Nakonec zmiňme, že v češtině existuje řada dalších slov, které tak či onak odpovídají výrazu *superbia*. Některé z nich jsme příležitostně také použili v překladu³⁷, nebudeme je však podrobněji analyzovat jednak z důvodů rozsahu této práce, jednak proto, že bychom na slovo vystihující význam latinského *superbia* úplněji, než slova již uvedená, pravděpodobně stejně nenarazili.

³³ „Parta sebevědomých hajzlů“, „sebevědomí, okravatování byznysmeni ve frontě na odbavení mě iritovali“ CNK (2005) (lemma=sebevědomý)

³⁴ Shovívavost je obvykle reakcí na přehnané sebevědomí/namyšlenost jako chybu mládí: „Jaký to byl naivní sebevědomý blázen“ podobně jako „docela neškodná knížečka, opravdu. Směsice zeleného sebevědomí a růžové romantiky“, „přece jen ještě velice mladý a také trochu namyšlený. Zřejmě si připadá zajímavější, když se může točit okolo staršího děvčete“. CNK (2005) (lemma=sebevědomý; lemma=namyšlený)

³⁵ Připomínáme, že korpus SYN2005 obsahuje přibližně 100 mil. slov z oblasti beletrie, odborné literatury a publicistiky.

³⁶ „Povýšený“ cca 600, „nafoukaný“ s variantami „náfuka“ i „nafoukanec“ něco málo přes 400 výskytů, kolem 300 výskytů „domýšlivý“ a „zpupný“, „namyšlený“ pouhých cca 200.

³⁷ Například výrazy: „nadutost“, „nafoukanost“ („nafoukanec“, „náfuka“); „samolibý“ („samolibost“); a spojení „pocit/potřeba ukázat nadřazenost“, „shlížet s pohrdáním“, „s přezíravým nadhledem“ a „narostl hřebínek“.

5.3. Význam latinského *superbia*

5.3.1. Denotativní význam

Jen z toho, co jsme dosud zjistili o výrazu *superbia*, můžeme tušit, že žádné z výše uvedených českých slov nebude bezproblémovým překladem. Jedním z důvodů je jejich relativně malá „síla“ v negativním směru. Žádné z nich nepopisuje vlastnost, která „zničí, na co sáhne“, která promění vše dobré, k čemu se přiblíží, ve zlo. Žádné z nich není obviněním, které by bez dalšího vyvolalo v posluchačích odpor a spravedlivé pobouření vůči jejímu nositeli. Žádné z nich nedoprovází typicky hodnocení „nesnesitelný“ či „snášet“. Ani jedno není typickým přídomek politiků či úředníků³⁸, ale spíše každodenní vadou běžných lidí. Nedostatek jiných možností nás tedy sice nutí tato slova používat, nemůžeme však očekávat, že emoce, které se za nimi skrývají, a význam, který nesou, se shoduje s emocemi a významem, který vnímal Říman v obvinění *superbus*.

K samotnému výrazu *superbia* (*superbus*, *superbe*) na základě předchozích zkoumání nyní můžeme říci následující: Zatímco výraz *superbia* se nikde nevyskytuje použit pozitivně³⁹, hodnocení *superbus* a také adverbium *superbe* nalzáme jak v negativním, tak pozitivním významu (tedy ve smyslu „hrdě“, „s nadhledem“), přičemž tento pozitivní smysl ovšem uvádí pouze Seneka, Tacitus nikoli⁴⁰. Kromě tohoto základního rozdělení na negativní hodnocení a pozitivní hodnocení se setkáváme ještě se třetí možností, totiž s deskriptivním významem polohy v prostoru⁴¹. K tomu přistupuje navíc význam, který se v našem vzorku textů neobjevuje⁴², ale na nějž lze narazit u jiných autorů, totiž význam „skvělý“, „nádherný“⁴³ (odpovídající anglickému *superb*). Všechny tři posledně zmiňované významy jsou ale značně minoritní (ne-li zanedbatelné) a první význam negativního hodnocení jednoznačně převažuje⁴⁴. Budeme se proto dále zabývat právě tímto negativním významem.

³⁸Korpus ovšem obsahuje celkem dvakrát spojení „namyšlený úředníček“.

³⁹Nikde, tj. v námi zkoumaných textech. Nalzáme však například Horáciovo *superbiam sumere* (přijmout poctu, zaujmout místo cti) Hor. *carm.* 3,30,14 a jako příklad neutrálního, deskriptivního, významu můžeme uvést Vitruviův popis delikátního charakteru bílé omítky výrazem *superbia candoris* (běloskvoucnost). Vit. 7,3,4.

⁴⁰Konkrétně ve výskytech [29] na straně 45, [34] na straně 50 (které mluví o správném, stoickém přístupu ke zvrátům osudu) a [44] na straně 58 (kde se popisují poslední okamžiky malého Astyanaka).

U Tacita by se za neutrální až pozitivní hodnocení dal považovat výskyt [50] na straně 64, který ale mluví o nápise nikoli o lidských morálních kvalitách.

⁴¹Výskyt [43] na straně 57 (Pelion, vyvýšené království), ale svým způsobem také [50] na straně 64 (hrdý, nad pomníkem se tyčící nápis).

⁴²Mohli bychom ale říci, že tomuto významu se blíží Senekovy „pyšné prahy“, které jsme se rozhodli vykládat v morálním smyslu, ale které mohou být zároveň popisem vzhledu vchodů, a tedy i domů zámožných Římanů (cf. [23] na straně 41 a [28] na straně 45), i jeho popis Achilleova vozu ([40] na straně 55) a také Tacitova poznámka o barbarské okázalosti ve výskytu [83] na straně 87.

⁴³Pražák (Pražák et al. (1935)) jej uvádí jako význam *superbus* (c), Oxford (OLD (1968)) jako (3) a (4a). Nejznámějším příkladem bude pravděpodobně Vergiliův verš *hinc populum late regem belloque superbum/venturum* odsud vzejde širokovládný národ slovatný ve válce (Verg. *Aen.* 1,21), Servius zde výraz *superbus* glosuje slovy *eminens, gloriosus* (význačný, slovatný) (Serv. *auct. Aen.* 1,1,21). Tento verš však bývá interpretován také jako případ posunutí perspektivy (*deviant focalization*) a v tomto smyslu jako Junonin pohled na budoucnost Říma. (Vzhledem k Junonině nenávisti k Trójanům a k tomu, že Římané jsou v Aeneidě představeni jako potomci Tróje, by pak překlad šel ve smyslu pro výraz *superbus* běžnějším: odsud vzejde širokovládný (tyranský) národ povýšenecký pro své vojenské úspěchy.) Fowler (2000), str. 48n

⁴⁴Podle tohoto rozdělení bychom mohli množství českých slov, která se tak či onak dotýkají výrazu *superbia*, setřídít do následujících skupin:

Na rozdíl od českých překladů je *superbus*, jak jsme zmínili, vysoce pejorativní označení někoho, kdo: (1) je pyšný na věci, na které by být pyšný neměl, protože jsou v tomto ohledu bezvýznamné nebo dokonce zlé a zavrženíhodné; (2) ponižuje ostatní a má z toho potěšení, záměrně jim dává najevo jejich bezmoc, které využívá k tomu, aby sebe sama vylepšil; vystupuje a jedná s ostatními nevstřícně, povýšeně a krutě⁴⁵; (3) si nárokuje postavení, které mu nenáleží, a to nejen jakožto člověk ambiciózní, který se snaží zlepšit své postavení a proto šplhá po společenském žebříčku mezi „lepší lidi“, ale především jako člověk, který chce na úkor druhých dojít až do pozice nejvyšší, a vyšvihnout se nad všechny ostatní lidi⁴⁶.

První bod popisuje vztah pyšného člověka k mimolidské sféře a k vnějším zdrojům jeho pýchy; bod dvě se týká jeho vnějších projevů při jednání s ostatními a jeho (panského a utilitárního) vztahu k ostatním; třetí bod pak popisuje vnitřní dispozici a vztah člověka postiženého neřestí *superbia* k sobě samému, jeho vnímání sebe sama.

Můžeme snad postoj toho, kdo je *superbus*, převyprávět v následujících několika bodech:

X je *superbus*
 X je typ člověka, který
 1a – 3
 [myslím si, že toto je špatné]

-
- Negativní
 - základní pocity a projevy (pyšný, zpupný, povýšený, nafoukaný, namyšlený, nadutý, nabubřelý, arogantní, domýšlivý, zpanštlý, bohorovný; svévolný)
 - projevy okázalosti (chlubivý, vyťahovačný, holedbavý, vypínavý, vychloubačný, chvástavý; okázalý; ješitný, (finitiv), malicherný, snobský)
 - projevy pohrdání, odstupe a disrespektu (opovrhlivý, pohrdavý a pohrdlivý; odtahitý, přezíravý; bezohledný)
 - Neutrální
 - slova související s polohou (vyčnívající, vyvýšený)
 - slova související se vzhledem věcí (impozantní, honosný, vznosný)
 - Pozitivní
 - slova související s oprávněnou hrdostí (hrdý, důstojný, sebevědomý, povznesený, triumfální)
 - pozitivní okázalost (vynikající, skvostný, nádherný, vznešený)

⁴⁵A – v souvislosti s bodem (1) – nejen, že vnímá ostatní jako své podřízené subjekty, ale prakticky je také využívá jako nástroje svého uspokojení.

⁴⁶V jistém kontextu může tento význam odpovídat řeckému výrazu *hybris*, který bývá – alespoň ve filosofickém chápání – interpretován jako překračování jistého tabu, jako snaha člověka proniknout na místa vyhrazená pouze bohům, na místa, která je lepší nechat sama sobě. *Superbus* se dere do pozice převyšující všechny lidi vůbec, považuje se za *nadčlověka* či *bohočlověka* a nárokuje si tedy místo, které žádnému člověku nenáleží.

(1) je *pyšný na špatné věci*:

X si myslí o (věci) Y:

toto je něco velmi dobrého

díky tomu, že mám Y, jsem někdo velmi dobrý

díky tomu X cítí něco dobrého

zatímco ostatní si nemyslí:

(a) že Y je něco velmi dobrého (nebo si myslí, že Y je něco špatného)

(b) že X je velmi dobrý díky tomu, že má Y

(2a) *nemá zájem o ostatní*:

X si o nikom nemyslí něco jako toto:

Y je někdo velmi dobrý

nikdo nemůže být jako Y

díky tomu:

X necítí vůči nikomu nic dobrého

(2b) *zvětšuje druhé*: (vyhrocená varianta 2a)

X si často myslí něco jako toto:

já jsem někdo (osoba)

Y není někdo (osoba) ale něco (věc)

díky tomu X jedná s Y jako by byl věc

(2c) *zvětšuje svou důležitost ponižováním ostatních*:

X si myslí něco jako toto:

jestliže bude Y menší, já budu díky tomu větší

díky tomu:

si X myslí: jestliže bude Y menší, budu cítit něco dobrého

X chce, aby byl každý Y menší

díky tomu X dělá věci, o nichž si myslí, že Y bude kvůli nim menší

díky tomu X cítí něco dobrého

(2d) *je krutý*:

X cítí něco dobrého, když ostatní cítí něco špatného

díky tomu:

X chce, aby ostatní cítili něco špatného

X dělá věci, o nichž si myslí, že kvůli nim budou ostatní cítit něco

špatného

(3a) je *soběstředný*

X si myslí něco jako toto:

já jsem někdo velmi dobrý

já nejsem jako ostatní lidé

chci, aby to tak bylo

chci, aby to ostatní věděli

díky tomu

X dělá věci, díky kterým si může myslet, že to je pravda

X cítí něco dobrého, když myslí na sebe

X říká ostatním, co si o sobě myslí

když si X myslí, že to ostatní vědí (tj. že je někdo velmi dobrý a není jako ostatní lidé), cítí něco dobrého

(3b) *nehledí na důsledky*

X si o jakémkoli Y myslí:

jestliže chci udělat Y, můžu udělat Y

o žádném Y si nemyslí:

jestliže udělám Y, může se kvůli tomu stát něco velmi špatného

proto bych neměl dělat Y

díky tomu X dělá, cokoli chce dělat

Vynechali jsme v definici postoje ostatních k člověku, který je *superbus*. Tyto postoje však nejsou ve skutečnosti od definice oddělitelné. U negativních postojů a emocí vůči tomu, kdo je *superbus*, je důležité zdůraznit, že u těchto postojů a emocí nezůstává, ale dochází na jejich základě k protiakci. Kromě toho, že je tato vlastnost odporná, je natolik nesnesitelná, že pro druhé představuje přímý stimul, je podnětem k protiakci. Poslednímu řádku [myslím si, že je to špatné], který vyznačuje pojem *superbia* jako pojmenování neřesti (něčeho objektivně špatného), odpovídá v části reakcí dále uvedený poslední řádek [myslím si, že je to dobré], který má naznačit, že zakročení proti *superbia* je vnímáno jako ctnostné, objektivně dobré jednání. Můžeme shrnout nějak takto:

Kvůli tomu všemu ostatní:

si myslí o X něco velmi špatného

cítí vůči X něco velmi špatného

nechtějí, aby byl X blízko nich (ani nikde jinde)

díky tomu:

si myslí, že by měli udělat něco, aby X nemohl dělat nic

si myslí, že je lepší, aby byl X mrtvý, než aby byl *superbus*

díky tomu ti, kdo mohou, dělají věci, které způsobují, že X nemůže nic dělat

díky tomu nikdo nechce, aby si o něm lidé mysleli, že je jako X (tj. *superbus*)

[myslím si, že je to dobré]

Vzhledem k tomu, jak komplexní je vlastnost⁴⁷, kterou se snažíme zachytit, je jasné, že ne všechny naznačené složky (1–3) se projeví v každé situaci nebo u každé osoby ve stejné míře. Popis rysů, který jsme

⁴⁷Slovo „vlastnost“ nevystihuje dobře podstatu toho, co výraz *superbia* označuje. Pod tímto pojmem se skrývá skutečně „neřest“ v aristotelském smyslu, tedy dispozice k pocítování jistých emocí (libosti a nelibosti) v jistém typu situací. Tato habituálně-

předložili, je spíše souborem možností, z nichž si každá jednotlivá situace vyžádá jistou část v rozmanitém poměru. Proto také nepřekvapí, že Seneka a Tacitus zdůrazňují v různých částech svých textů různé ze zmíněných aspektů. Ačkoli se na tom či onom místě oba dotýkají všech těchto stránek, lze přesto vysledovat preference jistých typů situací, v nichž každý z nich hodnocení *superbus* užívá.

Aspekt, který staví do popředí Tacitus a který Seneka zmiňuje pouze okrajově, je aspekt (3a), jež lze také shrnout slovy „neví, kam patří“. Soustředěnost na sebe způsobuje jednak neschopnost dohlédnout důsledky vlastního jednání (3b)⁴⁸, především ale snahu vyšvihnout se do postavení, na které nemá *superbus* z toho či onoho důvodu nárok. U Seneky lze tento rys najít nepřímo ve výskytu [30] na straně 46 při popisu herce předstírajícího, že je roven mýtickému králi, a ve výskytu [38] na straně 52, kde výraz *superba umbra* odkazuje k amorálnímu životu římské smetánky, která odhodila všechny občanské závazky a povinnosti stejně jako „lidskou přirozenost“, která člověku říká, že přes den se bdí a v noci se spí. V obou případech *superbia* ne pouze předstírá, ale fakticky se stává něčím, čím její nositel není a nemá být: mýtickým hrdinou a „krmnou drůbeží“.

U Tacita nalezneme soběstřednou touhu po tom, co mi nenáleží na mnoha místech: výskyt [53] na straně 67 můžeme parafrázovat: Archelaus opomněl projevit náležitou zdvořilost ne proto, že by nevěděl kam patří (tj. nárokoval si důstojnost, která mu nenáleží)... Výskyt [54] na straně 67 vykresluje nejen Pisonovu neschopnost dohlédnout důsledky jeho jednání, neuposlechne-li rozkaz, ale zde i na jiných místech Tacitus zmiňuje, že Piso přes jednoznačné rozhodnutí senátu odmítal vůbec uznat, že by Germanikovy pravomoci převažovaly nad jeho vlastními (že má Germanicus *imperium maius*); jeho opakované odmítnutí podříditi se Germanicově vyšší moci je označeno jako *superbia*. Ve výskytu [57] na straně 69 je Drususův dopis vnímán jako *superbia*, neboť Drusus se měl ve svém postavení především dostavit osobně a nenárokovat si úlevy a práva, náležející starému císaři, za vlastní. Ve výskytu [59] na straně 71 je obvinění *superba fecunditate* poukazem k Agrippinině sebevědomí, v jehož důsledku se snaží přivlastnit si moc, která jí nenáleží – moc císařskou. A takto bychom mohli pokračovat dále⁴⁹.

Aspekt, který nalézáme sice i u Tacita, ale který je především zcela dominantní u Seneky, je touha zvětšit vlastní význam ponížením ostatních (2c). U Tacita například ve výskytu [47] na straně 62 Arminius ponižuje římské vojáky výsměchem jejich posvátným symbolům *per superbiam*. Zdokonaluje své vítězství a svůj lesk nesnesitelným ponížením nepřítele. Ve výskytu [58] na straně 70 stojí vedle sebe v Seianově charakteristice slova *adulatio* a *superbia* – Seianus oportunisticky ponižuje sám sebe, vyžadují-li si to okolnosti, a sebeponížení si zároveň kompenzuje na ostatních – na těch, kteří mu nejsou užiteční a nemají nad ním moc⁵⁰. U Seneky, jak jsme řekli, je tato charakteristika člověka, který je *superbus*, dominantní. Zároveň je ponížení příjemce do značné míry právě tím faktorem, který ničí každé případné dobrodiní tak, že *impetrasse paenitet*. V knihách *De beneficiis* se můžeme zmínit například o výskytu [4] na straně 26,

emotivní povaha *superbia* se v našem popisu odráží ve větách „X cítí něco dobrého“. Předpoklad, že *superbus* cítí emocionální uspokojení v situacích, kdy např. ponižuje ostatní (bod (2b)) nebo se cítí být v jistém postavení (které mu z hlediska ostatních nenáleží) (bod (1)), je integrální součástí hodnocení *superbus*.

⁴⁸K tomu cf. u Seneky výskyty [14] na straně 34 a [15] na straně 34, v nichž mluví o neprozřetelném slibu. U Tacita pouze nepřímo výskyt [54] na straně 67 (v němž Germanica roztrpčuje Pisonova *superbia* ve formě insubordinace a neuposlechnutí rozkazu) a [82] na straně 87 (kde se mluví o prohře jako varování před *superbia*).

⁴⁹Podle našeho názoru lze tento aspekt obvinění *superbus* nalézt dále ve výskytech [62] na straně 73, [66] na straně 77, [67] na straně 77, [69] na straně 79, [73] na straně 81, [75] na straně 82 a [81] na straně 86.

⁵⁰Další výskyty dotýkající se tohoto aspektu u Tacita jsou [63] na straně 74, [74] na straně 82, [77] na straně 84, [79] na straně 85, [80] na straně 86 a snad i některé další.

který vykresluje přímo modelově potřebu ponížít ostatní – Seneka výslovně říká „...a zdá se jim, že se jejich moc smrskává, pokud každému náležitě dlouho nepředvádějí, co všechno mohou.“ *Longum spectaculum* – dlouhotrvající přehlídka a zároveň dlouhá řada ponížených „dvořanů“ – to je právě potěšení pro neřest *superbia*. Také ve výskytu [9] na straně 30 říká Seneka zcela jednoznačně: tomu, kdo je *superbus*, je potřeba odvysvětlit jeho falešný názor ve věci zvětšování vlastního významu prostřednictvím „nafukování prázdné bubliny“ a povyku. Že je tento povyk sám pro příjemce dobrodiní ponižující, neboť vystavuje na odiv jeho bezmoc, zadluženost a nutnost doprošovat se, není ani třeba zmiňovat.

Ani v listech Luciliovi není tento aspekt zatlačen do pozadí. Do této kategorie koneckonců patří všechny zmínky o pyšných prazích, před nimiž vyčkávají zástupy klientů⁵¹. Také výskyty [25] na straně 43 a [26] na straně 44 ukazují, jak snobský boháč nejen povzbuzuje svou chuť k jídlu, ale především jak si hýčká vlastní ego jinak zbytečným ponižováním posluhujících otroků. Konečně v *Trójankách* se k tomuto hříchu přiznává Agamemnon ve výskytu [41] na straně 56 slovy *superbus altius memet tuli* – a nepochybně by se v jeho minulých činech našly i jiné příklady, než ponížení hlavního spojence krádeží ženy, kterou chtěl mít pro sebe⁵².

Ostatní naznačené aspekty můžeme nalézt víceméně rovnoměrně rozprostřené po našich výskytech. Výraznější místo mezi nimi zaujímá charakteristika jakési povrchní či přehnané a neodůvodněné pýchy (1) na nějakou věc či vlastnost nositele neřesti *superbia*. U Seneky zmiňme například výskyt [8] na straně 29, kde je tento rys explicitně pojmenován. Vícekrát jsme uvedli, že ze Senekova stoického pohledu jsou veškeré vnější okolnosti – zvraty osudu, bohatství a zdraví, ale například také fyzická krása, zkrátka veškeré faktory v lidském životě, které ten, jehož se týkají, nemůže definitivním způsobem ovlivnit – *adiaphora*, indiferentní co do ctnosti a tedy také co do hodnoty člověka. Protože jsou indiferentní v jediné věci, na níž v lidském životě záleží, nemohou se stát spravedlivým předmětem pýchy. Jediná věc, na niž může být člověk právem pyšný, je ctnost. Ctnost však člověku zároveň ve veškeré „zlé pýše“, tedy pýše, která by mu přinášela potěšení z ponížení druhých a zaslepovala ho k důsledkům jednání, efektivně zabrání. Ten, kdo je ctnostný, není *superbus* a ten, kdo je *superbus*, je *superbus* na věci bezvýznamné, tedy způsobem hloupým, povrchním a ješitným. Je však tato úvaha platná? Není pak zbytečné o hodnotě objektu pýchy vůbec mluvit?

Uvažujme dále: ani u Tacita tento rys neřesti *superbia* nechybí, ačkoli za jeho exemply nestojí všudyprosvitající filosofická teorie. Například ve výskytu [51] na straně 65 je zjevné odsouzení jednání designovaných úředníků – *superbia* není správným vztahem, který by lidé měli ke své budoucí funkci a k prestiži (obojí, funkce sama i prestiž je *honor*), která z ní plyne, zaujímat. Těhož se týká také výskyt [60] na straně 72. Ve výskytu [75] na straně 82 není k nabytí pocitu *superbia* neoprávněným důvodem *honor*, ale *amor principis*⁵³. Zdá se, že ať už vede k vlastní škodě (neboť se nositel dočká nenávisti ostatních) nebo užítku (v tom smyslu, že z nabytí této vlastnosti žádná škoda nevyplyne, ale dá svému nositeli dostatečně sebevědomí, aby šel za svým cílem, jako v Poppaeině případě), není *superbia* žádoucí reakcí na získání

⁵¹Výskyty [23] na straně 41 a [28] na straně 45.

⁵²Ostatními případy, v nichž se domníváme, že je tato stránka neřesti *superbia* u Seneky přítomna, jsou výskyty [3] na straně 26, [5] na straně 27, [6] na straně 28, [7] na straně 28, [10] na straně 30, [12] na straně 32, [17] na straně 36, [18] na straně 37, [21] na straně 38, [23] na straně 41, [29] na straně 45 a [42] na straně 57.

⁵³Dalšími případy dotýkajícími se ješitnosti a povrchnosti toho, kdo je *superbus*, jsou u Seneky výskyty [13] na straně 33, [16] na straně 35, [21] na straně 38, [22] na straně 39 a [32] na straně 47; u Tacita výskyty [46] na straně 61, [59] na straně 71, [62] na straně 73, [68] na straně 78 a [70] na straně 79.

něčeho jinak potěšujícího, neboť vede k nepřijatelnému a zavrženíhodnému jednání vůči ostatním a je vůbec citem, na nějž nikdo nemá právo. Na tomto místě můžeme učinit malý závěr.

Superbia není pýcha U Tacita (ale do značné míry i u Seneky) je výraz *superbia* vždy odsouzením, obviněním, které vyvolává v těch, kdo jej zaslechnou, nevoli a nenávisť vůči jejímu nositeli. Vidíme, že *superbia* v tomto ohledu vůbec není jako česká slova hrdost a pýcha. Může se sice jednat o analogický pocit v osobě jejího nositele, v očích jeho okolí jde však o diametrálně odlišné věci. Je-li někdo na něco hrdý či pyšný, může mu český mluvčí jeho úspěch (věc) přát či závidět, obdivovat ho díky němu nebo jej litovat, že je takový ubožák – pyšný na něco tak nicotného. Může se opravdu stát, že předmět pýchy je natolik nemravný a ohavný, že skutečně vyvolá v pozorovateli k člověku pyšnému na takovou věc odpor, pohoršení a nenávisť. To ale zjevně nejsou případy, o nichž se zmiňuje Tacitus. Vždyť řekneme-li „jsou pyšní na svou designaci/jsou díky svému jmenování pyšní“, pak popisujeme oprávněný pocit a nedáváme, na rozdíl od Tacita, varování. Naopak. Od lidí pyšných na jmenování do úřadu očekáváme zodpovědný přístup a „dostání závazku“. *Superbia* je však odsouzeníhodná jednak jaksí nezávisle na kvalitě svého předmětu⁵⁴ a jednak nezávisle na povaze posuzovatelů⁵⁵. Je proto zjevné, že i kdyby byl „počáteční pocit“ vyvolaný pýchou a vlastností *superbia* v jejím nositeli obdobný, vede zřejmě k výsledku a vnějšímu jednání zcela odlišnému⁵⁶. Tak jako je nepochybně legitimní být hrdý/pyšný na své úspěchy, tak je naprosto nelegitimní být jimi a kvůli nim *superbus*. Proto je zjevné, že ať už je *superbia* čímkoli, nemůže spočívat v onom pocitu (zasloužené nebo nezasloužené) pýchy na nějakou věc, ale v něčem od tohoto pocitu odlišném. Budeme zřejmě nuceni náš aspekt (1) přeformulovat tak, aby odpovídal tomuto zjištění:

⁵⁴Toto tvrzení zdánlivě odporuje našemu dělení na předměty „hodné pýchy“ a „nehodné pýchy“ a na pozitivní a negativní význam výrazu *superbia*. Tvrdili jsme přece, že je-li *superbia* stoickým pohrdáním zvraty osudu, jako v případě Astyanaka ve výskytu [46] na straně 61, nebo dokonce jako v případě ctnosti samé ve výskytu [29] na straně 45, je-li tedy povznesením se nad věc opovržení zasluhující, může být oprávněná. Tyto protipříklady ale ve skutečnosti našemu tvrzení neodporují. Astyanax ani ctnost nejsou pyšní na něco, ale povznesení nad něco. Nepyšní se něčím, ale něčím se nezabývají, neboť to vnímají jako něco co je pod jejich úroveň. Můžeme upřesnit, že ačkoli ve výjimečných případech může být *superbus* neutrálním či pozitivním hodnocením, výrazy *superbire/superbus quod...* a *superbus aliqua re* nejsou pozitivním nebo negativním hodnocením v závislosti na tom, *qua re* (či v závislosti na onom *quod*). I pokud bychom česky řekli „na tohle může být pyšný právem“, pokud bude někdo na tutéž věc nebo díky ní *superbus*, bude se s největší pravděpodobností jednat o odsouzení vztahu dotyčného člověka k dané věci.

⁵⁵To, zda někomu na něco pyšnému pozorovatelé přejí či závidí, zda vnímají předmět jeho pýchy jako skutečně hodný či nehodný hrdosti, je do značné míry záležitostí povahy těchto pozorovatelů – otázkou jejich přejícího či závistivost, jejich hodnocení kvality daného objektu. Hodnocení *superbus* ale podobným proměnám nepodléhá. Je-li někdo označen jako *superbus*, pak ten, kdo jej takto nařkl, očekává, že obvinění vzbudí negativní reakce a odsouzení vůči obviněnému ve všech, kdo se o něm dozví. A jeho očekávání pravděpodobně nebude zklamáno. (Otázka pravdivosti takového obvinění a schopnosti posluchačů rozhodnout, zda osočovat obviněnému křivdí či nikoli, je zcela jinou záležitostí a na schopnosti samotného slova *superbus* vyvolat žádanou odezvu nic nemění.)

⁵⁶*Superbia* zjevně zahrnuje širokou škálu výstupního jednání a jemu odpovídajících vnitřních motivů. O pocitech podobných české pýše vypovídá například Senekův komentář, jež jsme viděli ve výskytu [31] na straně 47 a který spojuje jednání *superbia* s vnitřním pocitem *insolentia* – ješitností, zálibou v exotičnosti a okázalosti. Na druhou stranu svědčí různé doklady o tom, že výstupní jednání – tj. *superbe agit* – je zcela odlišné od toho, co si představíme pod českým výrazem „jedná pyšně“. Vezmeme-li za bernou minci např. Sallustiovu poznámku: *Quae apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia atque crudelitas appellatur*. To, co se za normálních okolností označuje jako prchlivost, je u člověka majícího moc zváno *superbia* a krutost. Sall. *Catil.* 51,14, můžeme s úspěchem pochybovat, že onen původní sentiment, jež nositel *superbia* respektive pýchy pocituje a z něj následně vychází odpovídající jednání, je tentýž. Lze si jen těžko představit, jak dát českou pýchou do souvislosti s výbuchy hněvu a vzteklou povahou (ne, že by taková kombinace vlastností nebyla v nějakém člověku fakticky možná, asociativně však jedna z nich (vzteklost) žánrným způsobem neodkazuje k druhé (pýše) a vice versa).

(1*) je *pyšný na Y*:

X si myslí o (věci) Y:

toto je něco velmi dobrého

díky tomu, že mám Y, jsem někdo velmi dobrý

díky tomu

X cítí něco dobrého

X dělá něco, kvůli čemu si ostatní myslí, že X je někdo velmi špatný

Vynechali jsme v novém znění část, která se vztahovala ke kvalitě předmětu pýchy, a zdůraznili skutečnost, že *superbia* se projevuje *jednáním*. To proto, že hodnocení *superbia* není odsouzením oprávněného či neoprávněného *pocitu* pýchy (o němž koneckonců nemůžeme zvnějšku nic vědět), ale nějakého projevu, který z tohoto pocitu zřejmě plyne a který činí jeho vykonavatele zavrženíhodným. Můžeme předpokládat, že toto odsouzeníhodné jednání je zachyceno v rysech neřesti *superbia* označených číslem (2).

Co se týká rysů (2a), (2b) a (2d), můžeme říci, že rysy (2a) a (2b) jsou jakousi psychologickou podmínkou pro výrazný rys (2c), o němž jsme mluvili výše, i pro rys (2d), který je jakýmsi bonusem vyplývajícím ze skutečnosti, že *crudelitas* je věrnou průvodkyní výrazu *superbia*, takže si lze těžko představit, že by na vnímání této neřesti nezanechala žádné stopy. *Superbia* sama musí mít jisté rysy krutosti (ať už ve formě *crudelitas* nebo *saevitia*), které je pojí do úzkého společenství. Že tomu tak skutečně je, můžeme vidět na Senekově popisu vztahu pána a otroka ve výskytech [25] na straně 43 až [27] na straně 45. Situace sama – hladoví otroci postávající kolem ládujícího se pána – je bezesporu obrazem krutosti. Přesto je *crudelitas* zmíněna pouze ve výskytu [26] na straně 44, zatímco v celkovém popisu situace, který nalzáme ve výskytu [25] na straně 43, stojí *superbia* sama. Ve výskytu [27] na straně 45 pak Seneka zmiňuje strach, který se zdá být přiměřenou reakcí spíše ve vztahu ke krutosti než k projevům *superbia*, na niž, jak jsme viděli, je prototypickou odpovědí nenávisť. U Tacita nenalzáme případ, který by v samotné neřesti *superbia* rys krutosti jednoznačně identifikoval. Tam, kde je popisovaná situace zjevně případem krutosti, totiž Tacitus krutost (obvykle slovem *saevitia*) výslovně zmiňuje, a zároveň v situacích, kdy krutost neuvádí, jako například v případě dvou vyhnaných předáků (výskyty [68] na straně 78 a [72] na straně 80), se můžeme o tom, zda jejich obrat k *superbia* způsobil na jejich straně kruté nebo nějaké jiné jednání, pouze dohadovat⁵⁷.

Rys (2a), nezájem o ostatní, neschopnost soucitu, můžeme vidět například v úvodních částech pojednání *De beneficiis* (výskyty [1] na straně 23 a [3] na straně 26), kde ten, kdo je požádán o pomoc, nejprve dlouze zvažuje, zda mu z poskytnutí dobrodiní něco vyplyne, a následně s poskytnutým dobrodiním nakládá, jako by v něm šlo především o jeho prestiž, aniž by v průběhu celého procesu bral nejmenší ohled na potřebu toho, kdo jej o dobrodiní (jistě nerad a pouze z nutnosti) požádal. U Tacita dosvědčuje rys nezájmu o cizí potíže například situace popsaná ve výskytu [52] na straně 65, v němž Tiberius přijímá žádost zchudlého Hortala *superbe*, ačkoli předtím v téže záležitosti pomohl jiným. Také ve výskytu [65] na straně 75 si lid vykládá císařovo jednání *in superbiam* – jako výraz jeho nezájmu. V tomto aspektu se, jak blíže zmíníme v následující kapitole, výraz *superbia* podobá české povýšenosti.

⁵⁷Podobě na tom jsme v případě označení parthské nadvlády nad Arménií (výskyt [78] na straně 84) slovem *superbia* nebo v případě úsloví *Claudiae familiae superbia* (výskyt [45] na straně 60). Bylo Claudiino přání, aby její bratr ještě více pročistil ulice Říma (viz pozn. 2 na straně 60), pouze vlastizrádné, nebo i kruté?

5.3.2. Konotativní význam

Neméně než dosud řečené je význačná také konotativní rovina významu výrazu *superbus* (*superbia*). Podobně jako česká slova pyšný, povýšený, namyšlený se i *superbus*, jak jsme viděli⁵⁸, používá o takových věcech jako jsou výrazy tváře (povýšený úsměv a *vultus superbus*), hlas (řekl povýšeným hlasem – *voce superba*), slova (*dicta superba*) a gesta (povýšený postoj) a dále u výrazů všeobecně označujících chování a jednání (povýšené chování – *superbe factum*). Kromě těchto konkrétních projevů však k výrazu *superbus* (na rozdíl od českých slov, která nemají typického nositele⁵⁹) neoddělitelně patří některé typy lidí, pro něž je tato vlastnost příznačná. K těmto nositelským rolím patří dále škála jejich činností a předmětů, jimiž se vyznačují. Výraz *superbus* se, jak jsme viděli v kapitole 4.1 na straně 91, význačným způsobem vztahuje jak na tyto subjekty – lidské role – tak na objekty k nim přidružené. Význačnými subjekty, o nichž je řeč, jsou v římském myšlení především 1) **král** (*rex*) jakožto tyran⁶⁰, svévolný uzurpátor moci, která nenáleží žádnému člověku, a to, co představuje, tedy (královská či tyranská) vláda (*regnum*), její symboly (např.

⁵⁸Cf. skupiny „typy lidských činností“ a „části těla“ v kapitole 4.1.1 na straně 91.

⁵⁹To není tak úplně pravda. Obzvláště slovo „namyšlený“ se pojí s velmi rozmanitou škálou výrazů – nositelů – jejichž společným rysem je jejich dehonestující, často diminutivní povaha. Nalézáme spojení jako „namyšlený intelektuálek“, „hvězdička“, „primadona“, „mluvka“, „husa“, „idiot“, „frajér“, „šprt“, z obecnějších výrazů se pak s výrazem namyšlený pojí také slova jako „chlup“, „ženská“, „slečinka“, „holka“, „kluk“ atp. Ve spojení se slovem „povýšený“ pak nalézáme např. slovo „intelekuál“, „úředníček“, „byrokrat“ a „neruda“. Z těchto spojení je vidět, že výraz „povýšený“ se pojí k nositelům s vyšší společenskou prestiží než výraz „namyšlený“, ani jedno ze slov však neodkazuje k vážně míněné moci a skutečně vysokému společenskému postavení.

⁶⁰Slova *rex* a *regnum* nejsou pouze názvy jistého typu hlavy státu a politického zřízení, ale měla v římském prostředí jednoznačně negativní náboj. Svědčí o tom rozmanití autoři doby republiky, např. Livius ústy Scipionovými: *regium nomen alibi magnum, Romae intolerabile esse* označení král, jinde vysoce prestižní, je pro římské [uši] nesnesitelné (Liv. 27,19,4). Cicero vysvětluje římské chápání slova *rex* a emoce, které se k němu pojí, paralelou s řeckým *tyrannos*: *Videtisne igitur ut de rege dominus extiterit, uniusque vitio genus rei publicae ex bono in deterrimum conversum sit? Hic est enim dominus populi quem Graeci tyrannum vocant; nam regem illum volunt esse, qui consulit ut parens populo, conservatque eos quibus est praepositus quam optima in condicione vivendi, sane bonum ut dixi rei publicae genus. sed tamen inclinatum et quasi primum ad perniciosissimum statum. simul atque enim se inflexit hic rex in dominatum iniustiosem, fit continuo tyrannus, quo neque taetrius neque foedius nec dis hominibusque invisius animal ullum cogitari potest, qui quamquam figura est hominis, morum tamen inmanitate vastissimas vincit beluas. quis enim hunc hominem rite dixerit, qui sibi cum suis civibus, qui denique cum omni hominum genere nullam iuris communionem, nullam humanitatis societatem velit? ... Habetis igitur primum ortum tyranni; nam hoc nomen Graeci regis iniusti esse voluerunt; nostri quidem omnes reges vocitaverunt qui soli in populos perpetuam potestatem haberent.* Zjistíte tedy vidíte, jak se z krále stal despota [slovo *dominus* odkazuje ke vztahu pána a otroka] a jak se vinou jediného člověka typ státního zřízení proměnil z dobrého v ten nejhorší. Tohoto posledně jmenovaného vládce [opět *dominus*] lidu nazývají Řekové tyranem: nechávají si totiž označení král [*rex*, řec. *basileus*] pro toho, kdo se o lid stará jako otec a v zájmu těch, v jejichž čele stojí, udržuje co nejlepší podmínky k životu. Takový typ státního zřízení je, jak už jsem řekl, bezesporu dobrý. Přesto je ale zároveň jaksi nestálý a náchylný zvrtnout se do stavu naprosté zhouby. Neboť jakmile se takovýto král (*rex*, *basileus*) přikloní k [jen] trochu méně spravedlivému způsobu vlády [opět *dominatus* – primární vláda pána nad otrokem], mění se v tu chvíli v tyrana; a tyran je tvor nad nějž ohavnějšího, odpornějšího a více nenáviděného bohy i lidmi nelze ani myslet. Vypadá sice jako člověk, bestiálností svého jednání však předčí i nejstrašnější netvory. Vždyť jak lze vůbec nazvat člověkem někoho, kdo nestojí o žádné právní svazky, o žádné společenství se svými spoluobčany ba vůbec s lidmi obecně? ... Máte tedy [před očima] vznik prvního tyrana – neboť právě tyran je řecké slovo pro nespravedlivého krále. Naši krajané [tj. ti, kdo mluví latinsky] označovali slovem král (*rex*) kohokoli, kdo držel nad lidem časově neomezenou moc (*perpetua potestas*). (Cic. *rep.* 2,47–49).

Vidíme, že slovo v sobě skrývá obraz vztahu vládce a ovládaného přiměřeného mezi pánem a otrokem, ale zcela nepřijatelného mezi občany. Otroek postrádal nejen práva občanská, ale i práva, která dnes nazýváme lidskými – právo na výsledky své práce a na zacházení se svým vlastním tělem. *Dominus* měl jednak absolutní moc nad svými otroky, jednak právo této moci využívat ve svůj vlastní prospěch a bez ohledu na prospěch otroků. Takový vztah byl ale přirozeně nemožný mezi svobodnými lidmi a občany. Moc vládce nad jeho spoluobčany je mocí určenou k tomu, aby sloužila prospěchu těchto spoluobčanů a nikoli vládce samotného.

Rex v římských očích je právě tím, kdo si uzurpuje moc náležející roli *dominus* ve vztahu ke svobodným občanům, a to je *superbia* ve svém nejzákladnějším smyslu. Tyto dva pojmy – *rex* a *superbia* – jsou v římském myšlení neodmyslitelně spjaty.

sceptrum) a projevy (*dominatus*) a 2) **vítěz** (*victor*) jednak ve válce, ale také v jakémkoli jiném soupeření, a to, co představuje, tedy vítězství (*victoria*), symboly (*triumphus, laurus*) a projevy (*imperium*); v menší míře pak 3) **boháč** (*dives; nobilis*) a to, co představuje (*divitiae, fortuna*). Proti boháčům jakožto představitelům moci téměř královské intenzivně brojí Seneka. Konečně 4) **nepřítel** (*hostis*), jímž může být „z cizího pohledu“ také římský národ sám.

Všechny tyto výrazy, ale především pojem král, království, je s vlastností *superbia* neoddělitelně spjat a definuje do značné míry její význam. *Superbia* na rozdíl od povýšenosti není pouze soukromou záležitostí projevující se v soukromých vztazích, v běžném každodenním styku dvou osob bez výraznějšího přesahu k jiným. *Superbia* je svou svázaností s mocí záležitostí bytostně politickou (dotýká se *polis* – života celé obce) a ten, kdo jedná *superbe*, neuráží svým jednáním pouze svou obět a případné náhodné přihlížející, ale samotná jeho existence musí pobouřit a spravedlivě rozhořčit každého, kdo se o ní dozví, neboť obec, v níž chceme žít, nemůže tolerovat svévolné zneužívání moci, která je v ní distribuována a delegována⁶¹. Člověk není bez obce, do níž náleží, ničím. Jsou to zákony obce, které komukoli umožňují, aby v ní měl nebo neměl moc. *Superbus* se ale staví nad zákony a nad obec. *Superbus* je právě ten, kdo se chová jako král, ať už tím, že si udržuje dvořany (ve formě klientů postávajících na jeho prahu), nebo tím, že se fyzicky povznáší nad hlavy ostatních, když se nechává vézt na vítězném voze, nebo tím, že jako úředník zneužívá své pravomoci a jedná krutě s lidmi, kvůli jejichž ochraně a v jejichž zájmu svou funkci především má. Slovo *superbia* pojmenovává vybočení z vlastní role, ať už je jí role člověka mezi jinými lidmi či občana mezi jinými občany. Rozhodujícím faktorem pro to, aby se v daném člověku rozvinula neřest *superbia*, je moc v libovolné formě, s níž *superbus* nakládá nenáležitým způsobem. Královská moc nenechává prostor občanské rovnosti; moc vítěze snadno zapomíná *parcere subiectis*; moc boháčů poskytuje tomu, kdo ji má, falešný pocit nadřazenosti nejen nad vlastními otroky, ale i nad nemajetnými spoluobčany; nepřátelské národy si uzurpují moc vlády nad jinými národy nebo se naopak odmítají smířit a přijmout nadvládu spravedlivou a oprávněnou. Ale ten, kdo takto jedná, ničí smysl toho, proč by lidé vůbec měli chtít žít spolu, proč by měli chtít vzájemně komunikovat. Takové narušení svazků, ať už „civilních“ (v rámci obce, *civitas*), „sociálních“ (v rámci mezinárodních vztahů, tedy vztahů se spojenci, *socii*) nebo privátních (neboť s tím, kdo je *superbus*, nechce mít nikdo nic a žádným způsobem společného), je v zájmu samotného zachování lidské společnosti nutno potlačit.

Superbia má tedy v sobě bytostně zakódovaný sociálně-politický rozměr, jež česká povýšenost i pýcha postrádají. To se projevuje nejen na poli nositelů těchto vlastností, ale také v dalších okruzích slov, která výrazy pyšný a povýšený na straně jedné a *superbus* na straně druhé doprovázejí. Můžeme vidět, že shoda mezi těmito výrazy se omezuje právě na jejich soukromou rovinu. Najdeme tedy shodná a rozdílná místa: 1) Dmutí (*tumor*): Povýšenost a namyšlenost jsou vlastnostmi lidí obyčejných, často dokonce lidí malých a svým způsobem ubohých, těch, kteří mají právě kvůli své nanicovatosti potřebu se „zvětšit“ – nadmout, napařovat, nafouknout⁶². *Superbia* je vlastností těch, kteří v nějakém významném ohledu

⁶¹V římském státě je moc delegována z lidu a je to tedy vpsledku lid, kdo moc fakticky má. Jako taková je také vnímána. Dokonce i v době královské je král volen lidovým sněmem (*comitia*), tím spíše jsou v době republiky lidé držící v rukou politickou moc voleni jako zástupci proto, aby se o ty, kdo jim jejich moc svěřili, starali, nikoli proto, aby tuto moc zneužívali. Toto vnímání moci dobře ilustruje způsob, jímž si plebejové v době boje plebejů s patricii vymáhali práva, o něž usilovali, totiž secese. Ovládnání dali vládnoucím svým odchodem jednoznačně najevo, že chtějí-li patriciové zneužívat svou moc a vládnout *crudeliter et superbe*, pak mohou vládnout sami sobě a prázdnému městu a plebejové jsou dokonale spokojeni s tím, že si budou vládnout sami.

⁶²Povýšenost, na rozdíl od namyšlenosti se může pojít také s pozitivními slovy, potvrzujícími, že dotyčný člověk je namyšlený právem a jedná z pozice síly a oprávněné sebedůvěry. Tak vznikají spojení jako povýšená tolerance, shovívavost, noblesa, upřímnost. Tato povýšenost se však obvykle nenadýmá ani nenafukuje. Nadýmání je typičtější pro pýchu, která se ovšem zase

vynikají, kteří však významnost tohoto ohledu i své vynikání přeceňují, neznají míru, a proto se chtějí „zvětšit“ (*tumescere, altius se ferre, inflare*) ještě víc, než už jsou. Nabrání na velikosti a slova, která jej vyjadřují, se podobají. Dokonce jde v obou jazycích o slova související s proudem vzduchu⁶³. Výchozí bod, z něhož se dotyčný nadouvá, se ale v češtině a latině obvykle liší. 2) Doprovodné vlastnosti: Je zajímavé srovnat vlastnosti, které námi zkoumané výrazy typicky doprovázejí. Vlastnosti provázející výraz *superbia* jsme viděli v kapitole 4.3 na straně 99. Lze je shrnout následujícím způsobem: jestliže *superbus* má prostředky, jimiž může svou moc nad druhými vykonávat, je jeho jednání kruté, arogantní, zahanbující a svévolné (*Suberbus* je *crudelis/saevus, arrogans, contumeliosus/contemptor* a *violens/ferox*). Jemu samému je vyčítána neschopnost se ve své moci ovládat (*impotentia, insolentia*), přičemž myšlenka, že sebeovládání je základem morálního života, je společná všem antickým filosofickým proudům včetně epikureismu. Jestliže *superbus* takové prostředky nemá, je ješitný a hloupý (*vanus* a *stultus*). Ve sféře soukromého života jde s neřestí *superbia* ruku v ruce často *avaritia* – zištnost dotyčného člověka a požívačnost (*luxuries, libido*).

Jestliže si spolu se Senekou všimneme bezprostředního jednání ve vztahu k druhému, vidíme, že *superbus* je člověk, s nímž nelze žádným způsobem vyjít (*difficilis*), neboť je aktivně nepřátelský (*asper, malignus*), vztekly (*iracundus*) a jeho vystupování je všeobecně vnímáno jako nepřátelské.

Podíváme-li se pro srovnání na kolokace českých výrazů „povýšený“ (povýšenost) a „namyšlený“ (namyšlenost)⁶⁴, zjistíme, že se k nim často pojí slova vyjadřující 1) odstup 2) aroganci a 3) sebevědomí. První skupina slov zachycujících odstup povýšeného člověka (částečně korespondující s posledně zmíněným aspektem výrazu *superbia*, totiž se Senekou zdůrazňovaným nepřátelským chováním toho, kdo je *superbus*) je největší a nalézáme v ní jednak adjektiva jako „chladný“, „studený“, „lhostejný“, „nepřístupný“, „odměřený“ a „přísný“, jednak substantiva jako „odstup“, „nezájem“, „netečnost“ a „studený čumák“. Do této skupiny ale v češtině spadnou také slova související se slušným chováním a etiketou, jako „respekt“, „noblesa“, „zdvořilý“, „uhlazený“ a „způsoby gentlemana“ a dále skutečnost, že povýšenost může být „elegantní“, „aristokratická“, ale často je spíše „elitářská“ a „moralizující“, což svědčí o českém egalitarismu a plebejství.

Druhou skupinu tvoří především výraz „arogance“, který je asi nejpravidelnějším průvodcem povýšenosti. Dalšími výrazy, které často doprovázejí povýšenost, jsou „pohrdavý“ (pohrdání), „blahosklonný“ (blahosklonnost) a někdy také slovo „pyšný“ (pýcha). Také výraz „drzý“ (drzost) se ve spojení s povýšeností vyskytuje poměrně hojně.

Do třetí skupiny, poukazující na sebevědomí povýšeného člověka, patří kromě neutrálních slov jako „sebevědomý“ (sebevědomí), „sebejistý“ (sebejistota) jednak negativní spojení jako „povýšenost a bohorovnost“, „povýšený velikášský egoismus“, zároveň ale také pozitivní výrazy, které dosvědčují oprávněnost sebevědomí a povýšenosti tím, že popisují, jaké jednání si dotyčný člověk může dovolit. Takovými

příliš často nepojí s dalšími přívlastky ani nositeli, ale typicky pouze s předmětem této pýchy.

⁶³České pýcha a zpupnost také s těmito „slovesy proudění vzduchu“ etymologicky souvisí, Český etymologický slovník (Rejzek (2007)) uvádí pod heslem **pýcha, pyšný**: Staročeské pýcha, pych {pýcha, zpupný čin, okázalost}. V tomto významu jen západoslovanské. (polsky pycha). Přeneseně od praslovanského *pychati {dout, nadouvat (se), kypět} (rusky pýchat' {sálat, kypět}, slovinsky píhati {dout, foukat}); pod heslem **zpupný**: Staročesky i vzpupný. Jen v češtině, asi souvisí s: pupek, pupen, tedy od praslovanského *pop-, ie. *pamp- {nadouvat se}.

⁶⁴Slovo „pyšný“ (pýcha) se v doprovodu jiných substantiv (pyšný kdo/co) a adjektiv (pyšný a nějaký) neobjevuje příliš často, v jeho použití jednoznačně převažuje spojení „pyšný na“ případně „být něčí pýchou“.

slovy jsou například „shovívavý“ (shovívavost), „tolerance“, „upřímnost“, „důstojnost“ a spojení jako „klidná“, „dobrosrdečná“, „bodrá“ povýšenost.

Celkově se výraz „povýšený“ (povýšenost) často dotýká skupin vnímaných z nějakého důvodu jako elitní – povýšenost je připisována (nejčastěji) intelektuálům, ale také lidem bohatým („příslušníci horní vyžrané a povýšené vrstvy“), mezi nositeli povýšenosti se nacházejí byrokraté, eurokřesťané a Pražáci.

Výraz „namyšlený“ (namyšlenost) v sobě silněji obsahuje pohrdání dotýčným nositelem této vlastnosti. Také pro něj platí rozdělení na podobné skupiny jako u výrazu povýšený – ve skupině první se setkáváme se slovy „přezíravý“, „strohý“, „studený“, „upjatý“ a „škrobený“ a často nalézáme v jeho okolí výraz „snobský“ (snob). Se snobismem pak souvisí výrazy jako „chtěný“ a „strojený“. Ve druhé skupině opět převažuje výraz „arogantní“ (arogance), „nafoukaný“ (náfuka), „opovrhování“ a také „sobecký“. Ve třetí skupině se namyšlenost od povýšenosti liší – nenalézáme zde klidné povýšené sebevědomí, které si může ve své pozici hodně dovolit, zato zde hojně prosívá ubohost a malost namyšlených lidí ve výrazech jako „lokajství“ a „sebelítostivý“, s čímž souvisí také rozdílný výběr nositelů namyšlenosti oproti povýšenosti⁶⁵.

Celkově lze říci, že v českých slovech namyšlený a povýšený nalézáme podobně jako ve výrazu *superbia* chladné, nepřátelské chování k druhému a čeština i latina sdílí srovnatelný odpor k takovému jednání. Také ve druhé skupině doprovodných slov – ve slovech jako arogantní (*arrogans*) a pohrdavý (*contemptor*) – nalézáme podobnost, která ovšem končí ve chvíli, kdy dojde na krutost a projevování moci. Česká povýšenost se do značné míry zastavuje u drobného ponížení druhého a spokojenosti se sebou samou. Vstoupí-li vůbec do hry moc, bude v případě povýšenosti tato moc reprezentována buď jakožto bezmoc⁶⁶ – a povýšenost bude kompenzací této bezmoci – nebo se bude jednat o moc nad vlastní osobou (a v tomto smyslu bude povýšenost podobná výrazu *severitas*)⁶⁷. Negativní hodnocení povýšenost bude pak obecně projevem spíše české nenávisti k elitám a k těm, kdo hodnotícího jakkoli (opravdu nebo zdánlivě) převyšují, než odporu k zneužití pravomocí a výkonu neoprávněné ale reálné moci nad osobou hodnotícího, jako je tomu v případě *superbia*.

5.3.3. Emocionální význam

Z řečeného je zjevné, že emocionální význam latinského *superbus* (*superbia*) a jeho českých překladů bude značně odlišný. O této významové rovině nám podává svědectví kapitola 4.4.1 na straně 106 a vidíme, že *superbia* vyvolává silnou negativní odezvu. Sám Seneka dosvědčuje, že každé sebemenší jednání je vlivem *superbia* „zkaženo“ a vnímáno – jak vidíme z výrazů uvedených v kapitole 4.4.1 na straně 106 – jako nesnesitelné a odporné (*intolerabilis, gravis*), vzbuzující nenávist (*odium, perosum*) nebo pohrdlivý posměch (*irridenda*) a pohrdání (*aspernari, spernendum*) nad ubohostí (*humilitas*) dotýčného. Česká slova povýšenost, namyšlenost a pýcha na druhou stranu tyto silné emoce obvykle nevyvolávají. Povýšenost může být vnímána jako obtížná či obtěžující (otravná), namyšlený člověk své okolí rozčiluje či popuzuje, podle míry svého projevu může vyvolat shovívavost či znechucení a stejně jako *superbia* také posměch či opovržení, s největší pravděpodobností však reakcí nebude nenávist a jistě to nebude strach. Spojení

⁶⁵Cf. pozn. 59 na straně 139. Je pravda, že povýšený bude spíše intelektuál, zatímco namyšlený spíše intelektuálek, toto rozdělení podle „hierarchie důstojností“ ovšem neplatí úplně. I výraz povýšenost nalézáme v kontextu malých lidí a obrazy jako „místní drbna, povýšený úředník, závistivá sousedka“ nebo „vrátný s povýšeným výrazem panského kočího“ nejsou nijak nemístné.

⁶⁶V případě povýšených úředníků.

⁶⁷V případě povýšenosti blahosklonné nebo shovívavé.

„nesnesitelná namyšlenost“ je mnohem spíše popisem míry než emocionální reakcí hodnotícího na tíži tohoto charakterového prohřešku.

6. Seneka versus Tacitus

6.1. Osobní a neosobní

Obrátíme-li se nyní závěrem ke shrnutí a srovnání způsobu, jímž používá výraz *superbia* Seneka a způsobu, jímž jej užívá Tacitus, pak zřejmě první a základní rozdíl, který nám padne do oka, je rozdíl pragmatický. Ze všech 44 výskytů, jímž jsme se věnovali u Seneky, je pouhých šest použito adresně, přímo o nějaké osobě, z toho dvakrát jej používá v *Trójankách* Agamemnon sám o sobě. Naproti tomu z 39 výskytů zkoumaných u Tacita jsou přímo adresné téměř tři čtvrtiny (celkem 28) a ze zbylých 11 výskytů jsou tři neadresné pouze formálně¹. Tento rozdíl v osobnosti zaměření je ohromující a odráží se v něm účel, s nímž ten který autor slovo používá. Ačkoli se konečný cíl obou autorů vposledku neliší, oba chtějí poskytnout jakýsi morální návod svým čtenářům (a dalším generacím), cesta k tomuto cíli je pro každého z nich zcela odlišná.

Senekovou metodou je teoretická analýza jistých skutečností – v našem případě jsou těmito skutečnostmi nejprve a především instituce prokazování dobrodiní, dále také realita sociálních rozdílů, povaha ctností, v neposlední řadě pak vrtkavost osudu a její důsledky a další menší, obvykle značně abstraktní témata – v jejímž průběhu se narazí na pojem *superbia* jakožto faktor zla působící v těchto skutečnostech. Tacitův pohled je pohledem nikoli filosofa, ale historika, a jeho způsob práce je proto nutně zcela odlišný. Zatímco filosof se zabývá realitou v jejím celku a zaštitěn teoretickým systémem se zaměřuje na některý její aspekt, jež takřkajíc „odshora dolů“ analyzuje, historik vychází z parciálních skutečností, z konkrétních a jednotlivých událostí, jímž výběrem důrazů a způsobem podání dodává (a nebo nedodává) obecný smysl. Východiskem filosofa je obecné „jak to chodí“, typizovaná skutečnost, inteligibilní, neboť již předem nazvaná jistým pojmem (tj. *beneficium*, *fortuna*, otroctví), jejíž podmínky je třeba vytáhnout na světlo. Tyto podmínky lze jistě ilustrovat příklady, ale jejich pravdivost a explikační síla je na fakticitě těchto konkrétních příkladů do značné míry nezávislá, příklady představují opět obecné modelové situace. Východiskem historika je konkrétní „jak to bylo“, přičemž ovšem výběr konkrétního toho, co bylo a je hodno zaznamenání (v kontrastu s tím, co bylo také, ale o čem se z toho či onoho důvodu netřeba zmiňovat), je zcela zásadní důležitosti. Je ovšem v povaze parciálních událostí, že samy o sobě postrádají obecný smysl a tento smysl, důvod a účel jim musí být dodán zvnějšku a dodatečně (a to až do té míry, že případný smysl vnímaný účastníky dané situace se může zásadně lišit od smyslu dodaného vnějším pozorovatelem – historikem)². Senekovou metodou poskytnutí morálních návodů je tedy nalezení a explikace struktury

¹Konkrétně: [60] na straně 72 *adulescentes* v Tiberiově řeči (ačkoli je jeho výrok na první pohled obecný, je zjevně směřován na Germanicovy syny Nerona a Drusa); [67] na straně 77 řečnická otázka *quis tanta superbia est?* je ve skutečnosti obviněním protistrany ve sporu a konkrétně jejího mluvčího C. Silia; [81] na straně 86 *provinciales* jsou myšleni jak obecně, tak v osobě Claudia Timarcha, jehož domýšlivý výrok celé projednávání této otázky podnítl.

²Jedním z hlavních Tacitových cílů je demaskovat pravé povahy svých postav, strhnout postupně, ve střetu s událostmi a situacemi, v nichž se ocitají, jejich masky a odhalit, co skrývá jádro jejich charakteru. V rámci těchto psychologických sond (nebo konstrukcí?) Tacitus transponuje – spojuje a rozpojuje – události a jejich příčiny tak, aby odpovídaly obrazu, který má před očima a který chce vykreslit. Ruku v ruce s odhalením povahy aktérů vyvstává i smysl politických událostí, s nimiž postavy interagují a které svým jednáním vytvářejí. (cf. Albrecht et al. (1997), vol. II., str. 1108–1117) Deskripce situací

přítomné v obecných skutečnostech, které pozoruje, Tacitovou metodou je konstrukce smyslu a odhalení obecné pravdy v parciálních událostech, o nichž vypráví.

Důsledky těchto rozdílných přístupů jsou zjevné v situacích, v nichž autoři výraz *superbus*, (*superbia*) používají. Seneka se obvykle pohybuje v hypotetických situacích a na rovině generického popisu případně dává varování. S výjimkou exemplárních případů Alexandra Velikého, Agamemnona a Sókrata vůbec nezmiňuje konkrétní osoby. Slovo *superbum* je jménem jistého typu jednání, které může vykázat kdokoli, kdo se octne v dané situaci. V situaci, v níž může kupříkladu poskytnout dobrodiní, odejít do ústraní a nakládat se svým volným časem, v situaci, v níž je v roli pána ve vztahu k otrokům, vítěze ve vztahu k poraženým, majetného ve vztahu k nemajetným atp. . . Negativní zabarvení tohoto jména způsobuje, že posluchač představující si daný typ situace ví, že takto pojmenovanému jednání je třeba se vyhnout. Každé Senekovo „*superbe dedit*“ varuje čtenáře: „Tak to po něm neopakuj!“ Každé jeho „že jsem díky tobě *superbus*“ šeptá „Pýcha předchází pád!“

Tacitus tím, že výrazem *superbia* hodnotí konkrétní události a osoby, ovlivňuje názory svých čtenářů nikoli teoreticky – takovému a takovému jednání je třeba se vyhnout –, ale exemplárně, právě ve vztahu k těmto konkrétním událostem a osobám. Čtenář sám pravděpodobně nebude příliš často v postavení, v němž by mohl „spychnout láskou císaře“ (*ad superbiam vertere*). Jednání jednotlivých postav je konkrétní exemplifikací rozmanitých ctností a neřestí, které historik pojmenovává, na něž prostřednictvím popisovaných událostí ukazuje. Řekne-li Tacitus „povídalo se o něm, že je *superbus*“, sděluje tím čtenáři: „všimni si, byl to špatný člověk“, ale jeho záměrem není pomlouvat či roznášet drby o mrtvých. Jednotliví špatní a dobří lidé, jednotlivé špatné a dobré skutky jsou medií, do nichž se odívá a v nichž živě vyvstává před očima ta která ctnost či neřest. Hodnocení *superbus* je v Tacitově podání v malém měřítku obviněním. V rámci textu je nálepkou, jíž jedna postava obviňuje druhou, v níž jedna strana popisované situace používá k manipulaci zúčastněnými posluchači a k očernění protistrany a někdy také jako argument pro vyvolání nebo vysvětlení protiakce³. Taková je síla tohoto slova „ve skutečnosti“ – v reálném životě působí obvinění *superbus* právě takto. Právě proto, že slovo působí, umožňuje svou silou přesah mimo text, umožňuje vyslat zprávu ke čtenáři⁴. Vzbuzuje v těch, kdo si jej přečtou, emoce a jejich prostřednictvím

vhodnými hodnotícími výrazy (například výrazem *superbum*) je jedním z nástrojů k dosažení tohoto cíle. Historik není pouhým pozorovatelem, ale zároveň soudcem, který volá k zodpovědnosti velké muže minulosti, v jejichž srdcích lze najít pravdivý smysl událostí a kteří dávají následováníhodný či odstrašující příklad, příklad ctností a neřestí, dalším generacím. (Albrecht et al. (1997), vol. II., str 1122n)

³Tak například řečnická otázka [67] na straně 77 *quis tanta superbia est?* je typickým argumentem typu červený slaneček (*red herring*), a to jak *ad hominem*: implikuje totiž, že zastává-li někdo tu a tu tezi (v tomto případě že pravou odměnou pro soudního řečníka nemají být peníze odsouzených, ale nesmrtelná sláva), je *superbus*. Protistrana zastává tuto tezi, tedy protistrana jsou *superbi*. Kdo je však *superbus*, toho názor nemůže být platný; tak *ad baculum*, neboť naznačuje, že každý, kdo zastává zmíněnou tezi je *superbus*, tudíž zmíněná teze není platná.

Jiný příklad představuje výskyt [79] na straně 85, v němž Catus rozhlašuje, že je třeba čekat na nového místodržitele, který nebude *superbus* a tím jasně říká, že současný místodržitel, Suetonius, *superbus* je.

V případě [55] na straně 67 je *superbia* spolu s požitkářstvím (*luxus*) přímočaře postavena jako obvinění a tedy výzva k odsouzení; a v případě [70] na straně 79 jako důvod k odmítnutí. Ve stejném přímočarém duchu také vojevůdci v případech [49] na straně 64, buřiči v případě [56] na straně 69 a národ v případě [78] na straně 84 uvádějí tuto vlastnost jako dostatečný důvod k boji, vzpouře či odmítnutí.

⁴Když například hned na začátku svého vyprávění, ve výskytech [45] na straně 60 a [48] na straně 63 nejen, že neopomíná zmínit klepy, které kolovaly o Tiberiovi, ale zmiňuje k charakteristice jeho povahy právě a pouze tyto klepy. Nebo v případě [58] na straně 70 v Seianově charakteristice, při popisu posledních okamžiků Agrippinina života [69] na straně 79, při popisu hladu v roce 32 a reakcí na Tiberiovo mlčení [65] na straně 75 a jinde. . .

vytváří určitý postoj k některé z postav a tím i k příkladu, který postava poskytuje: *quod praecipuum munus annalium reor ne virtutes sileantur utque pravis dictis factisque ex posteritate et infamia metus sit*⁵.

Senekův výklad je tedy na jednu stranu vzdálenější než výklad Tacitův, vzdálenější svou obecnou povahou, nezávislostí na fakticitě. Na druhou stranu je bližší svou každodenností, volbou situací a témat, s nimiž se čtenář osobně a běžně setkává a která může konkrétně aplikovat na svůj vlastní život. Tacitův výklad je bližší svou konkrétností, za níž se obecná pravda jaksi skrývá, v níž se ale zároveň odhaluje. Morální hodnoty se jistě snáze předávají příkladem jednání, než teoretickým výkladem jejich povahy, neboť získání morálních ctností není primárně záležitostí pochopení, ale praxe⁶. Je ale zároveň vzdálenější, jeho morální poučení, má-li být prakticky využito, vyžaduje krok navíc: od konkrétního exempla k abstraktní ctnosti či neřesti a zpět do vlastního života. Velké vzory minulosti nestačí pouze obdivovat, velké hanby pouze odsoudit – je třeba také žít tak, abychom se odstrašujícími příklady sami nestali⁷. Tomu odpovídají rozdílné důrazy, o nichž jsme mluvili v předchozím výkladu a které nyní můžeme závěrem shrnout.

6.2. Shrnutí Seneka

Seneka se soustředí na každodenní situace nejen politického, ale i obecně sociálního charakteru, jeho pohled je zaměřen na běžné mezilidské styky a vztahy. Proto také je *superbia* v jeho podání do značné míry záležitostí vztahu jednoho člověka k druhému – toho, komu štěstěna dopřála významné mocenské postavení v principiálně libovolném (i když fakticky především v ekonomickém) směru k tomu, kdo se nalézá v pozici *bezmoci*. *Superbus* je ten, kdo se ve svém zdánlivě vyšším (ale z hlediska všeho, na čem záleží nikoli vyšším → *vanus, stultus*) postavení projevuje vůči druhému svým jednáním či nejednáním, řečí, gesty či výrazem tváře nepřátelsky: je nevstřícný (*non benignus, non comis*), svého partnera ponižuje (*contumeliosus*) a využívá ke svým přízemním účelům místo toho, aby na něj hleděl jako na člověka (*non humanus*) a spolu s ním pracoval na zdokonalení vlastní duše, na harmonizaci se světovým logem. Tento způsob jednání s druhým v bezprostředním kontaktu – především provokativní vyzdvihování vlastní osoby/zásluh/věci spolu s očividným despektem k druhému, zdůrazňováním jeho nedostatečnosti, nedůležitosti a podřadnosti – je primárním kritériem hodnocení *superbus*. Sekundárně může být jako *superbia* hodnocen jednak jakýkoli projev určený k významnému poškození důstojnosti druhého (např. *superba limina*); jednak neodůvodněné a k důsledkům i pravdě zaslepené sebevědomí (*superbum promissum, Tu me superbum, Priame?*). Seneka vychází z předpokladu, že žádný člověk není pouze jménem svého postavení lepší než jiný člověk. Nikdo nemá právo se vůči ostatním (včetně otroků) chovat tak, jak se chovají tyrané (*rex*), jejichž charakteristickým projevem je právě *superbia* spolu s krutostí (*crudelitas*) a pohrdli-

⁵ Aby nebyly ctnosti zamlčeny a aby se zlá slova i jednání musela obávat odsouzení budoucích generací, to považuji za hlavní smysl letopisů. Tac, *ann.* 3,65,1

⁶ cf. Aristoteles, *Etika Nikomachova*, VI,8, 1142a; v úvodu k *Nikomachově Etice* shrnuje Roger Crisp: *Human action is variable and complex, and so practical wisdom concerns matters that are inexact. Its acquisition requires experience, and consists in one's becoming able to see what matters in certain circumstances, and why. It is closely related to common sense, except that its sphere is that of the virtues as a whole.* (Crisp (2004), str. xxv) Tacitus nám svým výkladem chce umožnit, abychom se naučili rozpoznat toto důležité. Proto – jistě podle svého nejlepšího svědomí – zdůrazňuje ty momenty, které pokládá za morálně relevantní on sám. *Common sense* nám pomáhá orientovat se v situacích, které předkládá a ctnosti – ne-li ve svém celku, pak alespoň ty, k nimž má co říci historie římského principátu – jsou celkovým úběžníkem, který se ve vyprávění vynořuje.

⁷ Je třeba mít na mysli, že Tacitovým primárním publikem byli kolegové z řad senátorů, jimž situace, o nichž vypráví Tacitus, nebyly zdaleka tak vzdáleny, jako nám dnes. Tito muži se v průběhu své kariéry jistě nejednou octli v okolnostech, které jim umožnily projevit osobní odvalu či zbabělost, ctnost či neřest v praxi.

vostí (*contumelia*). Takový způsob jednání je vnímán jako nesnesitelný (*intolerabilis*) a vyvolává v okolí nenávisť (*invidia, odium*). *Superbia* představuje jakýsi nádor (*tumor*) duše, který znemožňuje této duši veškerý přístup k dobru. Protože však vlastní duše a jednání je principiálně tím jediným, co je v naší vlastní moci, je povinností člověka snažit se tohoto nepřirozeného bujení, jímž se duše rozpíná (*inflare*), zbavit, a filosofie je – aspoň teoreticky – cestou, jak toho dosáhnout, jak se oprostí od této nepřirozené (*inhumana*) zhouby duše a nalézt znovu smysl lidského života, jímž je ctnost a vposledku blaženost.

Shrneme-li, jakým způsobem Seneka nakládá s výrazem *superbia* v jednotlivých výskytech, jimiž jsme se zabývali, můžeme říci: přes to, že je *superbia* nemocí duše, je tímto slovem u Seneky hodnoceno primárně jednání, kdežto charakterový soud *superbus* jako pojmenování vnitřního motivačního činitele je zatlačeno spíše do pozadí, pokud už Seneka tvrdí, že *superbia* je důvodem nějakého jednání (tj. „Byl *superbus* a proto jednal tak a tak.“), pak vždy v modelových situacích⁸. Častějším typem vět, které obsahují toto slovo, jsou však deskripce a definice: *superbia* je v nich pojmenováním/hodnocením slovního či jiného projevu, tedy nikoli charakteru, ale konkrétního jednání. Deskripcemi jsou věty typu: „*Superbe* udělal to a to,“ v nichž se rozumí samo sebou, že pozorovatelé vědí, jaké jednání si pod tímto označením představí⁹. Definicemi jsou věty typu: „Takové a takové jednání je *superbia*.“¹⁰ Někdy Seneka vyzdvihuje důsledky jednání, které je *superbum* (tj. „Je-li něco *superbia*, pak. . .“)¹¹. Několikrát také konstatuje, že *superbia* sama je důsledkem bohatství¹² či nějaké jiné věci¹³. Kromě jednání označuje Seneka slovem *superbus* také některé věci, a to buď zástupně, jako by tyto věci byly prodlouženým gestem svých majitelů¹⁴, nebo v nikoli morálním smyslu¹⁵.

⁸Je příznačné, že tento typ hodnocení Seneka vynáší pouze nad modelovými rolemi. Ve výskytu [16] na straně 35 se vyjadřuje k charakteru Alexandra Velikého, který je příkladem krále (*rex*) par excellence. Ve výskytu [24] na straně 42 popírá, že by *superbia* byla motivačním činitelem pro jisté chování římské smetánky; ve výskytu [25] na straně 43 nemluví přímo o charakteru dalších modelových postav, *divites*, ale říká „mají *superbum* zvyk a proto jednají tak a tak“; ve výskytu [30] na straně 46 hodnotí toto slovo, nikoli osobu herce, ale je jednou z charakteristik jeho role – celá scéna čtenáři ilustruje „mimus lidského života“, a *superbia* v něm vystupuje jako typická vlastnost některých masek – rolí, které si člověk v životě obléká (a opět jde o roli krále, *rex*); ve výskytu [35] na straně 50 je položeno rovnítko mezi vlastností subjektu *superbia* a tvar či stav duše tohoto subjektu, který jí odpovídá a který je ani ne tak jejím důsledkem, jako spíše ztělesněním; ve výskytu [37] na straně 52 vidíme úvahu pozorovatele, jakýsi sylogismus ve formě: Premisa maior: *Superbus* je ten, kdo pohrdá (*contemnit*) druhými. Premisa minor: Tato dívka pohrdla mou láskou (*contempsit*). Ergo: Je *superba*. Odmítavost v lásce, nepovolnost dívek je přitom jednou z modelových situací, které nesou jméno *superbia*. Ve výskytu [41] na straně 56 hodnotí slovem *superbia* Agamemnon (již minulou) motivaci svého vlastního jednání.

⁹Tuto strukturu mají výskyty [1] na straně 23 – [3] na straně 26, [11] na straně 32 a [12] na straně 32, [17] na straně 36, [19] na straně 38 a [20] na straně 38, [26] na straně 44 a [27] na straně 45, [33] na straně 49.

¹⁰Tuto strukturu mají výskyty [4] na straně 26 a [5] na straně 27, [9] na straně 30 a [10] na straně 30, [13] na straně 33 – [15] na straně 34.

¹¹Jde o výskyty [6] na straně 28 a [7] na straně 28, [18] na straně 37, [21] na straně 38. Speciálním případem je výskyt [36] na straně 51, který říká „Je-li něco *superbia*, pak to má tělesnou povahu.“ Výskyt [39] na straně 55 je varováním „Za všech okolností očekávatelným důsledkem *superbia* je pád z velké výšky.“

¹²Výskyty [8] na straně 29, [22] na straně 39 a [32] na straně 47.

¹³Ve výskytu [31] na straně 47 je *superbia* jednání vyvolané kombinací jisté duševní dispozice a vlivu vína, které projevy tyto dispozice (již je pro *superbum* jednání *insolentia*) násobí. Ve výskytu [42] na straně 57 je *superbia* výsledkem vítězství.

¹⁴Především prahy ve výskytech [23] na straně 41 a [28] na straně 45, jejichž základním znakem je, že je ponižující před nimi stát. Ve výskytu [38] na straně 52 je to *umbra*, která symbolizuje pohrdnutí občanskými povinnostmi a lidskou přirozeností, oddání se nočnímu životu požitků. Ve výskytu [40] na straně 55 je *currus*, vůz, symbolem vítězství, které patří (vedle bohatství a moci) k prototypickým zdrojům *superbiae*.

¹⁵Výskyt [43] na straně 57.

Ve výjimečných případech používá Seneka slovo *superbus* v pozitivním smyslu „hrdý“, „vznešený“, a to v těch situacích, kdy se takto charakterizovaný subjekt hrdě povznáší nad něco, co si pohrdlivý, nezúčastněný přístup svou přirozeností zaslouhuje (což jsou pro Seneku typicky náladové zvraty osudu – *fortuna*)¹⁶.

Na základě řečeného můžeme konstatovat, že nejtypičtějším a nejdůležitějším rysem či projevem toho, co je *superbia*, je pro Seneku opovržení (*contemptus*). Opovržení, které dává subjekt různými způsoby najevo tak, že jej ostatní rozpoznají. Opovržení, jehož záměrem a smyslem je ponížít druhého. Opovržení, které prozrazuje přehnané hodnocení vlastní osoby. Ale také opovržení tím, co si jej zaslouží.

6.3. Shrnutí Tacitus

Tacitus se soustředí na vnitropolitické i zahraničně politické události, které představují v osobách postav, jejichž zápas o moc a s mocí se v průběhu těchto politických událostí odvíjí, významnější či méně významná exempla rozmanitých ctností i neěstí. Jeho pohled je zaměřen na jednotlivé charaktery a odhalování jejich vnitřního pravdivého jádra v interakci s okolnostmi a situacemi. *Superbia* je v Tacitově podání prostředkem k vyvolání žádoucích emocí, a to jednak v rámci příběhu, v němž předpokládaným způsobem ovlivňuje jednání zúčastněných postav; jednak mimo příběh, kdy slouží jako autorův nástroj výchovy čtenáře, jako návod pro správné pochopení smyslu události a zaujetí vůči nim náležitého postoje. Události, k nimž toto slovo upoutává pozornost, jsou obrazy korumpujícího vlivu moci a bezohledné cesty k jejímu získání či rozmnožení. *Superbi* jsou zaslepení svou touhou vymanit se z místa, na němž se nacházejí, a dostat se jinam, výš. Na vnitropolitické scéně se *superbia* projevuje touhou po uchopení vposledku moci absolutní (*regnum*) a podrobením všech občanů vlastní vůli (proti této touze stojí občanská ctnost *moderatio*). V zahraniční politice se ukazuje jednak v krutém (*saevitia*) vykořisťování (*avaritia*) provincií (které odporuje panovnické ctnosti *clementia*), jednak neochotou podřídit se spravedlivé římské nadvládě, která přes všechny své nedokonalosti zaručuje řád a brání vypuknutí války všech proti všem¹⁷. Tacitus zachycuje rozmanité konkrétní případy takového nesnesitelného jednání včetně jeho katastrofálních následků a modeluje srdce čtenářů, aby k němu nebyli lhostejní a nepřipustili jeho opakování.

Shrneme-li, jakým způsobem Tacitus nakládá s výrazem *superbia* v jednotlivých výskytech, jimiž jsme se zabývali, můžeme říci: Nejběžnějším účelem, za nímž se slovo *superbia* v Tacitových textech nachází, je připsání této vlastnosti nějaké osobě, a to buď jako vysvětlení jistého jednání prostřednictvím charakterové dispozice (tj. věty typu „Byl *superbus* a proto jednal tak a tak.“)¹⁸, nebo bez odkazu ke konkrétnímu jednání jako popis celkového směřování dané osoby či jednání, které daná osoba vykazuje pravidelně: v takovém

¹⁶Výskyty [29] na straně 45, [34] na straně 50 a [44] na straně 58.

¹⁷Tac. *hist.* 4,73n

¹⁸Výskyty [47] na straně 62 Tacitus o Ariminiovi; jako popření („udělal to ne proto, že by byl *superbus*“) ve výskytu [53] na straně 67. Ve výskytu [54] na straně 67 Tacitus o Pisonovi, kde slovo kolísá na hranici hodnocení charakteru a konkrétního jednání a je vysvětlením Germanicova jednání. V případech [57] na straně 69 (senát o Drusovi) a [65] na straně 75 (lid o Tiberiovi) je výslovně uvedeno, že se jedná o interpretaci. Jistá skupina lidí v nich *pochopí* jisté jednání jako projev *superbiae* bez ohledu na úmysl toho, kdo oním způsobem jednal. Výskyt [69] na straně 79 Tacitus o Messalině jako pojem zastřešující její jednání; výskyt [73] na straně 81 Tacitus o Agrippině jako pojem zastřešující její jednání a důvod pro jednání Neronovo. Výskyt [74] na straně 82 Tacitus o Pallantovi jako pojem zastřešující jeho jednání; výskyt [75] na straně 82 Tacitus o Poppae v prototypickém obrazu „dívký odmítající lásku“ (podobně jako Seneka [38] na straně 52); [77] na straně 84 Tacitus o Neronovi; výskyt [80] na straně 86 Tacitus o Vologaesovi.

případě se často jedná o obvinění jedné postavy postavou jinou¹⁹; případně jako popis/obvinění typického jednání či celkového směřování jisté skupiny osob²⁰. Ve všech těchto případech se může jednat o vysvětlení, proč ten, kdo se setkal se *superbia* někoho jiného, jednal tak, jak jednal, nebo o vybídku třetí straně, aby zaujala k obviněnému náležitě stanovisko a podnikla nezbytné kroky. Ani u Tacita však nechybí deskripce jako u Seneky („*superbe* udělal to a to“)²¹. Tacitus celkem dvakrát používá sloveso *superbire*, které je zároveň popisem jednání jisté skupiny lidí, a díky negativnímu náboji tohoto slovesa zároveň vyjádřením Tacitova nesouhlasu s tímto jednáním²². Jen zcela výjimečně používá toto slovo Tacitus o věcech: jednou jako blahosklonné pojmenování „barbarského“ důrazu na vnější znaky moci²³, jednou dokonce jako pozitivní vyjádření oprávněné hrdosti²⁴. V jednom případě používá toto slovo obecně jako jméno toho, před čím se musí vítězné vojsko vyvarovat²⁵.

Nelze si nevšimnout, že osoby, které touto neřestí u Tacita trpí nebo které jsou z ní obviňovány, jsou bez výjimky osoby s politickou mocí: císaři a jejich nejbližší spolupracovníci (případně ženy, které jsou v kontaktu s římským trůnem), místodržitelé provincií a zahraniční „králové“ (vůdci). To platí i o skupinách – vidíme ovládající národ, designované politiky a vojsko, které bylo v době principátu základní oporou císařovy politické moci. Tacitus zaznamenává a poukazuje právě na to, jak všichni tito lidé trpí korumpujícím vlivem svého postavení. Kdybychom tedy měli shrnout ústřední myšlenku, kolem níž se točí Tacitovo použití výrazu *superbia*, pak to bude moc. Touha po moci, již v člověku *superbia* vyvolává. Získávání moci, v jehož průběhu se *superbia* projevuje. Korumpující vliv moci, neboť tak jako *superbia* vede k touze po moci, tak zase naopak moc vede k tomu, že ten, kdo ji má, začíná být *superbus*; zneužívání moci, které neznamená v posledku nic jiného, než právě to, že dotyčný jedná *superbe*.

¹⁹Ve výskytech [45] na straně 60 a [48] na straně 63 šeptanda o Tiberiovi; ve výskytu [55] na straně 67 Piso o Germanicovi jako pomluva ve snaze vyvolat v císaři nenávisť; ve výskytu [58] na straně 70 Tacitus sám o Seianovi; ve výskytu [59] na straně 71 Livia, Livilla a Seianus o Agrippině jako pomluva ve snaze vyvolat v císaři nenávisť; výskyt [61] na straně 73 Tacitus o Tiberiovi; výskyt [63] na straně 74 Latiaris o Seianovi; výskyty [66] na straně 77, [68] na straně 78 a [72] na straně 80 Tacitus o různých kmenových vůdcích jako důvod pro jejich svržení; výskyt [67] na straně 77 jako obvinění protistrany ve sporu a zároveň obecný argument pro odmítnutí jejího stanoviska; výskyt [70] na straně 79 Kallistus o Aetii Paetině jako varování a důvod proti sňatku; výskyt [71] na straně 80 Tacitus o Agrippině; [76] na straně 83 Poppaea o Agrippině; výskyt [79] na straně 85 Iulius Classicianus o vítězném generálovi Suetoniovi jako pobídka k neposlušnosti.

²⁰Výskyty [49] na straně 64 a [56] na straně 69 vůdce cizího vojska o Římanech jako vybídka k boji; ve výskytu [60] na straně 72 Tiberius jako varování před udělováním poct mladíkům (v podobné situaci jako výskyt [51] na straně 65); výskyt [78] na straně 84 o vztahu Arménů k parthské nadvládě a jako důvod k přiklonění se na stranu Říma; výskyt [81] na straně 86 senátor Paetus Thrasea o vlivných provinciálech obecně (a Claudiovi Timarchovi zvláště) jako výzva k zakročení.

²¹Výskyt [52] na straně 65 (o Tiberiovi); výskyt [62] na straně 73 tvrdí: „Takové a takové jednání by bylo *superbum*.“

²²Výskyty [46] na straně 61 o vojácích a [51] na straně 65 o designovaných politicích.

²³Výskyt [83] na straně 87.

²⁴Pouze ve výskytu [50] na straně 64, kde je *superbus titulus* výrazem hrdosti a radosti nad získaným vítězstvím.

²⁵Toto použití velmi podobné Senekovu způsobu nalezneme ve výskytu [82] na straně 87.

7. Závěr

7.1. Srovnání se závěry ostatních autorů

Naše výsledky se ve styčných bodech obecně shodují se závěry předchozích badatelů. Ve s hodě s Haffterem jsme (spíše u Tacita než u Seneky) viděli, že podstatou *superbia* je rušení světového řádu, snaha se vymanit ze svého místa ve světě a vyšvihnout se na místo, které člověku nenáleží, tedy nad tento řád – udržovaný v kontextu vnitřní politiky systémem civilních zákonů, v kontextu zahraniční politiky systémem mezinárodních smluv, které Řím, přinejmenším ve svých vlastních očích, centralizuje a garantuje, čímž je legitimována jeho role vládnoucího národa. *Superbus* je ten, kdo se staví nad zákony svého vlastního národa a poníží své spoluobčany (například tím, že je nechává postávat seřazené podle stupně užitečnosti před vlastními dveřmi¹, požaduje, aby senátor políbil jeho nohu², násobí ponížení jiného urozeného muže tím, že nejen odmítá jeho žádost, ale navíc jej za ni veřejně kárá a vyjadřuje se o něm jako o „kdejakém příživníkovi“³, manipuluje lidem tak, že mu projde i matkovražda⁴); ten, kdo zneužívá své pravomoci⁵ a neví, kde je jeho místo⁶, neuznává spravedlivost římského světového řádu⁷ a vládne nespravedlivě⁸. Spolu s Haffterem jsme se přesvědčili, že *superbia* je důvodem ke spravedlivé válce, nebo, jak konstatoval Murphy, morální výzvou k zakročení obecně⁹. V kapitole 4 jsme se potvrdili, že k výrazu *superbia* neodlučitelně náleží představa krále a šlechty, jíž je nejčastěji vytýkána, spolu s osobou vítěze (s nímž se, stejně jako s osobou magistráta, pojí obraz jízdy na voze), a s postavením člověka bohatého, urozeného i neurozeného. Přesvědčili jsme se, že jejími protiklady jsou *clementia* vladaře ve vztahu k ovládanému, *humanitas* ve vztahu člověka k člověku a že jejími častými průvodkyněmi jsou především *crudelitas*, v menší míře *libido* a *vis*, jak o nich mluví Dunkle jako o typických vlastnostech řeckého tyрана. Také druhý Dunkleho závěr, že totiž obvinění ze *superbia* v politické invektivě funguje čistě jako prostředek k očernění protivníka bez ohledu na jeho faktickou povahu a jednání, se zdá být pravděpodobným¹⁰.

Přes to, že jsme se tedy soustředili na jiné autory než ostatní badatelé, došli jsme k obdobným závěrům jak ve směru asociací, které se s výrazem *superbia* pojí, tak co se týká jejich kolokací a emocionálních

¹ [4] na straně 26, [21] na straně 38, [23] na straně 41, [28] na straně 45

² Cf. komentář k výskytům [6] a [7] na straně 28: Sen. *benef.* 2,12,1.

³ [52] na straně 65

⁴ [77] na straně 84

⁵ [49] na straně 64, [56] na straně 69

⁶ [51] na straně 65, [54] na straně 67, [57] na straně 69, [81] na straně 86

⁷ [66] na straně 77

⁸ [68] na straně 78, [72] na straně 80, [78] na straně 84

⁹ [49] na straně 64, [56] na straně 69, následky události ve výskytu [66] na straně 77, [68] na straně 78, [72] na straně 80, [73] na straně 81, [78] na straně 84, [81] na straně 86

¹⁰ [55] na straně 67, [59] na straně 71, [63] na straně 74, [67] na straně 77, [70] na straně 79, [79] na straně 85

účinků. Vzhledem k našemu zaměření na určité autory se náš pohled soustředil na synchronní rovinu významu výrazu *superbia* (podobně jako texty R. B. Loyda, D. Christensona, L. Bruna a D. J. Macqueena), nikoli na aspekty diachronní, tedy vývoj a postupnou proměnu myšlenek, které se za ním skrývají (tedy odlišně od H. Hafftera a R. Dunkela). Proto se také nemůžeme vyjádřit k otázce, zda se *superbia* skutečně připojila k charakteristice krále – tyрана postupně, nebo zda mu náležela v římském myšlení od počátku. Věnovali jsme se významu tohoto výrazu u Tacita a Seneky a přes to, že jsme jejich způsob použití všeobecně srovnávali s použitím jiných autorů, nešel náš pohled v tomto směru tak hluboko, abychom mohli posoudit míru političnosti tohoto slova a případné fáze, v nichž jednotlivé jeho konotace vznikaly.

Během našeho zkoumání jsme pracovali nejen s vlastními texty, ale zároveň s jejich českými překlady. V komentářích k jednotlivým výskytům jsme se takovému postupu nemohli vyhnout, ale zároveň jsme se díky němu střetli s nedostatečností českých ekvivalentů, neboť jsme se při překládání museli neustále vyrovnávat s otázkou, jaké české slovo či spojení pro překlad daného místa nejlépe použít, aby zachycoval situaci, kterou latinské slovo pojmenovává, vykresluje a shrnuje. Ostatní badatelé citace, jimiž dokumentují svá tvrzení, obvykle nepřekládají (s výjimkou Christensona) a také vztah mezi latinským výrazem *superbia* a jeho ekvivalenty v těch jazycích, v nichž své články ten který z filologů napsal, netematizují. Haffter používá bez dalšího slovo *das Stolz*, Dunkle překládá slovem *arrogance*, Murphy nepřekládá vůbec, což je v angličtině snazší než v češtině, vzhledem k tomu, že není třeba řešit otázku skloňování. Bruno používá italské *superbia*, k němuž dodává, že je myšleno *in malam partem* a že jde o takovou vlastnost o níž Sofokles prohlásil, že plodí tyranidu a Sallustius, že je synonymní s výrazy *iracundia* a *crudelitas*¹¹. Na rozdíl od těchto autorů se domníváme, že obzvláště u komplikovaných etických konceptů není přenos z jednoho jazyka do druhého bezproblémový, a proto jsme mu věnovali bližší pozornost. Přibrali jsme si na pomoc metodu, kterou vyvíjí Anna Wierzbická a její spolupracovníci a která se snaží explicitně vyjádřit koncepty skrývající se za rozmanitými slovy rozmanitých jazyků. Za pomoci této metody a s přihlédnutím k Českému národnímu korpusu, s nímž jsme ve zmenšeném měřítku podnikli podobné kroky jako s korpusem latinským, jsme se snažili vyzdvihnout hluboké rozdíly, které existují mezi pojmem *superbia* na jedné straně a slovy, která jsou obvykle chápána jako jeho překlady do českého jazyka na straně druhé. Domníváme se, že díky našemu pokusu výslovně uchopit význam českých slov „pýcha“ a „povýšenost“, díky tomu, že jsme se zblízka podívali na jejich emocionální zabarvení, kolokace a způsoby použití, se jasně ukázalo, že latinská *superbia*, tato negativní vlastnost či spíše komplex vlastností složený z postojů, fyzických projevů a typů jednání, prototypických situací, v nichž se projevuje, a charakteristických vztahů, které k jejím nositelům zaujímají ostatní lidé, nemá se svými českými „ekvivalenty“ mnoho společného a že je na ni proto třeba pohlížet jako na tvora odlišného.

Základním rozdílem mezi latinskou *superbia* a všemi jejími českými překlady je její politická povaha. Haffter ve svém článku argumentoval, že se v případě *superbia* jedná o koncept politický, a to od samého počátku římského myšlení. Bruno mluví o *crimen regni*, Dunkle o politické invektivě. Všechna naše zjištění směřovala ke stejnému konstatování: Seneka používá tento výraz ve smyslu politicko-sociálním, Tacitus vždy v kontextu vnitřní či zahraniční politiky. Naproti tomu všechna česká slova jako „pýcha“, „povýšenost“, „nadutost“, jsou čistě soukromého charakteru: vystihují soukromé emoce a postoje, případně – v etickém a teologickém kontextu – vyjadřuje pýcha, jako svého druhu *terminus technicus*, jeden z kardinálních hříchů. Nikde se však v českém jazyce za těmito slovy neskrývá sociální, natož politická perspektiva.

¹¹Bruno (1966), str. 248n, pozn. 122

Další důležitý rozdíl představují slova, která stojí v obou jazycích k příslušným výrazům v opozici, totiž *humanitas* (případně *clementia* a *moderatio*) na straně jedné a „pokora“ a „poníženost“ na straně druhé. Tacitus ani Seneka nežádali od boháčů, vysokých politiků a panovníků pokoru (kterou Wierzbicka definuje ve smyslu „vědomí, že existuje něco většího než já a obdiv k tomuto většímu, sklonění se před ním“¹²), žádali od nich spravedlivou vládu, zákonnost a respekt. Pokud jim vyčítali neschopnost sklonit se před něčím větším, tak pouze v případě, že tímto „větším“ chápeme zákony obce, světový řád a (v případě Seneky) to, co utváří smysl člověka ve světě, totiž dobro ve formě světového logu.

Metoda A. Wierzbické nám tedy pomohla zachytit tyto zásadní rozdíly, díky nimž jsme mohli v novém světle spatřit význam latinského výrazu *superbia*, jež jsme postupně odhalovali nejprve v dílech Seneky a Tacita, následně v dialogu s ostatními autory a o němž z toho či onoho úhlu pojednávali výše zmiňovaní badatelé. Srovnání s českými výrazy nepřineslo žádný nový fakt, který by nebyl implicitně obsažen již v předchozím zkoumání, umožnilo nám však dívat se na tyto výsledky z nové perspektivy, z perspektivy pochopení přinejmenším té skutečnosti, že realita skrývající se za latinskými texty a popisovaná Senekou a Tacitem a realita zprostředkovaná českými překlady se fundamentálně liší. To neznamená, že bychom měli všechnu snahu o překlad odsunout jako zbytečnou. Popisovaný rozdíl není tak veliký, že by jej nebylo možné myšlenkově překlenout, naopak: tato práce stejně jako texty ostatních badatelů jasně vysvětlují, co všechno je potřeba do českých výrazů při čtení překladů „vsunout navíc“, jaké představy a emoce k nim přidat, aby se výsledný dojem lépe blížil tomu, jež měli Seneka, Tacitus a všichni ostatní klasičtí autoři v úmyslu vyvolat.

7.2. Seneka a Tacitus

V průběhu práce jsme se tedy věnovali několika tématickým okruhům, totiž všeobecné koncepci, která se za výrazem *superbus* (*superbia*) v latinském jazyce a v myslích Římanů skrývá, konkrétním realizacím této koncepce v dílech Seneky a Tacita a konečně jeho vztahu k českým slovům pyšný a namyšlený. Viděli jsme, že se jedná o značně komplexní pojem, který jen okrajově a v jistých rysech odpovídá svým českým „ekvivalentům“, za nímž se však skrývají představy a souvislosti značně přesahující realitu asociovanou s českou pýchou a povýšeností. Rozdílnost jsme nenalezli pouze v předem očekávatelném kontrastu protikladů, proti nimž se latinská *superbia* a česká pýcha / povýšenost staví, ale také na straně subjektů, jimž lze tuto adjektiva připsat, v jejich evaluativní síle a především v emocích, které ve svém okolí nositelé těchto vlastností vzbuzují. Výslovné uchopení těchto hlubokých rozdílů nám pomohlo si uvědomit, že české „ekvivalenty“ za silou latinské *superbia* do značné míry pokulhávají, takže je třeba mocně znásobit a vygradovat emoce, které pociťujeme, slyšíme-li větu: „... a jak se pyšně vysmíval odznakům a orlům,¹³“ abychom si uměli představit vlnu odporu a nenávisti, která zaplavila římské vojáky při vzpomínce na Arminiovo jednání a vyburcovala je k neutišitelné touze po odvetě.

Superbia nám vyvstala před očima jako základní neřest mocných a bohatých, zcela nesnesitelná a nenáviděnihodná touha po moci, neschopnost přizpůsobit se pořádku světa a dokonce aktivní a svévolná opozice vůči tomuto pořádku, projevující se deformací duše toho, kdo touto „nemocí“ trpí, navenek pak krutým a nepřátelským vystupováním vůči ostatním lidem, snahou je ponížít a zvětšit vlastní prestiž na jejich úkor, často formou krutosti a násilí. Přesvědčili jsme se, že se v myslích Římanů *superbia* úzce pojí

¹²Cf. Wierzbicka (1992), str. 193

¹³Výskyt [48]

s představou královské vlády a s pojmem král (*rex*), který touží být *dominus civium*, který chce postavit své spoluobčany do pozice otroků, zbavit je svobody tím, že se sám postaví nad zákon. Díky své netolerovatelné ohavnosti představuje *superbia* jednak silnou pobídku k jednání, k zásahu proti těm, kdo jsou *superbi*, jednak účinnou páku, nástroj k vyvolání nenávisti a zhanobení toho, komu je tato neřest připsána.

Naši autoři se z tohoto celkového obrazu nijak nevymykají, každý z nich jej však využívá jiným způsobem a zdůrazňuje odlišné aspekty. Seneka se soustředí na nelidskost (*in-humanitas*) nositelů *superbia*, jejich hluboce ponižující jednání a zároveň na nádor v jejich duši (*tumor*) (tedy na skutečnosti fyzické, empirické povahy). Jeho perspektivou je člověk jako tvor morální a *superbia* představuje z tohoto úhlu pohledu past. Past, do níž upadají ti, kdo se nechají nemoudře strhnout opojením z přízně osudu (*fortuna*). Past, jíž je třeba se na cestě k naplnění smyslu lidského života – na cestě k dosažení ctnosti – vyhnout. Senekovy spisy, jeho rady a návody mapují cestu, po níž je radno kráčet, a staví výstražné majáky tam, kde je past zvaná *superbia* nastražena.

Tacitus se pídí po vnitřní zkaženosti těch, kdo se v době, o níž se zajímá, snažili strhnout na sebe veškerou moc ve státě. Jeho metodou je vyzdvihování exemplárních případů. Hledá v nedávné minulosti a upozorňuje své čtenáře na ctnost (*virtus*) a obdivuhodné, hrdinské jednání jednotlivců, ale zároveň také na padouchy a neřesti ztělesněné významnými osobnostmi římských dějin. A *superbia* je neřestí těch s mocí nejvyšší: vlastností vůdců, jimž přináší vzpoury vlastního lidu, vlastností místodržitelů, kvůli nimž vypukají povstání v provinciích a vlastností lidí – mužů i žen – v těsném okolí císařského trůnu, která kazí ovzduší římské nejvyšší politiky, vede k ohavným zločinům a zotročuje římské občany. Tacitovým přičiněním čeká tyto lidi věčný trest: nenávist a opovržení budoucích generací na věky věků, neboť právě to si za svou *superbia* zaslouží.

Literatura

Bibliotheca Teubneriana Latina (BTL), 2004.

Český národní korpus – SYN2005, 2005. Dostupné z: <http://ucnk.ff.cuni.cz/index.php>.

Ílias. Praha : Odeon, 1980. Mertlík, Rudolf (překl.).

Oxford Latin Dictionary. Clarendon, New York : Oxford University Press, 1968.

ALBRECHT, M. – OTHERS. *A History of Roman Literature : From Livius Andronicus to Boethius : With special regard to its influence on World literature*. Leiden, the Netherlands : Brill, (e)nglish edition, 1997. ISBN 90-04-10712-6 (set), 90-04-10711-8 (Vol. 2).

BRUNO, L. "Crimen regni" e "superbia" in Tito Livio. *GIF (Giornale italiano di filologia)*. 1966, 19, s. 236–259. ISSN 0017-0461.

ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. Praha : Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0154-0.

CHRISTENSON, D. Superbia in Vergil's Aeneid : Who's Haughty and Who's Not? *Scholια*. 2002, 11, s. 44–54. ISSN 1018-9017.

CRISP, R. (Ed.). *Aristotle : Nicomachean Ethics*. Cambridge University Press, second edition, 2004. ISBN 0-511-04017-2 (eBook) 051103587X.

DOWLING, M. B. *Clemency and Cruelty in the Roman World*. Ann Arbor, Michigan : University of Michigan, first edition, 2006. ISBN 9780472115150, 0-472-11515-4.

DUNKLE, R. J. The Greek Tyrant and Roman Political Invective of the Late Republic. *TAPhA (Transactions of the American Philological Association)*. 1967, 98, s. 151–171. ISSN 0360-5949 (Print), 1533-0699 (E-ISSN).

EDWARDS, C. *Death in Ancient Rome*. New Haven, Connecticut : Yale University Press, first edition, 2007. ISBN 978-0-300-11208-5.

FILIPEC, J. et al. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (CD-ROM)*. Česká Republika : Leda, 2004. ver. 1.0.

FOWLER, D. *Roman Constructions : Readings in Postmodern Latin*. Clarendon, New York : Oxford University Press, first edition, 2000. ISBN 0-19-815309-0.

FOWLER, R. Most Fortunate Roots : Tradition and Legitimacy in Parthian Royal. In HEKSTER, O. – FOWLER, R. (Ed.) *Imaginary Kings : Royal Images in the Ancient Near East, Greece and Rome, Geschichte : Oriens et Occidens 11*. München: Franz Steiner Verlag, first edition, December 2005. s. 125–129. ISBN 9783515087650, 3-515-08765-6, Hardcover, 231pp.

- GODDART, C. – WIERZBICKA, A. Semantic Primes and Cultural Scripts in Language Learning and Intercultural Communication. In PALMER, G. – SHARIFIAN, F. (Ed.) *Applied Cultural Linguistics: Implications for Second Language Learning and Intercultural Communication*. Amsterdam: John Benjamins, first edition, 2007. s. 105–124. ISBN 978-90-272-9270-4.
- GORDON, R. et al. Roman Inscriptions 1991-95. *JRS (Journal of Roman Studies)*. 1997, 87, s. 203–240. ISSN 0075-4358, 1753-528X (online).
- GRADEL, I. *Emperor Worship and Roman Religion*. Clarendon, New York : Oxford University Press, first edition, 2002. ISBN 0-19-815275-2.
- HAFFTER, H. Politisches Denken im alten Rome. *SIFC (Studi Italiani di Filologia Classica)*. 1940, 17, s. 97–121. ISSN 00392987.
- HAFFTER, H. Superbia Innenpolitisch. *SIFC (Studi Italiani di Filologia Classica)*. 1956, XXVII - XXVIII, s. 135–141. ISSN 00392987.
- HALL, J. B. „Notes on Statius” Thebaid Books III. and IV. *ICS (Illinois classical studies)*. 1992, 17.1, s. 57–77. ISSN 0363-1923.
- HALLIDAY, M. A. K. et al. *Lexicology and Corpus Linguistics, Introduction*. Open Linguistic Series. London : Continuum, first edition, 2004. ISBN 0-8264-4862-3.
- HARDY, E. G. *Studies in Roman History*. (Montana) : Kessinger Publishing, (first edition 1906) ? edition, 2007. ISBN 0548006202 (hardcover).
- INWOOD, B. (Ed.). *The Cambridge Companion to Stoics*. Cambridge : Cambridge University Press, first edition, 2003. ISBN 0-511-06660-0 (eBook).
- INWOOD, B. *Reading Seneca : Stoic Pihilosophy at Rome*. Clarendon, New York : Oxford University Press, first edition, 2005. ISBN 0–19–925089–8, 978–0–19–925089–9.
- KEULEN, A. J. L. *Annaeus Seneca Troades : Introduction, Text, and Commentary*. Leiden, The Nederlands : Brill, first edition, 2000. ISBN 90-04-12004-1.
- LEALAND, T. *The Orations of Demosthenes : Pronounced to Excite the Athenians against Philip, King of Macedon*. London : Jones & Company, 1829.
- LLOYD, R. B. Superbus in the Aeneid. *AJP (American Journal of Philology)*. Jan. 1972, 93, 1, Studies in Honor of Henry T. Rowell, s. 125–132. ISSN 0002-9475 (print), 1086-3168 (online).
- MACQUEEN, D. J. Augustine on Superbia : the Historical Background and Sources of his Doctrine. *MSR (Mélanges de Science Religieuse)*. 1977, 34.1, s. 193–211. ISSN 0025-8911.
- MURPHY, J. Hubris and Superbia : Differing Greek and Roman Attitudes Concerning Arrogant Pride. *AncW (the Ancient World)*. 1997, 28.1, s. 83–94. ISSN 0160-9645.
- NEUHÖFER, R. *Výbor z Tacitových annálů (I. – II., části knih III. – VI.)*. Praha : Česká grafická AKC. společnost „Unie“, 1912.

- OBERLINUS, J. J. (Ed.). *C. Cornelii Taciti Opera mnia*. Volumen secundum. Valpy, 1821.
- PRAŽÁK, J. M. – NOVOTNÝ, F. – SEDLÁČEK, J. *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. Praha : Československá grafická unie, 1935.
- REJZEK, J. *Český etymologický slovník (CD-ROM)*. Česká republika : LEDA, 2007. ver. 1.0.
- RUPERTUS, G. A. *Commentarius in Taciti Annales*. Londini : Richard Priestley, 1825.
- VALPY, A. J. (Ed.). *P. Papinii Statii Opera Omnia*. 2. vol. Londini : A. J. Valpy A. M., 1824.
- WATSON, L. – WATSON, P. A. (Ed.). *Martial : Selected Epigrams*. Cambridge : Cambridge University Press, first edition, 2003. ISBN 0521554888.
- WIERZBICKA, A. *Semantics, Culture, and Cognition : Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. New York : Oxford University Press, first edition, 1992. ISBN 0-19-507325-8, 0-19-507326-6 (paperback).
- WIERZBICKA, A. *Mental Lexicon*, Mental Lexicon. Mouton de Gruyter, Berlin, first edition, 2009. Dostupné z: <http://www.degruyter.de/cont/fb/sk/detailEn.cfm?isbn=978-3-11-015660-7>. ISBN 9783110156607.
- WOODMAN, A. J. *Tacitus : The Annals*. (Indianapolis) : Hackett Publishing Company, first edition, 2004. ISBN 978-1-60384-015-6 (ebook).
- WOODMAN, A. J. *Tacitus reviewed*. New York : Oxford University Press, first edition, 1998. ISBN 0-19-815258-2.

Rejstřík

- Afranius, Lucius
Comoediarum togatarum fragmenta
285, 114
- Ammianus Marcellinus
Rerum gestarum libri
15,8,6, 112, 120
31,10,5, 112, 113
- Apuleius
Apologia (Pro se de magia liber)
18, 116
19, 110
De deo Socratis
17, 116
Metamorphoses
5,10, 114, 116
9,39, 116
- Aristoteles
Etika Nikomachova
II.1, 1103a – II.3 1105a, 43
VI,8, 1142a, 146
IX.7, 1168a, 27
- Ausonius, Decimus Magnus
Ephemeris, id est totius diei negotium
3,17n, 119
Parentalia
4,7, 110
Epitaphia heroum qui bello Troico interfuerunt
27,3, 110
Epigrammata
45,1, 112, 113
- Caesar, Gaius Iulius
Commentarii belli Gallici
1,31,12, 114, 115
1,33,5, 13
- Cassius Dio Cocceianus, Lucius
Rómaikoi
56,25,6, 87
- Cato, Marcus Porcius
Origines
5, 12
5,1, 116
5,7, 119
- Catullus, Gaius Valerius
Carmina
64,85, 110
- Cicero, Marcus Tullius
Epistulae ad Atticum
2,8,1, 109, 119
6,3,7, 109, 119
8,4,1, 113
13,28,3, 115, 117, 118
15,15,2, 109
Epistulae ad familiares
1,10,6, 116
3,7,4, 113
7,16,3, 114
De fato
8, 115, 117
42, 48
De legibus
1,32, 115, 117–119
3,17, 117
De officiis
1,26,90, 116–118
De re publica
1,48, 109, 117
1,51, 110, 116
1,62, 119

- 2,47-49, 139
- Topica*
4,5, 117
- Tusculanae disputationes*
1,29,71, 117, 118
4,16,35, 111, 116
- De inventione*
1,16,22, 107, 114, 115, 117, 119
1,54,100, 107
1,54,105, 107, 116, 119
2,36,108, 117
2,59,178, 117
- De oratore*
2,165, 116
2,342, 110, 117, 118
- De lege agraria orationes*
1,18, 115, 118
1,20, 117
2,79, 116
2,92, 112
- De provinciis consularibus oratio*
8, 115–117
11, 115, 116
- In C. Verrem orationes sex*
2,1,122, 115
2,1,123, 113
2,2,9, 115–118
2,2,192, 116
2,3,5, 111, 116
2,4,89, 116
2,5,32, 110, 115, 117
- In L. Calpurnium Pisonem oratio*
64, 114
66, 115, 117
- In M. Antonium orationes Philippicae*
3,9, 109, 115, 119
3,34, 110, 115
5,24, 116, 117, 119
8,21, 116, 117
- In P. Vatinius testem interrogatio*
8, 110, 116–118
- In Q. Caecilius Nigrum oratio quae divinatio dicitur*
3, 115–117
- Post reditum in senatu*
17, 115, 118
- Pro A. Cluentio Habito oratio*
109, 116, 117
112, 116, 117, 119
- Pro C. Rabirio perduellionis reo oratio*
13, 115
- Pro C. Rabirio postumo oratio*
39, 110
- Pro lege Manilia*
11, 13, 114
- Pro L. Murena oratio*
8, 115, 118
9, 114, 118
10, 115
- Pro M. Claudio Marcello oratio*
9, 110, 116, 118
- Pro P. Cornelio Sulla*
25, 116
- Pro P. Quinctio oratio*
97, 110, 118
- Pro P. Sestio oratio*
26, 113
91, 106
- Partitiones oratoriae*
61,14, 116
81, 99
81,16, 111, 118
- Cicero, Quintus Tullius
Commentariolum petitionis
54,4, 117
- Claudianus, Claudius
Fescennina dicta Honorio Augusto et Mariae
11,14, 111, 114
In Gildonem (De bello Gildonico)
15,138, 109
In Eutropium
18,150, 113
De consulatu Stilichonis

- 22,160, 92
 24,3,161, 117
 24,3,218, 111, 113
Carmina minora vel potius miscellanea
 27,87, 112
- Claudius Quadrigarius, Quintus
Annalium fragmenta
 12, 116
- Columella, Lucius Iunius Moderatus
Res rustica
 10,128, 109
- Curtius Rufus, Quintus
Historia Alexandri Magni
 3,2,11, 109
 3,12,19, 117
 4,1,7, 119
 4,7,1, 114, 116
 5,8,14, 110, 117, 119
 6,6,1, 112, 118
 6,6,5, 116
 6,11,24, 112, 119
 7,1,15, 114
 7,1,17, 114
 7,4,3, 111, 116
 7,11,5, 114
 7,11,23, 114, 116
 7,11,24, 111, 113
 8,1,39, 113
 8,3,16, 114, 116, 119
 8,4,25, 109, 120
 8,7,14, 119
 8,8,10, 114
 8,8,11, 114
 8,13,15, 113, 114, 116
 9,8,9, 114, 116
- Epistularium Frontonis
Frontonis epistulae ad M. Caesarem
 4,1,1, 116–118
- Florus
*Epitoma de Tito Livio bellorum omnium an-
 norum*
- 1,7,4, 114
 1,7,7, 114
 1,13,16, 119
 1,14,12, 109
 4,12,30, 119
- Gaius (iurisconsultus)
Institutiones
 1,111, 83
- Gellius, Aulus
Noctes Atticae
 4,16,8, 116
 6,3, 12
 6,3,14, 116
 6,3,15, 116
 6,3,50, 119
 6,3,52, 119
 9,11,5, 113, 116
 13,25,14, 116
- Homéros
Ilias
 1,1, 58
 2,756-759, 58
- Homerus qui dicitur latinus (Baebius Italicus)
Illias latina
 421, 109, 112
- Horatius Flaccus, Quintus
Carmina
 1,12,34, 109
 1,35,3, 110
 1,37,31, 110
 2,18,36, 119
 3,10,9, 119
 3,30,1, 78
 3,30,14, 112, 131
 4,10,1, 115
 4,10,2, 111
 4,15,7, 109
- Epistulae*
 1,1,68, 110
 2,1,215, 117, 119
- Epodi (Iambi)*

2,7, 109	2,1,2, 109
5,63, 110	2,1,3, 109
7,5, 110	2,5,6, 109
8,19, 111	2,24,2, 119
<i>Sermones (Saturnae)</i>	2,27,1, 60, 111
2,2,108, 111	2,30,5, 119
2,6,86, 111	2,45,6, 113, 116
Hyginus mythographus	2,56,7, 110, 115
<i>Fabulae</i>	3,9,9, 114, 115
9,2, 114	3,9,12, 110, 115
58,1, 114	3,36,2, 117
98,1, 114, 119	3,39,4, 117, 119
200,2, 114	3,44,4, 99, 115
Iunian[i]us Iustinus, Marcus	3,56,7, 115
<i>Epitoma historiarum Philippicarum Pompei</i>	4,5,6, 109
<i>Trogi</i>	4,15,3, 109
5,7,6, 109	4,49,12, 111
18,7,12, 113	4,49,14, 109, 115, 119
36,1,1, 119	4,52,6, 114, 118
36,1,9, 119	4,56,9, 109
37,4,5, 110	4,58,6, 110
39,2,1, 112, 116	5,1,4, 119
42,1,2, 110, 119	5,31,5, 112
Iuvenalis, Decimus Iunius	6,14,3, 115
<i>Saturae</i>	6,23,2, 113
6,180, 111	6,23,8, 109, 113, 119
6,524, 109	7,5,7, 115
8,71, 113	7,31,6, 109, 117
11,129, 113	7,40,7, 110, 115, 117
Laeuius	8,33,10, 115
<i>Carminum fragmenta</i>	8,33,13, 115
22, 109	9,1,4, 113
Livius, Titus	9,1,8, 119
<i>Ab urbe condita</i>	9,2,10, 109, 113, 114
1,32,3, 13, 110, 114	9,5,8, 109, 110
1,50,3, 113	9,6,5, 118
1,53,5, 113	9,34,15, 110, 118
1,53,9, 109, 116	9,34,22, 116, 117
1,54,1, 109, 119	9,46,8, 109
1,54,7, 111, 117	21,1,3, 114, 116, 119
1,59,9, 109	21,44,5, 109, 115
	21,57,14, 115, 117

- 22,22,19, 117, 118
 23,5,1, 119
 23,7,5, 110
 24,5,5, 111, 115–117
 24,25,8, 114, 118
 25,10,8, 110, 118
 25,18,2, 116
 26,42,9, 114
 27,17,12, 116
 27,19,4, 139
 28,22,10, 109, 110, 113
 28,44,4, 109, 117
 29,6,17, 116
 29,8,6, 115
 30,12,12, 115
 30,31,7, 117
 31,29,9, 110
 32,32,14, 111
 33,46,6, 119
 34,2,2, 109
 34,5,13, 111
 34,7,7, 114
 34,54,7, 109, 111, 113, 117
 35,33,9, 110, 116
 37,10,1, 113, 114, 116
 38,1,2, 110
 38,32,10, 114
 38,48,13, 117
 38,48,14, 113
 39,4,13, 109
 39,34,3, 114, 115
 40,4,14, 109
 42,23,5, 115, 116, 119
 42,25,8, 116, 119
 42,32,4, 114
 42,40,2, 114
 42,40,10, 114
 42,46,9, 116
 42,52,16, 109
 42,62,14, 113, 114, 119
 43,2,2, 116
 43,7,7, 115, 116
- 44,22,1, 118
 45,3,3, 113
 45,8,6, 114, 117
 45,23,8, 119
 45,23,13, 117
 45,23,18, 119
 45,31,3, 112, 119
 45,32,4, 118
- Lucanus, Marcus Annaeus
Bellum civile (Pharsalia)
 4,569, 110, 113
 7,628, 113
- Lucilius, Gaius
Saturarum fragmenta
 1182, 109, 119
- Lucretius Carus, Titus
De rerum natura
 2,1091, 109
 4,1178, 109
 5,1018, 111, 119
 5,1137, 109
 5,1173, 110, 114
 5,1222, 109
 5,1224, 114
- Manilius, Marcus
Astronomica
 1,738, 110, 112
 4,91, 110
 4,180, 109
 5,621, 114
- Martialis, Marcus Valerius
Epigrammata
 1,70,30, 109
 2,15,2, 114, 118
 3,7,5, 109
 3,58,17, 111
 4,61,2, 113
 5,8,6, 112, 113, 116
 5,24,11, 111, 112
 5,35,6, 109
 6,42,3, 58
 6,55,2, 111

- 9,11,1, 111
 9,62,3, 117
 9,65,11, 109
 12,15,4, 109, 117
 12,48,16, 109
- Naevius, Gnaeus
Belli Punici fragmenta
 6,37, 13, 113, 114
- Nepos, Cornelius
De viris illustribus, Pausanias
 3,2, 114, 115
De viris illustribus, Timoleon
 4,2, 116
- Ovidius Naso, Publius
Amores
 1,6,58, 110
 3,10,20, 112
Ars amatoria
 3,507, 117
Heroides (Epistulae Heroidum)
 8,43, 111
 20,105, 110
 21,33, 111
Fasti
 1,419, 113
 1,593, 109
 6,706, 112
Medicamina faciei feminae
 33, 111
Metamorphoses
 1,454, 111, 112
 1,751, 114
 1,752, 111, 116
 1,754, 112
 2,442, 112
 4,467, 113
 6,169, 111
 7,156, 112
 9,444, 111
 11,217, 111
 13,102, 111
- 14,714, 113, 114, 116
 14,715, 110
 15,871, 78
Tristia
 5,8,8, 110
- Ovidius Naso, Publius [pseudo]
Epicedion Drusi (Consolatio ad Liviam)
 333, 110, 112
- Petronius [Arbiter]
Satyrica
 126,11, 118
- Phaedrus
Fabulae
 1,3,4, 111, 112
 3,16,1, 118
 4,24,21, 119
- Plautus, Titus Maccius
Amphitruo
 213, 13, 116
 356, 13
 709, 117
Captivi
 664, 13
Mercator
 851, 114
Pseudolus
 458, 13
Stichus
 851, 110
- Plinius [Maior], Gaius P. Caecilius
Naturalis historia
 7,3, 112
 7,110, 117, 118
 16,12, 110
 33,52, 109
 34,29, 111
- Plinius [Minor], Gaius P. Caecilius Secundus
Epistulae
 3,14,1, 109, 117
 8,24,6, 117
 9,14,1, 111
Panegyricus

- 3,3, 118
 3,4, 116, 117
 14,1, 116
 22,1, 13
 31,2, 116
 48,4, 111, 117
 55,4, 117
 63,6, 109
- Pomponius Bononiensis, Lucius
Atellanarum fragmenta
 164, 116, 117
- Pomponius Mela
De chorographia
 3,18, 109
- Propertius, Sextus
Elegiae
 1,10,22, 114
 2,8,16, 110, 114
 2,24b,11, 111
 2,33a,14, 112
 3,24,2, 112
 4,1,63, 112, 116
 4,5,22, 92
 4,8,82, 112, 113
 4,10,48, 111
- Quintilianus, Marcus Fabius
Institutio oratoria
 3,6,56, 110
 4,1,10, 116, 117
 5,13,20, 116
 6,2,18, 118
 6,2,19, 118
 9,4,140, 46
 11,1,37, 110
 11,3,75, 117
 12,2,9, 110
- Quintilianus, Marcus Fabius [dubium]
Declamationes minores
 252,23, 114, 116
 257,8, 113
- Quintilianus, Marcus Fabius [pseudo],
*Declamationes XIX maiores Quintiliano falso
 ascriptae*
 3,14, 109
 5,4, 116
 15,10, 117
 17,9, 98
 19,2, 116
- Sallustius Crispus, Gaius
De coniuratione Catilinae
 5,3n, 70
 6,7, 112
 10,4, 115, 116
 12,2, 110, 116, 117
 19,4, 110, 115, 119
 20,9, 113
 23,6, 117
 33,3, 109
 51,14, 115, 117, 137
 51,37, 117
- De bello Iugurthino*
 5,1, 109
 14,11, 113, 117, 119
 30,3, 109, 115
 31,2, 113
 31,12, 116
 41,2, 118
 64,1, 13, 109, 113, 116
 64,5, 109
 82,3, 112, 116
 85,1, 109
 85,19, 113
 85,45, 116
- Historiarum reliquiae*
 2,70,16, 117
- Sallustius Crispus, Gaius [pseudo]
Epistula II. ad Caesarem senem de re publica
 1,11,6, 110
- Seneca, Lucius Annaeus
De beneficiis
 1,1,7 [1], 21, 23
 1,5,2, 22, 36
 1,6,3, 22

- 1,7,1, 23, 24
 1,7,2 [2], 21, 24, 28, 30, 32
 1,8,1, 25
 2,1,1, 26
 2,3,3, 118
 2,4,1 [3], 21, 26, 42, 52
 2,5,1 [4], 21, 26, 58
 2,10,4, 27
 2,11,1 [5], 27, 42, 58
 2,11,6 [6][7], 28, 32, 47, 58, 67
 2,12,1, 28, 150
 2,12,2, 28
 2,13,1 [8], 21, 24, 29, 40, 48, 61, 68, 79, 81
 2,13,2, 22, 118
 2,13,3 [9], 30, 33, 34, 46, 47, 49, 51, 75
 2,17,6 [10], 21, 27, 31, 33, 49
 2,17,7, 31
 2,18,1 [11], 32
 3,8,4 [12], 32
 3,28,4 [13], 21, 33, 41, 44, 46, 51, 52, 72
 4,1,1, 24
 4,10,2, 30
 4,27,1, 20, 22
 4,34,3 [14], 21, 34, 40, 43, 44
 4,38,1 [15], 22, 24, 34, 35, 40, 43, 57, 66, 74, 79, 82
 5,2,1, 36
 5,2,2, 36
 5,3,3, 36
 5,4,1, 35
 5,4,3, 22, 37
 5,6,1 [16], 22, 24, 29, 35, 40, 51, 61, 74, 79
 5,6,6 [17], 22, 36, 37, 45, 47, 50
 5,6,7 [18], 22, 37, 52, 58, 61, 63, 71, 73
 5,7, 22
 5,13,1, 37
 6,4,3 [19], 22, 38, 44, 47, 51
 6,8,4 [20], 22, 38, 67
 6,23,1, 36
 6,34,1 [21], 22, 38, 41, 42, 45, 58, 61, 72–74, 81, 82
 6,34,2, 39
 7,3,1, 20
 7,10,6 [22], 22, 39
Ad Lucilium epistulae morales
 4,10 [23], 41, 42, 45, 49, 52, 53, 56, 73, 87
 36,1, 53
 43,4 [24], 41, 42, 45, 88
 47,1, 44
 47,2 [25], 33, 41, 43, 44, 50, 53, 54, 70, 79
 47,4, 44
 47,5, 44
 47,8, 44
 47,11 [26], 33, 41, 44, 47, 51, 61
 47,17 [27], 33, 41, 45, 53
 68,10 [28], 41, 45, 56, 67, 73
 76,20, 46
 76,21 [29], 41, 45, 50, 52, 54, 57, 59, 79
 80,7 [30], 41, 46, 54, 56, 79
 80,8, 46
 80,10, 47
 83,20 [31], 41, 47, 51
 87,31 [32], 41, 48, 51, 67, 79
 88,30 [33], 31, 41, 42, 44, 49, 50, 63, 70, 71, 75, 86, 104
 100,10 [34], 41, 45, 50, 54, 57, 59
 104,20 [35], 41, 50, 54
 104,21, 50
 106,4, 52
 106,5, 52
 106,6 [36], 41, 48, 51, 54
 106,7, 51
 106,9, 51
 107,11, 19
 116,5 [37], 41, 45, 52, 53
 122,4 [38], 41, 52, 53
Troades
 6 [39], 55, 57, 87
 188 [40], 55, 56, 58, 85

- 258nn, 56
 264nn, 57
 267 [41], 55, 56
 270 [42], 55, 57
 829 [43], 54–56, 58
 848, 58
 857, 58
 1098 [44], 55, 59
 1164, 56
- Agamemno*
 10, 109
 246, 110, 112, 116
- De clementia*
 1,1,9, 105
 1,25,2, 102
 2,4,1, 102
- De ira*
 3,1,1, 56
 3,20,2, 111, 118
 3,20,6, 54
 4,5,5, 110
 4,21,7, 111
 5,8,3, 118
 5,8,4, 113, 116–119
 5,10,4, 117, 119
 5,19,1, 116, 117
- De vita beata*
 7,10,2, 113, 114, 116
 7,25,4, 109, 118
- De tranquillitate animi*
 9,1,12, 113, 119
 9,10,6, 120
- De bravitate vitae*
 10,10,3, 113, 116, 117
 10,18,5, 109
- Consolatio ad Polybium*
 11,1,3, 116
- De constantia sapientis*
 2,10,2, 114
 2,11,1, 112, 116, 118
 2,14,1, 116, 117
 2,18,5, 116
- Hercules furens*
 57, 111
 164, 45, 109
 384, 116
 385, 119
 390, 110
 721, 110
- Hercules Oetaeus*
 569, 110
 1507, 110
 1974, 110
- Medea*
 205, 111
 253, 111
- Naturales quaestiones*
 4a, praefatio, 2, 112, 117
- Oedipus*
 771, 112
- Phaedra*
 609, 110, 118
- Phoenissae*
 592, 110
- Thyestes*
 613, 108
- Seneca, Lucius Annaeus [pseudo]
Octavia
 125, 110
- Seneca, Lucius Annaeus [rhetor]
Controversiae
 1,1,17, 109
 1,4,20, 114
- Suasoriae*
 1,5, 109, 112
 2,3, 110, 118
 6,3, 111, 116
 6,14, 117
 6,26, 111
- Servius Grammaticus
Commentarius in Vergilii Aeneidos libros
 1,1,21, 131
- Silius Italicus, Tiberius Catius Asconius,
Punica

- 1,519, 109
 2,179, 110
 2,190, 110
 2,607, 109
 2,694, 113
 3,232, 110
 3,246, 116, 117
 3,374, 113
 5,77, 110
 5,290, 112, 116, 117
 5,339, 110, 119
 5,647, 109
 9,567, 110
 10,527, 111
 10,563, 110
 10,572, 112
 10,628, 109
 11,80, 114
 11,127, 118
 11,174, 110
 11,435, 110
 11,578, 112
 12,394, 110
 13,605, 109
 14,93, 110
 14,250, 110
 15,119, 110, 111
 15,169, 109
 15,185, 112
 15,186, 109
 15,394, 111
 16,117, 110
 17,620, 110
- Stattus, Publius Papinius
- Achilleis*
 1,796, 109
- Silvae*
 1,2,141, 109
 1,2,167, 110
 1,3,86, 110
 2,1,108, 110
 5,2,166, 109
- Thebais*
 1,76, 109, 113
 2,223, 109
 2,346, 112, 116, 117
 2,524, 109
 3,333, 112, 113, 116
 6,647, 113
 8,673, 110
 9,146, 110
 9,212, 109
 11,360, 110
 11,710, 110
 12,89, 111
 12,770, 111
- Suetonius Tranquillus, Gaius
- De vita Caesarum (Augustus)*
 67,2, 114
- De vita Caesarum (C. Caligula)*
 7,1, 71
 26,4, 117
 34,1, 114, 117
- De vita Caesarum (Tiberius)*
 2,2, 61, 88
 2,3, 61
 8,1, 67
 54,1, 72
- Vita Horatii*, 113
- Tacitus, Cornelius
- Annales Ab excessu divi augusti*
 1,4,2 [45], 60, 75, 85
 1,4,4, 63
 1,4,5, 63
 1,19,5 [46], 62
 1,41,2, 71
 1,61,3, 62
 1,61,4 [47], 62
 1,72,4 [48], 63, 75
 2,15,3 [49], 64, 69
 2,22,1 [50], 64
 2,36,1, 65
 2,36,3 [51], 65, 72, 81
 2,37,1 [52], 23, 65

- 2,38,1-3, 66
 2,38,5, 66
 2,42,2 [53], 67
 2,43,1, 68
 2,43,4, 68
 2,43,6, 71
 2,57,1 [54], 67, 85
 2,57,4, 68
 2,63,6, 80
 2,70,2, 69
 2,75,1, 71
 2,78,1 [55], 68
 3,40,3 [56], 69, 85
 3,59,2 [57], 69, 75, 79
 3,59,3, 70
 3,65,1, 146
 4,1,3 [58], 70, 75
 4,3, 71
 4,12,3 [59], 71, 74
 4,17,1, 72
 4,17,2 [60], 72, 81
 4,29,3 [61], 73
 4,37,3 [62], 73, 79
 4,68,3 [63], 74, 85
 6,11,1 [64], 75
 6,13,2 [65], 75
 6,31,1 [66], 77, 85
 11,6,1, 78
 11,7,1 [67], 78
 11,17,3 [68], 78, 81
 11,37,1 [69], 79, 85
 11,37,2, 79
 12,2,2 [70], 80
 12,7,3 [71], 80, 81, 84
 12,29,1 [72], 81
 12,57,2, 81
 13,7,2, 85
 13,12,1, 81
 13,13,2, 82, 84
 13,13,3, 82
 13,13,4, 82
 13,14,1 [73], 81, 84
 13,23,2 [74], 33, 42, 82
 13,34,2, 85
 13,45,3, 83
 13,45,4, 83
 13,46,2 [75], 83
 14,1,2 [76], 83
 14,2,1, 84
 14,10,1, 84
 14,13,1, 84
 14,13,2 [77], 84, 85
 14,26,2 [78], 84
 14,38,3 [79], 85
 14,60,1, 83
 15,15,1, 86
 15,15,2, 86
 15,15,3 [80], 85, 86
 15,20,1, 86
 15,20,4 [81], 86
 15,21,4, 87
 15,22,1, 87
 15,27,2 [82], 87
 15,29,3, 88
 15,31,1 [83], 87, 88
Germania (De origine et situ Germanorum)
 33,1, 119
Historiae
 1,8,2, 110
 2,27,2, 113, 114
 3,31,4, 117, 119
 3,49,1, 103, 116, 118
 3,77,3, 114, 117
 4,4,1, 113, 116
 4,14,3, 117
 4,19,1, 112, 116
 4,73n, 148
 Terentius Afer, Publius
Phormio
 915, 63, 113
De viris illustribus liber incerti auctoris
 24,5, 113
 66,1, 117

<i>Excerpta Valesiana, pars prior: Origo Constantini imperatoris</i>	1,21, 109, 131
5,22, 119	1,523, 109
<i>Laus Pisonis</i>	2,504, 109, 111, 112
115, 110, 119	2,556, 109
<i>Rhetorica ad Herennium (De ratione dicendi ad C. Herennium libri IV.)</i>	2,785, 110, 113
1,5,8, 114, 117, 119	3,475, 110
4,18,25, 119	4,424, 109
4,40,52, 117	5,473, 109
Tibullus, Albius	6,817, 111
<i>Elegiae</i>	6,847, 12, 63, 79, 105
1,9,80, 109	6,853, 119
Tibullus, Albius [pseudo]	7,12, 110
<i>Elegiae de Sulpicia</i>	7,544, 110, 114
3,8,22 (=4,2,22), 111	8,118, 110
3,10,2 (=4,4,2), 111	8,196, 109
3,11,4 (=4,5,4), 109	8,201, 112
Titinius	8,481, 117
<i>Germania (Comoediarum togatarum fragmenta)</i>	8,683, 110
141, 119	8,721, 109
Valerius Flaccus Setinus Balbus, Gaius	9,446, 78
<i>Argonautica</i>	9,634, 63, 110, 113
1,745, 112	10,445, 110
2,544, 111	11,15, 109
3,624, 111	11,539, 119
3,699, 112	11,715, 111, 113, 117
4,607, 113	12,125, 111
4,649, 110	12,126, 109
6,735, 112	12,236, 109
Valerius Maximus	12,877, 110, 111
<i>Facta et dicta memorabilia</i>	<i>Eclogae sive Bucolica</i>
9,5,1, 116	2,15, 110, 117, 119
9,5,2ext, 116	<i>Georgica</i>
9,5,4, 116	2,461, 109
Velleius Paterculus, Gaius	3,117, 110
<i>Historiae Romanae</i>	3,226, 109
2,11,2, 109	Vitruvius
2,60,2, 118	<i>De architectura</i>
2,60,3, 113, 117	1,1,6, 119
Vergilius Maro, Publius	7,3,4, 131
<i>Aeneis</i>	